

Latvijas Universitāte

Ieva Kuplā

**KUSTĪBAS VERBU DAUDZNOZĪMĪBA
LATVIEŠU VALODĀ**

Promocijas darbs

filoloģijas doktora grāda iegūšanai

valodniecības zinātņu nozares

latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē

Zinātniskā vadītāja:

Dr. philol. Ilze Lokmane

Rīga 2013

Anotācija

Promocijas darbā aktualizēts jautājums par daudznozīmīgu vārdu nozīmju norobežošanu un to skaita precizēšanu. Pētījumam izvēlēti daudznozīmīgie kustības verbi, kas raksturo kustības ar kādu ķermeņa daļu (piem., rokām), ķermeņa vai lietas kā veseluma kustības, kustības ar kādu transporta līdzekli un kustības dabas norisēs un procesos. Kustības verbu nozīmju sistēmu analīzē izmantotas šādas metodes un teorijas: komponentu analīze, saistāmības analīze, prototipu noteikšanas metode un domu telpas teorija.

Daudznozīmīgo vārdu nozīmju sistēmas veido pamatnozīme, tiešās atvasinātās nozīmes un pārnestās nozīmes, tāpēc promocijas darbā, analizējot kustības verbu nozīmju sistēmas, raksturotas arī attiecsmes starp nozīmēm, aplūkotas tipiskākās kustības verbu metonīmiski un metaforiski motivētās nozīmes.

Kustības verbu tematiskajā grupā konstatējami arī homonīmu pāri, tāpēc promocijas darbā aktualizēts jautājums par polisēmijas un homonīmijas norobežošanas problemātiku.

Pētījumā ir noteikti būtiskākie kritēriji daudznozīmīgo kustības verbu nozīmju sistēmu izstrādē. Izstrādātas daudznozīmīgo kustības verbu nozīmju sistēmas, konstatēti to tipiskākie semantiskie elementi, semantiskās lomas, prototipi, domu telpu ietvari, kas veido tiešās atvasinātās nozīmes, metonīmiski un metaforiski motivētās nozīmes, kā arī stabili vārdu savienojumi.

Atslēgvārdi: kustības verbi, daudznozīmība, metonīmija, metafora, homonīmija.

Abstract

The Doctoral Thesis presents a comprehensive study of the linguistic problem of delimiting the number of meanings in polysemous words. This research focuses on verbs of movement of the following kind: verbs that characterize movements with body parts (for example, movements of hands), movements of entire body or thing, movements by a means of transportation and movements in occurrences and processes of nature. The following methodology and theories have been applied to describe and analyze the systems of meaning of polysemous verbs of movement: componential analysis, distributional analysis, the prototype theory and the theory of mental space.

The systems of meanings of polysemous words consist of the basic meaning, secondary meanings and figurative meanings. Therefore the Doctoral Thesis also explores the interrelations between the meanings of polysemous verbs in terms of metonymically and metaphorically motivated meanings.

The thematic group of verbs of movements shows an intrinsic feature of forming pairs of homonyms, therefore the Doctoral Thesis also studies the topical issue of delimiting polysemy and homonymy.

The essential criteria for developing the systems of meanings for the polysemous verbs of movement have been determined in the research. The systems of meanings for the polysemous verbs of movement have been developed establishing the most typical semantic elements, semantic roles, prototypes and frames of mental spaces that enable meaning derivation, metonymically and metaphorically motivated meanings as well as set expressions.

Keywords: verbs of movement, polysemy, metonymy, metaphor, homonyms.

Saturs

Semantisko lomu nosaukumu saīsinājumi	4
Apzīmējumi	4
Avotu un teorētiskās literatūras apzīmējumi	4
Ievads	6
1. Vārda leksiskās nozīmes izpratne un tās pētīšanas metodes dažādās semantikas teorijās	14
1.1. Jēdziena „semantiskais elements” izpratne un komponentu analīzes metode... 17	
1.2. Jēdziena „semantiskā loma” izpratne un saistāmības analīze	22
1.3. Jēdziena „koncepts” izpratne	31
1.4. Jēdziena „kategorija” izpratne	33
1.5. Jēdziena „prototips” izpratne.....	36
1.6. Jēdziena „ietvars” izpratne un domu telpas teorija	45
2. Polisēmiska vārda nozīmju sistēma	58
2.1. Metonīmiski motivētas nozīmes	63
2.2. Metaforiski motivētas nozīmes.....	70
2.3. Polisēmijas un homonīmijas norobežošanas kritēriji	76
3. Kustības verbu tematiskā grupa	90
3.1. Kustības ar rokām (<i>celt, cirst, dot, grūst, kalt, ķert, nest, ņemt</i>).....	95
3.2. Ķermeņa vai lietas kā veseluma kustības (<i>bēgt, kāpt, klīst, krist, peldēt, ritēt, slīdēt</i>)	139
3.3. Kustības ar kādu transporta līdzekli (<i>braukt, vest</i>).....	178
3.4. Kustības dabas norisēs un procesos (<i>augt, briest</i>).....	186
Secinājumi	194
Avoti	197
Literatūra	197
Pielikums	209
1. Aptaujas anketa.....	210
2. Aptaujas anketu rezultātu apkopojums (diagrammas).....	215
3. Verbu nozīmju skaidrojumi latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās	251

Semantisko lomu nosaukumu saīsinājumi

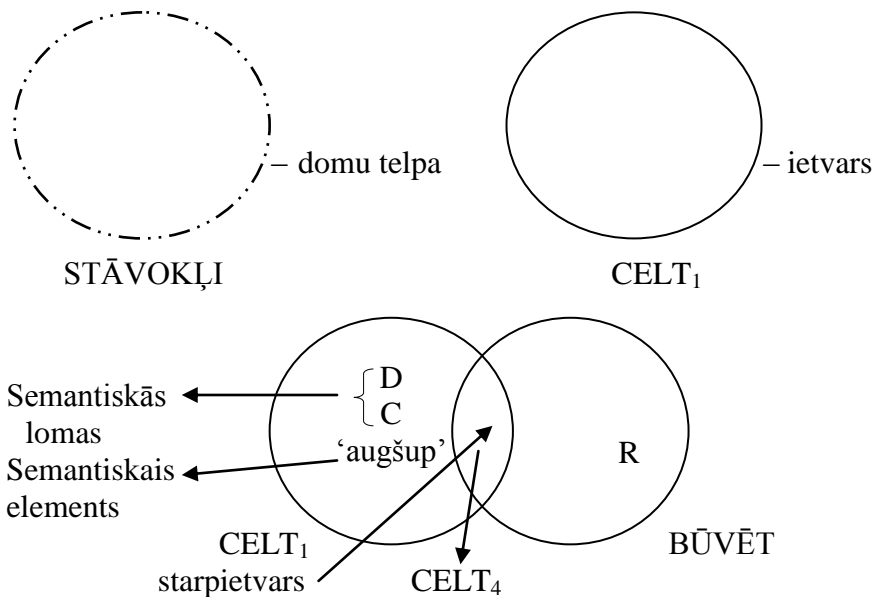
C – Cietējs	Līdz. – Līdzeklis	U – Uztvērums
D – Darītājs	M – Mērķis	UT – Uztveres tēma
I – Instruments	R – Rezultāts	V – Vieta
Iz. – Izjutējs	S – Saņēmējs	Veids – Veids
L – Laiks	Tr. – Trajektorija	Virz. – Virziens

Apzīmējumi

CELT₁ – vārda (*celt*) pamatnozīme CELT₂ – vārda (*celt*) atvasinātā nozīme

❖ – stabils vārdu savienojums

*margot*¹
*margot*² } – homonīmi

Avotu un teorētiskās literatūras saīsinājumi

HV – *Herdera vārdnīca „Simboli”*

ISV – *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*

K – *Mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusi*

LEV – *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*

LSE – *Lielā simbolu enciklopēdija*

LVSV – *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*

LVV – Latviešu valodas vārdnīca

MLVV – Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca

SV_T – Simbolu vārdnīca

SV – Svešvārdu vārdnīca, 1996

SV_I – Svešvārdu vārdnīca, 2007

SV_{II} – Svešvārdu vārdnīca, 2008

VPSV – Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca

Ievads

Valodas vārdu krājums jeb leksika ir cilvēka valodas bagātība, tās daudzveidība atklājas vārda nozīmēs. Leksika veido sarežģītu sistēmu, tāpēc to visu kopumā analizēt ir problemātiski. Sistēmiskās attiecības starp vārdiem vieglāk pamanāmas un precīzāk aprakstāmas nelielās leksikas grupās, ko veido kopīgi semantiskie elementi, kā arī analizējot vārdu saistāmību. Promocijas darbā polisēmisku vārdu nozīmju analīzei izraudzīta kustības verbu tematiskā grupa, precīzāk, aplūkoti verbi, kas raksturo kustības ar kādu ķermeņa daļu (piem., rokām), ķermeņa vai lietas kā veseluma kustības, kustības ar kādu transporta līdzekli un kustības dabas norisēs un procesos.

Promocijas darba **novitāte** ir kustības verbu tematiskās grupas leksiskās daudznozīmības pētījums strukturālās un kognitīvās lingvistikas aspektā. Lai gan līdz ar kognitīvās lingvistikas metodikas izveidošanos polisēmijas pētījumu aktualitāte amerikāņu, eiropiešu un krievu valodniecībā ir palielinājusies, latviešu valodniecībā šādu pētījumu nav daudz. Promocijas darbā aktualizēta arī polisēmisku vārdu nozīmju sistēmu atspoguļošanas problemātika latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās. Izmantojot dažādas gan strukturālajā valodniecībā, gan kognitīvajā valodniecībā izstrādātās nozīmju pētīšanas pieejas, konstatēti polisēmisku vārdu nozīmju norobežošanas kritēriji, veidoti daudznozīmīgo kustības verbu nozīmju atspoguļošanas modeļi. Pētījuma rezultāti var tikt izmantoti leksikogrāfijā un semantikā – tematisko grupu pētījumos.

Daudznozīmīgu vārdu nozīmju norobežošanas un to skaita noteikšanas problemātika ir viens no svarīgākajiem leksikoloģijas un semantikas jautājumiem. Vārda nozīmju nošķiršanas kritēriju trūkums vērojams arī latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, kurās redzams, ka daudznozīmīgu vārdu nozīmju sistēmu veidošanā nav izmantota vienota pieeja. Tā, piem., atšķiras verba *krist* definēto nozīmju skaits: „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” tās ir 24, „Latviešu valodas vārdnīcā” – 17, bet „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” – 18. Lai gan vienas valodas skaidrojošās vārdnīcas atšķiras apjoma ziņā, vārdnīcu apjomu nevar uzskatīt par vārdu nozīmju skaita norobežošanas kritēriju. Ņemot vērā nozīmju noteikšanas kritēriju trūkumu latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, darba autore pievērsusies to izstrādei.

Pētījuma **mērķis** ir, izmantojot komponentu analīzes metodi, saistāmības analīzi, prototipu teoriju un domu telpas teoriju, izstrādāt vienotu latviešu valodas daudznozīmīgo kustības verbu nozīmju sistēmas modeli, kas ļautu veidot konsekventus daudznozīmīgu vārdu nozīmju aprakstus latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās.

Mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi **uzdevumi**:

- 1) aktualizēt kognitīvās semantikas pētīšanas pieeju latviešu valodniecībā, jo tajā, pretstatā tradicionālajām pieejām, ir plašāks skatījums uz vārda nozīmju analīzē būtiskiem jēdzieniem, piem., *katēgoriju*, kā arī ir atšķirīga izpratne par gramatikas un semantikas mijiedarbību;
- 2) raksturot vārda nozīmes izpratni dažādās semantikas pētīšanas pieejās;
- 3) izstrādāt vienotu pieeju atsevišķu daudznozīmīgu vārdu nozīmju norobežošanā un skaidrošanā; konstatēt daudznozīmības noteikšanas kritērijus;
- 4) aplūkojot daudznozīmīga vārda atvasināto nozīmju sistēmu, analizēt metonīmiskus un metaforiskus nozīmju pārnēsumus;
- 5) izvirzīt daudznozīmības un homonīmijas norobežošanas kritērijus;
- 6) sistematizēt daudznozīmīgo kustības verbu tematisko grupu.

Daudznozīmīgu vārdu nozīmju sistēmu kopīgo un atšķirīgo pazīmju konstatēšanai par šā **pētījuma objektu** izvēlēti latviešu valodas verbi, kas nosauc kustību, jo latviešu valodā verbiem ir plaša polisēmija.

Kustības verbu tematiskās grupas noteikšanai un sistematizēšanai no „Latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas” izvēlēti 132 daudznozīmīgi kustības verbi. Par analizējamo materiālu izraudzīti verbi, kuriem vārdnīcā minētas vismaz divas atvasinātās nozīmes. Verbi ar vienu atvasināto nozīmi bieži nemaz nav uzskatāmi par daudznozīmīgiem, jo to atvasinātā nozīme ir ļoti tuva pamatnozīmei un nav pamata to izdalīt atsevišķi. Promocijas darbā plašāk tiks aplūkotas 19 daudznozīmīgu kustības verbu nozīmju sistēmas. Kustības verba *celt* nozīmju sistēmas analīze sniegta visās teorētiskajās nodaļās, kurās aplūkota pētīšanas metodika. Nodaļā par domu telpas teorijas (skat. 46. lpp.) izmantošanu daudznozīmīgu verbu analīzē izstrādāta kustības verba *celt* nozīmju sistēma, izmantojot visas iepriekš aplūkotās nozīmju noteikšanas metodes. Kustības verbu nozīmju sistēmu analīzē norādīti arī daži tipiskākie kustības verbu stabili vārdu savienojumi.

Pētījumā netiek analizēti:

- 1) priedēkļverbi, jo tiem iespējams konstatēt citu atvasināto nozīmju sistēmu;
- 2) atgriezeniskie verbi, jo tie uzskatāmi par atsevišķām leksēmām ar citu nozīmju sistēmu (plašāk par to promocijas darba autores rakstā „Atgriezenisko kustības verbu daudznozīmība latviešu valodā” (Kuplā 2012, 94–105)).

Promocijas darbā vienotas daudznozīmīgu vārdu nozīmju analizēšanas sistēmas izveidē izmantotas dažādas nozīmju klasificēšanas iespējas, respektīvi, lietotas šādas **teorijas un no tām izrietošās metodes**:

1. Komponentu analīzes metode – balstās uz pieņēmumu, ka vārda nozīme sastāv no semantisko komponentu kopuma. Izmantojot šo metodi, vārda nozīmes daļa semantiskajos elementos. Pretstatot nozīmju semantiskos elementus, iespējams noskaidrot to kopējo un atšķirīgo semantisko elementu kopumu, noteikt attiecības starp vārdu nozīmēm, kā arī nozīmju diferencēšanā var izvairoties no vārda nozīmju sinonīmiskajiem skaidrojumiem. Šīs metodes lietojuma izpratnei izmantoti Luija Jelsleva (*Louis Hjelmslev*), Džerolda Kaca (*Jerrold Katz*) un Džerija Fodora (*Jerry Fodor*), Intas Freimanis un citu valodnieku darbi.

2. Saistāmības analīze ļauj raksturot vārda potenciālās spējas saistīties ar citiem vārdiem un šo spēju realizāciju tekstā. Izmantojot šo analīzi polisēmijas pētījumos, iespējams konstatēt semantisko lomu kombinācijas, kas nosaka tiešo atvasināto un pārnesto nozīmju veidošanos. Saistāmības analīzes izpratnei galvenokārt izmantoti Lisjēna Tenjēra (*Lucien Tesnière*), Evaldas Jakaitienes (*Evalda Jakaitienē*), Intas Freimanis, Ilzes Lokmanis pētījumi.

3. Prototipiskā pieeja ir viena no plašāk izmantotajām polisēmijas pētīšanas pieejām kognitīvajā semantikā. To izveidojusi Eleanora Roša (*Eleanor Rosch*) (Rosch 1975, 192–233), un tās pamatā ir atzinums, ka jebkurai kategorijai ir struktūra, kuru veido:

- prototips, kas vislabāk raksturo attiecīgo kategoriju, tātad – pamatnozīme;
- perifērija, kurā ietilpst kategorijas locekļi, kam piemīt kāda no prototipa pazīmēm, bet kuru no prototipa atšķir kāda prototipam neraksturīga pazīme – tiešās atvasinātās vai pārnestās nozīmes.

Šīs metodes būtība ir semantisko kategoriju un vārdu nozīmju, kas veido šīs kategorijas, pētīšana. Tajā nosaka pamatnozīmi jeb prototipisko nozīmi un to salīdzina ar tiešām atvasinātajām, pārnestajām jeb perifērajām nozīmēm. Par nozīmju pretstatīšanas kritērijiem izmanto raksturīgākās analizējamās semantiskās kategorijas pazīmes, piem., dzīvs vai nedzīvs subjekts, darbības veids, līdzekļi, sasniedzamais rezultāts. Šāda analīze dod priekšstatu par nozīmju attiecībām nozīmju sistēmā, piem., ļauj noskaidrot, kā rodas vārdu atvasinātās nozīmes un cik cieši tās ir savstarpēji saistītas. Prototipisko nozīmju noteikšanai promocijas darbā izmantota arī kvantitatīvā metode (anketēšana).

4. Domu telpas teoriju izstrādājis Žils Fokonjē (*Gilles Fauconnier*), un tās pamatā ir atzinums, ka nozīmju veidošanās galvenokārt ir saistīta ar konceptualizācijas mehānismiem – metonīmiju un metaforu veidošanu.

Saistībā ar domu telpas teoriju polisēmisku vārdu nozīmju analizēšanā kognitīvās lingvistikas aspektā būtiska ir arī konceptuālo metaforu pieeja, jo, kā atzīst šīs teorijas

autori Džordžs Leikofs (*George Lakoff*) un Marks Džonsons (*Mark Johnson*), metafora ir viena no konceptualizācijas formām, kognitīvajiem procesiem, kuri skaidro un formulē jaunus jēdzienus un bez kuriem nav iespējams iegūt jaunas zināšanas. Aplūkojot konceptuālās metaforas, iespējams konstatēt to raksturīgākās avotjomas jeb apzīmējošos jēdzienus un mērķjomas jeb apzīmējamos jēdzienus, kas ļauj vieglāk definēt atvasināto nozīmju robežas.

Promocijas darba **teorētiskais pamats** ir latviešu un ārzemju valodnieku pētījumi semantikā par vārda nozīmju skaidrošanas un to skaita precizēšanas metodēm. Nozīmīgāko pētījumu autori minēti, raksturojot promocijas darbā izmantotās metodes. Aktuālo terminu izpratnes precizēšanai izmantotas dažādu autoru valodniecības terminu vārdnīcas un enciklopēdijas, piem., „Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca” (Bušs, Joma, Kalnača, Lokmane, Markus, Pūtele, Skujiņa, u. c. 2007), „A Glossary of Cognitive Linguistics” („Kognitīvās lingvistikas vārdnīca”) (Evans 2007), „Oxford Dictionary of Linguistics” („Oksfordas valodniecības vārdnīca”) (Matthews 2007), „The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics” („Oksfordas kognitīvās valodniecības rokasgrāmata”) (Geeraerts, Cuyckens 2007) u. c.

Promocijas darba **struktūru** veido ievads, trīs nodaļas ar vairākām apakšnodaļām, secinājumi, kā arī saīsinājumu saraksts, apzīmējumu saraksts, avotu un literatūras saīsinājumu saraksts, avotu un teorētiskās literatūras saraksts un trīs pielikumi.

Ievadā raksturota kustības verbu daudznozīmības pētīšanas problemātika, norādīta promocijas darba novitāte, mērķis un uzdevumi, doti materiāla atlases kritēriji un analīzes metodika.

Pirmajā nodaļā raksturota vārda leksiskās nozīmes izpratne un pētīšanas metodes dažādās semantikas teorijās. Aplūkotas šādas teorijas un no tām izrietošas metodes – komponentu analīzes metode, saistāmības analīze un prototipu teorija, kā arī domu telpas teorija – un būtiskākie jēdzieni – *semantiskais elements*, *semantiskā loma*, *koncepts*, *kategorija*, *prototips* un *ietvars* –, kas sniegti vienā nodaļā ar metodes izklāstu, jo to izpratne ir cieši saistīta ar metodes lietojumu.

Otrajā nodaļā aplūkota polisēmiska vārda nozīmju sistēma, pievēršoties jautājumiem par atvasināto nozīmju veidošanos uz metonīmisku un metaforisku nozīmju pārnese pamata, kā arī raksturots polisēmijas un homonīmijas norobežošanas jautājums.

Trešajā nodaļā, izmantojot iepriekš aplūkoto metodiku, analizēti latviešu valodas kustības verbu tematiskās grupas verbi, kas nosauc kustības ar rokām, ķermeņa vai lietas kā veseluma kustības, kustības ar kādu transporta līdzekli, kustības dabas norisēs un

procesos. Kustības verbu grupas atvasināto nozīmju sistēmu analizē izveidoti verbu atvasināto nozīmju sistēmas modeļi. Doti arī tipiskākie stabilie vārdu savienojumi.

1. pielikumā dota aptaujas anketa, kas izmantota verba nozīmju sistēmas prototipa noteikšanai, kā arī atvasināto nozīmju sistēmas konstatēšanai.

2. pielikumā apkopoti aptaujas anketu rezultāti.

3. pielikumā sniegti promocijas darbā analizēto kustības verbu (*augt, bēgt, braukt, briest, celt, cirst, dot, grūst, kalt, kāpt, klīst, krist, ķert, nest, ņemt, peldēt, ritēt, slīdēt, vest*) nozīmju skaidrojumi dažādās latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās.

Ekscerpētā materiāla avots

Promocijas darba piemēri ekscerpēti no līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa (pieejams *www.korpuss.lv*) daļām: *ledus, miljons–2.0m, miljons–1.0, tīmeklis*. No kustības verbu piemēriem izvēlēti tikai tie, kuros verbi lietoti literārā nozīmē.

Tehniskās piezīmes

Raksturojot noteiktus valodas piemērus, izmantots teksta izcēlums.

Pētījuma aprobācija

Saistībā ar promocijas darba tēmu izstrādāti 13 publikācijas un 18 referāti.

Raksti:

1. **Kuplā, I.** (2007) Emociju verbu semantikas klasifikācijas iespējas latviešu valodā. *Res Humanitariae II*. Klaipēda: Klaipēdos universiteto leidykla, 60–69.

2. **Kuplā, I.** (2008) Verbu ar nozīmi ‘dusmoties’ semantika latviešu valodā. *Letonikas otrais kongress*. Valodniecības raksti 1. Rīga: LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts”, 236–242.

3. **Kuplā, I.** (2009) Metaforiski emociju apzīmējumi publicistikā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 13 (1). Liepāja: LiePA, 91–97.

4. **Kuplā, I.** (2009) Mīlestības metaforas latviešu valodā / Latvių kalbos meilės metaforos. *Res Humanitariae VI*. Klaipēda: Klaipēdos universiteto leidykla, 133–146.

5. **Kuplā, I.** (2010) Polisēmijas jēdziena un termina izpratne lingvistikā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 14 (2). Liepāja: LiePA, 149–157.

6. **Kuplā, I.** (2011) Vārda semantika kognitīvās lingvistikas skatījumā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: 15 (1). Liepāja: LiePA, 174–178.

7. **Kuplā, I.** (2012) Verba *krist* daudznozīmība latviešu valodā. *BALTISTICA VIII PRIEDAS*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 63–77.

8. **Kuplā, I.** (2012) Atgriezenisko kustības verbu daudznozīmība latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma 2. Gramatizēšanās un leksikalizēšanās latviešu valodas sistēmā.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 94–105.

9. **Kuplā, I.** (2012) Metonīmijas loma daudznozīmīgo kustības verbu nozīmju sistēmas izveidē. *Vārds un tā pētīšanas aspekti.* 16. Liepāja: LiePA, 143–151.

10. **Kuplā, I.** (2013) Kustības verba *celt* daudznozīmība domu telpas teorijas aspektā. *Valoda: nozīme un forma 3. Teorija un metodoloģija latviešu valodniecībā.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 75–86.

11. **Kuplā, I.** (2013) Metaforiski pārnēsumi kustības verbu nozīmju sistēmā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti.* (Iesniegts publicēšanai.)

Tēzes:

1. **Kuplā, I.** (2008) Latviešu valodas verba *nest* daudznozīmība prototipiskā skatījumā. *Дни балтов и белые ночи. Тезисы докладов.* Санкт-Петербург: Факультет филологии и искусств Санкт-Петербургского государственного университета, 30–31.

2. **Kuplā, I.** (2010) Verba *krist* daudznozīmība latviešu valodā. *Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 90–91.

Referāti:

1. **Kuplā, I.** *Kognitīvā lingvistika un verbu daudznozīmība latviešu valodā* – starptautiskā zinātniskā konference „XVII Zinātniskie lasījumi”. Daugavpils, Daugavpils Universitāte, 2007. gada 25.–26. janvāris.

2. **Kuplā, I.** *Emociju verbu semantikas klasificēšanas iespējas latviešu valodā* – starptautiskā zinātniskā konference „Kalbos vienetų semantika ir struktūra”. Klaipēda (Lietuva), Klaipēdas Universitāte, 2007. gada 8.–9. jūnijs.

3. **Kuplā, I.** *Negatīvo emociju izteikšanas līdzekļi latviešu valodā* – Letonikas II kongress. 4. sekcija „Valoda un vide”. Rīga, LZA, 2007. gada 29.–31. oktobris.

4. **Kuplā, I.** *Bēdu koncepts latviešu valodā* – starptautiskā zinātniskā konference „Valoda pasaulē, pasaule valodā un literatūrā”. Rīga, LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte, 2007. gada 14.–15. decembris.

5. **Kuplā, I.** *Latviešu valodas verba „nest” daudznozīmība prototipiskā skatījumā* – starptautiskā zinātniskā konference „Baltu dienas un baltās naktis”. Sanktpēterburga, Sanktpēterburgas Valsts universitāte, 2008. gada 19.–21. jūnijs.

6. **Kuplā, I.** *Metaforiski emociju apzīmējumi publicistikā* – 13. starptautiskā zinātniskā konference „Vārds un tā pētīšanas aspekti”. Liepāja, Liepājas Universitāte, 2008. gada 27.–28. novembris.

7. **Kuplā, I.** *Vārda leksiskā nozīme kognitīvās lingvistikas skatījumā* – LU valodniecības DSP doktorantu zinātniskais seminārs. Rīga, LU Filoloģijas un mākslas zinātņu fakultāte, 2009. gada 22. maijs.

8. **Kuplā, I.** *Mīlestības metaforas latviešu valodā* – starptautiskā zinātniskā konference „Kalbos vienietu semantika ir struktūra”. Klaipēda (Lietuva), Klaipēdas Universitāte, 2009. gada 5. jūnijs.

9. **Kuplā, I.** *Polisēmijas termina un jēdziena izpratne lingvistikā* – 14. starptautiskā zinātniskā konference „Vārds un tā pētīšanas aspekti”. Liepāja, Liepājas Universitāte, 2009. gada 26.–27. novembris.

10. **Kuplā, I.** *Mīlestības metaforu dziļā un virsējā struktūra* – seminārs „Latviešu gramatika: norma un lietojums”. Rīga, LU Filoloģijas un mākslas zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra, 2009. gada 10. decembris.

11. **Kuplā, I.** *Verbu atvasināto nozīmju gramatizēšanās* – seminārs „Gramatizēšanās un leksikalizēšanās latviešu valodas sistēmā”. Rīga, LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra sadarbībā ar ESF projektu „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”, 2010. gada 28. aprīlis.

12. **Kuplā, I.** *Verba „krist” daudznozīmība latviešu valodā* – XI Starptautiskais baltistu kongress „Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne”. Rīga, Latvijas Universitāte un LU Latviešu valodas institūts, 2010. gada 27.–30. septembris.

13. **Kuplā, I.** *Vārda semantika kognitīvās lingvistikas skatījumā* – 15. starptautiskā zinātniskā konference „Vārds un tā pētīšanas aspekti”. Liepāja, Liepājas Universitāte, 2010. gada 2.–3. decembris.

14. **Kuplā, I.** *Saistāmības izmantošana polisēmijas pētījumos* – starptautiskā zinātniskā konference „XXI Zinātniskie lasījumi”. Daugavpils, Daugavpils Universitāte, 2011. gada 27.–28. janvāris.

15. **Kuplā, I.** *Atgriezenisko verbu daudznozīmība latviešu valodā* – LU 69. konferences Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rīkotā sekcijā „Diatēze, kārtas kategorija un atgriezeniskums”, 2011. gada 18. februāris.

16. **Kuplā, I.** *Metonīmijas loma daudznozīmīgo kustības verbu nozīmju sistēmas izveidē* – 16. starptautiskā zinātniskā konference „Vārds un tā pētīšanas aspekti”. Liepāja, Liepājas Universitāte, 2011. gada 1.–2. decembris.

17. **Kuplā, I.** *Daudznozīmīgo kustības verbu saistāmība* – LU 70. konferences Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rīkotā sekcijā „Gramatiskā un leksiskā semantika”, 2012. gada 9. februāris.

18. **Kuplā, I.** *Kustības verbu nozīmju savstarpējās attieksmes* – seminārs „Gramatizēšanās un leksikalizēšanās latviešu valodas sistēmā”. Rīga, LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra, 2012. gada 12. aprīlis.

Promocijas darba atsevišķas daļas un teksts kopumā apspriests LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras sēdēs 2011. gada 27. jūnijā un 2. septembrī, 2012. gada 28. maijā un 22. oktobrī.

1. VĀRDA LEKSISKĀS NOZĪMES IZPRATNE UN TĀS PĒTĪŠANAS

METODES DAŽĀDĀS SEMANTIKAS TEORIJĀS

Vārds kā valodas elements visbiežāk ir saistīts ar ārējās pasaules parādībām, kuras tiek uzskatītas par tuvām vienas valodas runātāju kolektīvā, tādēļ, pētot vārdu, tiek minēts nozīmes jēdziens (Veidemane 1977, 57). Interese par vārda nozīmi, tās struktūru saistāma jau ar antīkajiem laikiem, kad šim jautājumam pievērsās filozofiskā aspektā. Mūsdienās vārda nozīmi analizē plašākā kontekstā, piem., semantikā, semiotikā, leksikoloģijā, leksikogrāfijā, psiholoģijā u. c. zinātnes nozarēs.

Nozīme – „jēdzieniskais saturs, kas piemīt noteiktam skaņu kompleksam kā valodas vienībai (piem., morfēmai, vārdam, teikumam)” (VPSV 2007, 263). Termina *nozīme* izpratne zinātniskajā literatūrā saistāma ar to, kādā aspektā tā tiek pētīta. Valodniecībā vārda nozīmes analizē šķir:

- **leksisko nozīmi** – „vispārināts reālijas (īstenības priekšmeta, parādības, dzīvas būtnes, abstrakta jēdziena) atspoguļojums apziņā. Leksisko nozīmi parasti izsaka vārda sakne vai celms. Gramatisko formu maiņa leksisko nozīmi neietekmē” (VPSV 2007, 210);

- **gramatisko nozīmi** – „abstrakta valodas gramatiskās sistēmas nozīme, kas regulāri izpaužas gramatiskā formā, piem., dzimtes, skaitļa un locījuma gramatiskās nozīmes latviešu valodā izpaužas kā atšķirīgas formas vīriešu un sieviešu dzimtē, vienskaitlī un daudzskaitlī, nominatīvā, ģenitīvā, datīvā, akuzatīvā, instrumentālī, lokatīvā un vokatīvā” (VPSV 2007, 133).

Promocijas darbā pētīta vārda leksiskā nozīme, ņemot vērā Krisa Bārķera (*Chris Barker*) izvirzītos divus galvenos virzienus vārda leksiskās nozīmes pētīšanā:

- 1) vārda nozīmes pētīšanu saistījumā ar citiem vārdiem (piem., strukturālajā semantikā analizē sintagmatiskās un paradigmātiskās vārdu nozīmju savstarpējās attiecības);

- 2) vārda nozīmes pētīšanu no izziņas aspekta (piem., kognitīvajā semantikā nozīmes izteikšanu analizē, ņemot vērā valodas un domāšanas sakarus, un uzskata, ka vārda nozīme ir īstenības objektu atspoguļojums cilvēka apziņā) (Barker 2000, 3).

19. un 20. gs. mijā dažādās dabaszinātņu un sabiedrisko zinātņu nozarēs sāk veidoties izpratne par sistēmisku dabas objektu un sabiedrības elementu izvietojumu, savukārt valodniecības skolās 20. gs. sākumā lielākoties pievērsās valodas kā sistēmas

pētīšanai (Попова, Стерин 2007, 21–23), tādējādi radot strukturālo valodniecību, „kurā, balstoties uz uzskatu par valodu kā zīmju sistēmu, pēta galvenokārt valodas struktūru, tas ir, valodas sistēmas elementu iekšējos, būtiskos, stabilos sakarus” (VPSV 2007, 377).

Vārda nozīmes pētījumiem pievērsies arī strukturālās valodniecības un semiotikas pamatlicējs Ferdināns de Sosīrs (*Ferdinand de Saussure*), kura darbā „Cours de linguistique générale” („Vispārīgās valodniecības kurss”) (Saussure 1916) radīta jauna valodas kā kompleksas patvaļīgu zīmju sistēmas izpratne. Pētījumā tika akcentēta valodas autonomija, kā arī izteikts apgalvojums, ka valodu un valodas likumus ir iespējams vispusīgi aprakstīt bez jebkādam norādēm uz valodā izteikto. Valoda ir radīta no neierobežota elementu skaita – zīmēm, kuras ir veidotas no signifikanta¹ (skaniskā zīmes izpaušme, forma) un signifikāta² (izsaka nododamo saturu un semantikā traktējama kā nozīme). Sakari starp signifikantu un signifikātu ir nemotivēti un nejauši, bet nozīme rodas tikai zīmju savstarpējo atšķirību dēļ, bet nevis tāpēc, ka zīmes norāda uz priekšmetu (Saussure 1916, [1977, 35–69]). Tātad valoda ir jāpēta kā zīmju sistēma.

Strukturālajā valodniecībā vārda nozīmes analīze kļuva aktuāla līdz ar Noama Čomsku (*Noam Chomsky*) izstrādātajiem pētījumiem „Syntactic Structures” („Sintaktiskās struktūras”) (Chomsky 1957), „Language and Mind” („Valoda un domāšana”) (Chomsky 1972) u. c. Autors tajos izklāsta ģeneratīvās gramatikas transformatīvo metodiku, kuras pamatā ir formalizētas transformatīvās attieksmes likumu formā. Pētījumos tiek precizēta arī ģeneratīvās gramatikas koncepcija, kuras būtība ir teksta radīšana, ko veic runātājs runas procesā. Aplūkojot sintaktiskās struktūras, N. Čomskis atzīst, ka, „aprakstot vārda nozīmes, bieži vien ir nepieciešams aplūkot to sintaktiskos aspektus – ar ko vārds tiek sintaktiski saistīts, piem., analizējot darbības vārdu *sist*, ir jāapraksta situācijas dalībnieks un objekts, uz kuru darbība tiek vērsta, terminos „teikuma priekšmets” un „papildinātājs”, kurus vislabāk analizēt no formālā, gramatiskā viedokļa” (Chomsky 1957, [1962, 516–517]).

Leksiskās semantikas sistēmas esamību, kurā tās elementi ir savstarpēji saistīti un viens no otra atkarīgi, apstiprina fakts, ka cilvēki spēj ātri izvēlēties nepieciešamo vārdu no tiem 70–80 tūkstošiem leksēmu, kuras veido gandrīz jebkura cilvēka leksikas krājumu: tieši pēc vārdu nozīmēm cilvēku apziņā vārdi tiek sagrupēti lielākās un mazākās grupās (Степанов 1975, 27). Strukturālajā semantikā vārda nozīme tiek uzskatīta par sarežģītu

¹ **Apzīmējošais** – valodas zīmes teorijā – valodas zīmes materiālais apvalks, kas nesaraunami saistīts ar saturisko pusi jeb nozīmi (VPSV 2007, 41).

² **Apzīmējamais** – valodas zīmes teorijā – valodas zīmes saturiskā puse jeb nozīme, kas nesaraunami saistīta ar materiālo apvalku jeb apzīmējošo (VPSV 2007, 41).

struktūru, kurā nozīmes elementi atrodas noteiktās attieksmēs – paradigmātiskās un sintagmatiskās (Jakaitienē 1980, 28; 1988, 57; 2009, 61).

Paradigmatiskās attieksmes – „asociatīvas attieksmes starp kaut kādā ziņā līdzīgām valodas vienībām (skaņām, morfēmām, vārdiem, teikumiem), kas pastāv valodas sistēmā un runātāja apziņā, bet runas plūsmā vai tekstā nav tieši novērojamas” (VPSV 2007, 280). Leksiskajā semantikā uzskata, ka tās veidojas **leksiskā paradigmā**, kas ir vārdu grupa, ko vieno viena vai vairākas kopīgas pazīmes (Jakaitienē 2009, 72–73; VPSV 2007, 210), piem., vienu paradigmu veido transporta līdzekļu nosaukumi – *automāšīna, vilciens, lidmašīna, kuģis, laiva* u. c., citu paradigmu veido krāsu nosaukumi – *balts, zaļš, dzeltens, sarkans, zils* u. c.

Nozīmju analīzē paradigmātiskā aspektā izmanto komponentu analīzes metodi (plašāk par to skat. 1.1. apakšnodaļā).

Sintagmatiskās attieksmes – „lineāras secīgu valodas vienību (skaņu, morfēmu, vārdformu, vārdu, teikumu) attieksmes runas plūsmā vai tekstā, piem., sintagmatiskas attieksmes veidojas starp morfēmām vārdā, starp vārdformām teikumā” (VPSV 2007, 355), respektīvi, sintagmatiskās attieksmes ir vārdu savstarpējās attieksmes vārdu savienojumos vai teikumos (Jakaitienē 2009, 61).

Nozīmju analīzē sintagmatiskā aspektā izmanto saistāmības analīzi (plašāk par to skat. 1.2. apakšnodaļā).

Kognitīvās pieejas izmantojums semantikā ir saistīts ar semioloģijas nozīmes koncepciju, kurā vārdu traktē kā specifisku divpusēju valodas zīmi, kas reprezentē īstenību. Šajā aspektā nozīmes izpratne kognitīvajā lingvistikā saistāma ar tās pētījumiem strukturālajā semantikā. Tāda pieeja ļauj uztvert „nozīmes rašanos un reizē definēt nozīmi ontoloģiski¹” (Jakaitienē 1988, 40). Nozīme ir uztverama kā esamības parādība. Tā tiek izprasta, ņemot vērā apziņu un domāšanu, tāpēc ir „nevis reālās, bet domāšanas esamības apraksts” (Jakaitienē 1988, 41). Kognitīvajā lingvistikā kā viena no teorētiskajām problēmām tiek izvirzīta saikne starp valodu un objektīvo īstenību, jo lingvistiskās nozīmes ir tieši saistītas ar objektīvo īstenību, taču tās ir īpašā veidā pārveidotas un strukturētas, saistītas ar cilvēka izziņas spēju, dažādu kultūru specifiku (Крoнrауз 2001, 313).

Kognitīvās lingvistikas pārstāvji apgalvo, ka cilvēka valodas prasme nav atraujama no uztveres. Valodas saturs ir identificējams ar apziņas vai domāšanas saturu, kuru veido visi „runātāja apziņā eksistējošie jēdzieni – koncepti, kas ir cilvēka pieredzes un visas

¹ **Ontoloģija** – pieņēmums par to, kādas lietas eksistē vai var eksistēt attiecīgajā realitātes jomā, kādi varētu būt to eksistences apstākļi, no kā un kādā veidā tās varētu būt atkarīgas utt. (SV 2007, 535).

psihes darbības rezultāti” (Gudavičius 2009, 32). Nozīme ir identificējama ar konceptualizāciju (nozīmes veidošanās procesu un garīgo pieredzi), un vārdu nozīmes uztvere ir atkarīga no tā, kā saprotami valodas un domāšanas sakari. Kognitīvajā semantikā vārda nozīmi pēta no kultūras, valodas lietotāju skatpunkta, tātad par izpētes objektu kļūst pati nozīme (Gudavičius 2009, 32).

Nozīme ir informācijas par pasauli „uzglabāšanas vienība”, taču nozīmē nav ietverta visa informācija par attiecīgo realitātes situāciju, kuru uztver cilvēks. Lai pareizi interpretētu cilvēka valodiskos izteikumus, ir jāizmanto papildu informācija (Fillmore 1977, 132–133), kura parasti netiek atspoguļota vārdnīcās. Tā, piem., situācija *cilvēks uzkāpa zirga mugurā* var tikt interpretēta kā *cilvēks apsēdās zirga mugurā*, kaut arī vārdnīcās *kāpt zirga mugurā* netiek skaidrots kā *apsēsties zirga mugurā*. Turklāt, ja uz zirga nolaižas kāds kukainis, tad tas var apsēsties jebkurā vietā, tāpēc, lai saprastu situāciju *kāpt zirga mugurā*, cilvēkam ir jāzina, kā pārvietojas uz zirga (Кыцова 2004, 35). Vārdnīcās, veidojot nozīmju skaidrojumu, tiek pieņemts, ka cilvēks to jau zina.

Kognitīvajā lingvistikā uzskata, ka nozīmes definēšanā svarīgas ir enciklopēdiskās zināšanas, jo „cilvēks izsakoties nepārtraukti izmanto enciklopēdiskās zināšanas, turklāt bez šīs informācijas nav iespējams pietiekami aprakstīt atvasināto nozīmju veidošanās procesu” (Кыцова 2004, 36).

Nozīmju analīzē kognitīvās semantikas aspektā var izmantot prototipu teoriju un domu telpas teoriju (plašāk par tām skat. 1.5. apakšnodaļā un 1.6. apakšnodaļā).

Salīdzinot nozīmes izpratni strukturālajā un kognitīvajā semantikā, jāsecina, ka strukturālās semantikas koncepcijā vārda nozīmi raksturo sistēmas „būtiskie” un „pietiekamie” komponenti, kas ļauj vārdu ietvert noteiktā leksiskā paradigmā. Savukārt kognitīvajā semantikā nozīmes izpratnē apvieno leksisko nozīmes skaidrojumu ar enciklopēdiskajām zināšanām (pieredzi), kas ir cilvēka apziņā. Lai vieglāk izprastu šīs atšķirīgās nozīmju pētīšanas pieejas, lietderīgi aplūkot to metodiku un paraugam izstrādāt nozīmju sistēmu ar katru no šīm pieejām.

1.1. Jēdziena „semantiskais elements” izpratne un komponentu analīzes metode

Strukturālajā semantikā viena no būtiskākajām vārda leksiskās nozīmes pētīšanas metodēm ir komponentu analīzes metode.

Strukturālisti uzskata, ka vārda nozīme nepastāv neatkarīgi, atsevišķi no citiem vārdiem, bet gan saistībā ar citiem vārdiem kā daļa no kopējas sistēmas. Semantiskajā analīzē sistemātiski salīdzina dažādi saistītus vārdus un apkopo līdzības un kontrastus. Vārda nozīmes komponentu analīze var tikt salīdzināta ar atšķirīgo funkciju analīzi fonoloģijā (Goddard 1998, 43). Komponentu analīze sniedz nozīmju apraksta paraugus. Tā tiek pamatota ar pieņēmumu, ka nozīmes var tikt aprakstītas, ņemot vērā ierobežota daudzuma jēdzienus – semantiskos elementus vai pazīmes. Strukturālajā semantikā valodas vienību aprakstos komponentu analīzes metode tika ieviesta 20. gs. 40.–60. gados Amerikas Savienotajās Valstīs un Eiropā. Lai gan tās sākotnējais lietojums saistāms ar fonoloģijas pētījumiem, kuros komponentu analīzes metodes izpratne bija līdzīga, tās izveides sākums ir atšķirīgs (Geeraerts 2010, 70).

Eiropā par komponentu analīzes metodes pirmsākumu kļuva semantisko lauku teorijas pētījumi. Pirmais semantiskā lauka terminu izmantojis Ginters Ipsens (*Gunther Ipsen*) rakstā „Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft. Festschrift für Wilhelm Streitberg” („Valodniecības vieta un uzdevumi. Izdevums par godu Vilhelmam Štreitbergam”) (Ipsen 1924, 200–237), savukārt plašāku ieskatu semantisko lauku teorijā devis Josts Trīrs (*Jost Trier*) monogrāfijā „Der Deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Die Geschichte eines sprachlichen Feldes” („Vācu valodas leksika prāta uzveres sfērā: valodas lauka vēsture”) (Trier 1931).

Semantiskais lauks – „valodas līdzekļu kopums, kas atspoguļo kādu īstenības jomu un ko veido kāds vispārīgs semantiskais elements, piem., laika semantiskais lauks apvieno gan leksiskos, gan gramatiskos līdzekļus, kas izsaka laika nozīmi” (VPSV 2007, 350).

Pirmie soļi komponentu analīzes metodes izmantošanā vērojami Luija Jelmseleva (*Louis Hjelmslev*) darbā „Prolegomena to a Theory of Language” („Valodas teorijas prolegomeni”) (Hjelmslev 1953), bet nozīmīgākie pētījumi saistāmi ar 20. gs. 60. gadiem, kad savus pētījumus veikuši Bernārs Potjē (*Bernard Pottier*) (Pottier 1964, 1965), Eizenio Koseriu (*Eugenio Coseriu*) (Coseriu 1962, 1964, 1967) un Aļģirds Greims (*Algirdas Greimas*) (Greimas 1966).

Savukārt komponentu analīzes metodes pirmsākums Amerikas Savienotajās Valstīs saistāms ar Alfrēda Krēbera (*Alfred Kroeber*) (Kroeber 1952), Herolda Konklina (*Harold Conklin*) (Conklin 1955), Vorda Gudinafa (*Ward Goodenough*) (Goodenough 1956) un Floida Launsberija (*Floyd Lounsbury*) (Lounsbury 1956) pētījumiem antropoloģiskajā lingvistikā.

Komponentu analīzes metodes pamatā ir uzskats, ka vārds nav mazākā semantiskā vienība, bet tas ir veidots no mazākiem nozīmes komponentiem (semantiskiem elementiem), kuri ir dažādi savienoti. Vārda nozīmi veido semantisko komponentu kopums (Кобозева 2007, 111). **Komponentu analīze** – leksisko nozīmju analīze, kurā katras nozīmes vienības tiek atšķirtas, izmantojot semantiskos elementus (Matthews 2007, 69).

Vienu no zināmākajiem pētījumiem, izmantojot komponentu analīzes metodi, ir veikuši Džerolds Kacs un Džerijs Fodors (*Jerrold Katz, Jerry Fodor*), kuri, analizējot angļu valodas vārdu *bachelor* ('vecpūsis'), aplūkojuši, kā tā daudznozīmību no formālā aspekta var definēt vārdnīcās, izveidojot vārdam *bachelor* šādu nozīmju sistēmu:

1. 'fizisks objekts', 'dzīvs', 'vīriešu dzimums', 'pieaugušais', 'cilvēks', 'nav bijis precējies' – nozīme 'vecpūsis';
2. 'fizisks objekts', 'dzīvs', 'vīriešu dzimums', 'jauns', 'cilvēks', 'bruņinieks', 'tāds, kas dienē cita bruņinieka pakļautībā' – nozīme 'jauns bruņinieks, vasalis';
3. 'fizisks objekts', 'dzīvs', 'cilvēks', 'jauns', 'tāds, kurš ir beidzis četrus kursus universitātē' – nozīme 'bakalurs';
4. 'fizisks objekts', 'dzīvs', 'vīriešu dzimums', 'jauns', 'dzīvnieks', 'kaķis', 'tāds, kam pārošanās periodā nav pāra' – nozīme 'jauns kaķu tēviņš, kam nav pāra pārošanās laikā' (Katz, Fodor 1963).

Valodas vienību analīzē, izmantojot komponentu analīzes metodi, vārda nozīme tiek dalīta mazākās vienībās, kuru apzīmēšanai valodnieciskajā literatūrā lieto dažādus sinonīmiskus terminus, piem., **sēma** (no grieķu valodas *sēma* 'zīme') – lingvistiskās nozīmes, jēgas, satura vismazākā, tālāk nedalāmā vienība (Новиков 1990, 437; Кобозева 2007, 110; VPSV 2007, 347; SV_I 2007, 710; SV_{II} 2008, 797); **nozīmes komponents** (Lyons 1995, 108); **semantiskais komponents** (Кобозева 2007, 110; Jakaitienē 1988, 95); **semantiskais reizinātājs** (Кобозева 2007, 111); **semantiskais elements** (Freimane 1983, 9) u. c.

Promocijas darbā nozīmes jēdzieniskā satura mazākās vienības apzīmēšanai autore lieto terminu **semantiskais elements**, jo „tas ir pietiekami konkrēts, atbilst attiecīgās vienības jēgai un nerada nevēlamas terminoloģiskas asociācijas ar blakus parādībām vai citām nozarēm” (Freimane 1983, 9).

Vārda nozīmes pētījumos, lai ilustrētu tās dalāmību semantiskajos elementos, bieži izmanto piemēru ar vārdiem *vīrietis*, *sieviete*, *zēns* un *meitene* (Leech 1983, 89; Lyons 1995, 108). Šiem vārdiem kopējs ir semantiskais elements 'cilvēks', vārdiem *vīrietis* un *zēns* ir kopējs semantiskais elements 'vīriešu dzimums', bet attiecīgi vārdiem *sieviete* un

meitene kopējs ir semantiskais elements ‘sieviešu dzimums’. Vārdus *vīrietis* un *sieviete* raksturo semantiskais elements ‘pieaugušais’, bet *zēns* un *meitene* – ‘nepieaudzis’, piem.:

vīrietis – ‘cilvēks’, ‘vīriešu dzimuma’, ‘pieaugušais’

sieviete – ‘cilvēks’, ‘sieviešu dzimuma’, ‘pieaugušais’

zēns – ‘cilvēks’, ‘vīriešu dzimuma’, ‘nepieaudzis’

meitene – ‘cilvēks’, ‘sieviešu dzimuma’, ‘nepieaudzis’

Vārda semantiskie elementi tiek apvienoti **semēmā** – strukturētā sēmu kopumā, kas veido atsevišķu vārda nozīmi, respektīvi, leksiski semantisko variantu (VPSV 2007, 351). Semēmas struktūra ir hierarhiska, un tās centrālo jeb galveno semantisko elementu dēvē par **arhisēmu jeb integrālo sēmu**, „kas apvieno vienas leksiski semantiskās grupas vai semantiskā lauka vienības” (VPSV 2007, 45), tātad tā ir raksturīga visām noteiktās klases vienībām un atspoguļo kopējas kategorijas īpašības un pazīmes, piemēram, daudznozīmīgos verbus *celt*, *cirst*, *dot*, *grūst*, *kalt* u. c. pēc to pamatnozīmes apvieno arhisēma ‘kustība’.

Līdzās semantiskajiem elementiem, kas nodrošina vārda nozīmes struktūras stabilitāti, vārda nozīmi atspoguļo **kontekstuālā jeb asociatīvā sēma**, kas vārda pamatnozīmē neietilpst, bet kas rodas uz dažādu asociāciju pamata un ir saistīta ar apzīmējamo priekšmetu vai parādību (VPSV 2007, 49). Asociatīvās sēmas veidojas noteiktās vārda lietošanas situācijās un paplašina vārda nozīmes struktūru, radot konotatīvo nozīmi, uz kuras pamata var attīstīties atvasinātas nozīmes (Новиков 1990, 437), piemēram, *laiks lido* – ‘ātri rit, skrien’ verba *lidot* pamatnozīmē ‘pārvietoties gaisā ar spārnu, lidplēves palīdzību (parasti par putniem, kukaiņiem)’ (LLVV 1980, 4. sēj., 657; MLVV); ‘virzīties, pārvietoties pa gaisu’ (LVV 2006, 590; MLVV) nav ietverts semantiskais elements ‘ātri’, taču verbs *lidot* raksturo procesus, kas parasti noris ātri, tātad asociējas ar ātru darbību.

Daudznozīmības pētīšanā, izmantojot komponentu analīzes metodi, vispirms jāsadala analizējamā vārda nozīmes semantiskajos elementos. Kustības verbu nozīmju semantiskos elementus var iedalīt pēc noteiktiem parametriem, kurus, kā norāda I. Freimane, var uzskatīt par verba nozīmes semantisko pazīmju lomām (Freimane 1983, 16). Promocijas darbā analizējamo kustības verbu semantisko elementu parametrus var noteikt: 1) pēc kustības virziena, 2) pēc kustības ilguma, 3) pēc kustības veida, 4) pēc kustības skaļuma. Šādas semantisko pazīmju lomas veido noteiktas semantiskas opozīcijas, pēc kurām var noteikt kustības verbu semantiskos elementus, piem., uz augšu ↔ uz leju, pa labi ↔ pa kreisi, iekšā ↔ ārā, ilgstoši ↔ īslaicīgi, ātri ↔ lēni, skaļi ↔ klusi u. c.

Izmantojot komponentu analīzes metodi, var izveidot šādu kustības verba *celt* nozīmju sistēmu:

1. Pārvietot uz augšu, veicot fizisku darbību, piem.:

Vasaras sezonas sākumā meitenes no kumodēm ceļ laukā pludmales tērpus. (K)

Drošības dēļ, pirms celt mantas bagāžniekā, pārprasu austrāļietim, vai viņam pase ir. (K)

Šo nozīmi veido semantiskie elementi – ‘dzīvs subjekts’, ‘pārvietot’, ‘uz augšu’, ‘fiziska darbība’.

2. Virzīt, mainot pozīciju, piem.:

Meitiņa jau mēneša vecumā sāka celt pati galvu uz augšu. (K)

Šo nozīmi veido semantiskie elementi – ‘dzīvs subjekts’, ‘virzīt’, ‘uz augšu’, ‘fiziska darbība’.

3. Modinot mainīt ietekmējamā objekta stāvokli, piem.:

Kā kritu, tā aizmigu. Kā norunāts, pēc stundas mani ceļ augšā, bet īsti atmosties nejaudāju. (K)

Šo nozīmi veido semantiskie elementi – ‘dzīvs subjekts’ / ‘nedzīvs subjekts’, ‘modināt’.

4. Pārvietot ar ūdens transporta līdzekli, piem.:

Pārcēlājiem ir aizliegts kādu celt pāri upei ar laivu. (K)

Šo nozīmi veido semantiskie elementi – ‘dzīvs subjekts’ / ‘nedzīvs subjekts’, ‘pārvietot’, ‘pāri ūdenskrātuvei’, ‘transporta līdzeklis’, ‘fiziska darbība’.

5. Būvējot radīt objektu, piem.:

Projekta ietvaros bija nepieciešams celt jaunu stadionu. (K)

Šo nozīmi veido semantiskie elementi – ‘dzīvs subjekts’, ‘ilgstoši’, ‘fiziska darbība’.

6. Radīt (kādu stāvokli), piem.:

Atjaunināt personālu un palīdzēt celt kvalifikāciju esošajam personālam. (K)

Panākumi ceļ pašapziņu. (K)

Šo nozīmi veido semantiskie elementi – ‘dzīvs subjekts’ / ‘nedzīvs subjekts’, ‘izraisīt’, ‘sociāla darbība’.

Tātad verba *celt* nozīmju sistēmu veido šādi semantiskie elementi: ‘dzīvs subjekts’, ‘nedzīvs subjekts’, ‘pārvietot’, ‘uz augšu’, ‘fiziska darbība’, ‘virzīt’, ‘pāri ūdenskrātuvei’, ‘transporta līdzeklis’, ‘sociāla darbība’, ‘modināt’, ‘ilgstoši’, ‘izraisīt’.

Daudznozīmības analīzē būtiski ir noteikt analizējamā verba nozīmju kopējo semantisko elementu. Verba *celt* nozīmju sistēmā (verba *celt* nozīmju sistēmas latviešu

valodas skaidrojošajās vārdnīcās skat. 3. pielikumā) kopējais semantiskais elements ir ‘dzīvs subjekts’, izņemot 4. tiešo atvasināto nozīmi un 6. metaforiski motivēto nozīmi, kurā līdzās semantiskajam elementam ‘dzīvs subjekts’ iespējams arī semantiskais elements ‘nedzīvs subjekts’. Kā redzams verba *celt* nozīmju sistēmas dalījuma semantiskajos elementos, leksiskās paradigmas locekļiem (verba *celt* pamata un atvasināto nozīmju semantiskajiem elementiem) līdzās iepriekš minētajam kopējam semantiskajam elementam ‘dzīvs subjekts’ ir arī atšķirīgi semantiskie elementi, piem., semantiskais elements, kas norāda virzienu, ‘uz augšu’, ‘pāri ūdenskrātuvei’, semantiskais elements, kas norāda darbības veidu, ‘fiziska darbība’, ‘sociāla darbība’, semantiskais elements, kas norāda darbības līdzekli, ‘transporta līdzeklis’, un citi, kas norāda vārda nozīmju savdabīgumu. Verba *celt* atvasinātās nozīmes veidojas, pamatnozīmes semantiskajiem elementiem ‘dzīvs subjekts’, ‘pārvietot’, ‘uz augšu’, ‘fiziska darbība’ pievienojot jaunus semantiskos elementus, ar kuriem verba atvasinātā nozīme atšķiras no pamatnozīmes, kā arī dažus no pamatnozīmē esošiem semantiskajiem elementiem zaudējot. Jāpiebilst, ka kopējais semantiskais elements un atšķirīgie semantiskie elementi nav stingri noteikti un ir atkarīgi no tā, kāda nozīmju sistēma tiek analizēta, piem., verba *celt* semantiskajā paradigmā noteiktais kopējais semantiskais elements ‘dzīvs subjekts’, kas ietverts verba nozīmē, kādā citā paradigmā var būt atšķirīgais jeb perifērais semantiskais elements.

Daudznozīmīga vārda leksiski semantiskās paradigmas pētīšanā, izmantojot komponentu analīzes metodi, iespējams:

- 1) noskaidrot kopējo semantisko elementu, kā arī atšķirīgo semantisko elementu kopumu;
- 2) salīdzinot pamatnozīmē ietvertos semantiskos elementus ar atvasinātajās nozīmēs ietvertajiem semantiskajiem elementiem, noteikt attiecības starp vārdu nozīmēm.

1.2. Jēdziena „semantiskā loma” izpratne un saistāmības analīze

Pretstatā iepriekš aplūkotajai komponentu analīzes metodei, kurā vārda nozīmi pēta paradigmātiskā aspektā, vārda nozīmes pētīšanai sintagmatiskā aspektā izmanto vārdu saistāmības analīzi jeb valences teoriju, jo „vārda nozīmi un tās lietojumu nosaka ne tikai pēc tā vietas noteiktā tematiskā grupā, bet arī pēc tā saistāmības ar citiem vārdiem” (Гак 1977, 202).

Pirmais terminu *valence* lietojis L. Tenjērs pētījumos par franču valodas verbu saistāmību (Tesnière 1959 [1988]). **Valence** – „vārda spēja, veidojot sintaktiskus sakarus,

piesaistīt citus vārdus noteiktās gramatiskās formās; vārda saistītājspēja. Valence ir atkarīga no vārda leksiskās nozīmes un vārdšķiras” (VPSV 2007, 417). Latviešu valodas pētījumos par verbu saistītājspēju I. Freimane (Freimane 1975, 11) terminu *valence* piedāvā aizstāt ar terminu **saistāmība** – „valodas vienību (fonēmu, morfēmu, vārdu) spēja saistīties tekstā citai ar citu” (VPSV 2007, 333). Promocijas darbā abi šie termini uzskatīti par sinonīmiem, kā to pieļāvusi arī I. Freimane.

Izmantojot valences teoriju, pētījumus veikuši arī latviešu, lietuviešu, krievu u. c. valodnieki. I. Freimane valences teorijas plašo izmantojumu darbības vārdu izpētē saista ar to, ka „darbības vārds [...] ir cieši saistīts ar substanci (priekšmetu, parādību), un šis saistījums nosaka verba paradigmātiskās (sistēmiskās) un sintagmatiskās (saistāmības) attieksmes semantikā, leksikā un sintaksē” (Freimane 1983, 4).

Tāpat saistāmības jeb valences teorijas pamatā ir pieņēmums, ka darbības vārds ir galvenais teikumā un tas ar savu nozīmi organizē teikuma kodolu, un no darbības vārda ir atkarīgs tas, vai visi teikuma elementi varēs realizēties (Рятсея 1974, 3).

Teorijas pamatlicējs L. Tenjērs min divus iespējamus verbu piesaistīto paplašinātāju veidus – **aktantus**, kas nosauc dzīvas būtnes vai priekšmetus, kas jebkādā veidā ir iesaistīti ar verbu apzīmētajā darbībā, procesā, un tie vienmēr ir lietvārdi vai to ekvivalenti (Tesnière 1959 [1988, 138]), jeb „propozīcijas komponentu, leksēmu, kas nosauc predikāta izteiktās darbības, procesa un stāvokļa dalībnieku” (VPSV 2007, 23) un **sirkonstantus**, kas raksturo apstākļus, kādos ar verbu apzīmētā darbība, process norisinās, – laiku, vietu, veidu, skaitu utt., un tie vienmēr ir apstākļa vārdi vai to ekvivalenti (Tesnière 1959 [1988, 138]). Latviešu valodas darbības vārdu valences pētījumos, piem., I. Freimanes darbā „Latviešu valodas skaņu verbi” (Freimane 1983), visi iespējamie verba paplašinātāji saukti par aktantiem, jo sirkonstanti netiek uzskatīti par verba paplašinātājiem. Promocijas darba autore visus iespējamus verbu paplašinātājus sauc par aktantiem.

Teorētiskajā literatūrā jēdziena *aktants* jeb *situācijas dalībnieks* nosaukšanai lieto dažādus terminus, piem., Džons Saīds (*John Saeed*) izmanto terminu **tematiskās lomas** (*thematic roles*) (Saeed 2003, 148), Čārlzs Filmors (*Charles Fillmore*) lieto vārdkopterminu **dziļie semantiskie locījumi** (*deep semantic cases*) (Fillmore 1968, 20), Tomass Givons (*Thomas Givón*) izmanto terminu **locījumu lomas** (*case-roles*) (Givón 1984, 85), Jurijs Apresjans (*Юрий Апресян*) aktantus sauc par **semantiskām valencēm** (Апресян 1974, 119), savukārt Arto Mustajoki (*Arto Mustajoki*) (Mustajoki 2006, 156–170), Aksels Holvūts (*Axel Holvoet*) (Holvoet 2009, 16) izmanto terminu **aktanti**, bet

Evalda Jakaitiene lieto terminu **aktantu semantiskās funkcijas** jeb **semantiskās lomas** (Jakaitienē 1988, 61; 2009, 66) u. c.

Arī latviešu valodniecībā semantisko lomu raksturošanai, aktanta nosaukšanai izmanto dažādus terminus, piem., I. Lokmane izmanto terminu **relatēma** (Lokmane 2005, 9), I. Freimane, rakstot par skaņu verbu semantisko valenci, min terminu **situācijas dalībnieks** jeb **aktants** (Freimane 1983, 36), taču visbiežāk, analizējot situāciju dalībniekus, tiek lietots termins **semantiskā loma** (Nešpore 2009, 65–73; 2010b, 97–112 u. c., Vogina 2009, 237–242 u. c.), uzskatot, ka situācijas dalībniekam piemīt kāda no semantiskajām lomām. Promocijas darba autore, aplūkojot teikumu semantiskās struktūras situācijas dalībniekus, to nosaukšanai izvēlējusies lietot terminu **semantiskā loma**, ar to saprotot „teikuma semantiskās struktūras komponentu, vispārinātu teikuma atspoguļotās situācijas dalībnieku” (VPSV 2007, 348–349), bet konkrētu situācijas dalībnieku nosaukšanai lietojot terminu **aktants** – „leksēmu, kas nosauc predikāta izteiktās darbības, procesa vai stāvokļa dalībnieku” (VPSV 2007, 23).

Valence jeb saistāmība realizējas sintaktiski, tas ir, vārdiem kombinējoties citam ar citu. Šis kombinācijas sauc par saistījumiem (Freimane 1975, 12–13). Atkarībā no tā, cik aktantu neatkarīgais vārds spēj sev piesaistīt, šķir vienvalentus, divvalentus, trīsvalentus, četrvalentus un piecvalentus (pēdējie sastopami retāk), kā arī bezvalentus jeb bezpersonas verbus, ja vārdam spēja piesaistīt paplašinātājus nepiemīt (Sližienē 1994, 17). Vienvalenti verbi ir nepārejoši, parasti stāvokļa darbības vārdi, tie piesaista tikai darbības veicēja nosaukumu, un nekāda cita papildinformācija tā nozīmes izteikšanai nav nepieciešama (Tesnière 1959 [1988, 250]), piem., *Marija snauž* (K). Savukārt divvalenti verbi ir pārejoši un visbiežāk bez subjekta nozīmes aktanta saistīti arī ar objekta nozīmes aktantu (Tesnière 1959 [1988, 250]), piem., *Māte bužināja viņa matus un neteica ne vārda* (K). Nijole Sližiene (*Nijolē Sližienē*) atzīst, ka obligāto paplašinātāju verbam nevar būt vairāk par trim, taču parasti tie ir divi vai viens (Sližienē 1994, 31). Piem., teikumā *Bet viņa ļoti mīl savu dzīvī* (K) verbs *mīlēt* ir divvalents.

Visbiežāk verbiem ir obligāts saistījums ar subjekta (verba nosauktās darbības veicēju) un objekta nozīmes aktantiem. Piem., ar verbu *sāpināt* obligāti nepieciešams nosaukt subjektu (kas sāpina? – *es*) un objektu (ko sāpina? – *cilvēku*).

Man sāp sirds, ka es sāpinu sev ļoti tuvu un mīļu cilvēku. (K)

Saistāmība ir semantiski noteikta – svarīga ir saistīto vārdu leksiskā nozīme un semantiskā struktūra. Ja neatkarīgais vārds ir polisēmisks, tad atkarībā no konkrētā leksiski

semantiskā varianta mainās saistījums ar citiem vārdiem, šādos gadījumos tieši aktanti atklāj piesaistītāgvārda nozīmi (Freimane 1976, 82). Piem.:

Izskatījās, ka nācējs uz muguras nes lielu, smagu nastu. (K) **Nest** – ‘turot (ko), parasti rokās, uz muguras, uz pleciem, un virzoties (kurp), pārvietot (to)’ (LLVV 1984, 5. sēj., 451).

Interneta reklāmas tirgus nes lielāku peļņu. (K) **Nest** – ‘būt par (ienākumu, peļņas) avotu’ (LLVV 1984, 5. sēj., 452).

Vēl vajadzētu ņemt vērā ne tikai savas emocijas patīk vai nepatīk, bet gan padomāt, kā šis mākslinieks, grupa vai projekts nesīs Latvijas vārdu pasaulē, pārstāvēs mūsu valsti visas Eiropas priekšā... (K) **Nest** – ‘darīt pieejamu, izplatīt (piem., kādu ideju, uzskatu) // darīt zināmu (piem., kādu vēsti, ziņu)’ (LLVV 1984, 5. sēj., 452).

Piemēros redzams, ka LLVV minēto darbības vārda *nest* nozīmju sistēmu nosaka tam piesaistītie aktanti jeb situācijas dalībnieki, jo, lai varētu definēt verba *nest* pamatnozīmi ‘turot (ko), parasti rokās, uz muguras, uz pleciem, un virzoties (kurp), pārvietot (to)’ un atvasinātās nozīmes ‘būt par (ienākumu, peļņas) avotu’, ‘darīt pieejamu, izplatīt (piem., kādu ideju, uzskatu) // darīt zināmu (piem., kādu vēsti, ziņu)’, no semantiskā skatījuma ir nepieciešams minēt dažādus objektus, piem., objektu, ko pārvieto, turot rokās – *nastu*, objektu, kas maina finansiālo stāvokli, – *peļņu* – un fiziski netveramu objektu – *vārdu*. (Saistāmības atspoguļošanai izraudzītas tikai divas no verba *nest* atvasinātajām nozīmēm. Pilnu verba *nest* nozīmju sistēmu skat. 3. pielikumā).

Pētot saistījumus, valodniece E. Jakaitiene centusies atrast dažādus aspektus valences dalīšanai paveidos, jo vārda saistāmība ir pārāk sarežģīta valodas parādība, lai to analizētu vispārīgi. Izplatīts ir semantiskās un sintaktiskās valences šķīrums (Matthews 1997, 335; Jakaitienē 1988, 64–65), taču I. Freimane līdzās iepriekš minētajām šķir arī leksisko valenci (Freimane 1975, 12–13).

Semantiskā valence tiek raksturota kā vārda spēja sintaktiski saistīties ar jebkuru citu valodas vārdu, ja abu nozīmē ietverta kopīgā semantiskā pazīme, noteikts semantiskais elements (VPSV 2007, 349; Freimane 1975, 16). Tā izriet tieši no vārda leksiskās nozīmes, piem., teikumā *Zēns nes tēvam vēstuli* verbs *nest* spēj piesaistīt darītāja nosaukumu – *zēns*, tiešā objekta nosaukumu – *vēstuli* – un adresātu – *tēvam*.

Sintaktiskā valence – vārda spēja sintaktiski saistīties ar noteiktu sintaktisku kategoriju (VPSV 2007, 358; Lokmane 2004, 269), piem., pārejošie darbības vārdi var piesaistīt papildinātāju akuzatīvā *ķert balonu, cirst koku*. Sintaktiskā valence ļauj noteikt, ar kādiem gramatiskiem līdzekļiem realizējas saistījuma semantika.

Leksiskā valence raksturo saistāmību starp noteiktām leksēmām, piemēram, *darīt darbu, sapņot sapni*. Leksiskie faktori nosaka ierobežojumus piesaistāmo vārdu izvēlē, un valodas lietotājiem šie ierobežojumi jāzina – tā veidojas valodas nacionālā specifika (Freimane 1975, 17).

Valodniecībā aktuāls ir jautājums par semantiskās un leksiskās valences norobežošanu, jo tās abas ir vārda semantikas nosacītas un neatkarīgas no gramatiskiem faktoriem. „Leksiskās valences jēdzienu visbiežāk izmanto, raksturojot vārdus ar šauru saistāmību. Vārdi ar šauru leksisko saistāmību ir semantiski bagāti – to leksiskajā nozīmē ir daudz semantisko elementu” (Lokmane 2004, 269).

Semantiskās saistāmības analīzē būtiski ir noteikt aktantu semantiskās lomas. Pētījumos par semantisko lomu definēšanu nav izstrādāti vienoti kritēriji, tāpēc, lai gan tajos tiek uzsvērts, ka semantisko lomu sistēmās minētas tikai tipiskākās semantiskās lomas, dažādu autoru definēto semantisko lomu skaits atšķiras, piem., Evalda Jakaitiene min 21 semantisko lomu (Jakaitienē 1988, 62–64; 2009, 67–68), Džons Saīds norāda 10 tipiskākās semantiskās lomas (Saeed 2003, 149–151), Arto Mustajoki nosauc 9 semantiskās lomas (Мустайоки 2006, 172–173), Vladimirs Plungjans (*Владимир Плу́нгиян*) min 13 semantiskās lomas (Плу́нгиян 2003, 165–166) u. c. Minēto autoru piedāvātajos semantisko lomu sarakstos sakrīt dažas lomas, piem., 1) darītājs (*agenss*), 2) cietējs (*pacienss*), 3) saņēmējs (*recipienss*), 4) instruments, 5) ieguvējs (*beneficienss*), 6) izjutējs (*eksperienss*).

Latviešu valodas „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” par tipiskām tiek minētas 6 semantiskās lomas: „darītājs, izjutējs, cietējs, adresāts, ieguvējs, saņēmējs” (VPSV 2007, 348–349), savukārt Gunta Nešpore, pētot pārvietošanās verbu saistāmību latviešu valodā, šķir 19 semantiskās lomas, dalot tās sīkāk centrālajās (*agenss*, tēma, ceļš, mērķis, avots, virziens, vieta u. c.) un perifērajās lomās (*vieta_p* – vieta, kas nav tieši iesaistīta pārvietošanās situācijā, laiks, ilgums, veids, cēlonis, nolūks, kompānija, ātrums u. c.) (Nešpore 2010a, 189–196). Tātad arī latviešu valodniecībā nav vienotas semantisko lomu sistēmas.

Šādi nekonsekventi semantisko lomu dalījumi rodas vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, pētnieki, analizējot saistāmību, izraugās semantiskās lomas, kas konkrētajai tematiskajai grupai ir nepieciešamākas. Otrkārt, atšķirīgi semantisko lomu dalījumi rodas to dažādā vispārinājuma dēļ, jo bieži vien viens un tas pats jēdziens tiek saukts atšķirīgi vai – pretēji – viens un tas pats nosaukums izmantots divu vai vairāku dažādu jēdzienu nosaukšanai. Kā norāda Frenks Palmers (*Frank Palmer*), semantiskās lomas ir abstraktas,

tās ne vienmēr tiek definētas nepārprotami; vienmēr pastāv iespēja nošķirt jaunas semantiskās lomas, kas tādējādi padara to skaitu neierobežotu; semantiskās lomas dažkārt ir balstītas uz pētāmās valodas gramatiskām atšķirībām, kas tās padara konkrētākas (Palmer 1994, 5).

Promocijas darbā, analizējot kustības verbu daudznozīmību, definētas semantiskās lomas, kas ļauj noteikt verba pamatnozīmi, tā tiešās atvasinātās nozīmes un pārnestās nozīmes, respektīvi metaforiski un metonīmiski motivētas nozīmes. Izstrādājot semantisko lomu sistēmu kustības vārdiem, kā viens no kritērijiem noteikta izvairīšanās no pārāk lielas konkretizācijas, kas nav lietderīga, jo „ja relatīvu (semantisko lomu) skaits ir liels, tām ir zema vispārinājuma pakāpe un tās konkrētībā tuvinās leksiskajām nozīmēm” (Lokmane 2005, 18).

Kustības verbu semantisko lomu sistēmu, ņemots vērā vairāku valodnieku nosauktās semantisko lomu definīcijas, veido:

Darītājs (Agenss) (D) – situācijas komponents, dzīva reālija, situācijas dalībnieks, kas ir darbības (kustības) iniciators un parasti darbību veic apzināti. Darītājs par darbības iniciatoru uzskatāms arī tādā gadījumā, ja kustība tiek veikta, izmantojot kādu līdzekli, instrumentu (Saeed 2003, 149; Плу́нган 2003, 165, Муста́йоки 2006, 172; Jakaitienė 1988, 62; 2009, 67; Sližienė 1994, 19–20; Freimane 1983, 41; VPSV 2007, 76–77; Nešpore 2009, 66; 2010a, 190; 2010b, 100; 2011, 232), piem.:

Kaķis ķer peli.

Meitene brauc ar mašīnu.

Darītāja semantiskā loma raksturīga arī nedzīviem priekšmetiem, piemēram, dabas parādībām, iekārtām, mašīnām, kas spēj veikt kustību, bet kas pati nespēj iniciēt darbību. Parasti nedzīvas reālijas Darītāja lomu ieņem metonīmiski un metaforiski motivētās nozīmēs (Jakaitienė 1988, 62; Sližienė 1994, 19), piem.:

Auto peld pa ceļu.

Varavīksne peld septiņkrāsu viļņos.

Cietējs (Pacienss) (C) – pasīvs situācijas komponents, dzīva vai nedzīva reālija, tās daļa, kas pakļauta kustībai, kuras rezultātā var tikt mainītas situācijas dalībnieka īpašības, stāvoklis, novietojums (Saeed 2003, 149; Плу́нган 2003, 165; Jakaitienė 1988, 62; 2009, 67; Sližienė 1994, 20; VPSV 2007, 70), piem.:

Strādnieki ceļ māju.

Skolotāja liek bērniem celt augšā rokas.

Izjutējs (Eksperienss) (Iz.) – situācijas komponents, dzīva reālija, kas izjūt stāvokli vai darbību, bet nekontrolē to (Saeed 2003, 150; VPSV 2007, 168), piem.:

Zēnam bail no negaisa.

Sanēmējs (Recipienss) (S) – situācijas komponents, dzīva reālija, kuras īpašumā (rīcībā) kustības rezultātā kas nonāk (VPSV 2007, 341), piem.:

*Ceļu policisti kvīts vietā dod ziedus **autovadītājām**.*

Uztveres tēma (UT) – situācijas komponents, kas nepastāv reālajā pasaulē (tātad ir tukša pozīcija), bet rodas / ir darītāja apziņā, balstoties uz darītāja priekšstatiem, zināšanām, pieredzi par situācijas komponentu (Мустајоки 2006, 166), piem.:

*Darbiniekiem ir iespēja celt savu **kvalifikāciju** un iegūt jaunas zināšanas, mācoties dažādos semināros.*

Uztveres tēmas semantiskā loma piešķirama arī situācijas komponentiem, reālijām, kuras cilvēks rada konkrētā situācijā, piem.:

*Mākslīgā intelekta **pētījumi** rit nepārtraukti.*

*Patīkami redzēt, ka **rotaļa** iet un ķer pa īstam.*

Uztvērumis (Percepts, Stimuls) (U) – situācijas komponents, kas nav cilvēka radīts, bet kurš objektīvi pastāv dabā un kuru var uztvert vai izjust (Saeed 2003, 150), piem.:

*Vai tu dzirdēji **pērkonu**?*

*Sals cirta dūraiņos iesaiņotajos **pirkstgalos**.*

Rezultāts (R) – situācijas komponents, kas darbības rezultātā sāk eksistēt (Palmer 1994, 5), piem.:

*Ledus pārvēršas **ūdenī**.*

Līdzeklis (Līdz.) – situācijas komponents, transporta līdzeklis, kāda cita palīgierīce kustības veikšanai (Saeed 2003, 150; Мустајоки 2006, 173; Jakaitienē 1988, 63; 2009, 67; Nešpore 2009, 66; 2010a, 190; 2011, 232), piem.:

*Zēni nolemj peldēt pāri upei **ar plostu**.*

Instruments (I) – situācijas komponents, ko darītājs izmanto, lai kustoties veiktu kādu darbību, un kas nav transporta līdzeklis (Saeed 2003, 150; Плунгян 2003, 165, Мустајоки 2006, 173; Jakaitienē 1988, 63; 2009, 67; Sližienē 1994, 23; Nešpore 2010a, 190), piem.:

*Mežstrādnieks cērt kokus **ar cirvi**.*

*Vijolnieks **ar rokām** ņem instrumentu.*

Vieta (V) – situācijas komponents, kurā noris darbība vai kurš ir darbības sākuma vai beigu punkts (Saeed 2003, 150; Мустайоки 2006, 172–173; Jakaitienē 1988, 63; 2009, 68; Sližienē 1994, 23; Nešpore 2009, 66; 2010a, 191; 2010b, 100), piem.:

*Saimniece grūž miežus **piestā**.*

*Gājputni atkal ceļo **uz dzimteni**.*

Trajektorija (Tr.) – situācijas komponents, kas norāda posmu starp kustības sākuma un beigu punktu, visbiežāk – ceļu, pa kuru kustība tiek veikta (Sližienē 1994, 24; Плунгян 2003, 166; Nešpore 2010b, 100), piem.:

*Zēni kāpa istabā **pa logu**.*

*Motobraucējs brauc **pa trasi**.*

Virziens (Virz.) – situācijas komponents, kas norāda kustības virzienu telpā, bet nenorāda kustības sākuma vai beigu punktu (Мустайоки 2006, 173; Jakaitienē 1988, 63; 2009, 68; Sližienē 1994, 24; Nešpore 2009, 66; 2010a, 190; 2010b, 100), piem.:

*Zēns izbrīnā vērsis **uz augšu**.*

Veids (Veids) – situācijas komponents, kas norāda darbības veidu (Nešpore 2009, 66; 2010a, 190; 2010b, 100), piem.:

*Zēns **steigšus** iet pie vecākiem.*

Mērķis (M) – situācijas komponents, dzīva vai nedzīva reālija, uz kuru vērsta darbības iniciatīva (Saeed 2003, 150; Плунгян 2003, 166; Nešpore 2009, 66; 2010a, 190; 2010b, 100), piem.:

*Aizdomas krita **uz kaimiņiem**.*

Laiks (L) – situācijas komponents, kas norāda laiku, kad noris kustība (Jakaitienē 1988, 63; 2009, 68; Sližienē 1994, 23; Nešpore 2009, 66; 2010a, 190; 2010b, 100), piem.:

*Māte ceļ bērnus **no rīta**.*

Kustības verbu analīzē galvenokārt izmantotas centrālās semantiskās lomas, piem., Darītājs, Cietējs, Izjutējs u. c., kas ietekmē nozīmes maiņu, un tikai vietumis nosauktas perifērās semantiskās lomas, piem., Mērķis, Laiks, kam nozīmes definēšanā būtiskas nozīmes nav.

Verba *celt* daudznozīmības analīzē, izmantojot sintagmatisko pieeju un nozīmju diferencēšanā lietojot saistāmības analīzi, var konstatēt šādas semantisko lomu kombinācijas:

1. **Darītājs + Cietējs** (retāk – kustības vietas precizēšanai – **Vieta**), piem.:

*Nevienā likumā nav noteikts, cik smagus **priekšmetus** drīkst **celt** pusaudži.* (K)

*Šoferis ceļ pasažieru **ceļasomas** bagāžas **nodalījumā**.* (K)

Darītājs – *pusaudži, šoferis*; Cietējs – *priekšmeti, ceļasomas*; Vieta – *nodalījums*.

Ar šo pieeju izstrādātā verba *celt* nozīmju sistēma pretstatīta ar rezultātiem, kas iegūti, pētot verba *celt* nozīmju sistēmu ar komponentu analīzes metodi (sīkāk par to skat. 1.1. apakšnodaļā). Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādāto verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘pārvietot uz augšu, veicot fizisku darbību’.

2. Darītājs + Cietējs + Virziens, piem.:

Viņa gribējusi celt acis uz augšu, bet bēdas spiedušas tās uz leju. (K)

Viņš pienāca, apstājās un cēla galvu uz augšu. (K)

Darītājs – *viņa, viņš*; Cietējs – *acis, galva*; Virziens – *uz augšu*.

Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘virzīt, mainot pozīciju’.

3. Darītājs + Cietējs + Laiks, piem.:

.. tik daudz jau vīrietim pašam ir jāmaksā, kā nav kauna otru celt no rīta, lai uztaisītu maizīti? (K)

Darītājs – *vīrietis*; Cietējs – *otrs*; Laiks – *no rīta*.

Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘modinot mainīt ietekmējamā objekta stāvokli’.

4. Darītājs + Cietējs + Līdzeklis, piem.:

Plostnieks nolemj celt tūristus ar plostu no viena krasta uz otru. (K)

Darītājs – *plostnieks*; Cietējs – *tūristi*; Līdzeklis – *plosts*.

Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘pārvietot ar ūdens transporta līdzekli’.

5. Darītājs + Rezultāts, piem.:

Būvnieki plāno celt jaunu modernu bibliotēku. (K)

Darītājs – *būvnieki*; Rezultāts – *bibliotēka*.

Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘būvējot radīt objektu’.

6. Darītājs + Uztveres tēma, piem.:

Ikvienam sabiedrības loceklim ir iespēja celt savu labklājību. (K)

Kādēļ cilvēki ceļ troksni, ja pasaule daudz maz darbojas? (K)

Prasītāja bija tiesīga celt iebildumus, pieprasīt nomas maksas atšifrējumu par papildu nomas maksu un to nepieņemt. (K)

Darītājs – *sabiedrības loceklis, cilvēki, prasītāja*; Uztveres tēma – *labklājība, troksnis, iebildumi*.

Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘radīt (kādu stāvokli)’.

Daudznozīmīga vārda leksiski semantiskās paradigmas analīzē, izmantojot sintagmatisko pieeju jeb aplūkojot vārda saistāmību, iespējams:

1) veidot vārda nozīmju izteikšanas modeļus, piem., verba *celt* pamatnozīmes modeli atspoguļo semantisko lomu **Darītājs** un **Cietējs** kombinācija;

2) noteikt analizējamo nozīmju kopējās un atšķirīgās semantiskās lomas.

Aplūkojot komponentu analīzes metodi un saistāmības analīzi, jāsecina: lai objektīvāk raksturotu un klasificētu daudznozīmīga vārda nozīmju sistēmu, tā jāanalizē, balstoties gan uz paradigmātisko, gan uz sintagmatisko aspektu.

1.3. Jēdziena „koncepts” izpratne

Semantikas pētījumi ir cieši saistīti ar domāšanu un cilvēka uztveres spējām. Aloīzs Gudavičs (*Aloyzas Gudavičius*) atzīst, ka „piederze, zināšanas, emocijas, vēlmes un nosacījumi ir vairāk nekā tas, ko mēs nosaucam vārdos, izsakām ar gramatiskām formām vai sintaktisko struktūru nozīmēm. Šī dažādā informācija, ieskaitot emocijas, veido atbilstošus mentālos darinājumus, kas atspoguļo pasaules priekšmetus, parādības, lielākas vai mazākas to grupas. Šos mentālos darinājumus sauc par konceptiem” (Gudavičius 2007, 138).

Terminu **koncepts** latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās un svešvārdu vārdnīcās skaidro kā vārdu vai zīmes jēgu, ar šo vārdu apzīmētās parādības jēdziena saturu; vispārinātu priekšstatu (LLVV 1980, 4. sēj., 330, SV 1996, 389, ISV 2005, 377, SV₁ 2007, 378). Šā jēdziena izpratne lingvistiskajā literatūrā ir dažāda, tā saistāma ar atšķirīgajiem jēdziena *koncepts* skaidrojumiem, piem., krievu valodniecībā par konceptu dēvē gan *jēdzienu*, gan *nozīmi*, taču amerikāņu valodnieki uzskata, ka „koncepts ir plašāks mentāls darinājums, bet ne valodas vienību nozīmes, kuras kļūst aktuālas tikai atsevišķu konceptu robežās vai to aspektā, vārda nozīme ir koncepta daļa, kas tiek aktualizēta konkrētā vārda lietojumā” (Gudavičius 2007, 139), respektīvi, konceptu veido jēdzieniskais saturs¹, kura izteikšanai valodā izmanto leksisko nozīmi.

¹ **Jēdzieniskais saturs** – valodas vienībā ietvertā doma, kas atspoguļo priekšmetu, parādību būtību, jēgu atšķirībā no šīs vienības ārējās formas, ko veido valodas vienības uzbūve, skanējums, rakstība (VPSV 2007, 175).

Lai izprastu jēdziena *koncepts* būtību, ilustrācijai jāmin piemērs ar *ozola* konceptu.

1. tabula

Jēdziena „ozols” skaidrojumi simbolu vārdnīcās

HV 1994, 107	LSE 2000, 362–363	SV _T 2009, 132–133
Ozols daudzām indoģermāņu tautām ir svēts koks [...] Kopš antīkās kultūras laikiem ozols ir spēka, vīrišķības un nelokāmības simbols, jo tam ir cieta, izturīga koksne ..	Koku vidū tam ir īpaši augsta simboliskā vērtība, cietās koksnes dēļ tas bieži vien ir nemirstības un izturības simbols. Tautas novērojums vēsta, ka ozolā itin bieži iesperot zibens [...], tāpēc antīkajā laikā šis koks bija veltīts debesu un zibens dievam Zevam / Jupiteram ..	Varenība, izturība, ilgmūžība, cildenums. Ozols bija grieķu, ģermāņu, skandināvu un slāvu pērkonu dievu svētais koks. Tāds ozola statuss, domājams, pamatojās ticējumā, ka šis koks spēj izturēt zibens spērienu ..

Koncepta *ozols* jēdzienisko saturu atspoguļo jēdziena *ozols* skaidrojumi simbolu vārdnīcās, kurās uzsvērts, ka ozols ir svēts koks, kas simbolizē spēku, vīrišķību, izturību, kā arī tas, ka ozols spēj izturēt zibens spērienu (tāpēc antīkajos laikos šis koks bija saistīts ar debesu un zibens dievu). Savukārt vārda *ozols* leksisko nozīmi raksturo jēdziena *ozols* skaidrojumi latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās.

2. tabula

Vārda „ozols” skaidrojumi latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās

LLVV 1986, 61. sēj., 76–77	LVV 2006, 751	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2008
1. Ozolu dzimtas koks, retāk krūms ar tumši pelēku, krevelainu mizu, plūksnaini daivainām lapām, sikiem viendzimuma ziediem un augli – zīli. // Šī koka koksne. 2. bot. Augu dzimta, pie kuras pieder vasarzaļi vai mūžzaļi vienmājas koki, retāk krūmi ar viendzimuma ziediem.	1. Dižskabāržu dzimtas koks ar cietu koksni, plūksnaini daivainām lapām un raksturīgiem augļiem – zīlēm. 2. Šā koka koksne.	Dižskabāržu dzimtas koks ar cietu koksni, (parasti) daivainām lapām un augli – zīli. <i>Parastais ozols. Ozolu aleja.</i> // Šā koka koksne. <i>Ozola parkets.</i>

Lai gan vārda *ozols* leksiskā nozīme ir ‘lapu koks, kura auglis ir zīle’, tomēr jāteic, ka latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētie vārda *ozols* definējumi vairāk atbilst enciklopēdiskiem skaidrojumiem, respektīvi, atklāj specifisku, dabaszinātņu nozares speciālistiem zināmu jēdzienisko saturu, nevis vispārlietojamu vārda nozīmi.

Ņemot vērā konceptu izpētes aspektus, kā arī zināšanu, īstenības atspoguļošanas veidus, kas konceptus nostiprina apziņā, izšķir vairākus konceptu tipus. Dažādu autoru pētījumos par konceptu veidiem minēts atšķirīgs būtiskāko konceptu veidu skaits, piem., Zinaīda Popova (*Зинаида Попова*) un Josifs Sternins (*Иосиф Стернин*) šķir 6 konceptu tipus (Попова, Стернин 2007, 116–120), Anatolijs Babuškins (*Анатолий Бабушкин*) norāda 7 konceptu tipus (Бабушкин 1996, 43–67), Nikolajs Boldirevs (*Николай Болдырев*) un Vladimirs Karasiks (*Владимир Карасик*) izšķir 9 konceptu tipus (Болдырев 2001, 36–38; Карасик 2005, 132), taču Valentīna Maslova (*Валентина Маслова*) min tikai 4 konceptu tipus (Маслова 2004, 46–47) u. c. Konceptu tipoloģijā visbiežāk minēti šādi to

tipi: priekšstati, virsjēdzieni (hiperonīmi), ietvari (*frame*) (daudzkomponentu koncepti, kuros apkopotas zināšanas par kādu priekšmetu vai parādību), jēdzieni (atspoguļo kopējās, būtiskākās priekšmeta vai parādības pazīmes, to racionālas atspoguļošanas un izpratnes rezultātu), prototips (kategorisks koncepts, kas norāda uz tipisku priekšmetu vai kategorijas atspoguļojumu), geštalti (kompleksa, nedalāma, funkcionējoša domāšanas struktūra, kas apziņā strukturē daudzveidīgas atsevišķas parādības) u. c.

Kustības verbu tematiskās grupas koncepts ir virsjēdziens *kustība*. Promocijas darbā aplūkoti daudznozīmīgie kustības verbi, kas nosauc *kustības* koncepta kustību veidus, piem., kustības ar rokām, ķermeņa vai lietas kā veseluma kustības, kustības ar kādu transporta līdzekli, kustības dabas norisēs un procesos. Minēto kustības koncepta veidu analīzei izmantotas kustības verbu leksiskās nozīmes, uzskatot, ka to pamatnozīme atbilst ar kustības verbu nosauktās darbības prototipam, bet atvasinātās nozīmes raksturo domu telpas ietvaru valodisko realizāciju. Tā kā minētie konceptu tipi (prototipi, ietvari) ir saistīti ar pasaules kategorizāciju, jāaplūko termina *kategorija* izpratne strukturālajā un kognitīvajā lingvistikā.

1.4. Jēdziena „kategorija” izpratne

Semantikas pētījumos būtiska ir jēdziena *kategorija* izpratne, jo „reālās pasaules izzināšana ir balstīta uz spēju domāt sakarībās, piem., cēloņsakarībās, kur parādības mūsu izpratnē ir savstarpēji saistītas. Izprašana ir prāta darbība – kognitīvs process, kur kategorizācija ir viens no šī procesa elementiem. Jēdzienu kategorizācijas rezultātā rodas jēdzienu sistēma, kas ļauj mums ieraudzīt parādību saikni” (Apse 2009, 9), piem., jēdziens *puķuzirņi* parasti saistās ar jēdzieniem *ziedēt* un *smaržot*. „Kategorijas ļauj mums domāt ātri un tvert pēc iespējas plašāku saistītu jēdzienu loku, jo, zinot kategorijas kritērijus, mēs tos lielākā vai mazākā mērā piedēvējam attiecīgajam jēdzienam un izprotam jēdziena būtību un tā saistību ar citiem jēdzieniem” (Apse 2009, 9). Dž. Leikofs secinājis, „ka mēs domājam ne tikai par atsevišķiem priekšmetiem un cilvēkiem, bet arī par priekšmetu un cilvēku kategorijām” (Лякофф 2004, 22), respektīvi, cilvēks domā kategorijās. Terminu **kategorija** (dažādās zinātnes nozarēs) raksturo kā vispārīgu jēdzienu, kas atspoguļo priekšmetu, parādību grupas, klases, kā arī priekšmetu, parādību vispārīgākās, būtiskākās pazīmes (LLVV 1980, 4. sēj., 204; SV 1996, 361, ISV 2005, 350, SV₁ 2007, 348). Tātad kategorija ir kādu lietu, parādību ar kopīgām pazīmēm kopums.

Kategorizācijas izpētes un apraksta sākotnējie mēģinājumi saistāmi jau ar antīkajiem laikiem, kad Aristotelis filozofiskajā traktātā „Κατηγοριῶν” („Kategorijas”) (Aristotle 1938), rakstot par jēdzienu *kategorija*, ir sniedzis priekšmetu definīcijas. Filozofs uzskata, ka visu, kas eksistē, iespējams iedalīt kategorijās. Turklāt kategorijā apvienojas priekšmeta jēdziens un tas, ko cilvēks par konkrēto priekšmetu var apgalvot. Aristotelis secinājis, ka kategorijas ir labi uztveramas, ja uz tām var attiecināt kategorijas izpratnei nepieciešamo un pietiekamo pazīmju kopumu. Priekšmeti kategorijā iekļaujami tikai tādā gadījumā, ja tiem piemīt tipiskas atbilstošas pazīmes, kas raksturo konkrēto kategoriju (Aristotle 1938, 2–8).

Kategorijas jēdziena izpratnē būtisks aspekts ir tas, kāds ir kultūras konteksts un kādi ir kategorijas izveides nosacījumi, jo citās valodās runājošie cilvēki domā un uzvedas citādi, tāpēc jāpiekrīt valodniekam Vilhelmam fon Humboltam (*Wilhelm von Humboldt*), kurš uzskata: „Cilvēks galvenokārt dzīvo kopā ar priekšmetiem tā, kā tos viņam parāda valoda, un, tā kā sajūtu un darbību viņā nosaka viņa priekšstati, tad tikai tā. Tajā pašā aktā, kurā cilvēks vij valodu no sevis, viņš arī ievij sevi valodā, un katra valoda ap tautu, kam tā pieder, apvelk loku, no kura izklūst iespējams, tikai pārejot citas valodas lokā. [...] Bet, tā kā cilvēks pārnes svešajā valodā lielākā vai mazākā mērā savu pasaules skatījumu, šis sasniegums nekad netiek tīri un pilnīgi izjūsts” (Humbolts 1985, 86–87).

Šāda kategoriju interpretācija saistāma arī ar N. Čomska transformatīvi ģeneratīvo teoriju, kurā dominēja Aristoteļa izveidotā kategorijas jēdziena izpratne (skat., piem., Chomsky 1957). Viens no zināmākajiem pētījumiem, kurā izmantota tradicionālā *kategorijas* jēdziena izpratne, ir Džerolda Kaca (*Jerrold Katz*) un Pola Postala (*Paul Postal*) 1964. gada pētījums par valodas aprakstīšanas kompleksajām teorijām „An Integrated Theory of Linguistic Descriptions” („Lingvistisko aprakstu integrētā teorija”) (Katz, Postal 1964). Valodnieki, analizējot vārdu *vecpūsis*, šā vārda nozīmei izvirza četras būtiskas pazīmes: ‘cilvēks’, ‘vīriešu dzimuma’, ‘pieaugušais’ un ‘nav precējies’. Tradicionālajā kategorijas izpratnē jebkurš subjekts, kam piemīt visas četras pazīmes, var tikt ietverts kategorijā ‘vecpūsis’, bet, ja kādas no šīm pazīmēm subjektam trūkst, tad subjekts neiederas šajā kategorijā (Katz, Postal 1964).

Pēc Aristoteļa izvirzītajiem kategorijas kritērijiem klasiskajā izpratnē tās raksturojamas šādi:

- 1) tās ir definējamas pēc nepieciešamajām un pietiekamajām pazīmēm;
- 2) kategorijām ir skaidri noteiktas robežas;

3) visi kategorijas locekļi ir vienādi, tātad starp kategorijas locekļiem neveidojas hierarhiskas attiecības.

20. gs. 50. gados Ludvigs Vitgenšteins (*Ludwig Wittgenstein*) darbā „Philosophische Untersuchungen” („Filosofiskie pētījumi”) (Wittgenstein 1953), oponējot Aristoteļa izvirzītajām kategorijas pazīmēm, raksta par to, ka ikdienas dzīvē mēs neievērojam klasisko kategorizācijas pieeju. Filozofs, analizējot *spēļu* kategoriju, secina, ka noteiktai spēlei (kategorijas loceklim) ir raksturīga viena vai vairākas līdzīgas pazīmes ar vienu vai vairākām spēlēm (kategorijas locekļiem). Tātad, piem., *hokejam* vai *basketbolam* iespējams izšķirt pazīmi *komandas spēle*, taču *šautriņas* parasti spēlējamas individuāli. Lai noteiktu līdzīgās un atšķirīgās pazīmes starp kategoriju locekļiem, L. Vitgenšteins ievieš terminu **ģimeniskā līdzība**, jo „visdažādākās līdzības, kas pastāv starp ģimenes locekļiem, – augums, sejas vaibsti, acu krāsa, gaita, temperaments utt. – pārklājas un krustojas tieši tādā pašā veidā” (Wittgenstein 1953 [1997, 39]); respektīvi, katrs ģimenes loceklis ir līdzīgs vismaz vienam citam ģimenes loceklim pēc vismaz vienas pazīmes, bet nav tāda pazīmju kopuma, kas piemīt pilnīgi visiem ģimenes locekļiem.

L. Vitgenšteins, secinot, ka visas iespējamās pazīmes, kas piešķiramas *spēles* kategorijai, nav raksturīgas visiem kategorijas locekļiem, atzīst, ka kategorijas robežas nav skaidri ierobežotas un fiksētas, kā to apgalvo klasiskā kategorijas teorija, tāpēc kategorija var tikt viegli paplašināta, tai pievienojot jaunus locekļus, piem., *videospēles* (Wittgenstein 1953 [1997, 39]). Turklāt filozofs pētījumos par kategoriju struktūru konstatējis arī to, ka kategorijas veido centrālie un perifērie kategorijas locekļi, kas ir pretrunā ar tradicionālo kategoriju izpratni par vienādu kategorijas locekļu statusu. Apstiprinājumu tam sniedz vēlākie kategoriju struktūru pētījumi.

L. Vitgenšteina izteiktos atzinumus par kategoriju struktūru savos pētījumos pamatojis arī filozofs Džons Ostins (*John Austin*), kurš pētījis vārdu nozīmes un centies noskaidrot, kas ir vārda nozīme un kāpēc dažādām lietām piemērojam vienus un tos pašus nosaukumus (Austin 1961, 55–75).

Kategoriju struktūras pētījumus 1969. gadā turpinājuši antropologi Brents Berlins (*Brent Berlin*) un Pols Kejs (*Paul Kay*). Zinātnieki darbā „Basic Color Terms: Their Universality and Evolution” („Pamatkrāsas: to universalitāte un attīstība”) (Berlin, Kay

1969), analizējot spektra krāsas un krāsu kategorizāciju, pamatojuši, ka kategoriju veido kodols¹ un perifērija² (Berlin, Kay 1969, 5–23).

Vēlāk, turpinot krāsu pētījumus, E. Roša secinājusi, ka spektra krāsu uztvere nav atkarīga no valodas, bet to nosaka cilvēka fizioloģiskie uztveres aspekti, tādējādi ir iespējams paplašināt spektra krāsu jēdzienu un tā vietā izmantot terminu *prototips* (termina **prototips** skaidrojumu skat. 1.5. apakšnodaļā), kas nosaka kopējo vai raksturīgāko kategorijas locekli (Rosch 1975, 192–233).

Tā kā kognitīvistu kategorijas izpratne ir cieši saistīta ar prototipa jēdzienu, detalizētāka jēdziena *kategorija* izpratne kognitīvajā lingvistikā aplūkota 1.5. apakšnodaļā „Jēdziena „prototips” izpratne”.

Ņemot vērā kategorizācijas pētījumus, jāsecina, ka kategoriju var aplūkot divējādi:

- 1) kā atsevišķu ar domāšanu nesaistītu sistēmu, piem., Aristoteļa izstrādātajā pieejā;
- 2) kā kopīgu ar domāšanu saistītu sistēmu, piem., E. Rošas veiktajos pētījumos.

Promocijas darbā, pētot daudznozīmīgu kustības verbu nozīmju sistēmas, jēdziens *kategorija* izprasts kā vienota ar domāšanu saistīta sistēma, par kādu to uzskatījuši kognitīvās lingvistikas pamatlicēji. Tādējādi kategorijas jēdziens no kognitīvās lingvistikas viedokļa ir tuvs iepriekš aplūkotajam koncepta jēdzienam (skat. 1.3. apakšnodaļā). No tā izriet, ka prototipu noteikšanas pieeja ir viens no kategorizācijas veidiem.

1.5. Jēdziena „prototips” izpratne

Kognitīvajā lingvistikā prototipu pētījumus var veikt divos aspektos – sintagmatiskā, raksturojot kategorijas iekšējo struktūru un nosakot attiecības starp kategorijas locekļiem, un paradigmātiskā, aplūkojot kategoriju mijiedarbību (Taylor 1989, 46; Maumevičienē 2010, 15). Tātad, lai izveidotu vispārīgāku priekšstatu par prototipu, jāizmanto iepriekš promocijas darbā aplūkotā komponentu analīzes metode, kas palīdz precizēt kategorijas locekļu pazīmes un kas ļauj tos ietvert konkrētā kategorijā vai konstatēt to mijiedarbību ar citām kategorijām, un saistāmības analīze, kas ļauj noteikt kategorijas locekļu attiecības kategorijas ietvaros.

¹ **Kodols** – kategorijas centrs, kuru raksturo priekšmets, kam piemīt pazīmes, kas kopīgas visiem kategorijas locekļiem.

² **Perifērija** – kategorijas ārējā daļa, kurā atrodas tās locekļi, kam nepiemīt visas kategorijas centram raksturīgās pazīmes.

Prototipu teorijas izveide kognitīvajā lingvistikā ir cieši saistīta ne tikai ar *prototipa* jēdzienu, bet arī ar jēdziena *koncepts* (skat. 1.3. apakšnodaļu) un jēdziena *kategorija* (skat. 1.4. apakšnodaļu) izpratni.

Par prototipu teorijas izveidotāju uzskata E. Rošu. Zinātniece pētījumos „Cognitive Representations of Semantic Categories” („Semantisko kategoriju kognitīvā reprezentācija”) (Rosch 1975, 192–233), „Principles of Categorization” („Kategorizācijas principi”) (Rosch 1978, 27–48 [2005, 91–108]), aplūkojot kategorijas robežas un to nepastāvību, kā arī kategorijas tipiskākos un mazāk tipiskos locekļus, to raksturīgumu, prototipiskumu, ievieš terminu **prototips**, kas nosaka raksturīgākā kategorijas locekļa pazīmes (Rosch 1975, 192–233), līdzīgi prototipa jēdzienu raksturo citi autori (Croft, Cruse 2004, 77; Matthews 2007, 326; Evans 2007, 175).

Pētījumus par kategoriju robežu nepastāvību, raksturojot krūzes un krūzēm līdzīgos traukus, veicis arī Viljams Labovs (*William Labov*), kurš galvenokārt pievērsies jautājumam par to, kā empīriski iespējams izzināt kategoriju robežas (Labov 1973, 354). Kategorijas iekšējās struktūras pētījumiem pievērsušies arī citi kognitīvās lingvistikas pētnieki (Ungerer, Schmid 2006, 7–45; Gudavičius 2009, 66).

Prototipu teorijas pamatidejas ir pārņemtas no geštaltpsiholoģijas, kurā būtiska ir pāreja no sadrumstalotās pasaules uztveres pie pasaules uztveres kopumā, kā arī atziņa, ka cilvēks neapzināti savieno visus apzinātos objektus tam atbilstošās grupās, papildinot to ar trūkstošajiem objektiem (Evans 2007, 90). Prototipu teorijas būtība – pasaules sadalīšana atbilstošās kategorijās, kas pārstāv prototipu. Katra kategorija uztverama kā vienota zināšanu struktūra, bet prototips – kā garīgās atbilstošās kategorijas būtiskāko pazīmju atspoguļojums vai raksturīgākais (pats labākais un tipiskākais) kategorijas loceklis (Rosch 1975, 192–233). Prototipa izpratne ir atkarīga no pašas situācijas (objekta un pasaules mijiedarbības), konteksta (mijiedarbības starp kategorijām), kognitīvajiem modeļiem (pieredzes kopuma cilvēka atmiņā, kā arī zināšanām par noteiktu nozari), kultūras modeļiem (etniskais prototips) (Maumevičienē 2010, 15).

Vispārinot visus iepriekš minētos pētījumus, jāatzīst, ka kategorijas no kognitīvās lingvistikas viedokļa raksturo šādas pazīmes:

1) katrai kategorijai ir raksturīga prototipiska struktūra;

2) pazīmju (atribūtu) kopums nav raksturīgs visai kategorijai, jo dažādus kategorijas locekļus nevar raksturot ar visām kategorijas pazīmēm. Visus kategoriju locekļus saista ģimeniska līdzība, t. i., tipiskākie, raksturīgākie (prototipiskākie) kategorijas locekļi un perifērie kategorijas locekļi, kam nepiemīt visas kategorijas prototipam konstatētās

pazīmes. Piem., *krēslu* kategoriju, kuras prototips ir *krēsls*, raksturo šādas pazīmes: ‘sēdēšanai paredzēta mēbele’, ‘parasti ar četrām kājām’, ‘ar atzveltni’, ‘ar rokturiem’, bet *krēslu* kategorijas perifēros locekļus, piem., *bāra krēslu*, raksturo šādas pazīmes: ‘uz vienas kājas’, ‘bez atzveltnes’, un *solu* raksturo šādas pazīmes: ‘uz divām kājām’, ‘bez atzveltnes’ u. c. Tātad perifēros kategorijas locekļus *bāra krēslu*, *solu* ar *krēslu* kategorijas prototipu saista kopēja pazīme ‘sēdēšanai paredzēta mēbele’;

3) kategoriju robežas nav skaidri nosakāmas un ir saistītas ar kategorijām, kas atrodas blakus, piem., nav stingras robežas starp *krēslu* kategoriju un *dīvānu* kategoriju, jo grūti noteikt, kad *krēslu* kategorija pāriet *dīvānu* kategorijā, piem., *izvelkamais krēsls* var būt gan *krēslu* kategorijas perifērais loceklis, gan *dīvānu* kategorijas perifērais loceklis;

4) kategorijas locekļu statuss kategorijā nav vienāds. Attieksmes starp kategorijas locekļiem nosaka to gradācija pēc kategorijas loceklim noteiktā kultūrā piešķirtām raksturīgākajām pazīmēm, piem., runājot par putnu kategoriju Eiropā, par tipiskāko kategorijas locekli varētu uzskatīt *zvirbuli*, nevis *tītaru*, *strausu* vai *pingvīnu*.

Kategoriju struktūru analizē, izmantojot prototipu teoriju, pētnieki ir konstatējuši, ka starp kategorijas locekļiem pastāv trīslīmeņu attieksmes: augstākā, pamatlīmeņa un zemākā līmeņa attieksmes (Roša 1975; Ungerer, Schmid 2006, 80). Lai ilustrētu attieksmes starp kategorijas locekļiem, promocijas darbā raksturota kustības kategorija, aplūkojot latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā viena no kustības kategorijas prototipiem – verba *celt* – nozīmju sistēmas.

3. tabula

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās kustības verbu kategorijas locekļu minētās definīcijas

LLVV 1973, 2. sēj., 163	LVV 2006, 195	MLVV – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003–2008
<p>1. Pārvietot augstāk, uz augšu. <i>Celt krēslu. Celt saiņus.</i> // Virzīt uz augšu, lai noliktu (kur). <i>Celt plecos nastu.</i> // Virzīt uz augšu (locekļus, ķermeņa daļas). <i>Celt sveicienam roku.</i> // savienojumā ar „galdā” vai „priekšā”: sniegt, pasniegt (ēdienu, dzērienu). <i>Tajā vakarā Ošu Anna līdz pat tumsai nebij skaidrībā, ko lai ceļ vīriešiem galdā.</i></p>	<p>1. Virzīt uz augšu; virzot uz augšu, pārvietot. <i>Celt roku.</i></p>	<p>1. Virzīt (ko) uz augšu, pārvietot augstāk. <i>Celt smagu labības klēpi.</i> // Virzīt (ko uz kuriem), lai (kur) noliktu. <i>Celt nastu plecos.</i> // Virzīt uz augšu (locekļus, ķermeņa daļas). <i>Celt roku sveicienam.</i> // Savienojumā ar „galdā” vai „priekšā”: sniegt, dot. <i>Celt galdā kartupeļus.</i></p>
<p>2. Pārvietot, vest (no viena krasta uz otru ar ūdens transporta līdzekļiem). <i>Celt tūristus pāri upei ar plostu.</i></p>	<p>2. Veidot (celtni, būvi). <i>Celt skolu. Celt tiltu.</i></p>	<p>2. Vest (no viena krasta uz otru). <i>Celt tūristus pāri upei.</i></p>
<p>3. Uzlabot, palielināt (piemēram, prasmi, zināšanas). <i>Celt savu kvalifikāciju.</i></p>	<p>3. Paaugstināt, palielināt, uzlabot.</p>	<p>3. Uzlabot, palielināt. <i>Celt darba ražīgumu.</i></p>

// Būt par cēloni tam, ka palielinās (cilvēka) autoritāte, cieņa. <i>Vīru ceļ darbi, ne valodas skaļas.</i> // Cildināt, slavināt. <i>„Lai darba likums celts un turēts cieši.</i>	<i>Celt darba ražīgumu.</i>	// Cildināt, godināt. <i>Celt darba tikumu.</i>
4. Modināt. <i>Celt no rīta bērnu augšā.</i> // Rosināt. <i>„Lāčplēsis, diženais vīrs, latviešus cīnīnā ceļ..</i>	4. Panākt, būt par cēloni, ka (kāds) mostas, ceļas; modināt. <i>Ceļ bērnus agri augšā.</i>	4. Modināt. <i>Celt bērnus augšā.</i> // pārn. Mudināt, rosināt. <i>Celt ļaudis cīņai.</i>
5. Veidot (celtni, būvi). <i>Celt namu. Celt pieminekli.</i>	5. Vest (ar ūdens transporta līdzekli) no viena krasta uz otru. <i>Celt pāri upei.</i>	5. Veidot (piem., <i>celtni, būvi</i>). <i>Celt skolu.</i> // Veidot, organizēt (sabiedrības dzīvē). <i>Celt jaunu dzīvi.</i>
6. Organizēt, veidot (ko sabiedrības dzīvē). <i>Celt jauno dzīvi.</i>	6. Darīt godu; cildināt, slavināt. <i>Vīru ceļ darbi.</i>	6. Izraisīt. <i>Celt traci, trauksmi, paniku, naidu.</i>
7. Izvirzīt un likt darboties (atbildīgā amatā). <i>„Kas tad šos par ministriem cels, ja ne mēs paši?”</i>	7. Radīt, izraisīt, (piemēram, troksni, naidu). <i>Celt traci. Celt paniku.</i>	7. Izvirzīt un likt darboties atbildīgā amatā. <i>Celt par priekšnieku.</i>
8. Radīt (piemēram, troksni). <i>„Rej, ņaud, ceļ troksni kā elle.</i> // Izraisīt, radīt (piemēram, paniku, naidu). <i>Celt traci.</i>	8. Uzdot, atļaut, ieņemt (kādu amatu), apstiprināt amatā. <i>Celt par priekšnieku.</i>	8. Izvirzīt, izteikt. <i>Celt iebildumus. Celt prasību tiesā. Celt priekšā. Celt (dienas) gaismā.</i>
9. Izvirzīt (sūdzību, prasību parasti tiesvedībā). <i>„viņš atzīst sevi par vainīgu celtajā apsūdzībā.</i> // Izteikt iebildumus. <i>„Jūle ar Rūdi cēla iebildumus.</i>		

Augstākā līmeņa kategorijas uztveramas kā jēdzienu kopums (Maumevičienē 2010, 15) jeb kā geštalts – ‘savstarpēji saistītu psihisku veidojumu kopums, kura būtība nav atklājama, pētot atsevišķas sastāvdaļas’ (SV 2007, 248). Šā kategorijas līmeņa nosaukšanai visbiežāk izmanto pamatkategorijas jēdzienu, piem., *kustība*.

Kognitīvās lingvistikas pētījumos pamatlīmeni uzskata par būtiskāko līmeni, kurā tiek dota visplašākā informācija par noteikto kategoriju. Raksturojot kustības kategoriju, par kustības prototipiem uzskatāmas kustības kategorijā iekļaujamo verbu pamatnozīmes, piem., verba *celt* pamatnozīme ‘virzīt uz augšu; virzot uz augšu, pārvietot’ (LVV 2006, 195) ir kustības verbu kategorijas prototips, kam ir šādas semantiskās pazīmes, piem., ‘dzīvs subjekts’, ‘nedzīvs subjekts’, ‘stāvokļa maiņa’, ‘kustības ierosinātājs / mērķis’, ‘virziens’, ‘vieta’ u. c.

Nosakot zemākā kategorijas līmeņa locekļus jeb atvasinātās nozīmes, tās tiek pretstatītas prototipam. Tātad tiek salīdzinātas prototipa jeb pamatnozīmes pazīmes ar zemākā kategorijas līmeņa locekļu jeb atvasināto nozīmju pazīmēm, tādējādi konstatējot kategorijas locekļu hierarhiskās attiecības. Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētie kustības kategorijas verba *celt* nozīmju skaidrojumi liecina par to, ka, piem., verba *celt* atvasinātajā nozīmē ‘vest (ar ūdens transporta līdzekli) no viena krasta uz otru’ (LVV

2006, 195) no prototipiskās nozīmes saglabājas semantiskās pazīmes ‘dzīvs subjekts’, ‘stāvokļa maiņa’, ‘kustības ierosinātājs / mērķis’, ‘virziens’, ‘vieta’, bet tā no prototipiskās nozīmes atšķiras ar semantisko pazīmi ‘transporta līdzeklis’. Tātad atvasinātā nozīme ‘vest (ar ūdens transporta līdzekli) no viena krasta uz otru’ (LVV 2006, 195) verba *celt* nozīmju sistēmā atrodas hierarhiski zemākā līmenī nekā pamatnozīme, jo tajā nav visu pamatnozīmes semantisko pazīmju un tās raksturošanā ir nepieciešamas semantiskās pazīmes, kas nav iekļautas pamatnozīmē.

Aplūkojot kustības kategoriju prototipu teorijas aspektā, jāsecina, ka semantiskās kategorijas iekšējo struktūru raksturo tās prototips, kas faktiski apzīmē raksturīgāko kategorijas locekli, nosauc raksturīgākās īpašības, kuras piemīt lielākajai daļai kategorijas locekļu, un perifērie kategorijas locekļi, kam piemīt kāda no prototipa pazīmēm.

Izmantojot prototipu teoriju, tiek pētītas semantiskās kategorijas un vārdu nozīmes, kas veido semantisko kategoriju. Vārda nozīmes pamatu veido kategorijas – pasaules priekšmetu, parādību, pazīmju klases, kurās vārdi ir sagrupēti. Prototipu teorijā tiek uzskatīts, ka kategorizācija jeb nozīmju piešķiršana cilvēka apziņā noris, ievērojot kognitīvās ekonomēšanas principu, kad cilvēks pieredzē nevis saglabā informāciju par katru individuālo stimulu, objektu atsevišķi, bet gan grupē līdzīgos stimulus, objektus kategorijās (Evans, Green 2006, 255; Evans 2007, 176).

Kognitīvā pieeja polisēmijas pētīšanā nepiedāvā inventarizāciju klasifikācijā esošajām nozīmēm, bet skaidro kopējās likumsakarības starp uztveri un zināšanām. Tas ļauj noteikt saistības starp vārda nozīmēm un pieņemt tās kā atsevišķu sistēmu (Курцова 2004, 11). A. Gudavičs norāda, ka prototipu teorija izmantojama, skaidrojot dažādu tematisko grupu vārdu nozīmes, piem., krāsu nosaukumus, sajūtu nosaukumus, garšu nosaukumus u. c., to raksturošanai minot tipiskākās, raksturīgākās lietu pazīmes. Prototipiskie nozīmju skaidrojumi izmantojami arī, raksturojot verbu kategorijas, kuru nozīmju skaidrojumos norādāmas tipiskākās ar verbu nosauktās darbības un tipiskākie darbības veicēji (Gudavičius 2007, 28–34). Turklāt, izstrādājot šādus nozīmju skaidrojumus, tos iespējams padarīt vienkāršākus un valodas lietotājam saprotamākus, nekā tie doti skaidrojošajās vārdnīcās, kā arī iespējams izvairīties no enciklopēdiskā skaidrojuma.

Analizējot vārdu nozīmes prototipiskā aspektā, tiek konstatētas prototipiskās situācijas, piemēram, Anna Vežbicka (*Anna Wierzbicka*), pētot emociju konceptu, atzīst, ka vārdu, kas izsaka emocijas nozīmes, iespējams raksturot, izmantojot prototipisko situāciju, kuru nosaka skaidrojamais vārds. Tātad verba *vilties* nozīme skaidrojama pēc

šādas shēmas: *X ir vīlies* = ‘X jūt to, ko jūt cilvēks, kad viņš sākotnēji domā, ka notiks kaut kas labs, viņš to vēlas, taču pēc tam cilvēks saprot, ka šī labā lieta nav notikusi’ (Wierzbicka 1996, 179). Respektīvi, izmantojot jēdzienisko pieeju emociju skaidrojumā, vārdus vai veselas predikatīvas vienības, kas nosauc emocijas, mēģina dalīt jēdzieniskos semantiskos elementos. Pēc līdzīgas pieejas analizējot verbu semantiku, Gaļina Kustova (*Галина Кустова*) ir konstatējusi, ka „prototipiskās situācijas ir viens no galvenajiem avotiem atvasināto nozīmju konstatēšanai, un prototipisko situāciju līmenī nozīmes ir savstarpēji saistītas” (Кустова 2004, 11).

Viena no kognitīvās lingvistikas pieejām polisēmijas pētīšanā ir daudznozīmīga vārda nozīmju sistēmas kā prototipiskas struktūras analīze. Šādā aspektā pamatnozīmi uzskata par prototipu, bet tiešās atvasinātās un pārnestās nozīmes – par perifēriem prototipiskās struktūras locekļiem. Vārda nozīmju noteikšanā prototipiskās nozīmes situācijas dalībnieki pretstatāmi atvasināto nozīmju situācijas dalībniekiem, piem., lai raksturotu prototipiskās kategorijas iekšējo struktūru, var izmantot sintagmatisko pieeju (sīkāk par to skat. 1.2. apakšnodaļā) – saistāmību, jo pēc piesaistītajiem paplašinātajiem var noteikt pamatnozīmes un atvasināto nozīmju attiecības.

Analizējot verba *celt* nozīmju sistēmu prototipu teorijas aspektā, kā arī ņemot vērā iepriekš izmantotās metodes vārda nozīmju sistēmas noteikšanā (skat. 1.1. un 1.2. apakšnodaļu), var konstatēt šādu situāciju, kas raksturo verba *celt* prototipa jeb pamatnozīmes un perifēro locekļu jeb atvasināto nozīmju, tipus:

1. Dzīvs subjekts, tā daļa vai nedzīva reālija, kas pārvieto kādu objektu, piem.:

Muzejnieki šajā dienā ceļ mantas laukā no lādēm, ļauj apmeklētājiem iejusties dažādos laikos un lomās. (K)

Dzīvs subjekts – *muzejnieki*; objekts – *mantas*.

Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘pārvietot uz augšu, veicot fizisku darbību’ un ar saistāmības analīzi konstatēto verba *celt* semantisko lomu – Darītājs + Cietējs (retāk – kustības vietas precizēšanai – Vieta) – kombināciju.

2. Dzīvs subjekts, tā daļa, kuras pozīcija tiek mainīta, piem.:

Bērni, vērodami putnus, ceļ acis uz augšu un pamana, ka kokiem jau plaukst pumpuri. (K)

Dzīvs subjekts – *bērni*; objekts – *acis*; virziens – *uz augšu*.

Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘virzīt, mainot pozīciju’ un ar saistāmības analīzi konstatēto verba *celt* semantisko lomu – Darītājs + Cietējs + Virziens – kombināciju.

3. Dzīvs subjekts (retāk nedzīvs subjekts), kurš ietekmē citu dzīvu subjektu, piem.:

Reinis pēc pusstundas varēja iet celt augšā to otru cilvēku, kurš parasti tik pārāk ilgi gulēja. (K)

Dzīvs subjekts – *Reinis*; objekts – *cilvēks*; laiks – *pēc pusstundas*.

Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘modinot mainīt ietekmējamā objekta stāvokli’ un ar saistāmības analīzi konstatēto verba *celt* semantisko lomu – Darītājs + Cietējs + Laiks – kombināciju.

4. Dzīvs subjekts, kurš, izmantojot konkrētu līdzekli, maina kāda atrašanās vietu, piem.:

Plostnieks jaunlaulātos ceļ pāri upei ar laivu. (K)

Dzīvs subjekts – *plostnieks*; objekts – *jaunlaulātie*; līdzeklis – *laiva*.

Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘pārvietot ar ūdens transporta līdzekli’ un ar saistāmības analīzi konstatēto verba *celt* semantisko lomu – Darītājs + Cietējs + Līdzeklis – kombināciju.

5. Dzīvs subjekts, kurš rada nedzīvu objektu, piem.:

Viņš bija sajūsmā par ideju celt skolu un iedeva mums zemi. (K)

Dzīvs subjekts – *viņš*; nedzīvs objekts – *skola*.

Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘būvējot radīt objektu’ un ar saistāmības analīzi konstatēto verba *celt* semantisko lomu – Darītājs + Rezultāts – kombināciju.

6. Dzīvs subjekts, kurš maina dzīva objekta stāvokli, tam piešķirot abstraktu objektu vai nedzīvs subjekts, kurš maina abstrakta objekta stāvokli, piem.:

Vienkārši, kad direktors viņu cēla amatā, bija sacelts tāds neliels skandāls, ka viņš esot pārāk nacionāls. (K)

Ārvalstnieku interese ceļ Rīgas un Jūrmalas mājokļu cenas. (K)

Dzīvs subjekts / nedzīvs subjekts – *direktors / interese*; dzīvs objekts – *viņš*; abstrakts objekts – *amats, cenas*.

Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘radīt (kādu stāvokli)’ un ar saistāmības analīzi konstatēto verba *celt* semantisko lomu – Darītājs + Uztveres tēma – kombināciju.

Kā redzams verba *celt* ar prototipu teoriju izstrādātajā nozīmju sistēmā, gan prototipiskās situācijas jeb pamatnozīmes skaidrojumā, gan prototipiskās struktūras perifērijā jeb tiešo atvasināto un pārnesto nozīmju skaidrojumos tipiskākie situācijas dalībnieki atbilst ar saistāmības analīzi konstatētajām semantiskajām lomām, tāpēc promocijas darba 3. nodaļā „Kustības verbu tematiskā grupa” atsevišķi netiek norādīti ar prototipu teoriju izstrādātie situāciju tipi.

Prototipu teorijas izmantošana semantikā saistāma ar lingvistiskiem eksperimentiem, piem., Eleanora Roša, izmantojot aptaujas metodi un respondentiem liekot noteikt raksturīgākos un mazāk raksturīgos krāsu nosaukumus, analizējusi cilvēka uztveres īpatnības (Roša 1975, 198). Līdzīgu eksperimentu veicis arī Stīvens Pulmans (*Stephen Pulman*), kurš analizējis verbu kategoriju hierarhiskās attieksmes (Pulman 1983, 107–136).

Lingvistiski eksperimenti veikti arī polisēmijas pētījumos, piem., Devors Kleins (*Devorah Klein*) un Gregorijs Mērfijs (*Gregory Murphy*) rakstā „The Representation of Polysemous Words” („Daudznozīmīgu vārdu atspoguļošana”) (Klein, Murphy 2001, 259–282) pētījuši vārda nozīmju patstāvīgumu. Savukārt nozīmju nošķiršanas problemātiku aplūkojusi Jūlija Jorgensena (*Julia Jorgensen*) rakstā „The Psychological Reality of Word Senses” („Vārdu nozīmju psiholoģiskā realitāte”) (Jorgensen 1990, 167–190).

Izmantojot lingvistiskos eksperimentus daudznozīmības analīzē, prototipu noteikšanai lietderīgi lietot aptaujas metodi, kurā var konstatēt runātāja apziņā esošo nozīmes prototipu.

Tā kā prototipi lingvistiskajos eksperimentos raksturojami kā kategoriju labākie un raksturīgākie locekļi un tie kalpo kā noteikts atskaites punkts īstenības izziņas kategorizēšanā (Mikulskas 2005, 9), arī verbu pamatnozīmes var uzskatīt par to nozīmju sistēmas prototipiem.

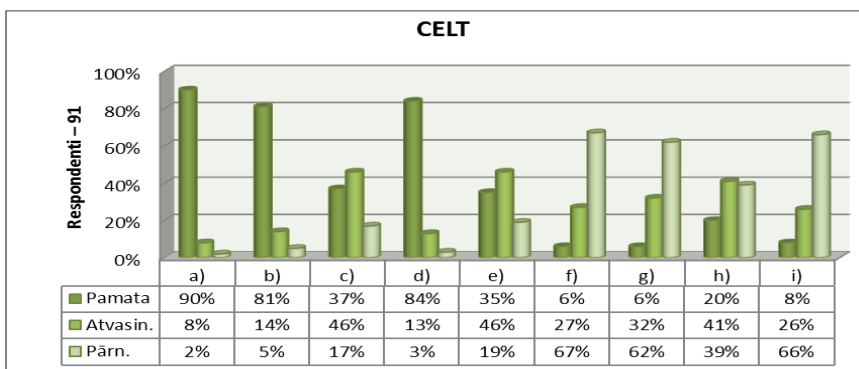
Promocijas darbā, analizējot verbu daudznozīmību, izveidota anketa (skat. 1. pielikumā), kurā respondentiem lūgts noteikt verbu pamatnozīmi un klasificēt verbu tiešās atvasinātās un pārnestās nozīmes. Anketas piemēri ņemti no latviešu valodas skaidrojošajām vārdnīcām un likti secībā pēc to tuvības vārdnīcās minētai pamatnozīmei. Respondentiem kā orientieris dots tikai pamatnozīmes skaidrojums.

Aptaujāts 91 respondents četrās vecuma grupās: no 15 līdz 20 gadiem, no 20 līdz 25 gadiem, no 25 līdz 40 gadiem, no 40 līdz 60 gadiem. Šāds vecuma posmu dalījums izraudzīts, lai noteiktu nozīmju izpratnes atšķirības, jo to nosaka ne tikai valodas zināšanas, bet arī sociolingvistiski un psiholingvistiski aspekti.

Verba *celt* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: 'virzīt (ko) uz augšu, pārvietot augstāk'.

a) Strādnieki <i>ceļ mašīnā</i> darbam nepieciešamos <i>instrumentus</i> .
b) <i>Celtnieki ceļ</i> jaunu tiltu.
c) <i>Meistari patstāvīgi ceļ</i> savu kvalifikāciju.
d) <i>Māte ceļ</i> bērnus <i>agri augšā</i> .
e) <i>Plostnieks ceļ</i> pāri upei.
f) <i>Vīru ceļ</i> darbi.
g) <i>Viņš nevēlas celt</i> paniku <i>rāmajā pilsētiņā</i> .
h) <i>Jurists tiek celts</i> par priekšnieku.
i) <i>Jūle ar Rūdi cēla</i> iebildumus.

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *celt* nozīmju sistēmu ar anketu rezultātu apkopojumu visās vecuma grupās, var secināt, ka a) piemēru kā verba *celt* pamatnozīmi norādījuši 90% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa vecuma grupām skat. 4. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotā verba *celt* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 4. grupas (40–60 gadu) respondentu atbildēm.

4. tabula

Verba *celt* nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores dotā nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Pārvietot uz augšu, veicot fizisku darbību	a)	pamatnozīme	3. gr. 25–40 = 81% 4. gr. 40–60 = 89%
2.	Virzīt, mainot pozīciju	–	–	–
3.	Modinot mainīt ietekmējamā objekta stāvokli	d)	atvasinātā noz.	1. gr. 15–20 = 55%
4.	Palielināt	–	–	–
5.	Pārvietot ar ūdens transporta līdzekli	e)	atvasinātā noz. pārnestā noz.	1. gr. 15–20 = 52% 2. gr. 20–25 = 49% 4. gr. 40–60 = 56%
6.	Būvējot radīt objektu	b)	pamatnozīme	1. gr. 15–20 = 73% 4. gr. 40–60 = 78%
7.	Radīt (kādu stāvokli)	c) g) h)	pārnestā noz. pārnestā noz. pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 50% 3. gr. 25–40 = 56% 4. gr. 40–60 = 56% 4. gr. 40–60 = 89%

❖	Iebilst	i)	pārnestā noz.	2. gr. 20–25 = 59%
❖	Veidot	f)	pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 81% 4. gr. 40–60 = 89%

Aplūkojot teorētiskos pētījumus un verba *celt* izstrādāto nozīmju sistēmu prototipiskā aspektā, var secināt:

1) semantiskās kategorijas var būt ar dažādu vispārinājuma pakāpi, un to iekšējo struktūru raksturo tās prototips – raksturīgākais kategorijas loceklis un perifērie kategorijas locekļi, kam piemīt kāda no prototipa pazīmēm;

2) prototipu teorijas izmantošana nozīmju analīzē ļauj sistematizēt konkrētu kategoriju locekļu skaidrojumus, tajos minot semantiskās kategorijas virsējdzienus un tikai būtiskākās pazīmes, kas atšķir konkrēto kategorijas loekli no prototipa;

3) izmantojot anketu rezultātus, iespējams noteikt prototipiskās situācijas dalībniekus, ņemot vērā respondentu par pamatnozīmi atzīto prototipisko situāciju jeb verba pamatnozīmi, kā arī noteikt, kuras no pētījumā konstatētajām nozīmēm uzskatāmas par pamatnozīmi, tiešo atvasināto nozīmi un pārnesto nozīmi.

1.6. Jēdziena „ietvars” izpratne un domu telpas teorija

Kognitīvajā lingvistikā prāta un valodas izpētei būtiska ir konceptuālā analīze un kognitīvie principi. Viena no pieejām, kurā cenšas apvienot skatījumu uz prāta darbību un valodu, ir domu telpas teorija (*mental space theory*). Tajā pēta, „kā izteikumi veido ne tikai semantiskus ietvarus (termina **ietvars** skaidrojumu skat. šīs nodaļas 47.–49. lpp.), bet arī telpas, kas atspoguļo mūsu zināšanas (uzskatus, vēlmes, hipotēzes, faktus u. c.), kas ir saistītas ar realitāti, kā valodā, ņemot vērā indivīda zināšanas, veidojas saikne starp dažādām telpām un kā noris zināšanu pārvirze starp tām” (Croft, Cruse 2004, 39).

Šīs teorijas izmantošanu valodnieciskajā analīzē pirmais ierosinājis Žils Fokonjē (*Gilles Fauconnier*), kurš pētījumos „Mental Spaces” („Domu telpas”) (Fauconnier, 1985) un „Mappings in Thought and Language” („Projicēšana domāšanā un valodā”) (Fauconnier, 1997) aplūkojis, kā valodas lietotājs aktualizē un izmanto zināšanas, kā arī to, kā noris jaunu struktūru veidošanās valodā un ārpus tās. Par „**domu telpu**” uzskata pagaidu konceptuālas jomas, dalītas struktūras, kas veidojas cilvēka domāšanas un runāšanas procesā, tādējādi pieļaujot mūsu sarunu un zināšanu struktūru sadalīšanu. Tās veido elementi, kas var būt jaunas valodas vienības, kas tiek radītas sarunas laikā, vai konceptuālajā sistēmā jau esošas valodas vienības” (Fauconnier 1997, 11; Evans,

Green 2006, 371), piem., pasakot teikumu *Mārtiņš domā, ka Marija ir skaista*, mēs izveidojam domu telpu ar *Mārtiņa* uzskatiem, kurā ir informācija par to, ka *Marija ir skaista*.

Domu telpas tiek veidotas un mainītas paralēli domas un sarunas attīstībai. No šī viedokļa domu telpas darbojas aktīvajā atmiņā, taču tās tiek izveidotas, daļēji aktivizējot struktūras, kas pastāv ilgtermiņa atmiņā (Fauconnier 2007, 351). Tātad domu telpa ir saistīta ar citām domu telpām, kas veidojas sarunas brīdī, un jebkura no tām var būt pamats, kas izmantojams jaunas domu telpas veidošanai (Evans, Green 2006, 374), tādējādi veidojot savstarpēji saistītu domu telpu tīklu.

Domu telpas ir saistītas ar pamatzināšanām, piem., zināšanām *par iešanas procesu*, un konkrētām zināšanām, piem., *par kādas personas atmiņām par kāpšanu Alpos 2000. gadā* (Fauconnier 2007, 351, Fauconnier, Turner 2002, 40). Konkrēto zināšanu ietvaru *atmiņas par kāpšanu Alpos 2000. gadā*, pēc Ž. Fokonjē izteiktajiem atziniem, raksturo šādi veidotājelementi: darbības veicējs – *Mareks*, darbība – *kāpšana*, vieta – *Alpi*, laiks – *2000. gads*, un tā tas var tikt aktivizēts daudzos dažādos veidos un atšķirīgu nolūku dēļ, piem.:

Mareks uzkāpa Alpos 2000. gadā – ietvarā priekšplānā izvirza pagātnes notikumus;

Ja Mareks būtu uzkāpis Alpos 2000. gadā, viņš būtu guvis traumu – ietvarā paredz iespējamās darbības sekas;

Pēteris domā, ka Mareks uzkāpa Alpos 2000. gadā – ietvarā izsaka Pētera domas;

Šī ir Mareka fotogrāfija no viņa kāpiena Alpos 2000. gadā – ietvarā atklāj fotogrāfijas saturu;

Šajā stāstā ir stāstīts par Mareka kāpšanu Alpos 2000. gadā – ietvarā atklāj darbības veicēja iekļaušanu izdomātā stāsta iespējamā ainā.

Ž. Fokonjē izšķir vairākus domu telpas avotus un uzskata, ka tie var tikt aktualizēti, izmantojot zināšanas, kas saistītas ar dažādām jomām, piem.:

- konceptuālo domu kopums jeb jau esošās zināšanas par kādu procesu, piem., *pirkšanu, pārdošanu* u. c.;

- pašreizējā situācija, kas sniedz tūlītēju priekšstatu, piem., *kāds redz Mēriju, kura pērk kafiju Pētera kafejnīcā*, un tādējādi kādam rodas domu telpa, kurā ir konstatēts, ka *Mērija atrodas Pētera kafejnīcā*, tātad nosaukts jēdziena *atrašanās publiskā vietā* ietvars. Līdzās jēdziena *atrašanās publiskā vietā* ietvaram šo domu telpu veido arī papildu ietvari *tirdzniecība, atpūta no darba, dzeršana* u. c.;

- pagātnes notikumi, par kuriem informāciju mēs saņemam no apkārtējiem, piem., *sarunas laikā kāds man teica, ka Mērija šorīt no rīta pirmo reizi gāja pie Pētera uz kafejnīcu*, un tādējādi man kā adresātam rodas jauna domu telpa, kurā tiek fiksēts fakts par Mērijas agrāko rīcību u. c. (Fauconnier 2007, 352).

Analizējot to, kā cilvēka atmiņā veidojas domu telpas, jāaplūko sarunas laikā izmantotie elementi, kurus var iekļaut domu telpas ietvarā un kuri papildina iepriekšējo (fona) zināšanu struktūras. Piem., raksturojot domu telpas ietvaru *kāzas*, jāsecina, ka to var aktivizēt šādi veidotājelementi: *gredzeni, laulātais pāris, vedēji, mičošana* u. c., turklāt šie veidotājelementi var aktivizēt arī citu, piem., *prieka izjušanas*, ietvaru. Domāšanas telpas struktūras veidojas no kognitīvajiem modeļiem, priekšstatiem par kāzām, kas katram cilvēkam veidojas individuāli.

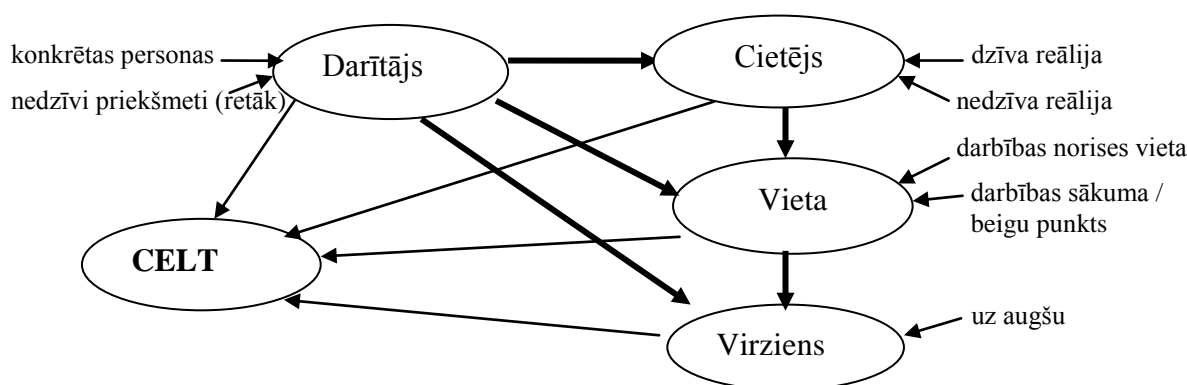
Žils Fokonjē kopā ar Marku Tērneru (*Mark Turner*) pētījumā „The Way We Think” („Domāšanas veids”) (2002) domu telpas teoriju paplašina, pievēršot uzmanību tam, kā informācija no divām telpām tiek apvienota, lai radītu jaunas konceptuālas struktūras (Fauconnier, Turner 2002, 47), nosaucot šo teoriju par domu telpu saplūšanas teoriju (*blending theory*). Šajā teorijā saplūšanas procesu raksturo telpu pārnēsumi, kas paplašina cilvēku spriestspēju, un tajā aplūko saplūšanas fenomenu, it īpaši metaforu veidošanos (Croft, Cruse 2004, 39).

Pētījumos latviešu valodā, kuros izmantota domu telpas teorija, atšķirīga ir termina **domu telpa** (*mental space*) izpratne un lietojums, piem., Ēriks Bormanis pētījumos par figuratīvo jeb tēlaino domāšanu un valodu lieto terminu **prāta laukums** (Bormanis 2008, 2011), Inta Vingre pētījumā par „Dusmu emociju metaforikas kontrastīvo aspektu latviešu un vācu valodā” (2009) min terminu **mentālā telpa**, taču promocijas darba autore izvēlējusies terminu **domu telpa**, kas šķiet piemērotāks, jo tādējādi iespējams izvairīties no svešvārda lietojuma un labāk atspoguļot pētāmo objektu, kas faktiski ir kognitīva struktūra, ko veido ietvari, kas rodas domāšanas procesā, un ko izsaka ar valodiskiem līdzekļiem.

Valodniecībā ideja par šādu modeļu izveidi radusies, apvienojot ietvaru semantiku (*frame semantics*) (Fillmore 1982, 111–137), strukturālo metaforu un metonīmiju teoriju (Lakoff, Johson 1980), kognitīvo gramatiku (Langacker 1987) un domu telpas teoriju (Fauconnier 1985), uzskatot, ka „domu telpas ir iekšēji strukturētas zināšanu struktūras – ietvari un idealizētie kognitīvie modeļi” (Evans, Green 2006, 373). Lai aprakstītu zināšanu struktūras, kognitīvajā lingvistikā izmanto dažādus jēdzienus, piem., Zoltāns Kevečešs (*Zoltán Kövecses*) konstatējis šādus terminus – **ietvari** (*frame*), **scenāriji** (*script*), **situācijas** (*scene*), **kultūras modeļi**, **kognitīvie modeļi**, **idealizēti kognitīvie modeļi**,

sfēras (*domain*), **shēmas** (*schema*) (Kövecses 2006, 64). Visbiežāk tiek izmantoti divi jēdzieni – *idealizēti kognitīvie modeļi* (*idealized cognitive model*), ko ieviesis Džordžs Leikofs (Lakoff 1987), kurš sākotnēji tos dēvējis par „lingvistiskajiem geštaltiem” (Lakoff 1977, 236–287), un *ietvari* (*frame*). Terminu **ietvars** pirmais valodniecībā sācis lietot Čārlzs Filmors, kurš savos darbos „Frame Semantics” („Ietvaru semantika”) (Fillmore 1982, 111–137) un „A Private History of the Concept Frame” („Konceptu ietvara vēsture”) (Fillmore 1987, 28–36) raksturo šī termina formulēšanas un izstrādes principus, aplūkojot tā iespējamo lietojumu gan sintaksē, gan semantikā. Latviešu valodniecībā, pētot situāciju semantiku, izmantots termins **situācija** (Saulīte, Nešpore, Bārzdīņš, Grūzītis 2008, 128). Promocijas darba autore strukturēto zināšanu konstrukciju kopas sauc par ietvariem.

Lai vieglāk uztvert domu telpu elementu izvietojumu, promocijas darbā, ņemot vērā Lorenša Barsalo (*Lawrence Barsalou*) (Barsalou 1992, 30) izstrādāto transporta līdzekļa domu telpas shematisko attēlojumu, izveidots domu telpas kustība ietvara *celt* shematisks attēlojums.

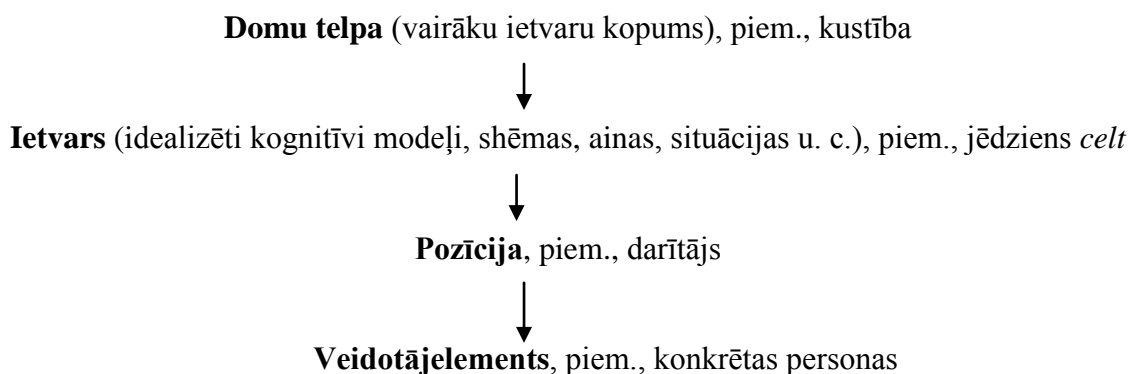

Ietvaru teorētiskajos pētījumos to jēdzienu izvietojuma raksturošanai tiek minēti šādi termini:

- **pozīcija** (*slot*) – „pozīcija vai loma kādas konstrukcijas vai citas līdzīgas struktūras ietvaros” (Matthews 2007, 370), piem., verba *celt* ietvarā par pozīcijām uzskatāmi šādi jēdzieni: Darītājs, Cietējs, Vieta, Virziens;

- **veidotājelementi** (*filler, space builders*) – „jebkura vienība vai vienību klase, kas aizpilda pozīciju kādā konstrukcijā vai līdzīgā struktūrā” (Matthews 2007, 138–139), piem., aplūkotajā ietvarā ir šādi pozīciju veidotājelementi: konkrētas personas, nedzīvi priekšmeti, dzīva reālija, nedzīva reālija, darbības norises vieta, darbības sākuma / beigu punkts, uz augšu.

Nemot vērā iepriekš aplūkotos teorētiskos pētījumus, var secināt, ka domu telpu struktūru veido:

Valodas vienības ietekmē domu telpas ietvaru izveidi, to iekšējo struktūru, aktivizē nozīmju izvietošanu starp jau zināmām domu telpām (fona zināšanām). Domu telpas teorija valodas vienības aplūko kā potenciālu, lai radītu nozīmes, nevis fiksētu iespējamās to interpretācijas (Fauconnier 1997, 38).

Ietvari palīdz izprast vai izveidot vienotu semantisku interpretāciju polisēmiskām vienībām (Martin 2001, 73). Daudznozīmības pētīšanā domu telpas teorijas aspektā būtiski ir aplūkot semantisko saistāmību, respektīvi, ar kādām semantiskajām lomām un vērtībām tiek nosaukta atvasināto nozīmju atšķirība no pamatnozīmes. Domu telpas teorijā vārda pamatnozīme var tikt uzskatīta par vispārīgu ietvaru, bet atvasinātās nozīmes – par konkrētiem ietvariem, kas, realizējoties konkrētos saistījumos, ļauj veidot jaunus domu telpas ietvarus vai aktualizēt jau esošos domu telpas ietvarus citā aspektā. Tātad aplūkojamās konceptuālās struktūras – ietvari, kuru veidotājelementi parādās arī citos ietvaros.

Domu telpas teorijas termins *pozīcija* aptuveni atbilst saistāmības analīzes terminam *semantiskā loma*, bet termins *veidotājelements* aptuveni atbilst saistāmības analīzes terminam *aktants*. Promocijas darbā daudznozīmīgo verbu analīzē izmantoti domu telpas teorijas termini.

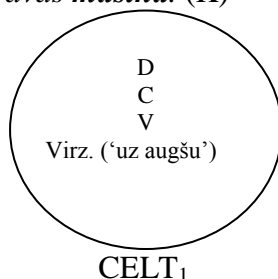
Shematisku pozīciju un veidotājelementu attēlojumu, analizējot pārnesto nozīmju veidošanos, izmantojuši Žils Fokonjē un Marks Tērnērs (*Mark Turner*) (Fauconnier, Turner 2002), Dērks Gīraerts (*Dirks Geeraerts*) (Geeraerts 2010), Viljams Krofts (*William Croft*), Alans Krūss (*Alan Cruse*) (Croft, Cruse 2004) u. c.

Kustības verba *celt* analīzē izmantojot promocijas darbā iepriekš aplūkotās metodes, respektīvi, komponentu analīzes metodi, saistāmības analīzi, prototipu teorijas metodi un domu telpas teoriju, tā nozīmju sistēmu iespējams klasificēt šādi (par apzīmējumu lietošanu sīkāk skat. 3. nodaļā):

Verba celt nozīmju sistēma

1. Pārvietot uz augšu, veicot fizisku darbību, piem.:

Pagalmā zēni ceļ mantas kravas mašīnā. (K)

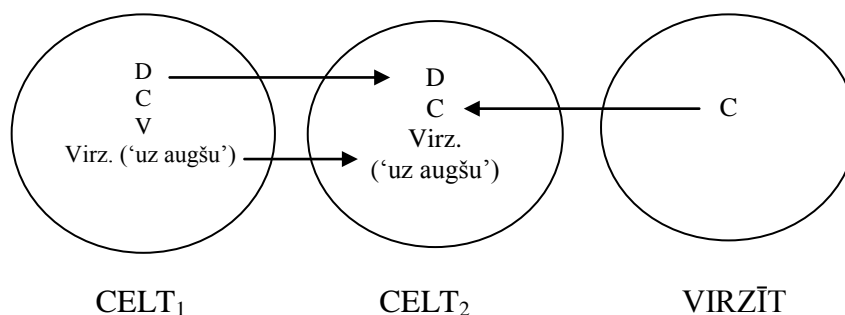
Domu telpas KUSTĪBA ietvaru CELT₁ veido semantiskais elements 'uz augšu', kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.), Darītāja (D), Cietēja (C) un Vietas (V) pozīcijas jeb semantiskās lomas. Tātad ietvaru CELT₁ raksturo arī veidotājelements¹, piem., *zēni*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *mantas*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), un veidotājelements, piem., *mašīna*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

Šo nozīmi par pamatnozīmi ļauj atzīt anketas rezultāti, kurā 90% respondentu to uzskatījuši par pamatnozīmi (skat. aptaujas anketu rezultātus 1.5. apakšnodaļā). Tajā ietilpst ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīme 'pārvietot uz augšu, veicot fizisku darbību' un ar saistāmības analīzi konstatētā verba *celt* semantisko lomu Darītājs + Cietējs + (Vieta) kombinācija, kā arī ar prototipu teoriju noteiktais verba *celt* situācijas tips, ko raksturo 'dzīvs subjekts, tā daļa vai nedzīva reālija, kas tiek pārvietota'.

2. Virzīt, mainot pozīciju, piem.:

Viņa gribējusi celt acis uz augšu, bet bēdas spiedušas tās uz leju. (K)

Zīdāinis pēdējās dienās sācis galvu celt uz augšu, šķiet, apnicis gulēt un grib augšā. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars CELT₁ un ietvars VIRZĪT veido jaunu ietvaru CELT₂. To raksturo ietvara CELT₁ veidotājelements, piem., *viņa*, *zīdāinis*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D) un semantiskais elements 'uz augšu', kas atbilst ietvara

¹ Ietvaru var veidot viens vai vairāki kādas pozīcijas veidotājelementi, taču promocijas darbā shēmās uzrādīts tikai vienskaitlis (respektīvi, elementu skaits vispārināts vienskaitļa kategorijā).

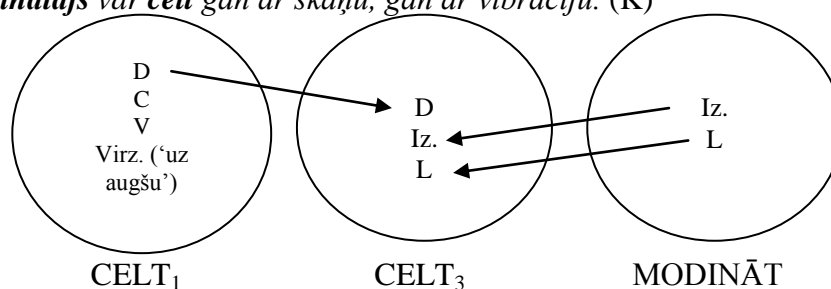
CELT₁ pozīcijai Virziens (Virz.), kā arī ietvara VIRZĪT veidotājelements, piem., *acis, galva*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C).

Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘virzīt, mainot pozīciju’ un ar saistāmības analīzi konstatēto verba *celt* semantisko lomu Darītājs + Cietējs + Virziens kombināciju, kā arī ar prototipu teoriju noteikto verba *celt* situācijas tipu, ko raksturo ‘dzīvs subjekts, tā daļa, kuras pozīcija tiek mainīta’.

3. Modinot mainīt ietekmējamā objekta stāvokli, piem.:

Māte no rīta ceļ bērnus. (K)

Modinātājs var celt gan ar skaņu, gan ar vibrāciju. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars CELT₁ un domu telpas FIZISKA IEDARBĪBA ietvars MODINĀT veido jaunu ietvaru CELT₃. To raksturo ietvara CELT₁ veidotājelements, piem., *māte, modinātājs*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un ietvara MODINĀT veidotājelements, piem., *bērns*, kas atbilst pozīcijai Izjutējs (Iz.), veidotājelements, piem., *no rīta*, kas atbilst pozīcijai Laiks (L).

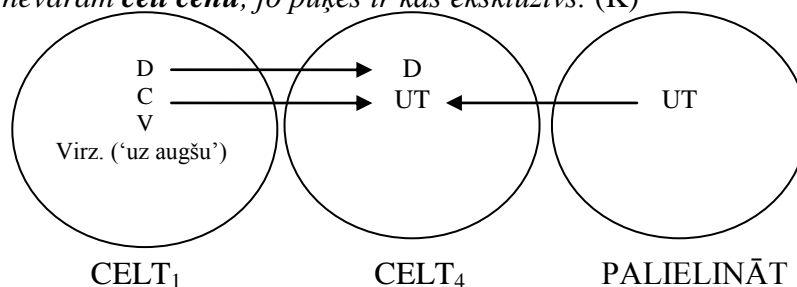
Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘modinot mainīt ietekmējamā objekta stāvokli’ un ar saistāmības analīzi konstatēto verba *celt* semantisko lomu Darītājs + Cietējs + Laiks kombināciju, kā arī ar prototipu teoriju noteikto verba *celt* situācijas tipu, ko raksturo ‘dzīvs subjekts (retāk nedzīvs subjekts) un dzīva subjekta ietekmēšana’.

4. Palielināt, piem.:

Viņiem var nākties celt tarifus tieši kurināmā cenas pieauguma dēļ. (K)

Braukšanas maksu celt nevaram, jo tai jābūt saprātīgai. (K)

Mēs nevaram celt cenu, jo puķes ir kas ekskluzīvs. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars $CELT_1$ un domu telpas FIZISKI STĀVOKĻI ietvars PALIELINĀT veido ietvaru $CELT_4$. To raksturo ietvara $CELT_1$ veidotājelements, piem., *viņi, mēs*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *tarifi, maksa, cena*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C) un kas ietvarā $CELT_4$ raksturo ietvara PALIELINĀT veidotājelementu pozīcijā Uztveres tēma (UT).

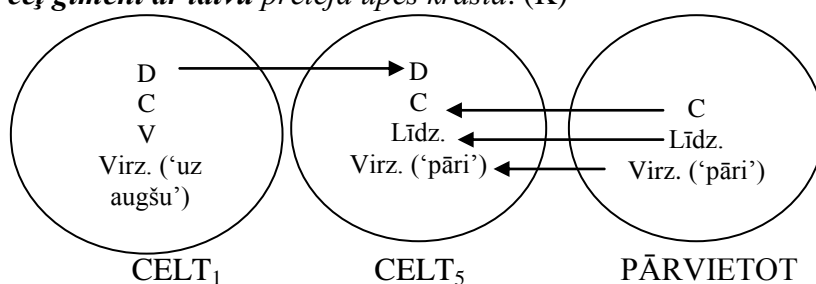
Ar iepriekš izmantotajām metodēm šāda verba *celt* nozīme netika konstatēta.

5. Pārvietot ar ūdens transporta līdzekli, piem.:

Pārcēlāji ceļ tūristus ar plostu no viena krasta uz otru. (K)

Parka darbinieks piebilst, ka pārcēlājiem ir aizliegts kādu celt pāri ar laivu. (K)

Tēvs ceļ ģimeni ar laivu pretējā upes krastā. (K)

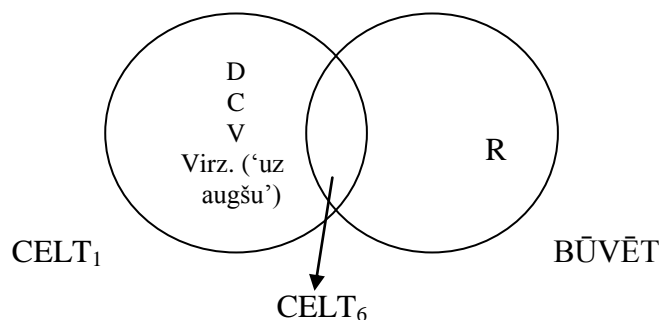
Domu telpas KUSTĪBA ietvars $CELT_1$ un ietvars PĀRVIETOT veido jaunu ietvaru $CELT_5$. To raksturo ietvara $CELT_1$ veidotājelements, piem., *pārcēlāji, tēvs*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un ietvara PĀRVIETOT veidotājelements, piem., *tūristi, ģimene*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), veidotājelements, piem., *plosts, laiva*, kas atbilst pozīcijai Līdzeklis (Līdz.), kā arī veidotājelements, piem., *pāri*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘pārvietot ar ūdens transporta līdzekli’ un ar saistāmības analīzi konstatēto verba *celt* semantisko lomu Darītājs + Cietējs + Līdzeklis kombināciju, kā arī ar prototipu teoriju noteikto verba *celt* situācijas tipu, ko raksturo ‘dzīvs subjekts un konkrēts līdzeklis’.

6. Būvējot radīt objektu, piem.:

Trešo māju es neplānoju celt. (K)

Ērglis savu ligzdu ceļ augstā vietā. (K)

Pārklājoties domu telpas KUSTĪBA ietvaram $CELT_1$ un domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaram BŪVĒT, rodas jauns starpietvars $CELT_6$. Attieksmes starp ietvaru $CELT_1$ un ietvaru BŪVĒT ir metonīmiskas, respektīvi, ietvaru $CELT_6$ raksturo veidotājelements, piem., *es, ērglis*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), savukārt pozīcijā Cietējs (C), kā apzīmējamais tiek izmantots ietvara BŪVĒT veidotājelements, piem., *māja, ligzda*, kas raksturo pozīciju Rezultāts (R), tādējādi izveidojot metonīmijas tipu, kurā darbības rezultāta nosaukums tiek lietots darbībai pakļautās reālijas vietā, respektīvi, Cietēja (C) pozīcijas vietā ir Rezultāta (R) pozīcija, ko raksturo veidotājelements – kāds izveidots objekts.

Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘būvējot radīt objektu’ un ar saistāmības analīzi konstatēto verba *celt* semantisko lomu Darītājs + Rezultāts kombināciju, kā arī ar prototipu teoriju noteikto verba *celt* situācijas tipu, ko raksturo ‘dzīvs subjekts, kurš rada nedzīvu objektu’.

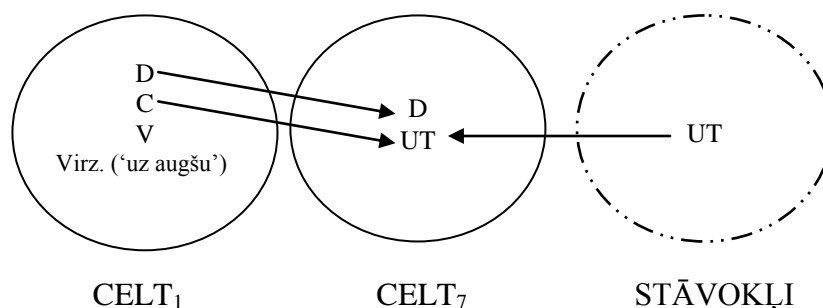
7. Radīt (kādu stāvokli), piem.:

Pa dienu kņadu ceļ skolas bērni. (K)

Tautastērps cilvēku rotā, sargā no ļaunā un ceļ pašapziņu. (K)

Kurš gan nevēlas celt savu vērtību priekšnieka acīs. (K)

Viņi palīdz celt pilsētas labklājību. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars $CELT_1$ un domu telpa $STĀVOKĻI$ veido jaunu ietvaru $CELT_7$. Attieksmes starp ietvaru $CELT_1$ un domu telpu $STĀVOKĻI$ ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru $CELT_7$ veido ietvara $CELT_1$ veidotājelements, piem., *bērni, tautastērps, viņi*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), savukārt pozīcijā Uztveres tēma (UT), kas ieņem ietvara $CELT_1$ pozīcijas Cietējs (C) vietu, kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas $STĀVOKĻI$ veidotājelements, piem., *kņada, pašapziņa, sava vērtība, labklājība*.

Šajā nozīmē var ietvert ar komponentu analīzes metodi izstrādātās verba *celt* nozīmju sistēmas nozīmi ‘radīt (kādu stāvokli)’ un ar saistāmības analīzi konstatēto verba *celt* semantisko lomu Darītājs + Uztveres tēma kombināciju, kā arī ar prototipu teoriju noteikto

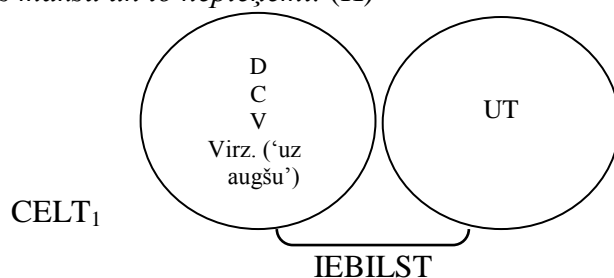
verba *celt* situācijas tipu, ko raksturo ‘dzīvs subjekts / nedzīvs subjekts un abstrakts objekts’.

Stabili vārdu savienojumi

❖ Iebilst, piem.:

*Aizskartā persona nevar **celt iebildumus** pret valsts notāra administratīvo aktu. (K)*

*Prasītāja bija tiesīga **celt iebildumus**, pieprasīt nomas maksas atšifrējumu par papildu nomas maksu un to nepieņemt. (K)*

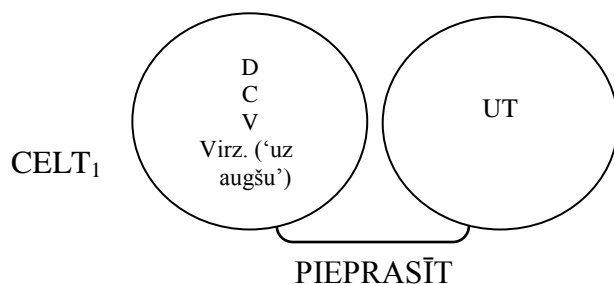

Domu telpas SAZIŅA ietvaru IEBILST veido stabils vārdu savienojums *celt iebildumus*, kurā verbs *celt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara IEBILST veidotājelementu *iebildums*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT).

❖ Pieprasīt, piem.:

*Uzņēmumu reģistrs ir tiesīgs **celt tiesā prasību** par sabiedrības likvidāciju. (K)*

*Bērna bioloģiskais tēvs var **celt prasību** par paternitātes noteikšanu. (K)*

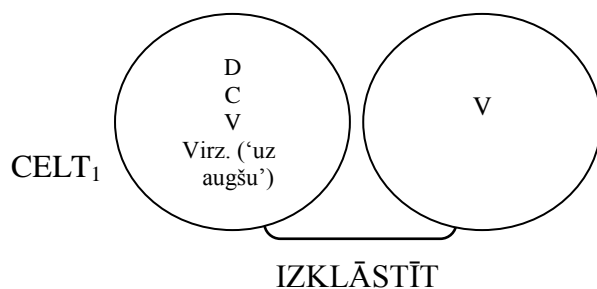

Domu telpas SAZIŅA ietvaru PIEPRASĪT veido stabils vārdu savienojums *celt prasību*, kurā verbs *celt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara PIEPRASĪT veidotājelementu *prasība*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT).

❖ Izklāstīt, piem.:

*Pavērojiet, ko mums **ceļ priekšā** bērnu un pusaudžu žurnāli. (K)*

*Diemžēl autoram īsā rakstā nav iespējams **celt priekšā** pat galvenos savas doktorantūras pētījumus – pierādījumus par šo tēmu. (K)*

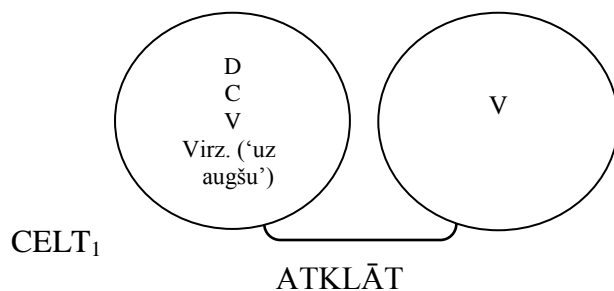

Domu telpas SAZIŅA ietvaru IZKLĀSTĪT veido stabils vārdu savienojums *celt priekšā*, kurā verbs *celt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara IZKLĀSTĪT veidotājelementu *priekšā*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Atklāt (darīt zināmu par ko aizmirstu), piem.:

*Vispirmām kārtām nacionālā teātra pienākums ir **celt gaismā** un rādīt mūsu tautas estētiskās un ētiskās vērtības.* (K)

*Un teātri mums ir ne tikai Rīgā. „Spēlmaņu nakts” palīdz **celt** tos **gaismā**.* (K)

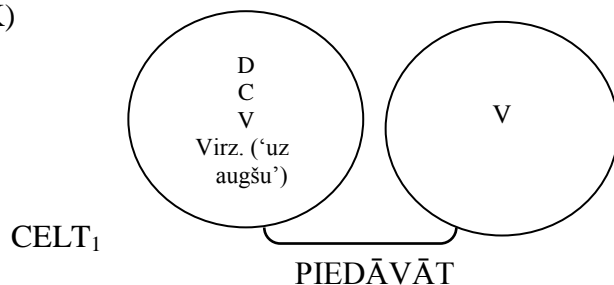

Domu telpas SAZIŅA ietvaru ATKLĀT veido stabils vārdu savienojums *celt gaismā*, kurā verbs *celt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara ATKLĀT veidotājelementu *gaismā*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Piedāvāt, piem.:

*Trusīša ēdienkartei jābūt tādai, kas nāk par labu viņa veselībai, tādēļ nevajag **celt priekšā** vienīgi to, kas viņam garšo.* (K)

*Tad nu plāns sekojošs, ka nākamnedēļ jau mēģināsim Paulai **celt priekšā** kaut ko no dāržeņiem.* (K)

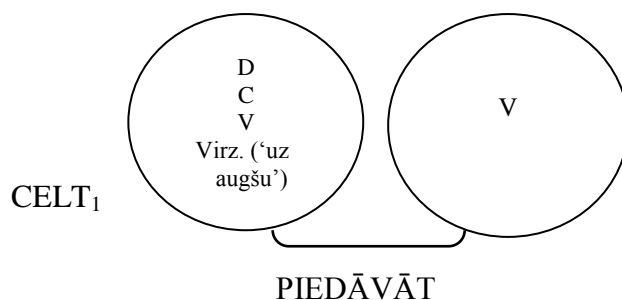

Domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaru PIEDĀVĀT veido stabils vārdu savienojums *celt priekšā*, kurā verbs *celt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara PIEDĀVĀT veidotājelementu *priekšā*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Piedāvāt, piem.:

*Gadskārtu svētkos arī mūsdienās ir pieņemts **celt galdā** īpaši šiem svētkiem raksturīgus ēdienus. (K)*

*„Treknie” gadi bija labi, taču tie iznīcināja kādu jauku tradīciju – uzņemt savās mājās viesus un **celt galdā** pašgatavotus labumus. (K)*

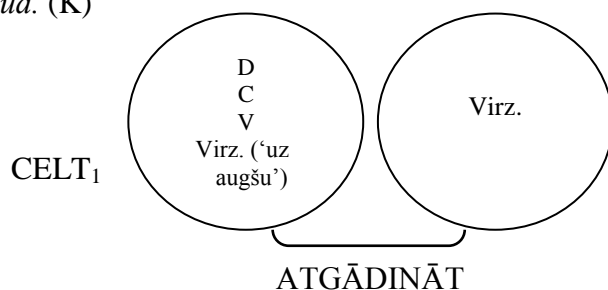

Domu telpas **FIZISKI PROCESI** ietvaru **PIEDĀVĀT** veido stabils vārdu savienojums *celt galdā*, kurā verbs *celt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara **PIEDĀVĀT** veidotājelementu *galdā*, kas atbilst pozīcijai **Vieta (V)**.

❖ Atgādināt, piem.:

*Ir pietiekami klišejski un banāli **celt augšā** nesen mirušus dzejniekus un izlikties, ka nesen esi kļuvis par to daiļrades lielāko mīlētāju. (K)*

*Ir tādi, kam patīk laiku pa laikam atkal un atkal **celt augšā** tēmas no sērijas – bagātie arī raud. (K)*

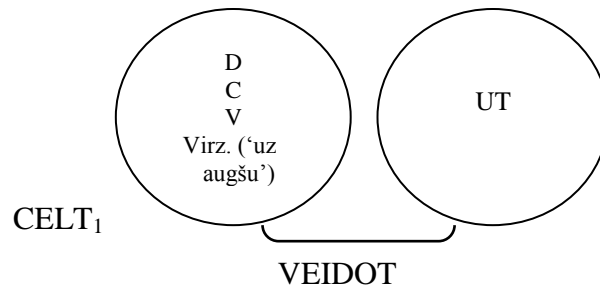

Domu telpas **SAZIŅA** ietvaru **ATGĀDINĀT** veido stabils vārdu savienojums *celt augšā*, kurā verbs *celt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara **ATGĀDINĀT** veidotājelementu *augšā*, kas atbilst pozīcijai **Virziens (Virz.)**.

❖ Veidot, piem.:

*Zemniekiem bija tikai strādīgas rokas un milzīga vēlēšanās **celt jaunu dzīvi** uz pašu zemes. (K)*

*Vajadzēja izpiņņāties, sakaisīt pelnus uz galvas, parāpot un palūgt piedošanu un mēģināt **celt jaunu** skaistu **dzīvi** ar Lielo mīlestību. (K)*

Domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaru VEIDOT raksturo stabils vārdu savienojums *celt jaunu dzīvi*, kurā verbs *celt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara VEIDOT veidotājelementu *dzīve*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT).

Iepazīstoties ar domu telpas teorijas izmantošanas iespējām daudznozīmīgu vārdu analīzē, var secināt:

- 1) aplūkojot ietvarus, kas veido nozīmes, ir vieglāk konstatēt, no kuras nozīmes veidojušās tiešās atvasinātās nozīmes;
- 2) analizējot nozīmju ietvarus, var noteikt, no kurām domu telpām nāk jēdzieni, uz kuru pamata tiek veidotas pārnestās nozīmes.

2. POLISĒMISKA VĀRDA NOZĪMJU SISTĒMA

Vēsturiski interese par polisēmiju vai vārda daudznozīmīgumu saistāma ar valodas filozofiju. Pirmais vārda nozīmes nesamākslotības un patvaļīguma jautājumiem pievērsies Platons dialogā „Κρατύλος” („Kratils”) (Platon 1998). Kompleksos sakarus starp vārdiem un nozīmēm pētījuši stoīķi, kuri atzina, ka vienkāršu jēdzienu var izteikt ar dažādiem atšķirīgiem vārdiem (sinonīmija) un – pretēji – viens vārds var ietvert dažādas nozīmes (polisēmija) (Ravin, Leacock 2000, 1).

Nozīmju daudzveidība pirms termina *polisēmija* rašanās pētīta gan filozofijā, gan leksikogrāfijā. Šo nozaru pētījumos secināts, ka viens no nozīmīgākajiem veidiem, kas raksturo jaunu nozīmju veidošanos, ir saistāms ar metonīmiju un metaforu rašanos (Nerlich 2003, 49). Tā, piem., Aristotelis darbā „Περὶ ποιητικῆς” („Par sacerēšanas mākslu”, tradicionāli sauktā „Poētika” (skat. pēc Aristotelis 2008)), rakstot par dzejnieka valodas pareizību, uzsver, ka to nosaka arī vārdu divējādā nozīme. Tāpēc, „ja liekas, ka zināmā izteicienā kādam vārdam ir pretrunīga nozīme, tad nepieciešams apsvērt to, cik nozīmju šim vārdam var būt šai izteikumā” (Aristotelis 2008, 113), piebilstot, ka šādus nozīmes pārneseumus var uzskatīt par metaforām.

Konkrēti pētījumi par nozīmju daudzveidību radās tikai 18. gs. sākumā un turpinājās 19. gs., kad valodnieki par nozīmēm interesējās etimoloģiskā, vēsturiski leksikogrāfiskā un vēsturiski semantiskā aspektā (Nerlich, Clarke 1997, 351). Daudznozīmības pētījumi sinhroniskā skatījumā aizsākti 19. gs. beigās, kad Mišels Breāls (*Michel Bréal*) pētījumā „Essai de Sémantique: (Science des Significations)” („Semantika: zinātne par vārda nozīmi”) (Bréal 1897 [1964]) atzina, ka polisēmiju vienmēr sinhroniski veido vārdu nozīmes, kuras ir semantisko pārmaiņu rezultāts, un, ņemot vērā savus pētījumus, ieviesa terminu **polisēmija**, kas ir salikts grieķu cilmes vārds, kur *poly* – ‘daudz’ (Skujiņa 1999, 104), *sēma* ‘zīme’ (Skujiņa 1999, 119). Latviešu valodniecībā šim terminam sinonīmiski lieto terminu **daudznozīmīgums** – „vairāku savstarpēji saistītu nozīmju piemītība vienai valodas vienībai – morfēmai, vārdam, vārdformai, frazeoloģismam, teikumam” (VPSV 2007, 78). Promocijas darbā lietoti abi šie termini.

20. gs. valodnieciskajās tradīcijās interese par polisēmiju ir bijusi atšķirīga. Tā, piem., strukturālismā, pētot sinhroniskās semantikas struktūras, izmantoja diahroniskās semantikas pētīšanas metodiku, taču polisēmiju aktīvi nepētīja (Lewandowska–Tomaszczyk 2007, 139). Savukārt ģeneratīvajā gramatikā praktiski tika noliegta polisēmijas esamība,

atzīstot, ka vairāku nozīmju piemītība vienai formai nav pamatojama. Tātad uzskatīja, ka, piem., vārds katrā savā nozīmē ir atsevišķa valodas vienība (Postal 1969, 19–37).

Polisēmijas pētījumu aktualizēšanās vērojama 20. gs. 70.–80. gados Amerikas Savienotajās Valstīs, vēlāk arī Eiropā. Interese par tiem pieauga, veidojoties kognitīvajai lingvistikai: kurā kā viena no aktuālākajām pētīšanas jomām tika izvirzīta polisēmija. Lai gan tradicionālajā izpratnē daudznazīmīguma pētīšana vispirms attiecināma uz leksiku, kognitīvajā lingvistikā polisēmiju pēta arī morfoloģijā, sintaksē, fonoloģijā, piem., Džona Teilora (*John Taylor*) pētījums „Linguistic Categorization” („Lingvistiskā kategorizācija”) (Taylor 1989).

Kognitīvajā lingvistikā tiek uzskatīts, ka polisēmijas esamība valodā ir cieši saistīta ar pasaules izziņas specifiku un vārdu daudznazīmība ir viens no pamatlīdzekļiem, lai konceptualizētu jeb sistematizētu jaunu pieredzi. Cilvēks nevar izprast jauno, ja nav priekšzināšanu, tāpēc viņam ir nepieciešams izmantot iepriekš zināmas nozīmes un pielāgot tās jaunām funkcijām, paplašināt tās atbilstīgi citām situācijām. G. Kustova atzīst, ka „kognitīvā pieeja polisēmijas pētīšanā nepiedāvā inventarizāciju esošo nozīmju klasifikācijā, bet skaidro likumsakarīgas attiecības starp uztveri un zināšanām. Tās ļauj noteikt saistību starp vārda nozīmēm un pieņemt tās kā atsevišķu sistēmu” (Кустова 2004, 11).

Latviešu valodniecībā leksiskā polisēmija raksturota dažādos aspektos. Tā, piem., Alīse Laua, Ruta Veidemane un Inta Freimane analizējušas vārdu nozīmes, to klasifikāciju un struktūru, pievērsušās polisēmijas un homonīmijas norobežošanas problēmām (Laua 1964, 1981; Veidemane 1970a; Freimane 1993). R. Veidemane aplūkojusi polisēmiju sinonīmijas problemātikas aspektā, analizējot sinonīmijas un polisēmijas attieksmes (Veidemane 1970b). Savukārt I. Freimane polisēmiju raksturojusi verbu semantiskās saistāmības aspektā (Freimane 1975; 1976; 1983; 1984). Laimdota Oldere pievērsusies adjektīva „labs” polisēmijas raksturošanai, izmantojot semantisko komponentu analīzes metodi, un pētījusi polisēmisku adjektīvu leksiski semantiskos sakarus sinonīmiskā un antonīmiskā aspektā (Oldere 1997, 74–81; 2008, 223–230). Rita Bāliņa aplūkojusi verbu *atspīdēt* un *apvīt* polisēmijas noteikšanas iespējas, leksiski semantisko variantu noteikšanai izmantojot kontekstu (Bāliņa 1972, 255–273). Promocijas darba autore pētījusi verba *nest* daudznazīmību prototipiskā skatījumā (Kuplā 2008a, 30–31).

Polisēmiju pēta arī gramatiskā aspektā, jo tā, tāpat kā sinonīmija, ir attiecināma uz visu valodas sistēmu kopumā. Tā, piem., Inta Freimane (Freimane 1993) analizējusi gramatisko polisēmiju kā paralēlismu veidu. Visplašākos pētījumus gramatiskajā

polisēmijā veikusi Andra Kalnača, kura analizējusi darbības vārdu laika formas, kārtas un izteiksmes polisēmijas, sinonīmijas un homonīmijas aspektā (Kalnača 1997a, 116–126; 1997b, 63–69; 1997c, 129–135; 1998a, 79–85; 1998b, 155–162; 1998c, 47–56; 2000, 173–183; 2001a, 176–186; 2011, 11–18).

Vārda nozīmju pētījumos problemātisks ir jautājums par vārda leksisko nozīmju skaitu. Nozīmes skaidrojums vispirms ir atkarīgs no attiecīgās leksēmas semantiskās struktūras. Tās atspoguļojums vārdnīcā var variēt atkarībā no vārdnīcas tipa, apjoma un adresāta (Zuicena 2010, 369). Tā, piem., verba *krist* nozīmju sistēmas latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās (skat. 3. pielikumā) norāda uz vārda nozīmju skaita krasām atšķirībām, jo LLVV minētas 24, LLV – 17, bet MLVV – 18 nozīmes. No vienas puses, var piekrist Melitas Stengrevicas atzinumam, ka, „jo detalizētāk izstrādāta vārda semantiskā struktūra, jo katras atsevišķās semantiskās vienības skaidrojums ir konkrētāks” (Stengrevica 1997, 158), no otras puses, jāatzīst, ka pārāk sīki sadalīts polisēmiska vārda šķirklis ir grūti uztverams, „jo aiz daudzajām sīkajām nozīmju niansēm pazūd vārda semantiskais kodols, tā būtība” (Zuicena 2010, 369).

Latviešu valodniecībā jautājumu par vārdu nozīmju atspoguļošanu vārdnīcās valodnieki risinājuši dažādos aspektos, piem., Pauls Dāle pievērsies definīciju un vārdu nozīmju atklāšanas paņēmieniem (Dāle 1955, 39–52), Melita Stengrevica rakstījusi par LLVV profilu un uzdevumiem, kā arī pievērsusies LLVV vārdnīcas problēmjautājumiem (Stengrevica 1962, Стенгревиц 1963), Velta Staltmane raksturojusi dažu priedēkļa verbu skaidrojuma principus LLVV (Staltmane 1961, Сталтмане 1963) u. c.

Polisēmijas veidošanās ir atkarīga no vairākiem faktoriem:

1) vārda lietošanas biežuma (vairāk nozīmju parasti ir bieži lietotiem vārdiem, piem., vārdam *nest* (LLVV 1984, 5. sēj. 451–453) ir 12 nozīmes, bet vārdam *ļimt* (LLVV 1984, 5. sēj., 30) – 2);

2) vārda cilmes (mantotiem vārdiem ir vairāk nozīmju nekā aizgūtiem vārdiem, piem., vārdam *laist* (LLVV 1980, 4. sēj. 578–581) ir 16 nozīmes, bet vārdam *klanīt* (LLVV 1980, 4. sēj., 245) – 1);

3) vārda ekspresijas (nozīmēm bagātāki ir stilistiski un emocionāli neitrāli vārdi, piem., vārdam *iet* (LLVV 1975, 3. sēj., 400–405) ir 15 nozīmes, bet vārdam *slāt* (LLVV 1989, 7₁. sēj., 566) – 1);

4) vārdšķiras (polisēmija visbiežāk sastopama verbiem) (Laua 1981, 16).

Daudznozīmīga vārda nozīmju struktūru veido pamatnozīme un atvasinātās nozīmes. Par daudznozīmīga vārda **pamatnozīmi** uzskata „daudznozīmīga vārda galveno nozīmi jeb

galveno leksiski semantisko variantu, no kura tieši vai ar pastarpinājumu var izsecināt visas pārējās nozīmes” (VPSV 2007, 277), piem., darbības vārda *celt* pamatnozīme ir ‘virzot uz augšu, pārvietot’ (LVV 2006, 195).

Atvasinātā nozīme jeb sekundārā nozīme „tieši vai ar pastarpinājumu izriet no pamatnozīmes” (VPSV 2007, 346), piem., verbam *celt* atvasinātās nozīmes ir ‘veidot celtni, būvi’, ‘vest ar ūdens transporta līdzekli’ u. c. (LVV 2006, 195). Pēc to tēlainības atvasinātās nozīmes sīkāk iedala tiešajās nozīmēs un pārnestajās nozīmēs.

Tiešās nozīmes – „daudznozīmīga vārda pamatnozīme un daļa atvasināto nozīmju jeb leksiski semantisko variantu, kam mūsdienu valodā nav spilgtas asociatīvas saiknes ar pamatnozīmi” (VPSV 2007, 402), piem., ‘panākt, būt par cēloni, ka kāds mostas, ceļas; modināt’ (LVV 2006, 195). Lai promocijas darbā nodalītu tiešās un pārnestās nozīmes, lietots termins **tiešās atvasinātās nozīmes**, par tām uzskatot tikai tās atvasinātās nozīmes, kam nav saistījuma ar kādu citu nozīmi citā vārdu savienojumā.

Dažkārt daudznozīmīga vārda nozīmju struktūru papildina arī **pārnestās nozīmes** – „atvasināta nozīme, kurā, saglabājot spilgtu asociatīvu saikni ar pamatnozīmi vai citu tā paša vārda nozīmi, mainīts vārda vai izteiciena jēdzieniskais saturs un kurai pamatā ir loģiski vai tēlaini asociatīva saikne starp īstenības objektiem” (VPSV 2007, 286–287), piem., verba *celt* nozīmes ‘paaugstināt, palielināt, uzlabot’ un ‘darīt godu, cildināt, slavīnāt’ u. c. (LVV 2006, 195).

Daudznozīmīga vārda nozīmes veido leksēmas struktūru, saistot nozīmes noteiktās attieksmēs. Nevienādie vārdu nozīmju savstarpējie sakari un motivācijas virzieni ļauj izšķirt trīs daudznozīmības tipus starp daudznozīmīga vārda nozīmēm (Апресян 1974, 182; Jakaitienė 2009, 97–98; Gudavičius 2007, 102–104):

Radiālās attieksmes – daudznozīmīga vārda nozīmes saistītas ar vienu un to pašu centrālo jeb pamatnozīmi, piem., verba *kniebt* (LVV 2006, 515) nozīmju sistēma:

1. ‘Spiest (ko, piem., ādu), saņemot ar nagiem, pirkstu galiem, spīlēm u. tml.’, piem., *kniebt kādam rokā*.

2. ‘Dalīt (nost no kā), spiežot starp nagiem, pirkstu galiem, knaiblēm u. tml.’, piem., *kniebt stādiem sānu dzinumus*.

3. ‘Spiežot (piem., ar knaiblēm) veidot’, piem., *kniebt biļetēs robus*.

Lineārās attieksmes – katra no daudznozīmīga vārda nozīmēm ir saistīta tikai ar vienu citu nozīmi, piem., *kreiss* (LVV 2006, 544):

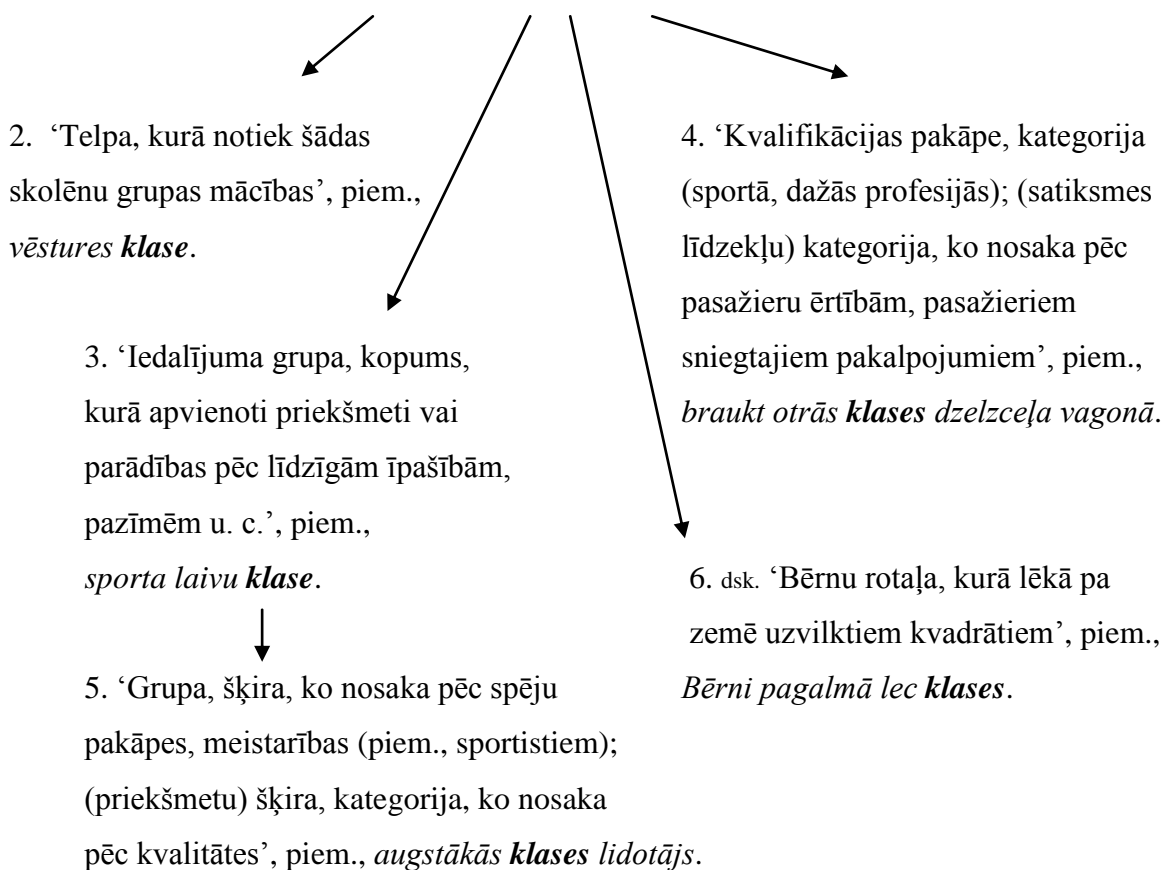
1. ‘Tāds, kas atrodas tajā ķermeņa pusē, kurā ir sirds; tāds, kas atrodas pretējā pusē labajai’, piem., **kreisais plecs**.

2. kopā ar vārdu „puse” ‘Iekšējais, apakšējais (piem., par audumu, apģērbu)’, piem., **auduma kreisā puse**.

3. ‘Politiski radikāls, arī tāds, kas radikālāks par citiem’, piem., **parlamenta kreisās partijas**.

Jaukta tipa attieksmes, kurās apvienotas gan radiāla, gan lineāra tipa attieksmes, piem., vārdam *klase* (LVV 2006, 506) ir dotas 6 nozīmes, kuras shematiski var attēlot šādi:

1. ‘Mācību gadam atbilstošs mācību posms (skolā), kurā (skolēni) apgūst noteiktu programmu; skolēnu grupa, kas apgūst šo programmu; mācību posms, kurā attiecīgo mācību priekšmetu apgūst viena speciālista vadībā’, piem., **jaunākās klases skolēni**.

Vārda *klases* nozīmju struktūru veido:

- radiālas attieksmes – starp 1. un 2., 3., 4. un 6. nozīmi, kā arī starp 3. un 5. nozīmi;
- lineāras attieksmes – starp 1. un 3., 5. nozīmi.

Valodā daudznozīmīgiem vārdiem ar trim vai vairākām nozīmēm visbiežāk ir kombinēta tipa nozīmju sistēma.

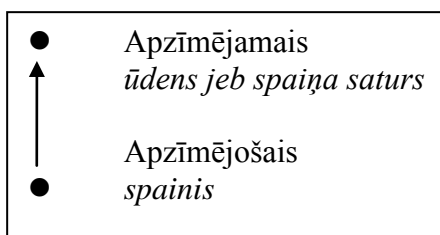
Daudznozīmīgu vārdu nozīmju sistēmas pārnestās nozīmes galvenokārt ir metonīmiski un metaforiski motivētas, tāpēc, pētot daudznozīmīgu vārdu nozīmju sistēmas, to analizē būtiski ir konstatēt pārnesto nozīmju rašanās avotus.

2.1. Metonīmiski motivētas nozīmes

Aplūkojot pārnesto nozīmju rašanās veidus, metonīmiju dažkārt raksturo kā sekundāru nozīmes pārnesuma veidu, par primāro uzskatot metaforiski motivētās nozīmes. Taču jāatzīst, ka metonīmijas asociatīvā pamata dēļ tās saturiski ir tuvākas pamatnozīmei nekā metaforiski motivētās nozīmes, tāpēc promocijas darbā vispirms aplūkotas metonīmiski motivētas nozīmes.

Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā **metonīmiju** definē kā „tropu veidu, nosaukumu pārnesumu uz attiecīgo jēdzienu savstarpējās sakarības pamata, respektīvi, kādas reālijas nosaukuma izmantojumu citas reālijas nosaukšanai, kam ar pirmo ir kāds jēdzieniskais sakars” (VPSV 2007, 231), piem., metonīmijā *lasīt Raini* autora nosaukums tiek lietots sacerējuma vietā. Tātad metonīmisku nozīmju pārnesumu veidošanā izmanto vienu vienību, piem., *Raini*, lai apzīmētu citu vienību – *Raiņa darbus*.

Savukārt kognitīvajā semantikā uzskata, ka metonīmijai ir strukturāla daba. **Konceptuālā metonīmija** atklājas metonīmiskos izteikumos, tā ir kognitīvs process, kurā viena konceptuāla vienība – **apzīmējošais** jeb saskaņā ar citu terminoloģiju – **nesējvienība** (*vehicle entity*) – ļauj izprast citu konceptuālu vienību – **apzīmējamo** jeb **mērķvienību** (*target entity*), kas ir no vienas un tās pašas jomas (Kövecses 2010, 173; 324; Кобозева 2007, 170; Krasovska 2010, 138–148). Piem., ja spainis ir caurs un no tā tek ūdens, sakām, ka *spainis tek*. Šādu nosaukumu pārnesumu motivē tas, ka spainim (kas ir apzīmējošais) ar ūdeni jeb spaiņa saturu (apzīmējamo) ir sakars, nevis līdzība. Turklāt jāpiebilst, ka apzīmējamais metonīmijā nav salīdzināms ar mērķjomu strukturālajās metaforās (sīkāk skat. 2.2. apakšnodaļā). Konceptuālā metonīmija raksturo nozīmes pārņemšanu vienas jomas robežās – starp apzīmējošo un apzīmējamo jēdzienu, ko shematiski var attēlot šādi:

Leksiskās semantikas pētījumos par metonīmiņu, piem., „Metaphors We Live By” („Metaforas mums līdzās”) (Lakoff, Johnson 1980, 35–40); „Theories of Lexical Semantics” („Leksiskās semantikas teorijas”) (Geeraerts 2010, 213–222), „Semantics” („Semantika”) (Saeed 2009, 365–366); „Metaphor: A Practical Introduction” („Praktisks ievads metaforu analīzē”) (Kövecses 2010, 171–172), kā arī metonīmiņas pētījumos latviešu valodā, piem., Ilzes Lokmanes rakstā par metonīmiņu analīzi plašsaziņas līdzekļos (Lokmane 2011, 99–100), Gitas Juhņēvičas metonīmiņu pārneseņu tipu apskatā dzeltenajā presē (Juhņēviča 2009, 31–32) un Elīnas Krasovskas pētījumā „Vizuālo tēlu metonīmiņš lietojums reklāmas diskursā” (Krasovska 2010, 139), konstatēti dažādi to tipiskākie veidi. Metonīmiņas pētījumos visbiežāk minēti šādi metonīmiņu tipi un to atspoguļošanai izmantoti piemēri:

- autora nosaukums mākslas darbu, daiļdarbu u. c. vietā, piem., *Viņa mīl Rembrantu*;
- vietas nosaukums ar to saistītā notikuma vietā – *Pērlhārbora joprojām ietekmē ārpolitiku*;
- kontrolētāja vai vadītāja nosaukums kontrolējamā vietā – *Napoleons zaudēja cīņu pie Vaterlo*;
- iestādes vai organizācijas nosaukums tajā strādājošo cilvēku vietā – *Rīt muzejs strādās līdz plkst. 19.00*;
- vietas nosaukums institūcijas vietā – *Iereibušos šoferus policija parasti nogādā Hospitāļu ielā*;
- objekta nosaukums to lietotāju vietā – *Autobusi šodien streiko*;
- trauka nosaukums satura vietā un otrādi – *Tējkanna vārās*;
- materiāla nosaukums no tā izgatavotās lietas vietā – *Man patīk nēsāt sudrabu*;
- vietas nosaukums tur atrodošos cilvēku vietā – *Koncertzāle trīc no aplausiem*;
- jūtu nosaukums jūtu objekta vietā – *Vakar satiku savu pirmo mīlestību*;
- mācību priekšmeta nosaukums uzdevuma vietā – *Vai ķīmiju jau izpildīji?*;
- laika posma nosaukums notikuma vai paveicamā ceļa posma vietā – *Pastāsti par vakardienu!*;
- iestādes nosaukums ar iestādi saistītās darbības vietā – *Pagaidīsim līdz skolas sākumam*;
- darbības līdzekļa nosaukums darbības darītāja vietā – *Radari ķer būtiskākos pārkāpējus*; un citi tipi.

Metonīmijas analizē lielāka uzmanība pievērsta lietvārdu metonīmisku nozīmju pārnēsumiem, taču metonīmiju var pētīt, aplūkojot arī verbu metonīmiskos nozīmju pārnēsumus. Pētot kustības verbu metonīmiju, tā jāaplūko semantiskās un sintaktiskās saistāmības aspektā, jo metonīmija sintaktiski izpaužas kā vārda saistāmības maiņa. Jeļena Padučeva (*Елена Падучева*) raksturo vairākus metonīmisku nozīmes pārnēsumu tipus, piem., viens no tiem ir metonīmijas tips, kurā vienu un to pašu situāciju valodiski var interpretēt divējādi, respektīvi, metonīmiski nozīmes pārnēsumi rodas, ja viena nozīme izriet no otras, pārvirzot uzmanību uz citu objektu (Падучева 2004, 160), piem., kustības verba *spiest* pamatnozīmē ‘iedarboties ar smaguma spēku (uz virsmu)’ (LVV 2006, 1030) situācijas **sintaktiskais objekts jeb papildinātājs** – „teikuma loceklis, kas nosauc (tiešo vai netiešo) darbības objektu un ir pakārtots darbības vārdam” (VPSV 2007, 278) ir darbības tiešais objekts, piem., *augļi, ogas, dārzeni*.

*Saimniece ar sulu spiedi **spiež** gan cietos, gan mīkstos **augļus, ogas un dārženus**.* (K)

Savukārt verba *spiest* atvasinātajā nozīmē ‘ar spiedienu atdalīt, panākt, izdalīt (no kā)’ (LVV 2006, 1030) sintaktiskais objekts ir darbības rezultāts, piem., *sula*.

*Ir īstais laiks **spiest** ābolu **sulu**.* (K)

Tādad metonīmiskie nozīmes pārnēsumi ir atkarīgi no tā, kas konkrētajā situācijā izvirzās priekšplānā.

Analizējot kustības verbu metonīmiju, jāņem vērā tas, kā konkrētā situācijā noris uzmanības pārvirze no viena objekta uz otru, kā situāciju ietekmē situācijas dalībnieku klātbūtne tajā un kā notiek viena semantiskā komponenta interpretēšana cita semantiskā komponenta vietā. Kustības verbu metonīmiski motivētās nozīmes veido šādus metonīmiju tipus:

subjekts kā veselums ↔ subjekts kā daļa

Kustības verba *putēt* pamatnozīmē ‘būt tādām, no kā ceļas vai birst putekļi’ (LVV 2006, 896) sintaktiskais subjekts teikumā ir veseluma nosaukums, piem., *ceļš*.

***Ceļš put**, jo ilgi nav lijis.* (K)

Taču verba *putēt* atvasinātajā nozīmē ‘izplatīties, pacelties augšup ar gaisa plūsmu, virpuli’ (LVV 2006, 896) sintaktiskais subjekts teikumā ir daļas nosaukums, piem., *smiltis*.

***Smiltis put** pa gaisu.* (K)

Kustības verba *burbuļot* pamatnozīmē ‘strauji tecēt, plūst, veidojot burbuļus un radot savdabīgu, vienmērīgi mainīgu troksni’ (LVV 2006, 189) sintaktiskais subjekts teikumā ir veseluma nosaukums, piem., *strauts*.

*Mežmalā **burbuļo** strauts.* (K)

Taču atvasinātajā nozīmē ‘veidot burbuļus (vāroties); rasties burbuļiem’ (LVV 2006, 189) sintaktiskais subjekts teikumā ir daļas nosaukums, piem., *ūdens*.

Strauta ūdens burbuļo. (K)

objekta daļa ↔ objekts kā veselums

Kustības verba *kārtot* pamatnozīmē ‘likt, izvietot (ko) noteiktā kārtībā’ (LVV 2006, 492) sintaktiskais objekts teikumā ir daļas nosaukums, piem., *grāmatas*.

Nezināju, ka kārtot grāmatas ir tik jautri. (K)

Taču atvasinātajā nozīmē ‘veidot, lai būtu vēlamajā izskatā, kārtībā, sistēmā; post (1)’ (LVV 2006, 492) sintaktiskais objekts teikumā ir veseluma nosaukums, piem., *telpa*.

Kārtot telpu sarīkojumam. (K)

Kustības verba *tēst* pamatnozīmē ‘šķelt, cirst nost (tīrot, līdzinot, veidojot noteiktā formā)’ (LVV 2006, 1092) sintaktiskais objekts teikumā ir daļas nosaukums, piem., *miza*.

Tēst baļķim mizu. (K)

Savukārt verba *tēst* atvasinātajā nozīmē ‘šādi apstrādāt (ko)’ (LVV 2006, 1092) sintaktiskais objekts teikumā ir veseluma nosaukums, piem., *baļķi*.

Puiši mežā tēš baļķus. (K)

objekta daļa ↔ objekts kā darbības rezultāts

Kustības verba *naglot* pamatnozīmē ‘ar naglām (pie)stiprināt (kam klāt); savienot (kopā); dzīt naglas’ (LVV 2006, 668) sintaktiskais objekts teikumā ir daļas nosaukums, piem., *dēļi*.

Naglot kastīšu dēļšus. (K)

Taču atvasinātajā nozīmē ‘sastiprinot ar naglām atsevišķas daļas, veidot (ko)’ (LVV 2006, 668) sintaktiskais objekts teikumā ir darbības rezultāta nosaukums, piem., *kaste*.

Vācu laikā tēvu aizsūtīja uz kaut kādiem lidlaukiem, kur vajadzēja naglot kastes. (K)

Verba *likt* pamatnozīmē ‘virzīt (ko), lai novietotu, arī novietot (kur, uz kā u. tml.)’ (LVV 2006, 599) sintaktiskais objekts teikumā ir daļas nosaukums, piem., *dēļīši*.

Likt parketa dēļšus. (K)

Savukārt atvasinātajā nozīmē ‘taisīt (no gabaliem, tos savienojot)’ (LVV 2006, 599) sintaktiskais objekts teikumā ir darbības rezultāta nosaukums, piem., *grīda*.

Likt parketa grīdu istabā. (K)

Kustības verba *šūt* pamatnozīmē ‘saistīt (kopā) ar adatā ievērtu pavedienu, veidot šuvi; šādi strādāt’ (LVV 2006, 1075–1076) sintaktiskais objekts teikumā ir daļas nosaukums, piem., *vīles*.

Meitenes mācās šūt vīles. (K)

Atvasinātajā nozīmē ‘gatavot (piem., apģērbu, tekstilijas), sastiprinot atsevišķas daļas ar pavedieniem; rotāt (ar pavedieniem)’ (LVV 2006, 1075–1076) sintaktiskais objekts teikumā ir darbības rezultāta nosaukums, piem., *kleita*.

Pirms kāzām ir grūti izvēlēties, kur šūt kleitu. (K)

Verba *tīt* pamatnozīmē ‘ar riņķveida kustībām likt (kam) kārtām apkārt, virsū; griežot ko, ritināt, ņemt nost (no kā; ko garu, piem., pavedienu)’ (LVV 2006, 1099) sintaktiskais objekts teikumā ir daļas nosaukums, piem., *aukla*.

Meitene tin auklu spolē. (K)

Savukārt atvasinātajā nozīmē ‘šādi veidot, piepildīt’ (LVV 2006, 1099) sintaktiskais objekts teikumā ir darbības rezultāta nosaukums, piem., *kamols*.

Tīt lielus kamolus. (K)

Verba *rakstīt* pamatnozīmē ‘veidot (rakstu zīmes un to savienojumus)’ (LVV 2006, 902) sintaktiskais objekts teikumā ir daļas nosaukums, piem., *burti*.

Es mierīgi turpinu sēdēt savā jau iesildītajā vietā un rakstīt burtus. (K)

Taču atvasinātajā nozīmē ‘sacerēt (kādu tekstu)’ (LVV 2006, 902) sintaktiskais objekts teikumā ir darbības rezultāta nosaukums, piem., *romāns*.

Kad es pēc tam sāku rakstīt romānu, bija ļoti viegli, jo valoda un tonis, un temperatūra valodā jau bija iedibināta. (K)

Metonīmiskas attieksmes var pastāvēt arī starp verbu atvasinātajām nozīmēm, piemēram, verba *vērt* atvasinātajā nozīmē ‘virzīt cauri (spraugai, caurumam)’ (LVV 2006, 1164) sintaktiskais objekts teikumā ir daļas nosaukums, piem., *dzija*.

Apļu gredzenus saliek vienu virs otra, starp tiem ievietojot palīgdiegu, un ar adatas palīdzību caur gredzeniem ver dziju. (K)

Savukārt atvasinātajā nozīmē ‘novietot, kārt (ko) virknē, izvelkot (tam) cauri, piem., diegu, auklu u. tml.; šādi darināt virteni’ (LVV 2006, 1164) sintaktiskais objekts teikumā ir darbības rezultāta nosaukums, piem., *krelles*.

Amatnieku tirdziņā būs iespēja vērt krelles, izgrebt koka karotes un filcēt. (K)

Lai gan lielākoties metonīmiski motivētos kustības verbu nozīmju pārnesumos veselums kā darbības rezultāts tiek izveidots, tomēr ir konstatējami arī metonīmiski nozīmju pārnesumi, kuros noris pretēja darbība, respektīvi, veselums kā darbības rezultāts tiek iznīcināts, piem., kustības verba *ārdīt* pamatnozīmē ‘dalīt šuvuma vietā’ (LVV 2006, 92) sintaktiskais objekts teikumā ir daļas nosaukums, piem., *šuves līnija*.

Gustavs, atradis sāna šuves līniju, sāka ārdīt vaļā. (K)

Savukārt atvasinātajā nozīmē ‘šķetinot diegu, dziju, panākt, ka atris, izirst (adījums, tamborējums)’ (LVV 2006, 92) sintaktiskais objekts teikumā ir darbības rezultāta nosaukums, kas tiek izjaukts, piem., *jaka*.

Dzijas krājumi nākuši pa dažādiem ceļiem – apkārtējo iedzīvotāju, citu liepājnieku dāvināti, kamoli tīti, arī ārdot lietotu apģērbu veikalos gādātas jakas. (K)

Starp metonīmiskajiem attieksmju tipiem nav stingru robežu, piem., metonīmijas tipa objekta daļa ↔ objekts kā darbības rezultāts piemērus varētu iekļaut arī metonīmijas tipā, kurā metonīmiskās attieksmes pastāv starp objekta daļu un objektu kā veselumu, piem., kustības verba *purināt* pamatnozīmē ‘strauji virzīt šurpu turpu, krafīt (lai kas nobirtu, lai atbrīvotu no gružiem, putekļiem)’ (LVV 2006, 890) sintaktiskais objekts teikumā ir veseluma nosaukums, piem., *ābele*.

Zēni sāk purināt ābeli. (K)

Atvasinātajā nozīmē ‘strauji kratot, birdināt’ (LVV 2006, 890) sintaktiskais objekts teikumā ir daļas nosaukums, piem., *āboli*.

Purināt no koka ābolus. (K)

Verba *purināt* pamatnozīmē sintaktiskais objekts ir veselums – *ābele*, taču atvasinātajā nozīmē sintaktiskais objekts ir daļa – *ābols*. Līdzīgas paralēles vērojamas arī starp citu metonīmijas tipa objekts ↔ darbības rezultāts kustības verbu metonīmiskajiem pārnesumiem, piem., *rakt, ārdīt* u. c.

Metonīmiskas attieksmes var veidoties ne tikai starp objektu un objekta daļu, bet arī starp dažādiem objektu tipiem.

darbības tiešais objekts ↔ objekts kā darbības rezultāts

Verba *rakt* pamatnozīmē ‘irdināt (piem., augsni), pārcilāt (atdalot un ceļot ar lāpstu); arī šādi apstrādāt’ (LVV 2006, 902) sintaktiskais objekts teikumā ir darbības tiešais objekts, piem., *zeme*.

Nebijis cilvēkam slinkums rakt zemi ar lāpstu, viņš nekad nebūtu izgudrojis traktoru. (K)

Savukārt atvasinātajā nozīmē ‘raušot zemi, rušīnot veidot (padziļinājumu)’ (LVV 2006, 902) sintaktiskais objekts teikumā ir darbības rezultāta nosaukums, piem., *tranšeja, bedre*.

Vai stādīšanai rakt tranšeju vai apļveida bedres, nosaka attālums starp kokiem un pašu spējas. (K)

Savukārt verba *rakt* atvasinātajā nozīmē ‘irdinot zemi, ņemt ārā no zemes’ (LVV 2006, 902) sintaktiskais objekts teikumā ir cita veida darbības rezultāta nosaukums, piem., *kartupeļi* (ražā).

Laucinieki rok kartupeļus. (K)

konkrēta darbība ↔ darbības vispārinājums

Valodnieciskajā literatūrā attieksmes *konkrēta darbība ↔ darbības vispārinājums* saista ar metonīmijas paveidu – sinekdohu, kurā vienskaitļa formu lieto daudzskaitļa vietā un otrādi (Lakoff, Johnson 1980, 36). Precīzāk, vārdu, kas nosauc diskrētu (tātad atsevišķu, norobežotu) objektu, lieto kā vielas nosaukumu vai abstrakta jēdziena nosaukumu vienskaitlī (Lokmane 2011, 104), piem., teikumā *Koncertā es dzirdu pārāk daudz čella* (K) mūzikas instrumenta nosaukums lietots skaņas nosaukšanai.

Starp kustības verbu metonīmiskajiem pārnēsumiem līdzīgas metonīmiskās attieksmes var konstatēt, salīdzinot verbu saistāmību, piemēram, verba *dejojot* pamatnozīme ‘ritmiski kustēties, parasti pieskaņojoties mūzikai un veicot noteiktas kustību kombinācijas’ (LVV 2006, 231), kā arī atvasinātā nozīme ‘izpildīt (deju)’ (LVV 2006, 231) nosauc konkrētu dejošanas procesu, piem., *dejojot deju*:

Tautas dejas var dejot visi. (K)

Salīdzinot šīs nozīmes ar verba *dejojot* atvasināto nozīmi ‘nodarboties ar deju mākslu; būt profesionālam dejojotājam’ (LVV 2006, 231), jāsecina, ka šī nozīme raksturo situāciju, kurā iepriekš minētā konkrētā darbība – dejošana – raksturota vispārīgi. Situāciju vispārina adverbiālas nozīmes paplašinātāji ar temporālu nozīmi, piem., *desmit gadu*:

Baletā solists dejojau desmit gadu. (K)

Verba *spēlēt* atvasinātā nozīme ‘darbināt (mūzikas instrumentu); prast darbināt (mūzikas instrumentu)’ (LVV 2006, 1028) raksturo konkrētu spēlēšanas procesu, piem., *spēlēt klavieres*:

Kaimiņš spēlē klavieres. (K)

Taču atvasinātā nozīme ‘atskaņot (skaņdarbu)’ (LVV 2006, 1028) un atvasinātā nozīme ‘nodarboties ar (mūzikas instrumenta) spēli’ (LVV 2006, 1028) raksturo vispārinātu situācijas darbību, piesaistot adverbiālu nozīmes paplašinātāju ar temporālu nozīmi, piem., *trīs gadus*:

Viņš jau trīs gadus spēlē estrādes orķestrī. (K)

Aplūkojot kustības verbu nozīmju sistēmas metonīmiski motivētās nozīmes, jāsecina:

1) metonīmiskas nozīmju attieksmes vērojamas gan starp pamatnozīmi un atvasinātām nozīmēm, gan tikai starp atvasinātajām nozīmēm;

2) var izšķirt šādus tipiskākos kustības verbu metonīmiju tipus:

- subjekts kā veselums ↔ subjekts kā daļa, piem., *ceļš put* ↔ *smiltis put*;
- objekta daļa ↔ objekts kā veselums, piem., *kārtot grāmatas* ↔ *kārtot telpu*;

- objekta daļa ↔ objekts kā darbības rezultāts, piem., *naglot dēlīšus* ↔ *naglot kastes*;
- darbības tiešais objekts ↔ objekts kā darbības rezultāts, piem., *rakt zemi* ↔ *rakt bedres*;
- konkrēta darbība ↔ darbības vispārinājums, piem., *spēlēt klavieres* ↔ *spēlēt trīs gadus*;

3) kustības verbu metonīmiskās nozīmes atklājas to sintaktiskajos sakaros, respektīvi, verba saistāmībā.

2.2. Metaforiski motivētas nozīmes

Tradicionāli **metaforas** izprot kā „tropu veidu, nosaukumu pārnēsumu uz līdzības pamata, respektīvi, kādas reālijas nosaukuma izmantojumu citas līdzīgas reālijas nosaukšanai” (VPSV 2007, 231), piem., *rūgtas asaras, pudeles kakliņš, zāģa zobi* u. c.

Kognitīvajā semantikā pretstatā iepriekš minētajam uzskatam metaforu analizē izmanto kognitīvās lingvistikas pamatlicēju Dž. Leikofa un M. Džonsona izstrādāto konceptuālo metaforu teoriju (termina **konceptuālā metafora** skaidrojumu skat. šīs nodaļas 72. lpp.), kuras pamatnostādnes formulētas pētījumā „Metaphors we live by” („Metaforas mums līdzās”) (Lakoff, Johnson 1980). Šajā koncepcijā metafora vairs netiek skaidrota tikai kā valodiska parādība, bet tiek uzsvērts, ka cilvēka domāšanas process ir metaforisks, t. i., jēdzienu sistēma ir strukturēta metaforiski, un metaforas kā lingvistiska parādība ir iespējamās tikai tādēļ, ka cilvēka apziņā pastāv jēdzienu sistēma (Lakoff, Johnson 1980, 6). Konceptuālo metaforu būtība ir kādu priekšmetu vai parādību izpratne un nosaukšana, lietojot citu veidu jēdzienus (Lakoff, Johnson 1980, 5), un līdzība starp dažādiem jēdzieniem balstās cilvēka pieredzē (Juhņēviča 2009, 26). Tātad metaforu semantiskajā apstrādē noteicoša un primāra ir nevis valoda, bet gan saprašana, apjēgsme, fona zināšanas (Šķilters 2008, 105), respektīvi, tās ir ne tikai domāšanas vai teksta bagātinātājas, bet ir saistītas arī ar cilvēka prāta darbību: palīdz pazīt, strukturēt, vērtēt un skaidrot pasaules parādības. Cilvēks neizsaka domas metaforās, taču kategorizē tās metaforās, atklājot pasaules, kurā viņš dzīvo, būtību (Bitinienē 2007, 37).

Konceptuālo metaforu veidošana ir viena no konceptualizācijas formām, kas ļauj izteikt koncepta jeb informācijas kopuma jēdzienisko saturu. Tas ir kognitīvs process, kurā skaidro un formulē jaunus jēdzienus, bez kuriem nav iespējams iegūt jaunas zināšanas

(Lakoff, Johnson 1980, 7; Gabrénaitė 2006, 51). Šā metaforizācijas mehānisma aprakstīšanā angļu valodā lieto terminus *source domain* un *target domain*. Latviešu valodas metaforu pētījumos šos terminus izprot un latvisko dažādi, tāpēc nepieciešama to lietojuma precizēšana. Jurgis Šķilters terminus *source domain* un *target domain* iesaka latviskot ar terminiem **sākotnējais pieredzes lauks**, kas raksturo to, kā mēs kādu parādību apjēdzam tiešajā, nemetaforiskajā pieredzē, un **rezultējošais pieredzes lauks**, kas raksturo metaforisko nozīmi (Šķilters 2008, 104). Savukārt Jānis Sīlis termina *source domain* apzīmēšanai izmanto terminu **avotjoma**, bet *target domain* apzīmē ar terminu **mērķjoma** (Sīlis 2006, 108), šādus terminus izmanto arī Anna Kalve promocijas darbā „Konceptuālās metaforas fenomēns” (Kalve 2012). „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” (2007) šādu terminu nav. Darba autore, analizējot metaforas no kognitīvās lingvistikas viedokļa, avotjomas (*source domain*) raksturošanai izmanto terminu **apzīmējošais**, bet mērķjomu (*target domain*) nosauc ar terminu **apzīmējamais**, jo tie ir precīzāki un konkrētāk raksturo minētos jēdzienus, kā arī veiksmīgāk saskan ar terminoloģiju metonīmijas analīzē. Šādu terminoloģiju izmantojusi arī Irina Arnolda (*Ирина Арнольд*) (Арнольд 1981, 77).

Kognitīvās lingvistikas aspektā metaforas tiek sauktas par **konceptuālām jeb jēdzieniskām metaforām** – tās veido divas jēdzieniskās jomas, no kurām apzīmējamais jēdziens tiek saprasts, izmantojot apzīmējošos jēdzienus, un starp šiem jēdzieniem pastāv noteiktas sistēmiskas atbilstības (Kövecses 2002, 4–6), kas nostiprinājušās pieredzē, zināšanās, kultūrā. Apzīmējamo var saprast tikai tad, ja ir saprotams apzīmējošais. Tāpat metaforas ir balstītas nevis uz līdzību starp divām parādībām, kā tas ir tradicionālajā izpratnē, bet gan uz savstarpēji saistītiem elementiem, kas pastāv starp apzīmējošo un apzīmējamo (Knowles, Moon 2006, 33–34). Kognitīvās lingvistikas pētījumos tiek uzsvērts, ka konceptuālās metaforas var klasificēt saskaņā ar kognitīvajām funkcijām, kuras tās veic (Lakoff, Johnson 1980, 14–17; 25–29; Kövecses 2002, 33), piem., ontoloģiskās, orientācijas un strukturālās metaforas.

Ontoloģiskajās metaforās garīgi procesi tiek izteikti ar fizisku procesu nosaukumiem. (Lakoff, Johnson 1980, 25, 33–34; Kövecses 2010, 38, Knowles, Moon 2006, 40), tāpēc par ontoloģisko metaforu paveidu dažkārt uzskata personifikācijas, kurās īstenojas „cilvēka īpašību piedēvēšana dzīvām būtnēm, lietām, dabas parādībām vai abstraktiem jēdzieniem” (VPSV 2007, 296), piem., teikumā *Bet tas aristokrātisms cirta acīs* (K) stāvoklis sabiedrībā (aristokrātisms) tiek salīdzināts ar ciršanas procesu, kuru parasti veic cilvēks.

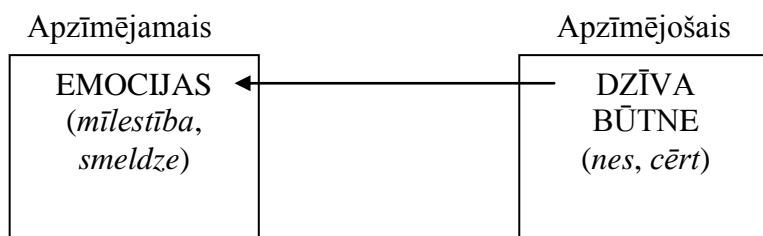
Orientācijas metaforas raksturo vārdu nozīmju telpisko organizāciju, aplūko to pretstatus: uz augšu / uz leju; iekšā / ārā; uz priekšu / atpakaļ; tuvu / tālu u. c. (Lakoff, Johnson 1980, 14; Kövecses 2010, 40), piem., emocijas *prieks* un *bēdas* saistās ar metaforiskiem pretstatiem *uz augšu* un *uz leju*; no vienas puses, tās ir fizioloģiski motivētas – cilvēks paceļ galvu, kad ir priecīgs, bet nolaiž galvu, kad ir bēdīgs, no otras puses, tās ir valodiski motivētas, metaforu veids: labs – uz augšu, *lēkāt aiz laimes* (ja to nedara fiziski), *uzlabot garastāvokli*, slikts – uz leju, *sabrukt, sašļukt*.

Strukturālās metaforas ir konvencionālas metaforas, kurās kāds koncepts izteikts cita konkrētāka, strukturētāka koncepta vietā (Lakoff, Johnson 1980, 4; Kövecses 2010, 37), respektīvi, apzīmējamais jēdziens tiek raksturots, izmantojot apzīmējošo jēdzienu. Konceptuālās metaforas formulējums ir APZĪMĒJAMAIS IR APZĪMĒJOŠAIS (MĒRĶJOMA IR AVOTJOMA), piem., *emociju* koncepts ir strukturēts saskaņā ar dzīvas būtnes darbībām. Tātad strukturālā metafora EMOCIJAS IR DZĪVA BŪTNE ir vispārīgs apzīmējums tiem metaforiskajiem izteicieniem, kuros apzīmējamais subjekts *emocijas*, piem., *mīlestība, smeldze*, saistās ar darbībām, ko raksturo apzīmējošā subjekta, respektīvi, cilvēka, spēja pārvietot, rīkoties ar asu priekšmetu, piem.:

Mīlestība nes augļus katrā gadalaikā, un tā sasniedzama katram. (K)

Mākslinieku fascinējošās balsis un vārdu smeldze bruņas pušu cērt. (K)

Attiecības starp šiem jēdzieniem shematiski var attēlot šādi:

Promocijas darbā, aplūkojot kustības verbu metaforas, šāds strukturālo metaforu dalījums netiek ņemts vērā, jo kustības verbu metaforām vienlaikus var būt gan orientācijas, gan ontoloģisko un strukturālo metaforu daba, tāpēc to detalizēts dalījums nav nepieciešams.

Latviešu valodas lingvistiskajos pētījumos metaforu lietojums aplūkots dažādos aspektos, tā, piem., Andrejs Veisbergs rakstījis par latviešu politiskajām metaforām (Veisbergs 2008, 266–279), Dite Liepa, analizējot politiskās metaforas, raksturojusi to lietojumu presē (Liepa 2009, 14–24; 2002, 34–40), savukārt Gita Juhņēviča, pētot konceptuālo metaforu avotjomas, analizējusi metaforas dzeltenajā presē (Juhņēviča 2009, 25–33). Inta Vingre izstrādājusi promocijas darbu „Dusmu emociju metaforikas

kontrastīvais aspekts latviešu un vācu valodā” (Vingre 2009), turpretim Jurgis Šķilters raksturojis konceptuālo metaforu būtiskākos aspektus un pētījumu pieejas kognitīvajā semantikā (Šķilters 2008, 99–113). Ina Druviete raksturojusi metaforu lietojumu sarunvalodā (Druviete 1992, 102–110), Vineta Ernstsone analizējusi metaforiskus vārda nozīmes pārnesejumus jauniešu sarunvalodā (Ernstsone 1993, 65–76). Promocijas darba autore analizējusi metaforiskus emociju apzīmējumus publicistikā (Kuplā 2009a, 91–97) un konceptuālās mīlestības metaforas latviešu valodā (Kuplā 2009b, 133–146) u. c.

Valodniecībā pēc tēlainības pakāpes izšķir divu veidu metaforas:

Individuālās metaforas, kas ļauj saskatīt iepriekš nepamanītu līdzību starp parādībām, rosina uztvērēja garīgu aktivitāti un, iespējams, iepriekš neievērotu mērķjomas pazīmju rašanos (Lokmane 2009, 91). Šādas metaforas izmanto zinātniskajā un populārzinātniskajā literatūrā, kā arī publicistikā un daiļliteratūrā, piem.:

Varavīksne peld septiņstaru krāsu viļņos, kuros tā saucamie septiņi dusošie septiņkārsā ķermeņa dārgakmeņi tiek atmodināti. (K)

Un pasaule miglo skatu, šodien līst. (K)

Konvencionālās metaforas jeb tradicionālās metaforas, kuras ir tik pierastas, ka valodas lietotāji nosaukuma pārnesejumus pat neapzinās (Lokmane 2009, 91), tāpēc dažkārt šīs metaforas tiek dēvētas par mirušajām metaforām (Knowles, Moon 2006, 33–34), piem., kā strukturālās metaforas DABA IR DZĪVA BŪTNE apzīmējamais subjekts var būt minēta *migla*, *saule*, ko raksturo apzīmējošā subjekta, respektīvi, cilvēka spēja pārvietoties vai rīkoties ar parasti asu priekšmetu.

Nesaprasta klīst migla tālumā, tūkstošiem kilometru, jūdžu naktī, bet nav otras tādas kā viņa. (K)

Paverot durvis, saule šķelmīgi cirta acīs vienu saules stara plīķi pēc otra, karstums bija prātam neaptverams. (K)

Promocijas darbā aplūkoti abi metaforu veidi, lielāku uzmanību pievēršot konvencionālo jeb tradicionālo metaforu lietojumam mūsdienu valodā.

Metaforu pētījumos galvenokārt analizēti lietvārdu nozīmju metaforiski pārneseumi, taču strukturālo metaforu aspektā var pētīt arī verbu metaforiskus nozīmes pārnesejumus. Nosakot kustības verbu strukturālās metaforas, to konstatēšanā un sistematizēšanā var izmantot Maksa Bleka (*Max Black*) rakstā „Metaphors” („Metaforas”) (Black 1962, 41) raksturoto metaforu struktūru, kuru veido:

1) **metaforiskais fokuss** jeb **formālā izpaušme** – darbības vārds, ar kuru tā tiek izteikta, piem., verbs *kāpt* teikumā *Mākoņi lēnām kāpj ārā no ielejas*;

2) **galvenais subjekts** jeb **apzīmējamais subjekts** (*principal subject*) – vārds, kas ir saistīts ar darbības vārdu, piem., Darītājs *mākoņi* teikumā *Mākoņi lēnām kāpj ārā no ielejas*;

3) **pakārtotais subjekts** jeb **apzīmējošais subjekts** (*subsidiary subject*) – vārds, kura asociāciju, implikāciju sistēma tiek saistīta ar galveno subjektu, piem., galvenais subjekts *mākonis* ir salīdzināts ar dzīvu būtni.

Kognitīvistu uzskata, ka jebkuru jēdzienu var skaidrot dažādos aspektos, tātad katra konceptuālā metafora akcentē kādu atsevišķu aprakstītā jēdziena aspektu, vienlaikus padarot sekundārus citus (Kövecses 2002, 80, 84), piem., raksturojot kustības kā dabas parādības, tām tiek piedēvētas cilvēkiem raksturīgas kustības, vienlaikus padarot neaktīvas dabas parādību īpašības.

Ņemot vērā strukturālās metaforas teorijas pamatlicēju Dž. Leikofa un M. Džonsona, kā arī M. Bleka atzinumus par metaforu struktūru un kustības verbu saistāmību, var izšķirt šādas konceptuālās metaforas:

KOMUNIKATĪVS PROCESS IR DZĪVA BŪTNE, piem.:

Manā sirdī šie vārdi cirta jaunu brūci. (K)

Priekšsēdētāja vārdi cirta kā pātagas. (K)

Muzikanta melodiskās, lipīgās dziesmas ķer skatītāju savos tīklos joprojām. (K)

Minētajos piemēros strukturālās metaforas KOMUNIKATĪVS PROCESS IR DZĪVA BŪTNE apzīmējamie subjekti ir *vārds*, *dziesma*, ko raksturo subjekta, respektīvi, cilvēka, spēja rīkoties ar asu priekšmetu vai prasme notvert.

AROMĀTS IR DZĪVA BŪTNE, piem.:

Vasaras puķu ziedēšanas trakums – līdz pat debesīm smarža kāpj! (K)

Pret kalnu ievu smarža kāpj un savu laimi sūdz. (K)

Smaržas ledu uz pusēm cirta. (K)

Minētajos piemēros strukturālās metaforas AROMĀTS IR DZĪVA BŪTNE apzīmējamais subjekts ir *smarža*, ko raksturo apzīmējošā subjekta, respektīvi, cilvēka, spēja pārvietoties un rīkoties ar asu priekšmetu.

LAIKS IR DZĪVA BŪTNE, piem.:

Diena peldēja, mājīgi mirdzot. (K)

Minūtes skrien tik ātri, ka nespēju to aptvert. (K)

Minētajos piemēros strukturālās metaforas LAIKS IR DZĪVA BŪTNE apzīmējamie subjekti ir *diena*, *minūtes*, ko raksturo apzīmējošā subjekta, respektīvi, cilvēka, spēja pārvietoties.

EMOCIJAS IR DZĪVA BŪTNE, piem.:

Īsti dziļas brūces cērt tikai mīlestība. (K)

Mīlestība aug tad, kad to dāvā, nevis tad, kad to meklē. (K)

Minētajos piemēros strukturālās metaforas EMOCIJAS IR DZĪVA BŪTNE apzīmējamais subjekts ir *mīlestība*, ko raksturo apzīmējošā subjekta, respektīvi, cilvēka, spēja rīkoties ar asu priekšmetu, pārveidoties.

DABA IR DZĪVA BŪTNE, piem.:

Debesis cērt pušu zibens plaisma. (K)

Paverot durvis, saule šķelmīgi cirta acīs vienu saules stara pliķi pēc otra, karstums bija prātam neaptverams. (K)

Rudens salnas ledū manu sirdi kaļ, tā kā likteņdzirnas manas domas maļ. (K)

No mākoņiem izlīda mēness un smaidot sāka peldēt pa debesīm. (K)

Pamazām no ielejām augšup kāpj migla, tomēr virsotnē ir saulains un silts. (K)

Paklusi murdēja laiskās bangas un ne vairāk kā simt jardu platā ūdens josla. (K)

Tā viņš nostāvēja līdz vēlai naktij, tikai viņi šalkdami murdēja. (K)

Minētajos piemēros strukturālās metaforas DABA IR DZĪVA BŪTNE apzīmējamie subjekti ir *zibens plaisma*, *saule*, *salna*, *mēness*, *migla*, *bangas*, *ūdens josla*, *viņi*, ko raksturo apzīmējošā subjekta, respektīvi, cilvēka, spēja pilnveidoties, rīkoties ar parasti asu priekšmetu, pārvietoties, spēja komunicēt.

Teorētiskajos pētījumos, aplūkojot metaforu veidošanas un to strukturēšanas pieejas, kā arī pētot kustības verbu metaforas, var secināt:

1) kustības verbu metaforiskie nozīmju pārnēsumi atklājas to saistāmībā, piem., aizstājot Darītāja semantiskās lomas aktantu, kas parasti ir dzīva būtne, ar aktantiem, kuru semantiskās lomas var būt dažādas, piem., Uztveres tēmas semantiskā loma, kuras aktants ir, piem., *diena*, vai Uztvēruma semantiskā loma, kuras aktants ir, piem., *debesis* u. c.;

2) kustības jomā dominējošā avotjoma jeb apzīmējošais ir dzīvas būtnes, jo primāri cilvēka pasaules ainā kustības saistītas galvenokārt ar cilvēka un citu dzīvu būtnu kustībām, to apliecina kustības verbu saistāmībā konstatētās strukturālās metaforas:

- KOMUNIKATĪVIE PROCESI IR DZĪVA BŪTNE, piem., *vārdi cirta*;
- AROMĀTS IR DZĪVA BŪTNE, piem., *smarža kāpj*;
- LAIKS IR DZĪVA BŪTNE, piem., *dienas peld*;

- EMOCIJAS IR DZĪVA BŪTNE, piem., *mīlestība aug*;
- DABA IR DZĪVA BŪTNE, piem., *salnas kaļ*;

3) aplūkojot kustības verbu saistāmību no konceptuālo metaforu viedokļa, iespējams konstatēt jaunus, vārdnīcās nenosauktus apzīmējošos jēdzienus, kuri tiek lietoti apzīmējamo jēdzienu raksturošanai.

2.3. Polisēmijas un homonīmijas norobežošanas kritēriji

Vārda nozīmju savstarpējo attieksmju pētījumos aktuāla ir polisēmijas un homonīmijas norobežošanas problemātika. Tā kā promocijas darbā kustības verbu tematiskajā grupā konstatēti arī homonīmiski vārdu pāri, tad, nošķirot polisēmiskos un homonīmiskos kustības verbus, izstrādāti to norobežošanas kritēriji, jo formālu pazīmju, kā šķirt polisēmiju no homonīmijas, nav.

Par **homonīmiju** uzskata „vienas valodas divu vai vairāku dažādas nozīmes vārdu izrunas un rakstības vienādību” (VPSV 2007, 146), savukārt terminu **homonīms**, kas ir grieķu cilmes vārds no *homos* ‘vienāds, tāds pats’ (Skujiņa 1999, 51) un *onyma, onoma*, ‘vārds’ (Skujiņa 1999, 90), valodniecībā izprot kā „vienu no diviem vai vairākiem vienādi izrunājamiem un rakstāmiem vienas valodas vārdiem ar atšķirīgu, savstarpēji nesaistītu nozīmi (Laua 1981, 53; Freimane 1993, 120; VPSV 2007, 146; Jakaitienē 1980, 42; 2009, 101; Кронгауз 2001, 149; Лаксф 2004, 538), piem., *margot*¹ ‘mirdzēt, laistīties, spīdēt’ un *margot*² ‘lēni ar sīkām, retām lāsēm līt; mirgot (2)’ (LVV 2006, 624).

Latviešu valodas lingvistiskajos pētījumos homonīmija aplūkota dažādos virzienos. Leksiskās homonīmijas jautājumiem pievērsusies R. Veidemane, raksturojot homonīmu lietojumu dzejas valodā (Veidemane 1977, 205), un A. Laua, kura sniegusi ieskatu homonīmijas un polisēmijas norobežošanas problemātikā (Laua 1981, 53–61). Gramatiskajā homonīmijā aplūkoti jautājumi par nelokāmo vārdšķiru homonīmiju (skat., piem., Freidenfelds 1967, 34–44; Kalnača 2001b, 51–58) un konversiju (skat., piem., Nītiņa 1985, 68–76). Homonīmu tipu raksturošanai gan leksikas, gan gramatikas līmenī pievērsusies G. Juhņēviča (Juhņēviča 2008), kā arī I. Freimane (Freimane 1993, 120–125) utt.

Homonīmijas pētījumi aptver plašu parādību loku, tie saistāmi ar visiem valodas līmeņiem. Promocijas darbā uzmanība pievērsta leksisko homonīmu klasifikācijai, kā arī homonīmijas un polisēmijas norobežošanas problemātikai.

Leksisko homonīmu rašanās cēloņi ir dažādi, tāpēc šķir vairākas šo homonīmu grupas. A. Laua leksiskos homonīmus dala divās grupās – etimoloģiskajos, kuru

vēsturiskais sakritums ir nejaušs, un vēsturiskajos, kas radušies polisēmijas sairšanas rezultātā (Laua 1981, 56–58), piem.:

- leksiskie homonīmi, kam ir dažāda cilme, piem., *diegt*¹ un *diegt*² (skat. 5. tabulu).

5. tabula

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā verbu homonīmu pāra *diegt*¹ un *diegt*² nozīmju skaidrojumi

LLVV 1973, 2. sēj., 329	LVV 2006, 241	MLVV
diegt ¹ trans. Šūt lieliem dūrieniem. <i>Šūt ātri vai pavirši.</i>	diegt ¹ pārej. Šūt lieliem dūrieniem; pavirši, ātri šūt. <i>Diegt kopā divus auduma gabalus.</i>	diegt ¹ tr. darb. Šūt lieliem dūrieniem. <i>Diegt kopā kleitu, bikses. Diegt virsū ielāpu.</i>
diegt ² intrans.; sar. Ātri, veikli skriet.	diegt ² nepārej.; sar. Ātri skriet. <i>Diegt projām. Diegt uz māju.</i> u. c.	diegt ² intr. darb.; sar. Ātri skriet. <i>Diegt projām. Puika dzied, cik jaudas.</i> u. c.

Pēc etimoloģijas, *diegt*¹ mantots no ide. pirmvalodas, sal. lietuviešu *diegti* ‘durt, dzelt; dēstīt, dziedēt, ieviest’ (LEV 2001, 214), savukārt *diegt*² mantots no ide. pirmvalodas, sal. lietuviešu *dengti* ‘segt, klāt, jumt, dzīt’ un senangļu *tengan* ‘steigties’ (LEV 2001, 215);

- leksiskie homonīmi ar vienu cilmi, kas izveidojušies, vienam no homonīmu pāra locekļiem zaudējot semantiskos sakarus, kas to saista ar attiecīgā vārda leksiski semantiskajiem variantiem, piem., *tecināt*¹ un *tecināt*² (skat. 6. tabulu).

6. tabula

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā verbu homonīmu pāra *tecināt*¹ un *tecināt*² nozīmju skaidrojumi

LLVV 1973, 72. sēj., 476	LVV 2006, 1085
tecināt ¹ trans. 1. Panākt, būt par cēloni, ka (kas) tek [1] (1). <i>Tecināt alu krūzē. Tecināt sveķus.</i> 2. Apstrādājot izejvielas, kādu materiālu, iegūt (parasti vielu). <i>Tecināt alu. Tecināt spirtu. Tecināt taukus.</i> 3. Panākt, būt par cēloni, ka (kas) tek [1] (3). <i>Tecināt graudus maisos.</i> 4. Panākt, būt par cēloni, ka (kas) tek [1] (7).	tecināt ¹ pārej. 1. Panākt, ka (kas) tek (1); liet sīkā strūklā, arī lāsēm. <i>Tecināt alu no mucas krūzē.</i> u. c. 2. Īpaši apstrādājot (materiālu, izejvielu) iegūt šķidru, plūstošu vielu (piem., spirtu, darvu, sulas, taukus). 3. Panākt, pieļaut, ka (kas, piem., pavediens) slīd, rit, plūst. <i>Tecināt dziju caur pirkstiem.</i>
tecināt ² trans. Asināt (ko) ar tecīlu. Tecināt cirvi. Tecināt nazi.	tecināt ² pārej. Asināt uz tecīlas. <i>Tecināt cirvi, nazi, izkapti.</i>
tecināt ³ trans. Panākt, ka (parasti dzīvnieks) skrien veikli, ātri, vieglā gaitā, parasti sīkiem soļiem. // pārn. Rakstot viegli, raiti virzīt (rakstāmriku) pa papīru uz priekšu.	

Homonīmi *tecināt*² un *tecināt*³ ir saistīti ar *tecināt*¹ atvasināto nozīmi ‘panākt, pieļaut, ka (kas, piem., pavediens) slīd, rit, plūst’, jo raksturo līdzīgu darbību – slīdēšanu, virzīšanu. To apstiprina arī Konstantīna Karuļa norāde, ka verbam *tecināt* ir sazarojusies nozīme: ‘likt, tecēt’, ‘kausēt’, ‘asināt (uz tecīlas)’, ‘likt skriet’ (LEV 2001, 1017).

Savukārt I. Freimane homonīmus, kas sakrīt visās gramatiskajās formās, daļa leksiskajos homonīmos (dažāda veida aizguvumos) un derivatīvajos homonīmos (derivācijas procesā radušos deminutīvos) (Freimane 1993, 121–122). E. Jakaitiene leksiskos homonīmus piedāvā dalīt trijās grupās: etimoloģiskos, kas vai nu radušies un skaniski sakrituši vēsturisku pārmaiņu dēļ, vai aizgūti no citām valodām, semantiskos, kas radušies, zūdot vārdu polisēmijai, un vārddarināšanas rezultātā radušos jeb derivatīvos homonīmos, kas radušies, līdzīgām vārdu saknēm pievienojot vienādus afiksus (Jakaitienē 1980, 44–46; 2009, 104–112).

Leksisko homonīmiju aplūko līdzās polisēmijai, jo „viens skanējums ir raksturīgs arī polisēmiska vārda leksiski semantiskajiem variantiem, kas dažos gadījumos var kļūt par homonīmiem. Tādējādi homonīmija un polisēmija var savstarpēji robežoties” (Laua 1981, 53).

Pētījumos par polisēmijas un homonīmijas norobežošanu nav izstrādāti vienoti kritēriji. To trūkums vērojams arī latviešu valodas skaidrojošo vārdnīcu dažādajā homonīmisku vārdu pāru nozīmju skaidrošanā. Tā, piem., daudznozīmīgo verbu homonīmu pāru salīdzinājumā redzams, ka tas, kas vienā vārdnīcā atzīts par homonīmu, kādā citā vārdnīcā dots kā viena no vārda nozīmēm (skat. 7. tabulu).

7. tabula

**Latviešu valodas skaidrošajās vārdnīcās minētā verbu homonīmu pāru
graut¹ un *graut²* nozīmju skaidrojumi**

LLVV 1975, 3. sēj., 129–130	LVV 2006, 318	MLVV
<p>graut¹ trans.</p> <p>1. Postīt, pārvērst drupās (parasti celtnes). <i>Graut ēku. Graut tiltu.</i> u. c. // Militārā darbībā iznīcināt (pretinieku), nodarīt zaudējumus (pretiniekam).</p> <p>2. Pārspēt, nomākt, iznīcināt (parādības sabiedrībā). // Mazināt, nomākt, pārspēt (piem., ietekmi, uzskatus). Panākt, būt par cēloni, ka mazinās (kā) kvalitāte. <i>Graut autoritāti.</i> u. c. // Padarīt nerealizējamu (piem., plānu). <i>Graut nodomus. Graut ieceri. Graut ilūzijas.</i></p>	<p>graut</p> <p>1. pārej. Postīt, pārvērst drupās; uzbrūkot radīt zaudējumus. <i>Graut sienas, ēkas. Graut ienaidnieka karaspēku.</i> u. c.</p> <p>2. pārej. Vēršoties (pret ko), kaitējot (kam), vājināt, mazināt (to). <i>Graut otra nodomus. Graut maldīgus uzskatus. Graut kāda autoritāti.</i></p> <p>3. 3. pers., nepārej. Radīt ļoti spēcīgu, dobjū troksni; atskanēt šādam troksnim; grandēt. <i>Dobji grāva mīnmetēji. Tālumā grauj pērkon.</i></p>	<p>graut¹ tr. darb.</p> <p>1. Postīt, pārvērst drupās. <i>Sākt graut veco māju. Graut pilsētu.</i> u. c. // Militārā darbībā iznīcināt (pretinieku), nodarīt zaudējumus (pretiniekam). <i>Graut ienaidnieka pozīcijas. Graut pretinieka aizmuguri.</i></p> <p>2. Darīt sliktu, ļoti kaitēt. <i>Graut savu veselību. Graut partijas disciplīnu. Graut kāda autoritāti. Graut uzņēmuma prestižu.</i> u. c.</p>
<p>graut² intrans.</p> <p>1. parasti 3. pers. Radīt spēcīgu, dobjū, nevienmērīgu troksni (parasti par pērkonu); dārdēt (1). // Par sprādzieniem, artilērijas šāvieniem.</p> <p>2. Ļoti spēcīgi skanēt. Ļoti skaļi runāt. <i>Graujošas skaņas.</i></p>		<p>graut² 3. pers. intr. darb. Radīt ļoti spēcīgu dobjū troksni (par pērkonu, artilērijas šāvieniem u. tml.). <i>Pērkons grauj jau pavisam tuvu. Tālumā grāva lielgabali.</i> □ grāvīens v. lietv.</p>

Kā redzams 7. tabulā, verbi *graut¹*, kura pamatnozīme ir ‘postīt, pārvērst drupās (parasti celtnes)’ (LLVV 1975, 3. sēj., 129, MLVV), un *graut²*, kura pamatnozīme ir ‘radīt

ļoti spēcīgu dobju troksni' (LLVV 1975, 3. sēj., 130, MLVV), divās latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās uzskatīti par homonīmiem. Savukārt LVV verbs *graut* raksturots kā daudznozīmīgs verbs, kura pamatnozīme ir 'postīt, pārvērst drupās; uzbrūkot radīt zaudējumus' (LVV 2006, 318), bet nozīme 'radīt ļoti spēcīgu, dobju troksni; atskanēt šādam troksnim, grandēt' (LVV 2006, 318) pretstatā LLVV un MLVV vārdnīcām skaidrota kā polisēmiska vārda tieša atvasināta nozīme, nevis kā homonīms.

Teorētiskajā literatūrā par homonīmijas un polisēmijas norobežošanu visbiežāk tiek minēti šādi kritēriji:

1) pēc leksiski semantisko variantu kopīgo antonīmu vai sinonīmu esamības vai neesamības (Palmer 1976, 70). Kopīgo antonīmu esamības vai neesamības kritērijs lielākoties piemērojams homonīmu pāriem, kurus veido lietvārdi un īpašības vārdi, taču homonīmu pāriem, ko veido darbības vārdi, homonīmijas un polisēmijas norobežošanai lietderīgāk konstatēt, vai leksiski semantiskiem variantiem ir kopīgi sinonīmi, piem.:

- ja leksiski semantiskajiem variantiem ir kopīgi sinonīmi – polisēmija.

8. tabula

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā verbu homonīmu pāra *tecēt¹* un *tecēt²* nozīmju skaidrojumi

LLVV 7 ₂ . sēj., 1991, 474–475	LVV 2006, 1085
<p>tecēt¹ parasti 3. pers., intrans.</p> <p>1. Pārvietoties, būt tādām, kura visas daļiņas kustas (parasti par šķidrumu, gāzi). Arī plūst (1). <i>Piens tek slaucenē. Lāsteka tek (arī pil).</i> Saka par kūstošu lāsteku. <i>Piens un medus tek.</i> Saka par lielu labklājību. // Būt tādām, no kura vai pa kuru pārvietojas šķidrums (par priekšmetiem). // Izdalīties no organisma un (parasti) pārvietoties pa tā virsmu (par šķidrumu). // Būt tādām, no kura izdalās šķidrums (par organisma daļu). // pārn. Nepārtraukti līt (par lietu). // pārn. Būt raitam, arī secīgam (par runu, vārdiem).</p> <p>2. Būt tādām, pa kuru pārvietojas ūdens (par ūdenstilpi). Plūst (2). <i>Upes tek uz jūru.</i> // Atrasties virzībā, kustībā (par straumi, ūdenstilpes ūdeņiem).</p> <p>3. Pārvietoties, tikt pārvietotam (par sīku cietvielas daļiņu kopumu); plūst (3). Tek kā smiltis caur pirkstiem. <i>Saka, ja (kas, parasti nauda) viegli tiek izdots.</i></p> <p>4. Laist cauri, neaizturēt šķidrumu (piem., pa spraugām, bojātu vietu) – parasti par traukiem, cauruļvadiem, jumtiem. <i>Vecas mucas tek. Saplīsusi caurule tek.</i></p> <p>5. Būt ar nepārtrauktu virzību (par laiku, laikposmu subjektīvā uztverē). Plūst (6). 6. Būt ar noteiktu virzienu, parasti braucēja, gājēja uztverē (piem., par ceļu). // Būt tādām, pa kuru daudz cilvēku vai dzīvnieku pārvietojas noteiktā virzienā (piem., par ceļu).</p> <p>7. Viegli, bez traucējumiem virzīties, parasti kādā ierīcē, iekārtā (piem., par dziju, pavedienu). Skat. <i>tekošs</i>.</p>	<p>tecēt¹ 3. pers., nepārej.</p> <p>1. Virzīties, plūst (par šķidrumu); plūst, veidojot strūklu. <i>Upes tek uz jūru. Tecēt zemē, lejup, ārā, iekšā. Sviedri tek. Piena strūklas tek spainī. No ievainojuma tek asinis. Ļaužu straume tek bez apstājas pārn.</i></p> <p>2. Laist cauri, neaizturēt šķidrumu. <i>Spainis, jumts tek. Auss tek (izdalās šķidrums).</i></p> <p>3. Ritēt, slīdēt viegli, bez traucējumiem (piem., par pavedienu, dziju). Skat. arī <i>tekošs</i>.</p>
<p>tecēt², intrans. Iet, skriet veikli, ātri, vieglā gaitā, parasti sīkiem soļiem (par cilvēkiem). Tecēt uz darbu. Tek kā irbe. <i>Saka par rosīgu, kustīgu, čaklu cilvēku.</i> Tek (arī šaudās) kā atspole. <i>Saka par izveicīgu, čaklu, arī kustīgu cilvēku.</i> // Par dzīvniekiem. // Kustēties veikli, ātri, viegli (cilvēkam vai dzīvniekam ejot, skrejot) – par kājām. Veidoties veikli, ātri, viegli (par soliēm). // pārn. Virzīties (parasti šķietamā kustībā) – par debess spīdekļiem. // pārn. Vienmērīgi virzīties (par iekārtas, ierīces u. tml. detaļām). Darboties bez traucējumiem (par iekārtu, ierīci). // pārn. Viegli, raiti slīdēt pa papīru uz priekšu (par rakstāmīku).</p>	<p>tecēt² nepārej. un pārej.</p> <p>Sīkiem soļiem ātri iet; tecīnus iet vai skriet. <i>Tecēt pa priekšu, nopakaļ. Bērns tek tēvam pretī. Zirgs tek rikšiem. Kumeliņš ceļu tek pārej. u. c.</i></p>

Homonīmu pāra *tecēt*¹ un *tecēt*² sinonīmus var noteikt pēc vārdnīcu pamatnozīmju skaidrojumos minētajiem verbiem, piem., *tecēt*¹ sinonīmi ir šādi: *plūst, tecēt, brāzties, iet, skriet, joņot, nākt* u. c. (LVSV 1998, 312), savukārt verba *tecēt*² sinonīmi ir šādi: *iet, doties, staigāt, soļot, tecēt* u. c. (LVSV 1998, 147–148). Pēc minētajām sinonīmu rindām var secināt, ka verbu pāra homonīmi *tecēt*¹ un *tecēt*² izsaka vienādu procesu, respektīvi, Darītāja, kas var būt gan dzīvs, gan nedzīvs subjekts, virzību (sīkāk par semantiskajām lomām skat. 1.2. apakšnodaļā). No tā izriet, ka verbs *tecēt* ir ar divām nozīmēm, nevis veido homonīmu pāri;

- ja leksiski semantiskajiem variantiem nav kopīgu sinonīmu – homonīmija.

9. tabula

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā verbu homonīmu pāra *vēlēt*¹ un *vēlēt*² nozīmju skaidrojumi

LLVV 1996, 8. sēj., 367	LVV 2006, 1160
<p>vēlēt¹ trans.</p> <p>1. Piedalīties vēlēšanās, arī veikt (kā) vēlēšanas. <i>Vēlēt Saeimu. Vēlēt pašvaldības iestādes.</i> u. c. // Balsojot veidot (cilvēku grupu kādu uzdevumu veikšanai).</p> <p>2. novc. Piešķirt, atļaut.</p>	<p>vēlēt¹ pārej. Izraudzīt (amatpersonas) un balsojot apstiprināt savu izvēli. <i>Vēlēt Saeimu, pašvaldības. Tiesības vēlēt. Vēlēts amats.</i></p>
<p>vēlēt² trans.</p> <p>1. Teikt, sacīt, lai (kas) būtu, realizētos; vēlēties, lai (kas) būtu, realizētos. <i>Vēlēt labas sekmes. Vēlēt priecīgus svētkus.</i> u. c.</p> <p>2. Likīt, arī aicināt (ko darīt).</p>	<p>vēlēt² pārej. Izteikt vai izjust vēlēšanos, kas attiecas uz kādu citu personu; novēlēt. <i>Vēlēt kādam labu. Vēlēt laimi. Vēlēt veiksmi darbā. Es viņam ļauna nevēlu.</i> Skat. arī vēlams.</p>

Pēc līdzīga principa kā verbiem *tecēt*¹ un *tecēt*², nosakot homonīmu pāra *vēlēt*¹ un *vēlēt*² sinonīmus, var konstatēt, ka verbam *vēlēt*¹ ir šādi sinonīmi: *izraudzīt, izraudzīties, izmeklēt, izlasīt, nolūkot* u. c. (LVSV 1998, 169), savukārt verbam *vēlēt*² – *vēlēties, gribēt, ilgoties, tīkot* (LVSV 1998, 449). Salīdzinot homonīmu pāra *vēlēt*¹ un *vēlēt*² sinonīmu rindas, var secināt, ka tajās nosauktie sinonīmi izsaka dažādus procesus, respektīvi, *vēlēt*¹ norāda uz pieņemamāko objektu atlasī. Savukārt *vēlēt*² sinonīmiem galvenokārt ir modāla nozīme. Šādas atšķirības homonīmu pāra verbu sinonīmos ļauj tos uzskatīt par homonīmiem;

2) pēc leksiski semantisko variantu kopīgo semantisko elementu esamības vai neesamības (Jakaitienē 2009, 109–110; 1980, 46), piem.:

- ja leksiski semantiskajiem variantiem ir kopīgi semantiskie elementi – polisēmija.

**Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā verbu homonīmu
pāra *triekt*¹ un *triekt*² nozīmju skaidrojumi**

LLVV 1973, 7 ₂ . sēj., 621	LVV 2006, 1107
<p>triekt¹ trans.</p> <p>1. Strauji, spēcīgi virzīt (ķermeņa daļu) tā, ka (tā) atsitas (pret ko), radot, piem., satricinājumu. <i>Triekt dūri galdā.</i> // intrans. // Strauji, spēcīgi virzīt (ko saņemtu, satvertu u. tml.) tā, ka (tas) atsitas (pret ko), radot, piem., bojājumu. <i>Triekt glāzi pret grīdu.</i> // intrans. // Strauji, spēcīgi virzīt (ko saņemtu, satvertu u. tml.) tā, ka (tas) nonāk (kur iekšā), radot, piem., plaisu. <i>Triekt cirvi blukī</i> u. c.</p> <p>2. Sitot, baidot u. tml., dzīt (dzīvnieku), parasti ātri, arī nesaudzīgi. Arī trenkt (1). <i>Triekt zirgu rikšos.</i> // Ar stingru, arī varmācīgu rīcību panākt, ka (cilvēks) virzās, parasti ātri, noteiktā virzienā. <i>Triekt augšā – Stingri, arī varmācīgi modināt.</i> // pām. Virzīt, parasti ātri (par parādībām dabā, parasti par vēju). Virzīt (ko) tā, ka (tas) spēcīgi skar (ko), atsitas (pret ko). <i>Vētra triec mākoņus.</i> u. c.</p> <p>3. Stingri, arī varmācīgi likt (kādam) ko darīt. Arī trenkt (2). <i>Triekt kalpus pie darba.</i> // sar. Vadīt (transporta līdzekli) ļoti lielā, arī pārmērīgā ātrumā.</p>	<p>triekt</p> <p>1. pārej. Ar sparū, spēku sist, sviest. <i>Triekt glāzi pret grīdu, sienu. Triekt mietu zemē. Triekt ar dūri pa galdū.</i></p> <p>2. pārej. Ātri dzīt (ārā, prom); pēkšņi likt, spiest ātri iet, doties; trenkt. <i>Triekt zirgu aulekšiem. Triekt nelūgto viesi laukā no mājas.</i> sar. u. c.</p> <p>3. pārej. un nepārej. Jautri un daudz runāt; tērzēt. <i>Triekt niekus. Vīri sēdēja pie alus glāzes un skaļi trieca. Triekt ar kaimiņiem.</i></p>
<p>triekt² intrans. Jautri, skaļi sarunāties. Arī, parasti daudz, runāt. // trans. <i>Triekt (arī dzīt, plēst) jokus sar. Jokot, jokoties.</i></p>	

Lai izmantotu šo homonīmijas un polisēmijas norobežošanas kritēriju, homonīmu pāra verbu *triekt*¹ un *triekt*² latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās konstatētās nozīmes jāsadala semantiskajos elementos (sīkāk par tiem skat. 1.1. apakšnodaļā).

Homonīmu pāra verbu *triekt*¹ un *triekt*² nozīmju semantisko elementu sistēma

LLVV 1973, 7 ₂ . sēj., 621	LVV 2006, 1107
<p>triekt¹</p> <p>1. 'strauji', 'spēcīgi', 'virzīt', 'sist', 'sviest'</p> <p>2. 'strauji', 'stingri', 'sist', 'virzīt', 'baidīt', 'dzīt'</p> <p>3. 'strauji', 'stingri', 'dzīt'</p>	<p>triekt</p> <p>1. 'strauji', 'spēcīgi', 'virzīt', 'sist', 'sviest'</p> <p>2. 'strauji', 'dzīt'</p> <p>3. 'jautri', 'daudz', 'runāt', 'dzīt'</p>
<p>triekt²</p> <p>1. 'jautri', 'skaļi', 'runāt', 'dzīt'</p>	

Sadalot homonīmu pāra verbu *triekt*¹ un *triekt*² nozīmes semantiskajos elementos, redzams, ka LLVV minētajam verba *triekt*¹ homonīmam *triekt*² un LVV minētajai verba *triekt* 3. nozīmei ir kopīgs semantiskais elements 'dzīt'. Tātad verba *triekt*² nosaukto nozīmi var uzskatīt par polisēmiska verba *triekt*¹ atvasināto nozīmi;

• ja leksiski semantiskajiem variantiem nav kopīgu semantisko elementu – homonīmija.

**Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā verbu homonīmu pāra
*lapot*¹ un *lapot*² nozīmju skaidrojumi**

LLVV 1980, 4 sēj., 597	LVV 2006, 580	MLVV
lapot ¹ parasti 3. pers., intrans. Veidot, raisīt lapas (par augiem).	lapot ¹ 3. pers., nepārej. Kļūt lapainam, veidot lapas. <i>Koki, mežā sāk lapot.</i> Skat. arī <i>lapots</i> .	lapot ¹ 3. pers. intr. darb. Veidot, raisīt lapas (par augiem). <i>Aprīļa beigās sāka lapot koki.</i> u. c.
lapot ² trans. Šķirstīt, šķirt (grāmatu, žurnālu u. tml.). Šķirstīt (ko), ātri, pavirši lasot. <i>Lapot kalendāru. Lapot žurnālu.</i>	lapot ² pārej. Šķirt, šķirstīt (piem., grāmatu, burtnīcu).	lapot ² tr. darb. Šķirstīt, šķirt (grāmatu, žurnālu u. tml.), piem., pavirši lasot. <i>Lapot grāmatu, modes žurnālu.</i> u. c.

Verbu homonīmu pāra *lapot*¹ un *lapot*² latviešu valodas skaidrojošo vārdnīcu definīcijās redzams, ka verba *lapot*¹ nozīmi veido semantiskie elementi ‘veidot’, ‘raisīt’, bet verba *lapot*² nozīmi veido semantiskais elements ‘šķirstīt’. No tā izriet, ka abiem vārdiem nav kopēju semantisko elementu un tie ir uzskatāmi par homonīmiem;

3) pēc leksiski semantisko variantu kopīgo semantisko lomu esamības vai neesamības (Jakaitienē 1980, 47):

- ja leksiski semantiskajiem variantiem ir kopīgas semantiskās lomas – polisēmija.

**Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā verbu homonīmu pāra
*vērst*¹ un *vērst*² nozīmju skaidrojumi**

LLVV 1996, 8. sēj., 393–394	LVV 2006, 1164
vērst ¹ trans. 1. Mainīt (kā) kustības virzienu, stāvokli tā, ka (tam) rodas noteiktas, arī citādas attiecības (pret kādu vietu, priekšmetu, punktu u. tml.). <i>Vērst tālskati pret apvārsni. Vērst akmeni apkārt. Vērst ūdens strūklu liesmās. Vērst rokas uz priekšu.</i> // parasti divd. formā: <i>vērstis</i> Būt tādām, kas ir izveidots, novietots, arī izveidojies tā, ka tam ir noteiktas attiecības (pret kādu vietu, priekšmetu, punktu u. tml.). <i>Vērstā antena.</i> 2. Panākt, būt par cēloni, ka (psihiskam stāvoklim, cilvēka darbībai) veidojas noteikta, arī citāda saistība (ar kādu objektu). <i>Vērst uzmanību uz notikumu.</i> // Panākt, būt par cēloni, ka (kam, piem., tekstam, mākslas darbam) veidojas noteikta satura saistība (ar kādu domu, ideju, parādību u. tml.). <i>Vērst (arī griezt) valodas (arī sarunu) uz citu pusi.</i> Mainīt sarunas tematu, piem., pievērsties citam jautājumam. // Panākt, būt par cēloni, ka (acīm, skatienam) rodas noteikta saistība (ar kādu objektu).	vērst ¹ pārej. Griezt; virzīt (pret ko, kādā virzienā). <i>Vērst velēnas otrādi. Vērst ieroci pret ienaidnieku. Vērst uzmanību uz kādu.</i>
vērst ² trans. Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst citāds, par ko citu. Pārveidot, pārmainīt. <i>Vērst (arī griezt) par (arī uz) labu.</i> Ar savu izturēšanos, rīcību, runu panākt, ka tiek novērstas (kas nepareizs, kļūmīgs).	vērst ² pārej. Mainīt; veidot citādu. <i>Vērst visu par labu. Vērst sacensību plašumā.</i>

Lai izmantotu šo kritēriju homonīmijas un polisēmijas norobežošanai saistāmības aspektā (sīkāk par to skat. 1.2. apakšnodaļu), ir jāaplūko latviešu valodas skaidrojošajās

vārdnīcās minētā verbu homonīmu pāra *vērst*¹ un *vērst*² dotie nozīmju skaidrojumi. Pēc verbu saistāmības var secināt, ka visas verbu homonīmu pāra *vērst*¹ un *vērst*² raksturotās stāvokļa maiņas kustības veic Darītājs, kas parasti ir dzīvs subjekts. To nozīmes atšķiras tikai ar objektu, uz ko minētā darbība vēsta. Pamatnozīmi abās latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās veido šādu semantisko lomu kombinācija: Darītājs + Cietējs + Virziens, piem., *Jūrnīeks vērs tālskati pret apvārsni* (K). Savukārt LLVV vārdnīcā minēto tiešo atvasināto nozīmi ‘panākt, būt par cēloni, ka veidojas noteikta, arī citāda saistība (ar kādu objektu)’, kā arī LLVV un LVV minētās verba *vērst*² nozīmes attiecīgi ‘panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst citāds, par ko citu. Pārveidot, pārmainīt’ un ‘mainīt; veidot citādu’ var apvienot, jo abu nozīmju izteikšanai būtiska ir šādu semantisko lomu kombinācija: Darītājs + Uztveres tēma, piem., *Zēns vērs uzmanību uz notikumu* (K). Tātad verbs *vērst* ir polisēmisks, jo tā nozīmēs atklājas līdzīga saistāmība;

- ja leksiski semantiskiem variantiem nav kopīgu semantisko lomu – homonīmija.

14. tabula

**Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā verbu homonīmu pāra
*jozt*¹ un *jozt*² nozīmju skaidrojumi**

LLVV 1980, 4. sēj., 53	LVV 2006, 462	MLVV
jozt ¹ trans. Likt, siet (piem., jostu, siksnu) ap vidu. // Likt, siet (piem., jostu, siksnu) kam apkārt. <i>Jozt mēтели ar jostu. Jozt formas blūzi ar siksnu.</i> // Piestiprināt ar jostu vai siksnu (parasti ieroci).	jozt ¹ pārej. Likt ap vidukli un sastiprināt (jostu). <i>Jozt siksnu, jostu. Jozt nost</i> – atraisīt, atsprādzēt un ņemt nost. <i>Jozt zobenu</i> – likt ap vidukli un sastiprināt siksnu kopā ar zobena maksti un zobenu.	jozt ¹ tr. darb. Likt, siet (jostu, siksnu) ap vidukli; apjozt (ko) ar jostu. <i>Jozt jostu. Jozt zobenu</i> – likt ap ķermeni un sastiprināt siksnu kopā ar zobena maksti un zobenu. □ jozties refl. darb.
jozt ² intrans.; sar. Ātri, strauji skriet, arī iet, steigties.	jozt ² nepārej. Ātri skriet. <i>Zēns joza uz mežu. Suns joza pakaļ kaķim.</i>	jozt ² intr. darb.; sar. Ātri, strauji skriet, iet; steigties. <i>Puika jož, cik jaudas. Jozt uz darbu.</i>

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā verbu homonīmu pāra *jozt*¹ un *jozt*² analizē saistāmības aspektā redzams, ka verba *jozt*¹ nozīmi veido šāda semantisko lomu kombinācija: Darītājs + Cietējs, bet verba *jozt*² nozīmi veido semantisko lomu kombinācija: Darītājs + Mērķis. Šādas atšķirības semantisko lomu kombinācijās ļauj tos uzskatīt par homonīmiem.

Kustības verbu polisēmijas un homonīmijas norobežošanā pirmām kārtām izmantojams homonīmisko vārdu pāru etimoloģiskais kritērijs. Sistematizējot kustības verbu homonīmu pārus pēc to etimoloģijas, redzams, ka lielākoties tie veidojušies, sairstot polisēmijai, un uzskatāmi par vēsturiskiem homonīmiem, taču salīdzinoši maz ir tādu homonīmu pāru, kurus var saukt par etimoloģiskiem homonīmiem, piem., verbu homonīmu pāri *vēlēt*¹ un *vēlēt*². Tā kā kustības verbu homonīmu pārus veido galvenokārt

vēsturiskie homonīmu pāri, to analīzē nepieciešams izmantot arī citus iepriekš aplūkotos kritērijus, piem., nosakot kopīgos un atšķirīgos sinonīmus, kā arī kopīgo un atšķirīgo semantisko komponentu un semantisko lomu esamību vai neesamību.

Ņemot vērā polisēmijas un homonīmijas norobežošanas kritērijus, kustības verbu etimoloģiskos un vēsturiskos homonīmu pārus var grupēt šādi:

1. **Homonīmu pāris, kuru veido verbi ar kādas ķermeņa daļas kustības nozīmi,** piem., *diegt¹ – diegt², drāzt¹ – drāzt², laupīt¹ – laupīt², šķērēt¹ – šķērēt², virpot¹ – virpot²* u. c.

15. tabula

**Latviešu valodas skaidrošajās vārdnīcās minētā verbu homonīmu pāra
laupīt¹ un laupīt² nozīmju skaidrojumi**

LLVV 1980, 4 sēj., 617	LVV 2006, 583	MLVV
<p>laupīt¹ 1. intrans. Ņemt ar varu materiālas vērtības, lai tās piesavinātos. // trans. Postīt (teritoriju, apdzīvotas vietas), atņemot, piesavinoties materiālas vērtības. 2. trans. Panākt, būt par cēloni, ka kāds zaudē (ko nozīmīgu). // Neļaut izmantot (piem., iespējas, tiesības). // Pārtraukt, izbeigt (piem., psihisku stāvokli). // Būt par cēloni tam, ka (kas) ļoti mazinās vai zūd.</p>	<p>laupīt 1. pārej. un nepārej. Varmācīgi atņemt, piesavināties; nodarboties ar varmācīgu sveša īpašuma atņemšanu, piesavināšanos. <i>Laupīt svešās zemēs. Staigā apkārt laupīdams.</i> 2. pārej.; pām. Atņemt (kādam ko). <i>Laupīt iespēju. Laupīt godu. Laupīt mieru, prieku.</i></p>	<p>laupīt¹ tr. darb. 1. Vardarbīgi nodarot postījumus, piesavināties (svešas materiālas vērtības); postīt (teritoriju, apdzīvotas vietas), atņemot, piesavinoties materiālas vērtības. <i>Intr.: Laupīt svešās zemēs. Intr.: Staigā apkārt laupīdami. Laupīt pilsētas un ciemus.</i> u. c. 2. Panākt, būt par cēloni, ka kāds zaudē (ko nozīmīgu). <i>Laupīt redzi, dzirdi. Slimība viņam laupījusi spēju staigāt. Laupīt dzīvību – nogalināt.</i> // Pārtraukt, izbeigt (psihisku vai fizioloģisku stāvokli). <i>Laupīt miegu. Nevajag otram laupīt prieku.</i> // Būt par cēloni, ka (kas) mazinās vai zūd. <i>Negatīva domāšana laupa cilvēkam spēku.</i></p>
<p>laupīt² trans.; apv. Mizot; arī lobīt.</p>		<p>laupīt² tr. darb.; apv. Mizot; arī lobīt. <i>Laupīt karstu kartupeli.</i></p>

Kustību verbu *laupīt¹* un *laupīt²* sinonīmu rindas veido atbilstīgi šādi sinonīmi: *atņemt, paņemt, atraut, atsavināt* u. c. (LVSV 1998, 55), savukārt verba *laupīt²*: *lobīt, lupināt, kasīt, skrāpēt, tīrīt* u. c. (LVSV 1998, 225). Tātad verbu sinonīmi ir atšķirīgi un tos var uzskatīt par homonīmiem.

Homonīmu pāra *laupīt¹* un *laupīt²* semantiskie elementi attiecīgi ir šādi: ‘ņemt’, ‘zaudēt’, ‘mazināties’ un ‘mizot’. Kā redzams, abu verbu semantiskie elementi nosaka to piederību kustības vārdiem, taču starp tiem nav vienādu semantisko elementu, tāpēc abi verbi uzskatāmi par homonīmiem.

Izmantojot saistāmības kritēriju, latviešu valodas skaidrošajās vārdnīcās minētā homonīmu pāra *laupīt¹* un *laupīt²* analīzē var secināt, ka verba *laupīt¹* nozīmi veido šādas semantiskās lomas: Darītājs + Cietējs (pilsēta, ciems, gods), savukārt verba *laupīt²* nozīmi veido Darītājs + Cietējs (kartupelis). Tā kā abiem homonīmu pāra vārdiem ir vienādas

semantisko lomu kombinācijas, iespējams, ka verbs *laupīt*² raksturo verba *laupīt*¹ atvasināto nozīmi, nevis ir tā homonīms.

Kustības verbu homonīmu pāra *laupīt*¹ un *laupīt*² analizē, izmantojot iepriekš noteiktos kritērijus, var secināt, ka tie ir uzskatāmi par homonīmiem, jo atbilst etimoloģijas, atšķirīgo sinonīmu un semantisko elementu kritērijam.

2. **Homonīmu pāris, kuru veido verbi ar procesa nozīmi, piem., *degt*¹ – *degt*², *lāso*¹ – *lāso*², *metināt*¹ – *metināt*², *nīdēt*¹ – *nīdēt*², *sprāgt*¹ – *sprāgt*², *tecināt*¹ – *tecināt*² u. c.**

16. tabula

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā verbu homonīmu pāra *lāso*¹ un *lāso*² nozīmju skaidrojumi

LLVV 1980, 4 sēj., 606–607	LLVV 2006, 581	MLVV
lāso ¹ parasti 3. pers., lāsēt [1] parasti 3. pers., intrans. Lēni, sūcoties pa lāsēm, tecēt (par šķidrumu); pilēt, krist (parasti par lāsēm, pilieniem). // Izdalīties, sūkties laukā pa lāsēm. // Līņāt, smidzināt. // paretī. Būt tādām, no kura pil, krīt ūdens lāses, pilieni (piem., par jumtu).	lāso 3. pers. Tecēt, sūkties pa lāsei; pilēt. <i>Ūdens lāso no alas sienām.</i>	lāso 3. pers. lāsēt 3. pers. intr. darb. 1. Lēni, sūcoties pa lāsēm, tecēt, plūst (par šķidrumu). <i>Uz loga stikla lāso kūstošais sniegs. // Izdalīties, sūkties laukā pa lāsēm. Uz pieres lāso sviedri. No brūces lāsoja asinis. No priedes stumbra lās sveķi. // Līņāt, smidzināt. Laukā lāso rudenīgs lietus.</i> 2. Mirdzēt, spīdēt (par ūdens pilieniem, lāsēm). <i>Rīta rasa lāsoja zālē. ○ Pārņ.: Ne jau ilgi dzīves pļavās zelta rasa lās. (I. Ziedonis) // Būt koši spilgtam; laistīties. ○ ..gaišais un zeltainais medus lāsoja it kā saules pielījis.. (A. Niedra) □ lāsoties refl. darb.</i>
lāso ² parasti 3. pers., lāsēt [2] parasti 3. pers., intrans. Atstarojot gaismu, nevienmērīgi ne visai spoži vai arī spoži daudzkrāsaini spīdēt; lāsmot. // Atstarojot gaismu, spīdēt nevienmērīgi tā, ka mainās krāsas toņi. // paretī. Nevienmērīgi ne visai spoži vai arī spoži, arī daudzkrāsaini spīdēt (par gaismu, gaismas avotu). // reti. Atspīdēt nevienmērīgi, izplatīt mainīgu gaismu (kur) – piem., par sauli, zvaigznēm.		

Kustības verbu *lāso*¹ un *lāso*² sinonīmu rindas, iespējams, veido šādi sinonīmi: verbam *lāso*¹ – *pilēt*, *rasot*, *krist*, *tecēt* u. c. (LVSV 1998, 304), savukārt verbam *lāso*² – *dzirkstīt*, *mīrgot*, *mārgot*, *mīrguļot*, *laistīties*, *zaigot* u. c. (LVSV 1998, 225), tātad verbu sinonīmi ir atšķirīgi un tos var uzskatīt par homonīmiem.

Savukārt homonīmu pāra *lāso*¹ un *lāso*² semantiskie elementi attiecīgi ir šādi: ‘pilēt’, ‘krist’ un ‘spīdēt’. Līdzīgi kā iepriekšējās homonīmu grupas vārdiem arī šīs grupas vārdiem semantiskie elementi nosaka to piederību kustības vārdiem, taču, tā kā tie nav vienādi, tad vārdi *lāso*¹ un *lāso*² uzskatāmi par homonīmiem.

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā homonīmu pāra *lāso*¹ un *lāso*² analizē saistāmības aspektā redzams, ka šo vārdņu nosauktā darbība netiek veikta Darītāja gribas ietekmē. Verba *lāso*¹ nozīmi veido semantiskā loma Cietējs (sniegs, sviedri, sveķi), arī verba *lāso*² nozīmi veido semantiskā loma Cietējs (rasa, saule, zvaigznes). Tā kā abiem homonīmu pāra vārdiem ir vienādas semantisko lomu

kombinācijas, tad no saistāmības aspekta var secināt, ka verbs *lāso²* norāda uz verba *lāso¹* atvasināto nozīmi, nevis uz tā homonīmu.

Arī kustības verbu homonīmu pāra *lāso¹* un *lāso²* analīzē, izmantojot iepriekš noteiktos kritērijus, var secināt, ka tie ir uzskatāmi par homonīmiem, jo atbilst etimoloģijas, atšķirīgo sinonīmu un semantisko elementu kritērijiem.

Iespējams, ka gan homonīmu pāra *laupīt¹* un *laupīt²*, gan homonīmu pāra *lāso¹* un *lāso²* neatbilstību semantiskās saistāmības kritērijam nosaka tas, ka homonīmu pāra abi verbi pieder vienai kustības verbu tematiskās grupas apakšgrupai – attiecīgi verbu ar kādas ķermeņa daļas kustības nozīmi apakšgrupai pieder kustības verbu homonīmu pāris *laupīt¹* un *laupīt²*, bet kustības verbu ar kustības procesa nozīmi apakšgrupai pieder kustības verbu homonīmu pāris *lāso¹* un *lāso²* (plašāk skat. 3. nodaļā „Kustības verbu tematiskā grupa”).

3. Homonīmu pāris, kuru veido verbs ar kādas ķermeņa daļas kustības nozīmi, vai verbs, kas raksturo kustību ar transporta līdzekli, un verbs ar procesa nozīmi (šā homonīmu pāra attieksmes var būt arī pretējas), piem., *brucināt¹* – *brucināt²*, *karināt¹* – *karināt²*, *krustot¹* – *krustot²*, *likt¹* – *likt²*, *test¹* – *test²*, *tēst¹* – *tēst²*, *tirināt¹* – *tirināt²*, *vizināt¹* – *vizināt²* u. c.

17. tabula

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā verbu homonīmu pāra *vizināt¹* un *vizināt²* nozīmju skaidrojumi

LLVV 1996, 8. sēj., 556	LVV 2006, 1188
vizināt¹ trans. Vest (ar transporta līdzekli, parasti ērtu, patīkamu, arī vairākkārt, dažādos virzienos u. tml.), piem., pastaigas, izpriece braucienā. <i>Vizināt mazuli ratiņos.</i> // Vest (par jūga dzīvnieku, parasti zirgu, arī transporta līdzekli, parasti patīkamu). // pām.; poēt. Būt par cēloni, ka (kas) virzās, kustas, nonāk kustībā.	vizināt pārej. Vest, vadāt ilgāku laiku (ar transporta līdzekli), parasti, lai izklaidētos, atpūstos. <i>Vizināt kādu laivā, automašīnā (ar laivu, automašīnu).</i>
vizināt² parasti 3. pers., intrans. <i>Vizēt, vizmot, vizuļot.</i> // trans. Būt par cēloni tam, ka (kas) viz, vizmo, vizuļo.	

Kustību verbu *vizināt¹* un *vizināt²* sinonīmu rindas veido šādi sinonīmi: verbam *vizināt¹* – *vadāt*, *vest* u. c. (LVSV 1998, 451), savukārt *vizināt²* – *vizuļot*, *vizēt*, *vizmot*, *mirdzēt*, *mirgot* u. c. (LVSV 1998, 462). Kā redzams, verbu sinonīmi ir atšķirīgi, tāpēc tos var uzskatīt par homonīmiem.

Izmantojot semantisko elementu pieeju homonīmu pāra *vizināt¹* un *vizināt²* analīzē, var konstatēt šādus semantiskos elementus: ‘pārvietot’, ‘transporta līdzeklis’, ‘vairākkārt’, un atbilstīgi – ‘vizēt’, ‘vizmot’. Tie norāda, ka homonīmu pāra verbi pieder pie vienas verbu tematiskās grupas, bet to apakšgrupas ir dažādas. Verba *vizināt¹* semantiskie elementi ļauj to ietvert kustības verbu, kas raksturo kustības ar kādu transporta līdzekli,

apakšgrupā, bet verba *vizināt*² semantiskie elementi nosaka tā piederību kustības verbu tematiskajai apakšgrupai, kas nosauc kustības dabas norisēs un procesos. Abu verbu semantiskie elementi ir dažādi, tāpēc tos var uzskatīt par homonīmiem.

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā homonīmu pāra *vizināt*¹ un *vizināt*² analīzē saistāmības aspektā redzams, ka verba *vizināt*¹ nozīmi veido šādas semantiskās lomas: Darītājs + Cietējs (*mazulis*), savukārt verba *vizināt*² nozīmi veido Cietējs (priekšmets, kas vizuļo). Tā kā abiem homonīmu pāra vārdiem nav kopīgas semantisko lomu kombinācijas, tad no saistāmības aspekta tie uzskatāmi par homonīmiem.

Kustības verbu homonīmu pāra *vizināt*¹ un *vizināt*² analīzē, izmantojot iepriekš noteiktos kritērijus, var secināt, ka tie ir uzskatāmi par homonīmiem, jo atbilst etimoloģijas, atšķirīgo sinonīmu, semantisko elementu un atšķirīgās saistāmības kritērijiem.

4. Homonīmu pāris, kuru veido verbs ar procesa nozīmi un stāvokļa maiņas verbs, piem., *kausēt*¹ – *kausēt*², *kārtot*¹ – *kārtot*², *kust*¹ – *kust*², *sust*¹ – *sust*² u. c.

18. tabula

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā verbu homonīmu pāra *kust*¹ un *kust*² nozīmju skaidrojumi

LLVV 1980, 4. sēj., 511–512	LVV 2006, 563	MLVV
<p>kust¹ intrans.</p> <p>1. parasti 3. pers. Siltuma un spiediena iedarbībā pāriet no cieta agregātvokļa šķidrā. <i>Ledus kūst saulē. Tauki kūst uz karstas pannas.</i> // Siltuma iedarbībā mazināties, beigties sasalūmam (piem., par zemi). // Degot kļūt mazākam (par sveci). // pārn. Kļūt nesaskatāmam; arī gaist. // pārn. Nemanot, pakāpeniski tikt izdotam (parasti par naudu). // pārn. Kļūt mazākam (piem., par kopumu, apjomu). // pārn. Zūst (par psihisku stāvokli, tā izpausmi).</p> <p>2. parasti 3. pers. Šķidruma, arī mitruma iedarbībā šķīst, dalīties (par vielu). <i>Cukurs kūst mutē.</i></p> <p>3. Kļūt ļoti maigam, sirsnīgam. Kļūt ļoti laipnam. // Par acīm, skatienu, balsi.</p>	<p>kust¹ nepārej.</p> <p>1. Siltuma, arī spiediena iedarbībā no cieta agregātvokļa pārvērsties šķidrā; siltuma iedarbībā mazināties, zūst (par sniegu, sasalumu). <i>Vasks, tauki kūst. Svece degot ātri kūst. Viegli kūstoši metāli. Šodien kūst bezpers. Sniegs, ledus kūst. Viņš kūst aiz mīlestības, laipnības pārn.</i></p> <p>2. 3. pers. Šķīst. <i>Cukurs kūst tējā. Konfekte lēni kūst mutē. Cepumi vai kūst uz mēles</i> (ļoti irdeni).</p> <p>3. 3. pers.; pārn. Pakāpeniski mazināties, zūst. <i>Līdzekļi, krājumi kūst. Nauda ātri kūst.</i></p>	<p>kust¹ intr. darb.</p> <p>1. 3. pers. Siltuma, arī spiediena iedarbībā pāriet no cieta agregātvokļa šķidrā; kļūt mīkstam. <i>Saulē kūst sniegs, ledus. Tauki uz pannas kūst. Pavasarī kūst sasalusī zeme. Saldējums ātri kūst.</i></p> <p>2. 3. pers. Šķīst, dalīties, piem., šķidruma, mitruma iedarbībā. <i>Cukurgrauds, karamele kūst mutē. Mutē kūstoši cepumi.</i> // pārn. Kļūt mazākam, zūst. <i>Malkas grēda aukstajā laikā burtiski kūst.</i> // pārn. Nemanot tikt izdotam. <i>Ceļojumā nauda ātri kusa.</i></p> <p>3. Kļūt laipnam, maigam (pret kādu). <i>Sarunā viņa gluži vai kūst.</i> // Paust ļoti lielu laipnību, maigumu. <i>Acis vai kūst aiz laipnības. Saldi kūstoša balss.</i>² (Vai) kūst uz mēles (arī mutē) – saka par ko ļoti garšīgu, parasti mīkstu, saldu.</p>
<p>kust² intrans. Gurt (1).</p>	<p>kust² nepārej. Gurt. <i>Kājas kūst, brienot pa kupenām.</i></p>	<p>kust² intr. darb. Gurt. <i>Ilgī stāvot, kūst kājas.</i></p>

Kustību verbu *kust*¹ un *kust*² sinonīmu rindas veido šādi sinonīmi: verbam *kust*¹ – *samazināties, rukt, kristies* u. c. (LVSV 1998, 359), savukārt verbam *kust*² – *nogurt, pagurt, piekust* u. c. (LVSV 1998, 225). Tā kā verbu sinonīmi ir atšķirīgi, tos var uzskatīt par homonīmiem.

Homonīmu pāra *kust*¹ un *kust*² semantiskie elementi ir šādi: ‘samazināties’ un ‘nogurt’, tātad, kā redzams, verba *kust*¹ semantiskais elements ‘samazināties’ nosaka tā piederību kustības vārdiem, kas nosauc procesu, taču verba *kust*² semantiskais elements ‘nogurt’ ļauj to ietvert verbu tematiskajā grupā, kas raksturo stāvokļa maiņu. Ņemot vērā atšķirīgos semantiskos elementus, abi verbi uzskatāmi par homonīmiem.

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā homonīmu pāra *kust*¹ un *kust*² analīzē saistāmības aspektā redzams, ka abu verbu nozīmi veido kopīga semantiskā loma – Cietējs (*kust*¹: *ledus, tauki, vasks, svece*, *kust*²: *cilvēks*). Tā kā abiem homonīmu pāra vārdiem ir kopīga semantiskā loma, tad no saistāmības aspekta tie uzskatāmi par polisēmiskiem.

Verbu homonīmu pāra *kust*¹ un *kust*² analīzē, izmantojot iepriekš noteiktos kritērijus, var secināt, ka tie ir uzskatāmi par homonīmiem, jo atbilst etimoloģijas, atšķirīgo sinonīmu un semantisko elementu kritērijam, kaut arī saistāmība ir viena.

5. **Homonīmu pāris, kuru veido verbs ar procesa nozīmi un skaņu verbs, piem., *graut*¹ – *graut*², *līgot*¹ – *līgot*² u. c.**

19. tabula

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā verbu homonīmu pāra *līgot*¹ un *līgot*² nozīmju skaidrojumi

LLVV 1980, 4. sēj., 691–692	LVV 2006, 598	MLVV
<p>līgot¹</p> <p>1. intrans. Šūpojoties virzīties, pārvietoties. Līgoties (1). // Viegli viļņojoties, plūst (par ūdeņiem). <i>Upe līgo uz jūru.</i></p> <p>2. parasti 3. pers.; intrans. Viegli šūpoties (piem., par priekšmetiem). Tikt šūpotam. Līgoties (2). <i>Koki līgo vējā. // Vienmērīgi viļņoties. // Šūpoties, ieliekties (par zemes virskārtu).</i></p> <p>3. trans. Viegli, vienmērīgi šūpot. <i>Līgot bērnu šūpulī.</i></p>	<p>līgot¹ 3. pers.,</p> <p>1. pārej. Šūpot. <i>Viļņi līgo laivu.</i></p> <p>2. nepārej. Līgoties, viļņoties.</p>	<p>līgot¹ darb.</p> <p>1. intr. Viegli šūpoties; viegli šūpojoties, virzīties, pārvietoties. <i>Laiva līgo viļņos. No pļavas līgo siena vezumi. // Plūst, viegli viļņojoties. Upes ūdeņi līgo uz jūru. // Viegli viļņoties, šūpoties. Līgo tūrumi, kuplas kviešu druvas. Zem kājām līgo mūklājs.</i></p> <p>2. tr. Viegli, vienmērīgi šūpot. <i>Vējš līgo vārpas, smilgas, pļavas ziedus.</i></p>
<p>līgot² intrans.</p> <p>Dziedāt līgodziesmas. // poēt. Dziedāt.</p>	<p>līgot² nepārej.</p> <p>Dziedāt līgodziesmas. <i>Līgot Jāņu vakarā.</i></p>	<p>līgot² intr. darb.</p> <p>1. Dziedāt līgodziesmas. <i>Skanīgi l. l. bez mitēšanās. o Pārņ.: Es kalngalā stāvu un klausos, Kā lejas un pakalni līgo. (B. Saulītis)</i></p> <p>2. Svinēt Līgosvētkus. <i>Šogad līgošu pie draugiem. Atrast jauku vietu, kur līgot.</i></p>

Kustību verbu *līgot*¹ un *līgot*² sinonīmu rindu veido šādi sinonīmi: verbam *līgot*¹ – *šūpoties, svārstīties, zvalstīties, zvāļāties* u. c. (LLSV 1998, 420), savukārt verbam *līgot*² – *dziedāt, skandināt, ērģelēt, ziņģēt* u. c. (LLSV 1998, 114). Verbu sinonīmi ir atšķirīgi, tāpēc tie uzskatāmi par homonīmiem.

Homonīmu pāra *līgot*¹ un *līgot*² semantiskie elementi ir šādi: ‘šūpoties’ un ‘dziedāt’. Verbu semantiskie elementi norāda, ka verbs *līgot*¹ pieder verbiem ar kustības procesa nozīmi, bet verbs *līgot*² – skaņu verbiem. Tā kā abiem verbiem ir atšķirīgi semantiskie elementi, tie uzskatāmi par homonīmiem.

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētā homonīmu pāra *līgot*¹ un *līgot*² analīzē saistāmības aspektā redzams, ka verba *līgot*¹ nozīmi veido šādas semantiskās lomas: Cietējs (upe, koki), bet verba *līgot*² nozīmi veido Darītājs. Tā kā abiem homonīmu pāra verbiem ir dažādas semantisko lomu kombinācijas, tad arī no saistāmības aspekta tie uzskatāmi par homonīmiem.

Verbu homonīmu pāra *līgot*¹ un *līgot*² analīzē, izmantojot iepriekš noteiktos kritērijus, var secināt, ka tie ir uzskatāmi par homonīmiem, jo atbilst etimoloģijas, atšķirīgo sinonīmu, semantisko elementu un atšķirīgās saistāmības kritērijam.

Aplūkojot homonīmu teorētiskajos pētījumos izvirzītos polisēmijas un homonīmijas norobežošanas kritērijus, kā arī kustības verbu homonīmu pārus, var secināt:

1) latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās homonīmijas un polisēmijas norobežošanai nav izmantoti vienoti kritēriji, kā arī nav ievērota konsekvence homonīmu numerācijā;

2) verbu homonīmu pārus var veidot:

- verbi no vienas verbu tematiskās grupas apakšgrupas – homonīmu pāris, kuru veido verbi ar kādas ķermeņa daļas kustības nozīmi, piem., *laupīt*¹ ‘ņemt ar varu’ (LLVV 1980, 4. sēj., 617; MLVV) un *laupīt*² ‘mizot’ (LLVV 1980, 4. sēj., 617; MLVV) u. c.;

- verbi no dažādām verbu tematiskās grupas apakšgrupām – homonīmu pāris, kuru veido verbs, kas raksturo kustību ar kādu ķermeņa daļu, vai verbs, kas raksturo kustību ar transporta līdzekli, un verbs ar procesa nozīmi, piem., *brucināt*¹ un *brucināt*² u. c.;

3) vēsturisko homonīmu norobežošanā lietderīgi izmantot atšķirīgo sinonīmu, atšķirīgo semantisko elementu, retāk – atšķirīgās semantiskās saistāmības kritēriju, jo tādējādi iespējams vieglāk noteikt homonīmijas un polisēmijas robežas.

Jautājums par homonīmijas un polisēmijas nošķiršanu polisēmijas pētījumos ir būtisks, taču promocijas darbā tas turpmāk nav detalizēti aplūkots, jo analīzei izraudzīti kustības verbi, kas neapšaubāmi ir polisēmiski. Turklāt tādi gadījumi, kad abi no homonīmu pāri esošajiem verbiem ir polisēmiski, ir reti. Biežāk homonīmu pārus veido verbi, kur viens no verbiem ir polisēmisks, bet otrs tāds nav.

3. KUSTĪBAS VERBU TEMATISKĀ GRUPA

Par leksikas sistēmas pamatelementiem, kas realizējas konkrētā situācijā, uzskata vārdu nozīmes. Pētījumi psiholingvistikā un psihofizioloģiskie eksperimenti ir apstiprinājuši to, ka vārdu nozīmes apzināmas pēc to pamatnozīmes, kas parasti ir visbiežāk ierastās nozīmes. Tās cilvēka apziņā netiek uztvertas kā atsevišķas vienības, bet tiek uzskatītas par vienībām, kas var būt savstarpēji saistītas lielākās vai mazākās tematiskajās grupās (Gudavičius 2007, 117).

Leksikas sistēmu kā kopumu nedalīti nav iespējams ne apgūt, ne izpētīt – lai to darītu, leksika jādala un jāapkopo grupās pēc noteiktām pazīmēm (Freimane 1983, 7). Pētījumos, kuros vārdi apvienoti pēc semantiskās līdzības, šādu grupu nosaukšanai tiek lietoti dažādi termini. Visbiežāk izmanto terminus **leksiski semantiskā grupa** un **tematiskā grupa**. „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” *leksiski semantisko grupu* definē kā „vienas vārdšķiras vārdu grupu, ko apvieno viens vai vairāki semantiski elementi, piem., runāšanas verbu grupa, krāsu nosaukuma grupa” (VPSV 2007, 212; Freimane 1983, 7–8), taču A. Gudavičius norāda, ka leksiski semantiskās grupas pamatu veido vārdu nozīmju līdzība, piem., kustības, skaņu, prāta darbības verbu grupas (Gudavičius 2007, 118). Savukārt termina *tematiskā grupa* skaidrojumos norādīts, ka tajā „ietilpst vārdi ar kopīgu denotātu” (Freimane 1983, 7–8) un „tās pamatu veido vārdu saistība uz loģisku, nevalodisku pazīmju pamata, pēc nosauktajiem priekšmetiem, piem., ķermeņa daļu nosaukumi, augu, ēku u. c. nosaukumi” (Gudavičius 2007, 118). Promocijas darbā, raksturojot kustības verbus, lietots termins **tematiskā grupa**, tajā apvienojot verbus, kas raksturo gan kustības ar rokām, gan ķermeņa vai lietas kā veseluma kustības, gan kustības ar kādu transporta līdzekli, gan kustības dabas norisēs un procesos. Kustības verbu tematiskās grupas dalījuma kustības ar rokām no kustībām ar visu ķermeni norobežotas, tāpēc ka kustības, kuras veic ar rokām, nav saistāmas ar visa ķermeņa pārvietošanu. Turklāt analizētajā materiālā šādu verbu bija visvairāk un tie parasti bija pārejoši. Apakšnodaļa, kurā būtu aplūkoti kustības verbi, kas raksturo kustības ar kājām, nav izveidota, jo šīs kustības nav atdalāmas no kustībām, kas raksturo visa ķermeņa pārvietošanu.

Tematisko grupu pētījumi latviešu valodā veikti dažādos aspektos, piem., skaņu un runas verbu aplūkošanai un latviešu valodas verbu klasificēšanai tematiskajās grupās pievērsusies Inta Freimane (Freimane 1975; 1976, 81–106; 1983; 1984), prāta darbības

verbus bakalaura darbā „Prāta darbības verbu semantika un saistāmība” pētījusi Kristīne Strēle (Strēle 2002), Anitra Roze disertācijā „Krāsu nosaukumi: lingvistiskais aspekts latviešu valodā” analizējusi krāsu nosaukumus (Roze 2005), Anta Trumpa, sastatot latviešu un lietuviešu valodas adjektīvus, sniegusi ieskatu adjektīvu tematiskajās grupās (Trumpa 2010), promocijas darba autore aplūkojusi verbus, kas izsaka emocijas (Kuplā 2007, 60–69; 2008b, 236–242), Gunta Nešpore pievērsusies pārvietošanās verbu analīzei (Nešpore 2009, 65–73; 2010a, 189–196; 2010b, 97–112; 2011, 232–240) u. c.

Promocijas darbā aplūkoti kustības verbu tematiskās grupas daudznozīmīgie verbi, kuru atlasei izmantota „Latviešu valodas vārdnīca” (LVV, 2006). Izvēloties kustību verbus daudznozīmīgo kustības verbu tematiskās grupas izveidei, par kritēriju noteikta vārdnīcā minētā kustības verbu pamatnozīme. Daudznozīmīgo kustības verbu tematiskā grupa latviešu valodā ir ļoti plaša. Tos, ņemot vērā kustības verbu saistījumu ar subjektu un objektu pamatnozīmē, iespējams klasificēt šādi – **kustības verbi, kas raksturo:**

• **kustības ar rokām** (šajā grupā iekļauti arī tie verbi, kuru kustības ar rokām nosauktās darbības veikšanai nepieciešams kāds instruments, rīks), piem., *ārdīt, bakstīt, berzt, celt, cirst, dalīt, dauzīt, dot, durt, gāzt, glaust, grābt, gremdēt, griezt², grūst, ģērbt, jaukt, kaldināt, kalt, kārtot, kasīt, klāt¹, knibināt, kniebt, krāsot, kraut, krustot, kult, ķepēt, ķert, lādēt¹, laistīt, lauzīt, lauzt, likt, lobīt, locīt, maisīt, malt, mērcēt, mest, mētāt, nest, ņemt, plēst, plūkt, putināt, rādīt, rakstīt, rakt, raut, segt, siet, sist, skaldīt, skalot, skrāpēt, slaucīt, slēgt, smelt, sniegt, spaidīt, spiest, spundēt, stādīt, staipīt, stiept, strādāt, sukāt, svaidīt¹, svērt, sviest, šaut, šķelt, šķirt, šūt, tecināt¹, tīrīt, tīt, triekt, tuvināt, tvert, vagot, vākt, vazāt, veidot, velt, vērt, vicot, vilkt, žņaugt* u. c.;

• **ķermeņa vai lietas kā veseluma kustības**, piem., *bēgt, dancināt, dīdīt, dzīt¹, grimt, guldīt, gult, iet, kāpt, klejot, klīst, krist, līst, mīt¹, mukt, nākt, peldēt, ritēt, sekot, skriet, slīdēt, slīkt, spert, sprukt, spurgt, trakot, traukt, vadāt* u. c.;

• **kustības ar kādu palīgierīci** (visbiežāk transporta līdzekli), piem., *braukt, vest*;

• **kustības dabas norisēs un procesos** (ar šiem verbiem bieži nosauc fizioloģiskus procesus, raksturojot cilvēku kā dabas daļu), piem., *augt, bangot, briest, degt¹, miglot, murdēt, plūst, pūst, šķīst, tecēt¹, virst* u. c.

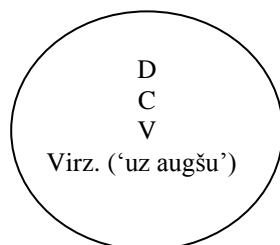
Kustības verbu analīzei no katras iepriekš minētās kustības verbu grupas izraudzīti verbi ar šķietami bagātākajām nozīmju sistēmām. To nozīmju sistēmas aplūkotas tematiskās grupas ietvaros, kā arī, analizējot atvasinātās nozīmes, atspoguļots to saistījums ar citu tematisko grupu verbiem. Daudznozīmīgo kustības verbu nozīmju noteikšanā

izmantots situatīvais saistījums, tātad analizēti verbi teikumos, jo, kā atzīst G. Kustova, „nozīme – tā ir iespēja: iespēja, kā identificēt situāciju, kā arī aptvert jaunu situāciju. No otras puses – nozīme ir ierobežojumi, nozīme nav domāta visām iespējamajām situācijām, tā ir ierobežota ar objektiem, kas palīdz definēt pamatnozīmi un situāciju, kuru tā paskaidro, un iespējām to pārveidēt un paplašināšanos saistībā ar jauniem situācijas objektiem” (Kustova 2004, 29).

Promocijas darbā kustības verbu tematiskās grupas analīzē izmantotas visas iepriekš aplūkotās metodes (sīkāk skat. 1.1., 1.2., 1.5. un 1.6. apakšnodaļā). Verbu piemēri atlasīti no mūsdienu latviešu valodas korpusa (K), kā arī, lai pēc iespējas precīzāk konstatētu šo verbu nozīmju sistēmas, ņemti vērā latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētie nozīmju skaidrojumi.

Saskaņā ar domu telpas teoriju kustības verbu tematiskā grupa veido domu telpu KUSTĪBA, bet konkrēti tās verbi, piem., *celt*, *cirst*, *grūst*, ir uzskatāmi par domu telpas ietvariem. Ietvari sastāv no noteiktām pozīcijām (semantiskajiem elementiem un semantiskajām lomām jeb prototipisko situāciju dalībniekiem). Semantisko lomu pozīcijas aizpilda konkrēti veidotājelementi, piemēram, teikumā *Zēns ceļ cepuri* pozīciju Darītājs (D) aizpilda veidotājelements *zēns*.

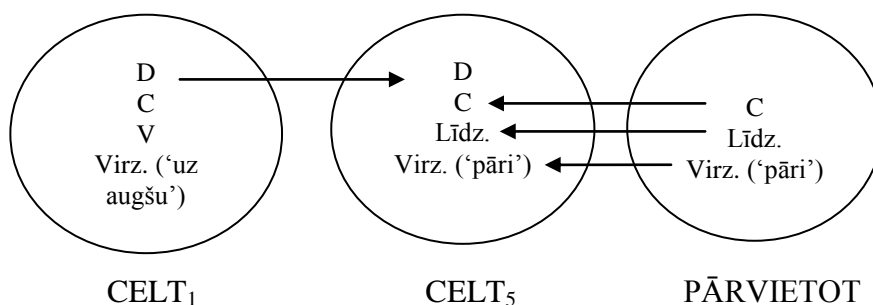
Ietvara valodiskā realizācija ir katra atsevišķā nozīme, piem., verba *celt* pamatnozīmi ‘pārvietot uz augšu, veicot fizisku darbību’ shematiski var attēlot šādi:

CELT₁

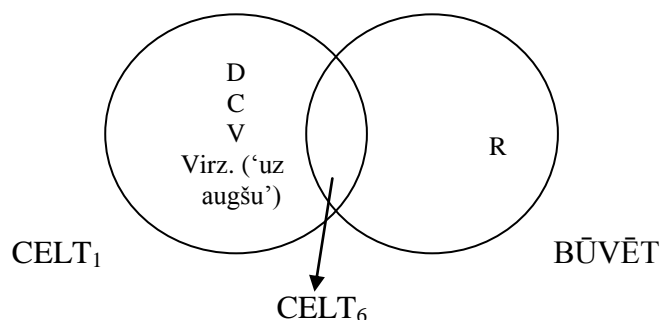
Shēmā nepārtraukta riņķa līnija attēlo ietvaru. Tajā norādīts semantiskais elements ‘uz augšu’, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.), kā arī pamatnozīmes semantiskās lomas jeb pozīcijas, respektīvi, Darītājs (D), Cietējs (C), Vieta (V), kas ir būtiski minētās nozīmes izpratnē. Indekss pie verba CELT₁ norāda tā pamatnozīmi.

Kustības verbu nozīmju sistēmas atspoguļojumā tiešā atvasinātā nozīme, piem., verba *celt* tiešā atvasinātā nozīme ‘pārvietot ar ūdens transporta līdzekli’, shematiski attēlotas šādi:

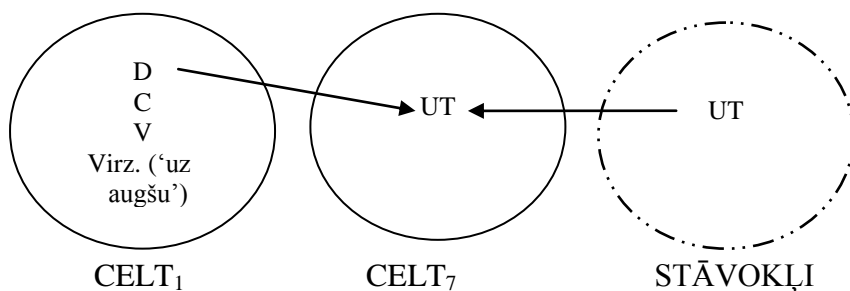
Ietvars, kas marķēts ar verbu *CELT₁*, atspoguļo pamatnozīmi, savukārt ietvars, kas marķēts ar verbu *CELT₅*, atspoguļo verba *celt* 5. nozīmi, kas ir tiešā atvasinātā nozīme, bet ietvars, kas marķēts ar verbu *PĀRVIETOT*, atspoguļo verba *pārvietot* pamatnozīmi. Bultas norāda, ka ietvaru *CELT₅* raksturo veidotājelements, kas atbilst ietvara *CELT₁* pozīcijai Darītājs (D), un ietvara *PĀRVIETOT* veidotājelements, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), kā arī ietvara *PĀRVIETOT* veidotājelements, kas atbilst pozīcijai Līdzeklis (Līdz.). Ietvaru *CELT₅* raksturo arī ietvara *PĀRVIETOT* semantiskais elements ‘pāri’, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

Kustības verbu metonīmiski motivētā nozīme, piem., verba *celt* nozīme ‘būvējot radīt objektu’, shematiski atspoguļotas šādi:

Shēmā riņķu daļa, kas pārklājas, norāda uz starpietvaru, kas veido jaunu nozīmi *CELT₆*. Ietvars, kas marķēts ar verbu *CELT₁*, atspoguļo pamatnozīmi, savukārt ietvars, kas marķēts ar verbu *BŪVĒT*, atspoguļo verba *būvēt* pamatnozīmi. Tātad metonīmisku nozīmes pārnesei *CELT₆* veido divi ietvari, kas savstarpēji pārklājas, respektīvi, ietvaru *CELT₆* raksturo ietvara *CELT₁* veidotājelements, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), Cietējs (C), Vieta (V), Virziens (Virz.), un ietvara *BŪVĒT* veidotājelements, kas atbilst pozīcijai Rezultāts (R), kas ietvarā *CELT₆* ieņem ietvara *CELT₁* pozīciju Cietējs (C).

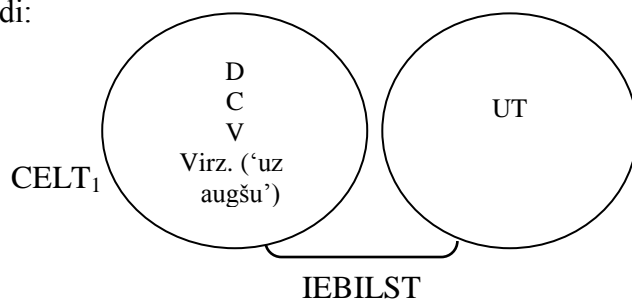
Kustības verbu metaforiski motivētā nozīme, piem., verba *celt* nozīme ‘radīt (kādu stāvokli)’, shematiski atspoguļotas šādi:

Shēmā pārtraukta riņķa līnija norāda, ka tā ir domu telpa, piem., STĀVOKĻI. Ietvars, kas marķēts ar verbu $CELT_1$, atspoguļo pamatnozīmi, savukārt ietvars, kas marķēts ar verbu $CELT_7$, atspoguļo verba *celt* 7. metaforiski motivēto nozīmi. Domu telpa, kuras skaidrošanā izmantots vispārīgs jēdziens STĀVOKĻI, atspoguļo tādu jēdzienu kā, piem., *kņada*, *troksnis*, *pašapziņa*, *vērtība* u. c., virsjēdzienu. Bultas norāda, ka ietvaru $CELT_7$ veido ietvara $CELT_1$ veidotājelements, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), kas ietvarā $CELT_7$ mainās uz pozīciju Uztveres tēma (UT), kuru raksturo domu telpas STĀVOKĻI veidotājelements.

Shematiski kā metaforas attēlotas arī konvencionālās jeb mirušās metaforas, jo promocijas darba autore uzskata, ka ir būtiski noteikt domu telpas, kas ir jaunu pārnesto nozīmju veidošanas avots.

Kustības verbi, kuri ekscerpētajā materiālā konstatēti stabilos vārdu savienojumos, atspoguļoti šādi:

Domu telpas SAZIŅA ietvaru IEBILST veido stabils vārdu savienojums *celt iebildumus*, kurā verbs *celt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara IEBILST pozīciju Uztveres tēma (UT), kuru raksturo veidotājelements *iebildums*. Tā attēlojumā verba $CELT_1$ ietvars, kas ir verba pamatnozīme, ir savienots ar liektu līniju ar ietvara IEBILST veidotājelementu 'iebildums', jo ietvara IEBILST nozīme īstenojas tikai šādā verba *celt* un lietvārda *iebildums* savienojumā.

Tā kā darba autore par mērķi nav izvirzījusi noteikt visus stabilos vārdu savienojumus, tad kustības verbu nozīmju sistēmu analīzi papildina tikai tie stabilie vārdu savienojumi, kas konstatēti analizējamā materiālā. Iespējams, ka tie ir arī valodā visbiežāk lietoti.

Lai noteiktu verbu nozīmju sistēmas prototipus, izmantota anketa (skat. 1. pielikumu). Ņemot vērā anketas rezultātus, noteikta pamatnozīme, tomēr jāatzīst, ka varbūt reizēm anketā neprecīzi izraudzītie piemēri maina nozīmes vietu kopējā verba nozīmju sistēmā, tāpēc procentuālais dalījums ne vienmēr atbilst nozīmes lietojuma biežumam.

Tā kā promocijas darba autores izveidotās verbu nozīmju sistēmas atšķiras no latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās izveidotajām, bet anketas veidotas, izmantojot piemērus no vārdnīcām, tad par visām promocijas darba autores konstatētajām nozīmēm šādu pārskatu sniegt nevar. Aiz katra verba nozīmju sistēmas analīzes tabulā dots pārskats, kurā norādīta promocijas darba autores izveidotā nozīmju sistēma, tajā konstatētajām nozīmēm atbilstošais piemērs izstrādātajā anketā, procentuāli visvairāk norādītās atbildes dalījumā pamatnozīme, atvasinātās nozīmes un pārnestās nozīmes (metonīmiski un metaforiski motivētās nozīmes), kā arī vecuma grupa(-as), kuru atbildes procentos ir vistuvāk promocijas darba autores konstatētajām nozīmēm. Tām promocijas darba autores konstatētajām nozīmēm, kurām nav atbildes latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, anketu rezultāti netiek uzrādīti.

Pārskata tabulā norādīti arī stabili vārdu savienojumi, kuri latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minēti kā nozīmes un tāpēc iekļauti izveidotajā anketā. Tie stabilie vārdu savienojumi, kuri nav minēti vārdnīcās kā atsevišķas nozīmes, anketā netika iekļauti, pārskata tabulā atsevišķi nav norādīti.

Apkopojot anketu rezultātus, noteikts, kurai vecuma grupai atbilstošāka ir promocijas darba autores izveidotā kustības verbu nozīmju sistēma.

3.1. Kustības ar rokām (*celt, cirst, dot, grūst, kalt, ķert, nest, ņemt*)

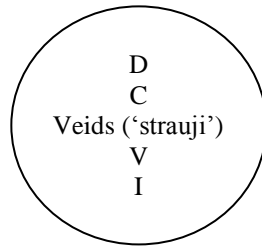
Vislielāko kustības verbu tematiskās grupas apakšgrupu veido verbi, kas izsaka darbības ar rokām, tāpēc lietderīgi tos aplūkot atsevišķi. Šajā nodaļā iekļaujams arī verbs *celt*, kura nozīmju sistēma analizēta promocijas darba teorētiskajās nodaļās (pilnu verba *celt* nozīmju sistēmas analīzi skat. 1.6. apakšnodaļā).

Verba *cirst* nozīmju sistēma

1. Atdalīt, šķelt pušu, sitot ar asu priekšmetu, piem.:

Apsaimniekotāji satiksmes drošībai uz vispārējās lietošanas ceļiem cērt nokaltušus kokus. (K)

Mežā (ar cirvi) drīkst cirst Ziemassvētku eglīti. (K)

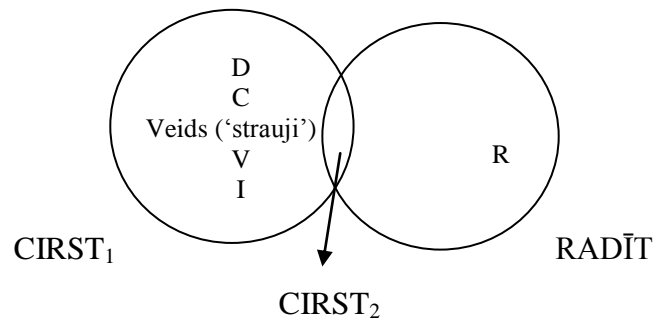
CIRST₁

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru CIRST₁ veido semantiskais elements 'strauji', kas atbilst pozīcijai Veids, veidotājelements, piem., *apsaimniekotāji*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *koki, eglīte*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), veidotājelements, piem., *uz ceļiem, mežā*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), kā arī veidotājelements, piem., *cirvis*, kas atbilst pozīcijai Instruments (I).

2. Veidot, darināt, vairākkārt sitot ar asu priekšmetu, piem.:

Tas nebija viegli, jo nācās biežajā ledū (ar laužni) cirst āliņģus. (K)

Saimnieki, sakopjot mājas apkārtni, mazgā logus, zāgē ārā krūmus, cērt malku. (K)

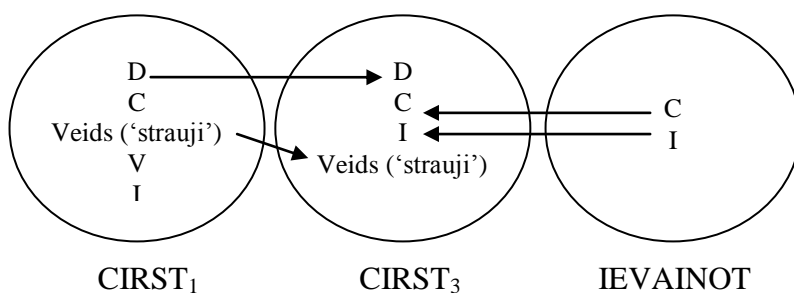
Pārklājoties domu telpas KUSTĪBA ietvaram CIRST₁ un domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaram RADĪT, rodas jauns starpietvars CIRST₂. Attiecsmes starp ietvaru CIRST₁ un ietvaru RADĪT ir metonīmiskas, respektīvi, ietvaru CIRST₂ raksturo veidotājelements, piem., *saimnieki*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), savukārt pozīcijā Cietējs (C) kā apzīmējamais tiek izmantots ietvara RADĪT veidotājelements, piem., *āliņģis, malka*, kas raksturo pozīciju Rezultāts (R), tādējādi izveidojot metonīmijas tipu, kurā darbības rezultāta nosaukums tiek lietots darbībai pakļautās reālās vietā, respektīvi, pozīcijas Cietējs (C) vietā ir pozīcija Rezultāts (R), ko raksturo veidotājelements – kāds izveidots objekts.

3. Ievainot, fiziski darbojoties, piem.:

Zēns cirta viņam ar nazi, un pats galvenais laupītājs uz vietas bija pagalam. (K)

Ja šis neticot, lai lūkojot šai cirst ar zobenu. (K)

Sargi ar pletnēm viņas muguru cirta. (K)

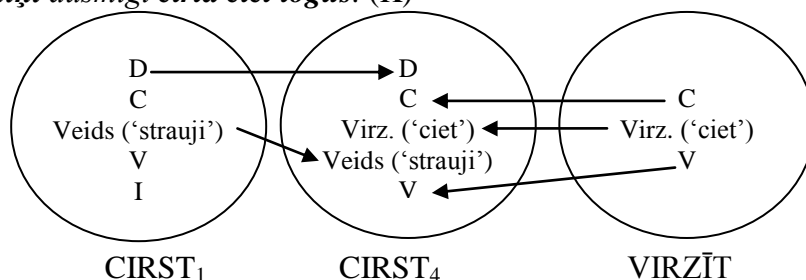
Domu telpas KUSTĪBA ietvars CIRST₁ un domu telpas FIZISKA IEDARBĪBA ietvars IEVAINOT veido jaunu ietvaru CIRST₃. To raksturo ietvara CIRST₁ semantiskais elements 'strauji', kas atbilst pozīcijai Veids, veidotājelements, piem., *zēns, sargi*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), kā arī ietvara IEVAINOT veidotājelements, piem., *viņš, šī, viņas mugura*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), veidotājelements, piem., *nazis, zobens, pletnes*, kas atbilst pozīcijai Instruments (I).

4. Strauji vērt, virzīt, piem.:

Es varu pūsties un cirst durvis, sākumā viņš varbūt paspurojas pretī, bet tad viņam apnīk. (K)

Es eksplodēju, cirtu dūri skaņas signālā stūres vidū un neatlaidu to. (K)

Kaimiņi dusmīgi cirta ciet logus. (K)

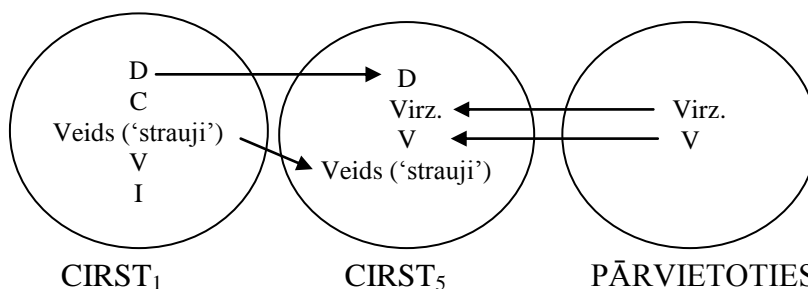
Domu telpas KUSTĪBA ietvari CIRST₁ un VIRZĪT veido jaunu ietvaru CIRST₄. To raksturo ietvara CIRST₁ veidotājelements, piem., *es, kaimiņi*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un semantiskais elements 'strauji', kas atbilst pozīcijai Veids, kā arī ietvara VIRZĪT veidotājelements, piem., *durvis, dūre, logi*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), veidotājelements, piem., *vidus*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), un semantiskais elements 'ciet', kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

5. Pārvietoties, strauji rīkoties, piem.:

Varoņiem ir tendence uzlidot gaisā un uz liesmojoša fona cirst pa labi, pa kreisi. (K)

Ēriks jūt, ka viņam tuvojas kāds no dzinējiem, un viņš nolemj strauji cirst riņķī. (K)

Pretimbraucošās smagās automašīnas vadītājs laicīgi nepamanīja sniega šķūri un, lai nononestu šķūrei aizmuguri, vienkārši cirta garām. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvari CIRST₁ un PĀRVIETOTIES veido jaunu ietvaru CIRST₅. To raksturo ietvara CIRST₁ semantiskais elements 'strauji', kas atbilst pozīcijai Veids, veidotājelements, piem., *varoņi, viņš, vadītājs*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), kā arī ietvara PĀRVIETOTIES veidotājelements, piem., *pa labi, pa kreisi, riņķī, garām*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.), un veidotājelements, piem., *uz fona*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

6. Izraisīt nepatīkamas sajūtas, kairināt, piem.:

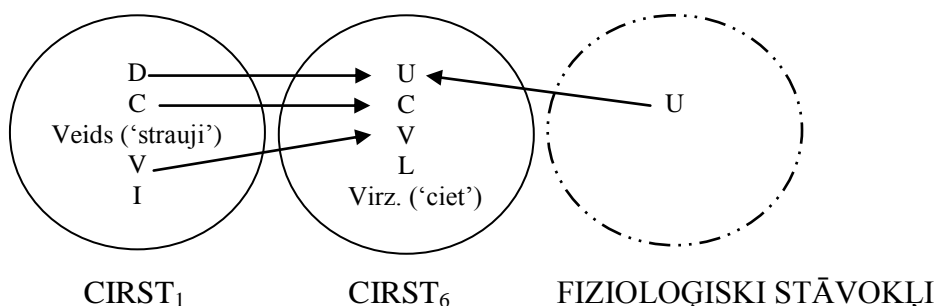
Istabu piepildīja ass un nepatīkams smaķelis, kas ķērās kaklā un cirta elpu ciet. (K)

Balss noteikti ir tā lieta, pie kā pierod un vairs nejūt to, kas sākumā cirta ausīs. (K)

Sals cirta dūraiņos iesaiņotajos pirkstgalos. (K)

Auksts vējš cirta sejā sīkas sniega pārslas. (K)

Čilī pipars cirta mēlē, līdz tā sāka degt. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars CIRST₁ un domu telpa FIZIOLOĢISKI STĀVOKĻI veido jaunu ietvaru CIRST₆. Attieksmes starp ietvaru CIRST₁ un domu telpu FIZIOLOĢISKI STĀVOKĻI ir metaforiskas, respektīvi, ietvarā CIRST₆ ietvara CIRST₁ pozīciju Darītājs (D) ieņem pozīcija Uztvērums (U), kurā kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas FIZIOLOĢISKI STĀVOKĻI veidotājelements, piem., *smaķelis, balss, sals, vējš, pipars*. Ietvaru CIRST₆ raksturo arī ietvara CIRST₁ veidotājelements, piem., *elpa*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), veidotājelements, piem., *ausis, pirkstgali, seja, mēle*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), kā arī ietvara CIRST₆ veidotājelements, piem., *sākums*, kas atbilst pozīcijai Laiks (L), un semantiskais elements 'ciet', kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

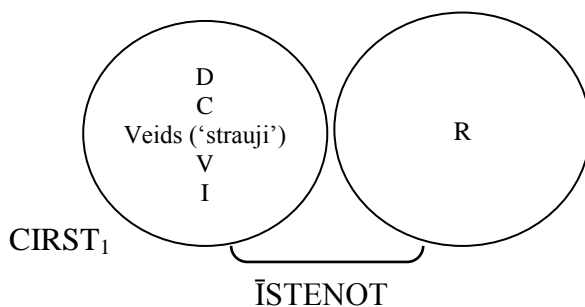
Stabili vārdu savienojumi

❖ Īstenot, pārvarēt grūtības, šķēršļus, aizsākt ko jaunu, sekmēt vēlamā realizēšanos (LFV 2000, 171), piem.:

*Viņš uzsver, ka **cirst ceļu** uz neatkarību un demokrātiju bija iespējams.* (K)

*Kompānija jau no paša sākuma ir sagatavojusies nevis sekot konkurentu pēdās, bet pašiem **cirst ceļu** uz priekšu.* (K)

*Planšetdatori šodien apņēmīgi turpina **cirst ceļu** pie lietotājiem.* (K)

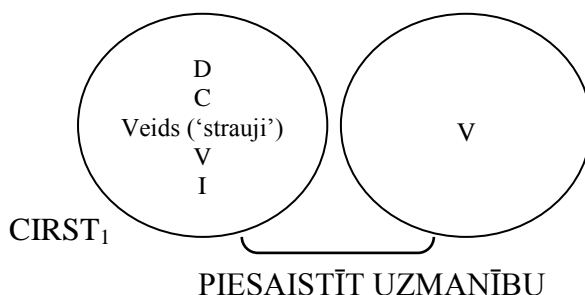

Domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaru ĪSTENOT veido stabils vārdu savienojums *cirst ceļu*, kurā verbs *cirst* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara ĪSTENOT veidotājelementu *ceļš*, kas atbilst pozīcijai Rezultāts (R).

❖ Piesaistīt uzmanību (par kaut ko nepatīkamu), piem.:

*Diezgan spēcīgi **cirta acīs** viņu nepārliecinošā aktierspēle.* (K)

*Šī ir problēma, kas tagad sāk **cirst acīs**.* (K)

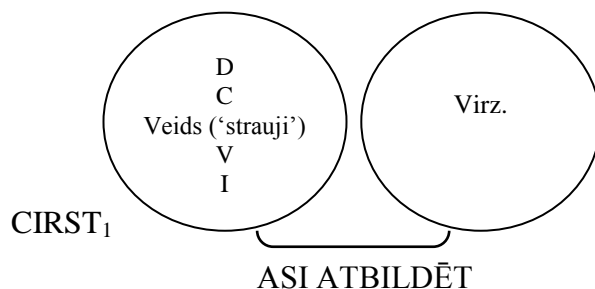

Domu telpas UZTVERE vārdkopas ietvaru PIESAISTĪT UZMANĪBU veido stabils vārdu savienojums *cirta acīs*, kurā verbs *cirta* lietots pamatnozīmē saistījumā ar vārdkopas ietvara PIESAISTĪT UZMANĪBU veidotājelementu *acīs*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Asi atbildēt, piem.:

*Es viņu tikai pavilku uz zoba, un viņa man **cirta prefī**.* (K)

*Jaunais mēra kandidāts īsi **cirta prefī**.* (K)

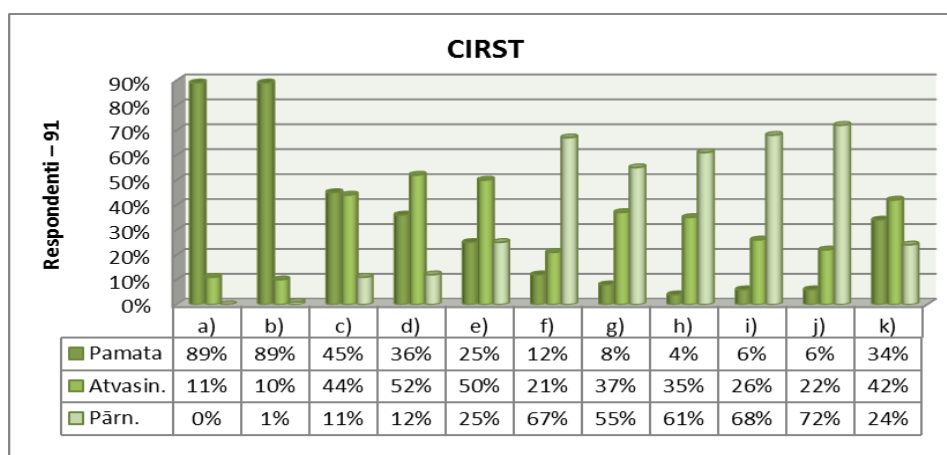
Domu telpas SAZIŅA vārdkopas ietvaru ASI ATBILDĒT veido stabils vārdu savienojums *cirst pretī*, kurā verbs *cirst* lietots pamatnozīmē saistījumā ar vārdkopas ietvara ASI ATBILDĒT veidotājelementu *pretī*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

20. tabula

Verba *cirst* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: ‘sīt, triecot (ar cirvi), dalīt nost, šķelt pušu; spēcīgi sist ar cirvi, lai atdalītu vai sašķeltu’.

a) Likums paredz, ka, lai varētu cirst nākamo cirti, atjaunotai mežaudzei ir jābūt sasniegušai vismaz trīs gadu vecumu.
b) Tas nebija viegli, jo nācās biežajā ledū cirst āliņģus.
c) Pieminekļi redzami 3 granītā cirsti sarkano strēlnieku tēli.
d) Plāvējs nikni cirta izkapti zālē.
e) Sāpīgi, kā ar pātagu cirsti sitiēni, trāpīja pa galvu, pleciem un muguru.
f) Tomēr tā ir iluzora uzvara – cirst tumsai ar zobenu vai gāzt ar milnu ir neauglīgi.
g) Vējš cirta sejā sīkas lietus lāses.
h) Viņa pacēla naudu un cirta to lādē tā, ka zeķe pārplīsa.
i) Vējš cērt elpu ciet.
j) Priekšnieks, sūdzoties par nepadarītiem darbiem, cirta ar vārdiem.
k) Kāds pirmais iesāka mājvietai pamatus cirst .

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *cirst* nozīmju sistēmu ar anketu rezultātiem, var secināt, ka verba *cirst* pamatnozīme atbilst anketā norādītajiem a), b), c) piemēriem, kurus kā pamatnozīmi attiecīgi norādījuši 89%, 89% un 45% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa vecuma grupām skat. 21. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotā verba *cirst* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 2. grupas (20–25) un 4. grupas (40–60) respondentu atbildēm.

Verba *cirst* nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores dotā nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Atdalīt, šķelt pušu, sitot ar asu priekšmetu	a)	pamatnozīme	3. gr. 25–40 = 94% 4. gr. 40–60 = 100%
2.	Veidot, darināt, vairākkārt sitot ar asu priekšmetu	b) k)	pamatnozīme atvasinātā noz. pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 100% 4. gr. 40–60 = 100% 2. gr. 20–25 = 49% 4. gr. 40–60 = 56%
3.	Ievainot, fiziski darbojoties	e)	atvasinātā noz. pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 50% 4. gr. 40–60 = 78%
4.	Strauji vērt, virzīt	d) h)	pamatnozīme atvasinātā noz. pārnestā noz.	1. gr. 15–20 = 52% 2. gr. 20–25 = 56% 4. gr. 40–60 = 56% 2. gr. 20–25 = 68% 4. gr. 40–60 = 78%
5.	Pārvietoties, strauji rīkoties	–	–	–
6.	Izraisīt nepatīkamas sajūtas, kairināt	g) i)	pārnestā noz. pārnestā noz.	2. gr. 20–25 = 65% 4. gr. 40–60 = 67% 2. gr. 20–25 = 73% 4. gr. 40–60 = 78%
❖	Asi atbildēt	j)	pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 88%

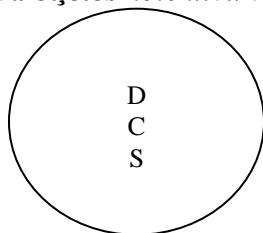
Verba *dot* nozīmju sistēma

1. Sniegt (ar roku) kādam (ko), piešķirt īpašumā, piem.:

Komandai par labu startu tiesneši dod galveno balvu. (K)

Ceļu policisti kvīts vietā dod ziedus autovadītājam. (K)

Zinu, ka teātra vadība deva biļetes kolektīvu vadītājiem. (K)

DOT₁

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru DOT₁ raksturo veidotājelements, piem., *tiesneši*, *policisti*, *vadība*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *balva*, *ziedi*, *biļetes*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), kā arī veidotājelements, piem., *komanda*, *autovadītājas*, *vadītāji*, kas atbilst pozīcijai Saņēmējs (S).

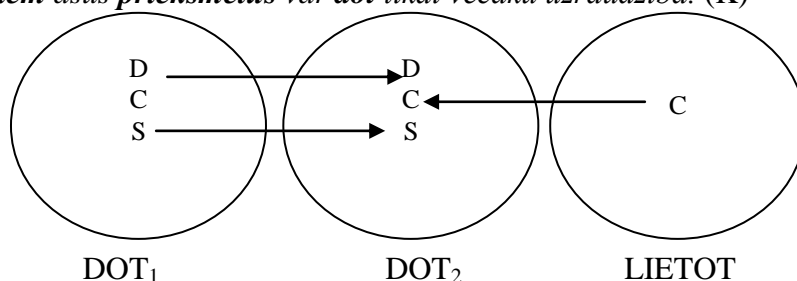
2. Atļaut lietot, izmantot, piem.:

Pavāri praktiski jebkurus dārzeņus var dot, lai ēd – gan svaigus, gan sautētus vai vārītus, vai cepeškrāsnī ceptus. (K)

Izstāžu laikā **cilvēkiem viņi devuši degustēt ķirbju gabaliņus** ar visu mizu, bet ļaudis vaibstījušies un metuši mizu prom. (K)

Vajagot **grāmatas rakstīt un ļaudīm dot lasīt**, lai prāts tiekot apgaismots. (K)

Bērniem asus priekšmetus var dot tikai vecāku uzraudzībā. (K)

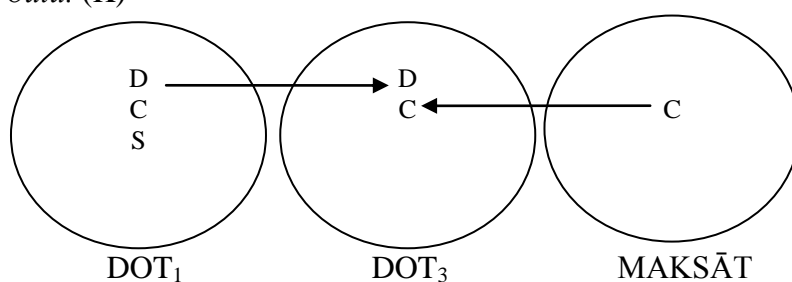

Domu telpas KUSTĪBA ietvars DOT₁ un domu telpas FIZISKI PROCESI ietvars LIETOT veido jaunu ietvaru DOT₂. To raksturo ietvara DOT₁ veidotājelements, piem., *pavāri, viņi*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *cilvēki, ļaudis, bērni*, kas atbilst pozīcijai Saņēmējs (S), kā arī domu telpas FIZISKI PROCESI ietvara LIETOT veidotājelements, piem., *dārzeni, gabaliņi, grāmatas, priekšmeti*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C). Ietvara DOT₂ veidotājelementu tipiskajā saistāmībā ir arī darbības nosaukums, kas izteikts ar cita darbības vārda nenoteiksmes formu, piem., *degustēt, lasīt*, kas norāda uz iespējamām darbībām, kam var tikt pakļauti objekti, ko Darītājs nodod Saņēmējam.

3. Veikt finansiālus darījumus, maksāt, piem.:

Purvciena tirgū rīdzinieki par skaistiem āboliem dod latu. (K)

Mana sieva arī man teica, ka tie abi neņemšot naudu, pat ja es gribētu naudu dot un ja man tā būtu. (K)

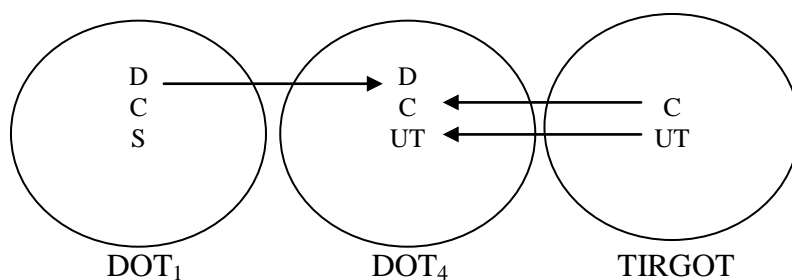

Domu telpas KUSTĪBA ietvars DOT₁ un domu telpas FINANSES ietvars MAKSĀT veido jaunu ietvaru DOT₃, kuru raksturo ietvara DOT₁ veidotājelements, piem., *rīdzinieki, es*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un ietvara MAKSĀT veidotājelements, piem., *lats, nauda*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C).

4. Veikt finansiālus darījumus, tirgot, piem.:

Pārdevēji tirgū skābos kūpostus dod par draudzīgām cenām. (K)

Nav dzirdēts, ka tirgū kūpinātas zivis dod par velti. (K)

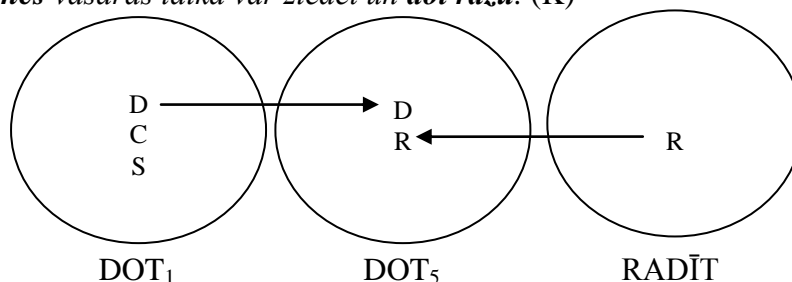

Domu telpas KUSTĪBA ietvars DOT₁ un domu telpas FINANSES ietvars TIRGOT veido jaunu ietvaru DOT₄, kuru raksturo ietvara DOT₁ veidotājelements, piem., *pārdevēji*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un ietvara TIRGOT veidotājelements, piem., *kāposti, zivis*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), kā arī veidotājelements, piem., *cenās, par velti*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT).

5. Radīt rezultātu, piem.:

Slavenais komponists devis vokālus skaņdarbus. (K)

Zemes vasaras laikā var ziedēt un dot ražu. (K)

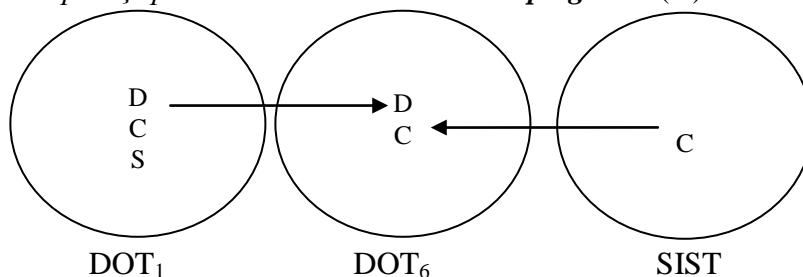
Domu telpas KUSTĪBA ietvars DOT₁ un domu telpu PRĀTA DARBĪBAS PROCESI / FIZISKI PROCESI ietvars RADĪT veido jaunu ietvaru DOT₅, kuru raksturo ietvara DOT₁ veidotājelements, piem., *komponists, zemes*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un ietvara RADĪT veidotājelements, piem., *skaņdarbs, raža*, kas atbilst pozīcijai Rezultāts (R).

6. Sist (kādam), piem.:

Policisti ņem stekus un dod pa pieri. (K)

Vajadzības gadījumā jābūt gatavam dot pa seju. (K)

Svešinieks pēkšņi pārtrauc sarunu un dod man pa galvu. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars DOT₁ un domu telpas FIZISKA IEDARBĪBA ietvars SIST veido jaunu ietvaru DOT₆, kuru raksturo ietvara DOT₁ veidotājelements,

piem., *policisti, es, svešinieks*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un ietvara SIST veidotājelements, piem., *pa pieri, pa seju, pa galvu*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C).

7. Piešķirt (vērtējot), piem.:

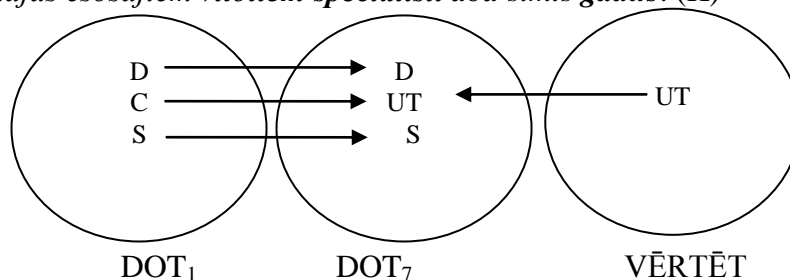
Izlasīju ābolu ķoča atsaukšanas par izrādi. Visas kritiķes izrādei dod 5 zvaigznes. (K)

Režisore ideju ir ielikusi nākotnes rokās, tādēļ arī šai pasakai par kaismes sārta un mīlestības gaismu dodu četrus ābolus. (K)

Subjektīvajā vērtējumu skalā filmai es dodu trīs punktus no pieciem. (K)

Šai grāmatai es dodu 10 balles no 10! (K)

Pie mājas esošajiem vītoliem speciālisti dod simts gadus. (K)

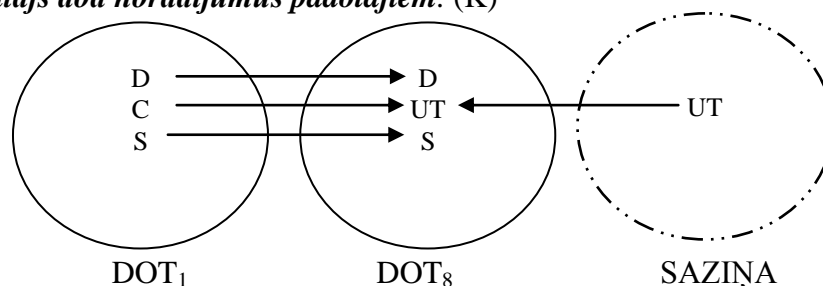
Domu telpas KUSTĪBA ietvars DOT₁ un domu telpas PRĀTA DARBĪBAS PROCESI ietvars VĒRTĒT veido ietvaru DOT₇. To raksturo ietvara DOT₁ veidotājelements, piem., *kritiķes, es, speciālisti*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un veidotājelements, piem., *izrāde, pasaka, filma, grāmata, vītoli*, kas atbilst pozīcijai Saņēmējs (S), kā arī ietvara VĒRTĒT veidotājelements, piem., *āboli* (vērtējums), *zvaigznes* (vērtējums), *balles, punkti, gadi*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT).

8. Izteikt (mutvārdiem, rakstveidā), piem.:

Pētnieki deva padomus, kā būtu jāpamaina sistēmas programmatūra. (K)

Zemitāns bija devis pavēli armijas daļām pamest Rīgu un atkāpties. (K)

Vadītājs dod norādījumus padotajiem. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars DOT₁ un domu telpa SAZIŅA veido jaunu ietvaru DOT₈. Attiecības starp ietvaru DOT₁ un domu telpu SAZIŅA ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru DOT₈ veido ietvara DOT₁ veidotājelements, piem., *pētnieki, Zemitāns, vadītājs*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), savukārt pozīcijā Uztveres tēma (UT), kas ieņem ietvara DOT₁ pozīcijas Cietējs (C) vietu, kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas SAZIŅA

veidotājelements, piem., *padomi, pavēles, norādījumi*. Ietvaru DOT₈ raksturo arī ietvara DOT₁ veidotājelements, piem., *armijas daļas, padotie*, kas atbilst pozīcijai Saņēmējs (S).

9. Piešķirt, nodrošināt (psihisku vai fizisku) stāvokli, radīt (kādu) iespēju, piem.:

Vairāki iedzīvotāji atzina, ka šī ir iespēja dot mīlestību vēl kādam bērniņam, jo pašu bērni jau ir izauguši lieli. (K)

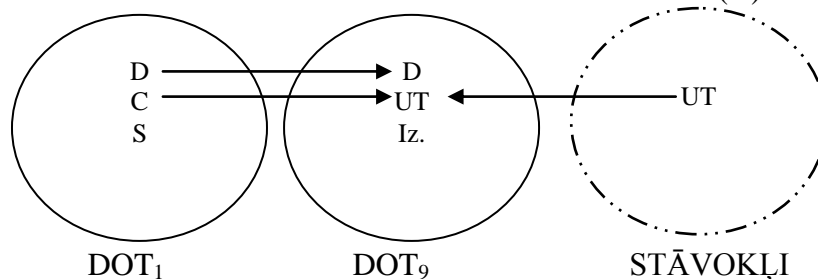
Spēlēt amatierteātri – tas nozīmē būt priecīgiem pašiem un dot prieku skatītājiem. (K)

Ticība var dot mums drosmi, līdzietību, padevību un brīvību. (K)

Tūrisma nozare var dot arī nozīmīgus ekonomiskos labumus. (K)

Mēs vienmēr varam dot iespēju sev un saviem bērniem. (K)

Septiņu gadu laikā no dzīvošanas mazā istabiņā un darbu meklēšanas esmu tikusi līdz sava laikraksta izdošanai un varu dot darbu citiem cilvēkiem. (K)

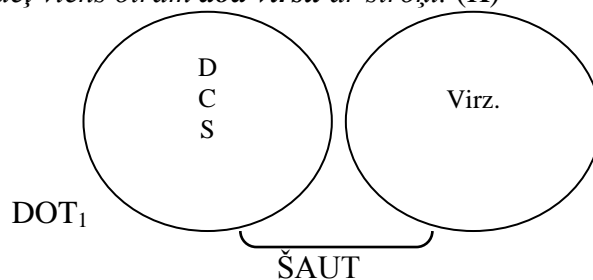
Domu telpas KUSTĪBA ietvars DOT₁ un domu telpa STĀVOKĻI veido jaunu ietvaru DOT₉. Attiecības starp ietvaru DOT₁ un domu telpu STĀVOKĻI ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru DOT₉ raksturo ietvara DOT₁ veidotājelements, piem., *mēs, es*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), vai veidotājelements, piem., *ticība, nozare*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), nosaucot nedzīvu reāliju. Savukārt, apzīmējot pozīciju Uztveres tēma (UT), kas ieņem ietvara DOT₁ pozīcijas Cietējs (C) vietu, kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas STĀVOKĻI veidotājelements, piem., *mīlestība, prieks, drosme, līdzietība, padevība, brīvība, labums, iespējas, darbs*. Ietvaru DOT₉ raksturo arī veidotājelements, piem., *bērniņš, skatītāji, mēs, es, bērni, cilvēki*, kas atbilst pozīcijai Izjutējs (Iz.).

Stabili vārdu savienojumi

❖ Šaut (kādam), piem.:

Pēdējā bildē izskatās, ka pa vienību dod virsū ar automātiem! (K)

Popkorna dēļ viens otram dod virsū ar stroķi. (K)

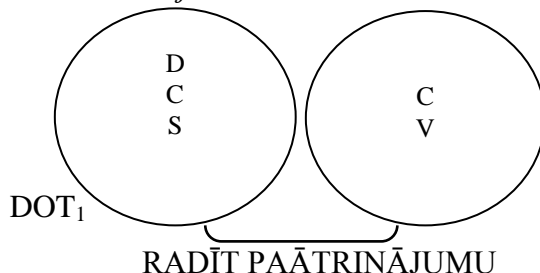

Domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaru ŠAUT veido stabils vārdu savienojums *dot virsū*, kurā verbs *dot* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara ŠAUT veidotājelementu *virsū*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

❖ Radīt paātrinājumu, piem.:

*Biķernieku trase ir vieta, kur pavisam legāli var **dot gāzi grīdā**.* (K)

*Laiks, kurā mums vienkārši jāsāk domāt, kurā vairs nevar bez domāšanas **dot tik gāzi grīdā**.* (K)

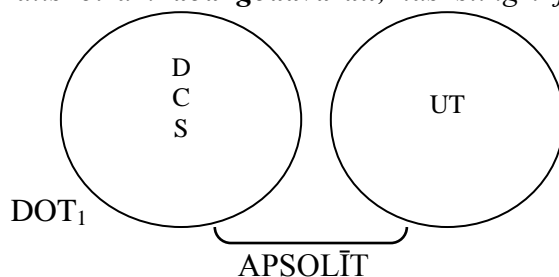

Domu telpas FIZISKI PROCESI vārdkopas ietvaru RADĪT PAĀTRINĀJUMU veido stabils vārdu savienojums *dot gāzi grīdā*, kurā verbs *dot* lietots pamatnozīmē saistījumā ar vārdkopas ietvara RADĪT PAĀTRINĀJUMU veidotājelementu *gāze*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), un veidotājelementu *grīdā*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Apsolīt, piem.:

*Gribas ierušināties dziļāk pledā, lasīt rindas par drosmi un labiem darbiem, **dot sev godavārdu**, ka rītdien tu būsi labo darbu tvērējs.* (K)

*Ja viens brālis otram **dod godavārdu**, tas stingri jāpilda, citādi reputācija būs pagalam.* (K)

Domu telpas SAZIŅA ietvaru APSOLĪT veido stabils vārdu savienojums *dot godavārdu*, kurā verbs *dot* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara APSOLĪT veidotājelementu *godavārds*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT).

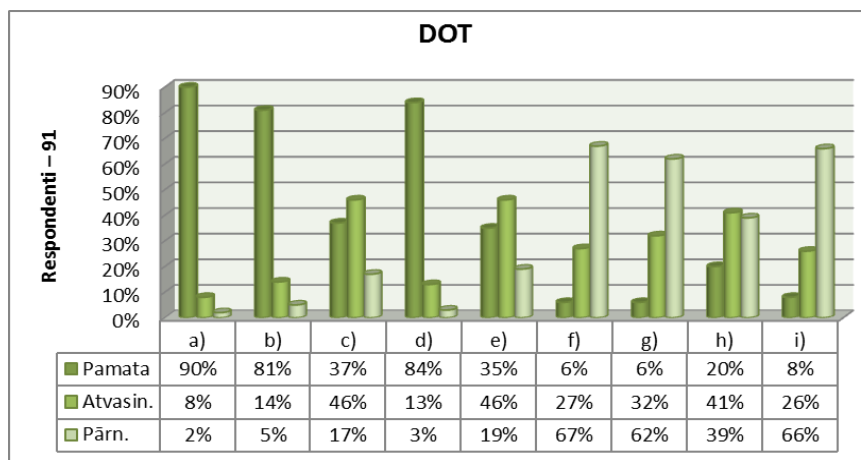
22. tabula

Verba *dot* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: 'sniegt kādam (ko); ielikt tieši rokā'.

a) Māte dod ābolu bērnam.
b) Viņš dod man lasīt savas grāmatas.
c) Viesnīcnieks dod naktsmājas tūristiem.
d) Skolotāja dod ieteikumus uzdevuma izpildīšanai.
e) Aktīva atpūta dod možumu.
f) Rūpnīca dod produkciju virs plāna.

g) Zanei padarītais darbs dot gandarījumu.
h) Cik tu par to dosi ?
i) Zēns ir gatavs dot pa galvu savam pāri darītājam.

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *dot* nozīmju sistēmu ar anketu rezultātiem, var secināt, ka verba *dot* pamatnozīme atbilst anketas a) un b) piemēram, kurus kā pamatnozīmi attiecīgi norādījuši 90% un 81% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa vecuma grupām skat. 23. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotā verba *dot* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 2. grupas (20–25) respondentu atbildēm.

23. tabula

Verba *dot* nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores dotā nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Sniegt (ar roku) kādam (ko), piešķirt īpašumā	a)	pamatnozīme	2. gr. 20–25 = 100% 4. gr. 40–60 = 100%
2.	Atļaut lietot, izmantot	b)	pamatnozīme	2. gr. 20–25 = 81%
3.	Veikt finansiālus darījumus, maksāt	h)	pamatnozīme atvasinātā noz.	1. gr. 15–20 = 48% 2. gr. 20–25 = 46%
4.	Veikt finansiālus darījumus, tirgot	h)	pamatnozīme atvasinātā noz.	1. gr. 15–20 = 48% 2. gr. 20–25 = 46%
5.	Radīt rezultātu	f)	atvasinātā noz. pārnestā noz.	2. gr. 20–25 = 65% 4. gr. 40–60 = 67%
6.	Sist (kādam)	i)	pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 63% 4. gr. 40–60 = 89%
7.	Piešķirt (vērtējot)	–	–	–
8.	Izteikt (mutvārdiem, rakstveidā)	d)	atvasinātā noz.	1. gr. 15–20 = 52% 2. gr. 20–25 = 52%
9.	Piešķirt, nodrošināt (psihisku vai fizisku) stāvokli, radīt (kādu) iespēju	e) g)	atvasinātā noz. atvasinātā noz. pārnestā noz.	1. gr. 15–20 = 57% 2. gr. 20–25 = 57% 2. gr. 20–25 = 49% 4. gr. 40–60 = 56%

Verba grūst nozīmju sistēma

1. Ar strauju kustību panākt stāvokļa maiņu (virzīt kur, pie kā u. c.), piem.:

Un tajā brīdī, nez no kurienes, uzrodas satrakojuies vīrs un sāk mani grūst ejā. (K)

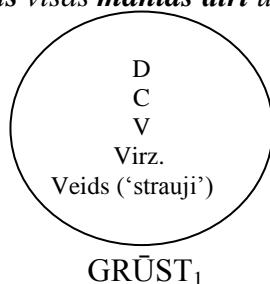
Viņa no visa spēka grūda vāku uz augšu. (K)

Zēni prot grūst lodī. (K)

Apsargs, pamanot piebraucam mašīnu, steidzīgi sāka grūst vārtus plaši vaļā. (K)

Mācību stundas laikā zēns slepus grūda roku kabatū, lai paslēptu špikeri. (K)

Kad Jānis gaida viesus, viņš visas mantas ātri un pavisam grūž skapī. (K)

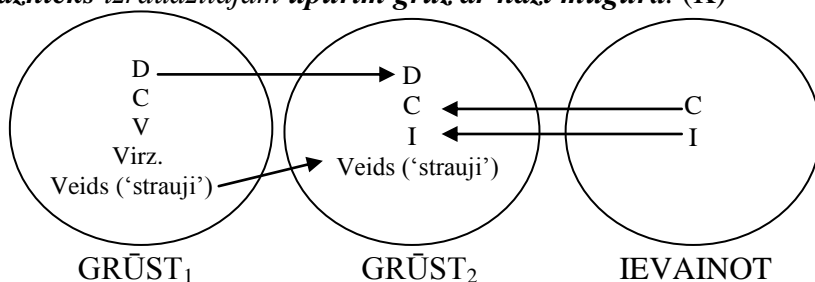
Domu telpas KUSTĪBA ietvaru GRŪST₁ veido semantiskais elements 'strauji', kas atbilst Veida pozīcijai, veidotājelements, piem., *vīrs, viņa, zēni, apsargs, zēns, viņš*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *es, vāks, lode, vārti, roka, mantas*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), veidotājelements, piem., *eja, kabata, skapis*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), veidotājelements, piem., *uz augšu, vaļā*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

2. Fiziski iedarboties, ievainot, piem.:

Tai pašā brīdī vecītis grūda ar savu spieķi briedim ribās. (K)

Otrajā trešdaļā aizsargs grūda pretiniekam ar nūju. (K)

Noziedznieks izraudzītajam upurim grūž ar nazi mugurā. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars GRŪST₁ un domu telpas FIZISKA IEDARBĪBA ietvars IEVAINOT veido jaunu ietvaru GRŪST₂. To raksturo ietvara GRŪST₁ semantiskais elements 'strauji', kas atbilst pozīcijai Veids, veidotājelements, piem., *vecītis, aizsargs, noziedznieks*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), kā arī ietvara IEVAINOT veidotājelements, piem., *brieža ribas, pretinieks, upura mugura*, kas atbilst

pozīcijai Cietējs (C), un veidotājelements, piem., *spieķis, nūja, nazis*, kas atbilst pozīcijai Instruments (I).

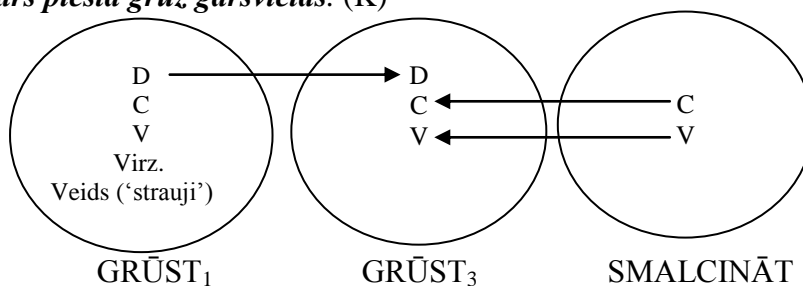
3. Spiežot drupināt, smalcināt, piem.:

Saimniece grūda miežus un vārīja ar cūkgaļu. (K)

Gatavojot saldo kūku, riekstus nevajag malt vai grūst piestā, jo tad pazudīs riekstu struktūra. (K)

Iztaukšķētas kaņepes atdzisina, tad grūž piestā. (K)

Pavārs piestā grūž garšvielas. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars GRŪST₁ un domu telpas FIZISKI PROCESI ietvars SMALCINĀT veido jaunu ietvaru GRŪST₃, kura veidotājelements, piem., *saimniece, pavārs*, atbilst ietvara GRŪST₁ pozīcijai Darītājs (D), kā arī ietvara SMALCINĀT veidotājelements, piem., *mieži, rieksti, kaņepes, garšvielas*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), un veidotājelements, piem., *piestā*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

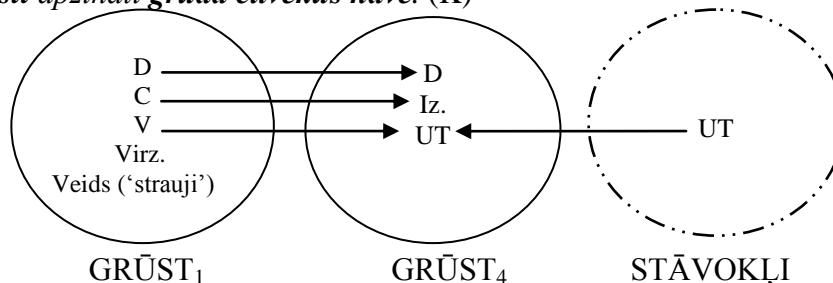
4. Pasliktināt, būt par cēloni apstākļu maiņai, panākot, ka kāds nonāk nevēlamā stāvoklī, piem.:

Ja kaimiņš būtu nodomājis mūs grūst nelaimē vai iegūt mūsu māju, tad viņš tik rupji pret mani vis neizturētos. (K)

Vai tad tu drīkstētu otru tik droši grūst pēdīgā postā? (K)

Tragēdija bija tad, kad krievi latviešus grūda karā pret latviešu legionāriem. (K)

Nacisti apzināti grūda cilvēkus nāvē. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars GRŪST₁ un domu telpa STĀVOKĻI veido jaunu ietvaru GRŪST₄. Attieksmes starp ietvaru GRŪST₁ un domu telpu STĀVOKĻI ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru GRŪST₄ raksturo veidotājelements, piem., *kaimiņš, tu, krievi, nacisti*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), savukārt ietvara GRŪST₁ pozīciju Cietējs

(C) aizstāj pozīcija Izjutējs (Iz.), kuru raksturo veidotājelements, piem., *mēs, otrs, latvieši, cilvēki*, savukārt pozīcijā Vieta (V) kā apzīmējama tiek izmantots domu telpas STĀVOKĻI veidotājelements, piem., *nelaime, posts, karš, nāve*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT).

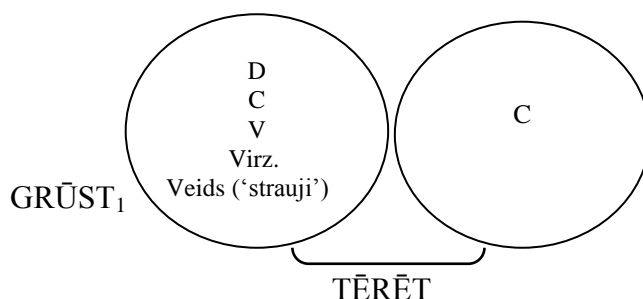
Stabili vārdu savienojumi

❖ Tērēt finanšu līdzekļus, piem.:

*Rīgā nav neviena kluba, kurā biznesmenim būtu jēga **grūst naudu** iekšā.* (K)

*Ir pircēji, kam nav kur **grūst naudu**.* (K)

*Kādam vienmēr būs pamatoti argumenti pret to, ka vajadzētu visu **piķi grūst** hokejā, jo tas tomēr ir salīdzinoši dārgs sporta veids.* (K)

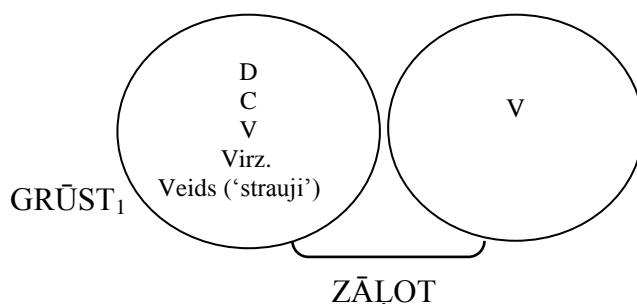
Domu telpas FINANSES ietvaru TĒRĒT veido stabils vārdu savienojums *grūst naudu, piķi*, kurā verbs *grūst* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara TĒRĒT veidotājelementu *nauda (piķis)*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C).

❖ Zālot, piem.:

*Mans lēmums ir gana pamatots, jo atsakos savam bērnam **grūst iekšā** vājprātīgus **ķimikātus**.* (K)

*Esmu šokā, cik daudz **zāļu** bērnam **grūž iekšā**.* (K)

*Esmu priecīgāka, ka man iesaka padzert homeopātiskos līdzekļus, nevis **grūž iekšā antibiotikas** pie mazākā krekšņa.* (K)

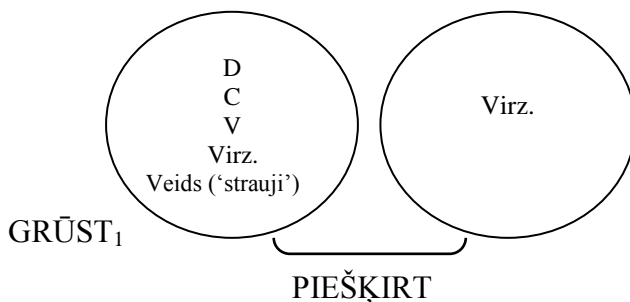
Domu telpas FIZISKA IETEKME ietvaru ZĀLOT veido stabils vārdu savienojums *grūst iekšā ķimikātus, zāles, antibiotikas*, kurā verbs *grūst* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara ZĀLOT veidotājelementu *ķimikāti (zāles, antibiotikas)*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), un veidotājelementu *iekšā*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Piešķirt (ko nepatīkamu), piem.:

*Tādu pārslodzi **grūst virsū** ir par traku!* (K)

*Darba devējs maksā maz, bet **grūž virsū** tik vēl un vēl darbu.* (K)

*Laikos, kad no visām pusēm nabaga cilvēkam **grūž virsū** visas pasaules šausmas, šāda izstāde ir pašā laikā, tā ir kā brīnišķīga atelpa no visa.* (K)

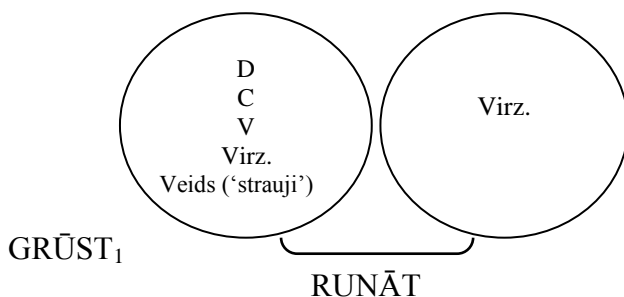

Domu telpas FIZISKA / EMOCIONĀLA IETEKME ietvaru PIEŠĶIRT veido stabils vārdu savienojums *grūst virsū*, kurā verbs *grūst* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara PIEŠĶIRT veidotājelementu *virsū*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

❖ Runāt, piem.:

*Viņš no mutes **grūda ārā** vienīgi nopēlumus un draudus.* (K)

*Un viņš mēģina vārdus **grūst ārā**, bet tie it kā negrib viņa ķermeni atstāt, un viņš fiziski jūt, kā katrs vārds viņu atstāj, lēni, negribīgi veldamies starp lūpām.* (K)

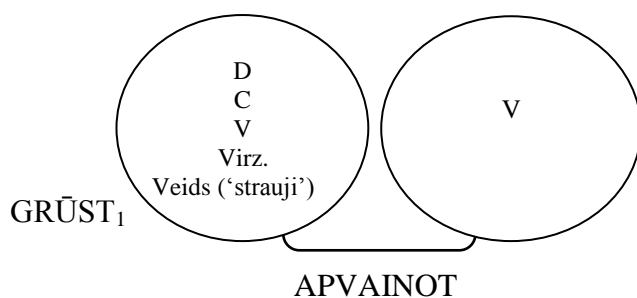

Domu telpas SAZIŅA ietvaru RUNĀT veido stabils vārdu savienojums *grūst ārā*, kurā verbs *grūst* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara RUNĀT veidotājelementu *ārā*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

❖ Apvainot, pateikt ko nepatīkamu, piem.:

*Tas tikai konstanti **grūž sejā** faktu, ka notikuma centrālais tēls cieš no nopietna fiziska defekta, kas liedz tam verbāli komunicēt ar apkārtējo pasauli.* (K)

*Viņš neapzināti **grūž** citiem **sejā** patiesību, rauj nost viltus maskas.* (K)

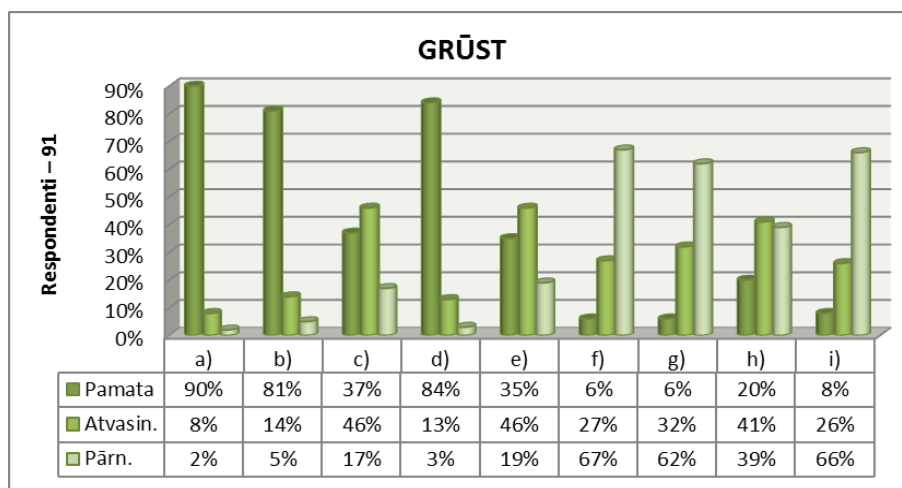
Domu telpas SAZIŅA ietvaru APVAINOT veido stabils vārdu savienojums *grūst sejā*, kurā verbs *grūst* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara APVAINOT veidotājelementu *sejā*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

24. tabula

Verba *grūst* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: ‘ar spēcīgu, strauju kustību censties atvirzīt no sevis; virzīt ar strauju, spēcīgu kustību’.

a) Zēns grūž akmeni bedrē.
b) Sētnieki grūž sniegu no ietvēm.
c) Puisis strauji grūž roku kabatā.
d) Vīrietis ar plecu grūž vaļā durvis.
e) Pavārs grūž piestā graudus.
f) Jāni lielie parādi grūž izmisumā.
g) Par niekiem grūž tādu naudu ārā.
h) Puisis nezina, kur grūst paņemto cepuri.
i) Grūst darbus pa roku galam.

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *grūst* nozīmju sistēmu ar anketu rezultātiem, var secināt, ka verba *grūst* pamatnozīme atbilst anketā norādītajiem a), b), c), d), h) piemēriem, kurus kā pamatnozīmi attiecīgi norādījuši 90%, 81%, 37%, 84%, 20% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa vecuma grupām skat. 25. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autore izveidotā verba *grūst* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 3. grupas (25–40) respondentu atbildēm.

Verba grūst nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Ar strauju kustību panākt stāvokļa maiņu (virzīt kur, pie kā u. c.)	a) b) g) h) i)	pamatnozīme pamatnozīme pārnestā noz. pārnestā noz. pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 97% 4. gr. 40–60 = 100% 3. gr. 25–40 = 87% 3. gr. 25–40 = 81% 3. gr. 25–40 = 56% 3. gr. 25–40 = 81% 4. gr. 40–60 = 67%
2.	Fiziski iedarboties, ievainot	–	–	–
3.	Spiežot drupināt, smalcināt	e)	pamatnozīme atvasinātā noz.	4. gr. 40–60 = 56% 2. gr. 20–25 = 49%
4.	Pasliktināt, būt par cēloni apstākļu maiņai, panākot, ka kāds nonāk nevēlamā stāvoklī	f)	pārnestā noz.	2. gr. 20–25 = 73% 4. gr. 40–60 = 78%
❖	Tērēt finanšu līdzekļus	g)	pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 81%

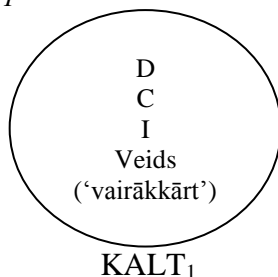
Verba kalt nozīmju sistēma

1. Apstrādāt ar triecieniem, izmantojot kādu instrumentu, piem.:

Māras tēvs vēl tagad 90 gadu vecumā kaļ akmeņus. (K)

Kalējs smēdē kaļ dzelzi ar āmuru. (K)

Dzenis spēj ilgi un ar lielu spēku kalt koka stumbru. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru KALT₁ veido semantiskais elements ‘vairākkārt’, kas atbilst pozīcijai Veids, veidotājelements, piem., *tēvs, kalējs, dzenis*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *akmeņi, dzelzs, stumbrs*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), un veidotājelements, piem., *āmurs*, kas atbilst pozīcijai Instruments (I).

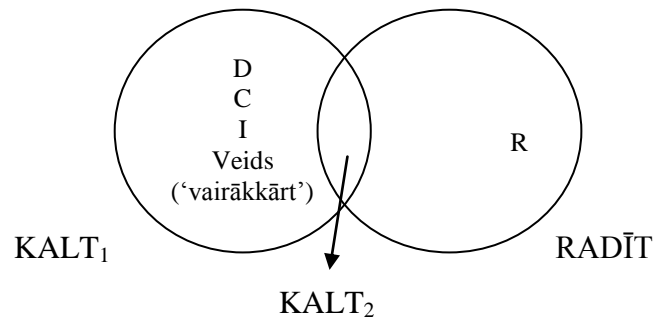
2. Veidot, vairākkārt sitot ar asu priekšmetu (arī knābi), drupināt, būt tā izgatavotam, piem.:

Rotas var kalt vai izgrebt vaskā un izliet bronzā vai noteiktas raudzes sudrabā. (K)

Tiesības kalt savu naudu visos laikos bijis suverenitātes simbols. (K)

Īsti profesionāļi, kas arī vasaras pavadot saldētavās pie ledus klučiem, no kuriem kaļ dažādus darbus sarīkojumiem un pēc īpašiem pasūtījumiem. (K)

Ietrupējušā liepā zīlīte kaļ dobumu. (K)

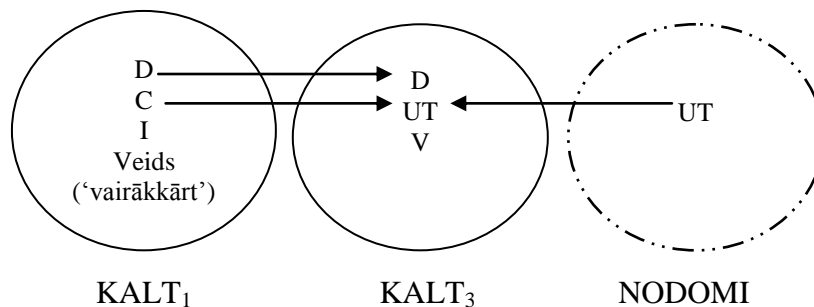
Pārklājoties domu telpas KUSTĪBA ietvaram KALT₁ un domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaram RADĪT, rodas jauns starpietvars KALT₂. Attieksmes starp ietvaru KALT₁ un ietvaru RADĪT ir metonīmiskas, respektīvi, ietvaru KALT₂ raksturo veidotājelements, piem., *profesionāļi, zīlīte*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un ietvara RADĪT pozīcijas Rezultāts (R) veidotājelements, kas tiek izmantots kā apzīmējamais, raksturojot pozīciju Cietējs (C), piem., *rotas, nauda, darbi* (skulptūras), *dobums*, tādējādi izveidojot metonīmijas tipu, kurā darbībai pakļautā reālija tiek lietota darbības rezultāta vietā, respektīvi, pozīcijas Cietējs (C) vietā ir pozīcija Rezultāts (R), ko raksturo veidotājelements – kāds objekts, kas izveidots no apstrādājamā materiāla.

3. Domāt, plānot, piem.:

Galvā nepārtraukti kaļu nākamos gājienus. (K)

Treneris pavada braucējus tikai Latvijas teritorijā, taču ir aktīvs riteņbraucējs un kaļ dižus veloprojektus. (K)

Zivkopji ir sapratuši, ko spēj paveikt, tic saviem spēkiem un tāpēc kaļ aizvien jaunas un pārdrošākas ieceres. (K)

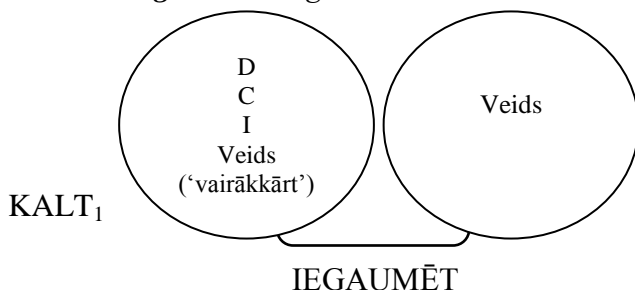
Domu telpas KUSTĪBA ietvars KALT₁ un domu telpa NODOMI veido jaunu ietvaru KALT₃. Attieksmes starp ietvaru KALT₁ un domu telpu NODOMI ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru KALT₃ raksturo veidotājelements, piem., *es, treneris, zivkopji*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), savukārt ietvara KALT₁ pozīciju Cietējs (C) aizstāj pozīcija Uztveres tēma (UT), kurā kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas NODOMI veidotājelements, piem., *gājieni, veloprojekti, ieceres*. Ietvaru KALT₃ raksturo arī veidotājelements, piem., *galva*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

Stabili vārdu savienojumi

❖ Iegaumēt, piem.:

*Radoši strādāt ir pat grūtāk nekā, piem., rēķināt vai **kalt no galvas** likumus. (K)*

*Mums lika **kalt no galvas** šīs „gudrības” un izmantot tās vietā un nevietā. (K)*

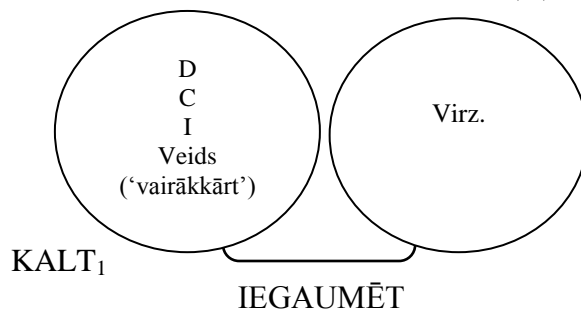

Domu telpas PRĀTA DARBĪBAS PROCESI ietvaru IEGAUMĒT veido stabils vārdu savienojums *kalt no galvas*, kurā verbs *kalt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara IEGAUMĒT veidotājelementu *no galvas*, kas atbilst pozīcijai Veids.

❖ Iegaumēt, piem.:

*Man nekad īsti nav patīcis **kalt iekšā** sausu teoriju, man patīk prakse, man patīk darboties. (K)*

*Apbrīnoju aktierus, kuri var **kalt iekšā** tos tekstus. (K)*

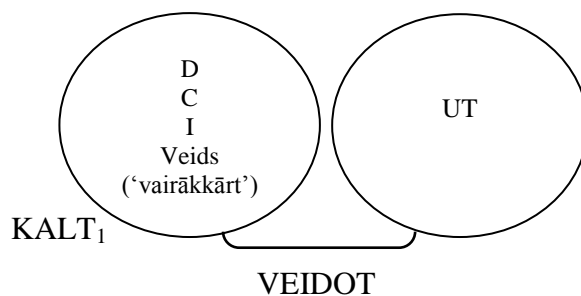

Domu telpas PRĀTA DARBĪBAS PROCESI ietvaru IEGAUMĒT veido stabils vārdu savienojums *kalt iekšā*, kurā verbs *kalt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara IEGAUMĒT veidotājelementu *iekšā*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

❖ Veidot, piem.:

*Esiet droši, katrs pats **kaļ** savu **laimi** un veido savu likteni. (K)*

*Aizkustinoši, ka skolēni **laimi kaļ** arī ar nesavtīgām rūpēm par līdzcilvēkiem un dabu. (K)*

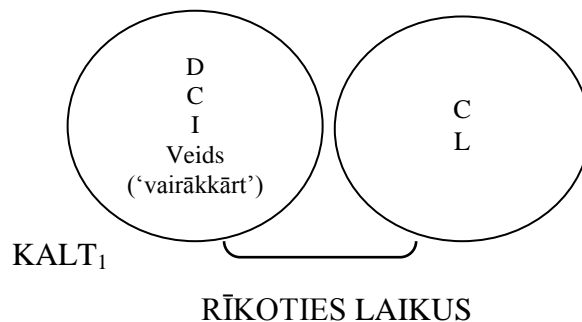

Domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaru VEIDOT raksturo stabils vārdu savienojums *kalt laimi*, kurā verbs *kalt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara VEIDOT veidotājelementu *laime*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT).

❖ Laikus rīkoties, piem.:

Draugi izteicās atzinīgi un Mārcis nolēma kalt dzelzi, kamēr karsta un uzrunāja klasesbiedru, lai tas spēlētu bungas jaunizveidotajā ansablī. (K)

Viņa tuvinieki nolēma kalt dzelzi, kamēr tā karsta un autortiesības vēl spēkā. (K)

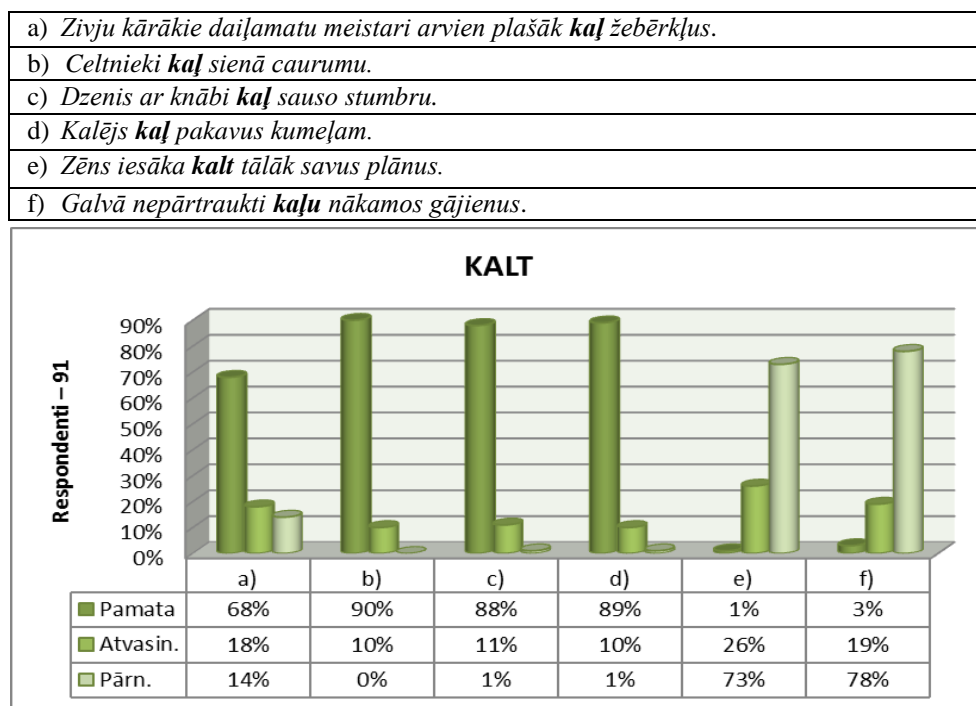

Domu telpas FIZISKI PROCESI vārdkopas ietvaru RĪKOTIES LAIKUS veido stabils vārdu savienojums *kalt dzelzi*, kurā verbs *kalt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar vārdkopas ietvara RĪKOTIES LAIKUS veidotājelementu *dzelzs*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), un veidotājelementu *kamēr karsta*, kas atbilst pozīcijai Laiks (L).

26. tabula

Verba *kalt* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: ‘apstrādāt, veidot ar triecieniem (piem., sitot ar āmuru), arī ar spiedienu; šādi darināt, veidot’.

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *kalt* nozīmju sistēmu ar anketas rezultātiem, var secināt, ka verba *kalt* pamatnozīme atbilst anketas a) un c) piemēram, kurus kā pamatnozīmi attiecīgi norādījuši 68% un 88% respondentu. Tas, ka a) piemēru par pamatnozīmi uzskata tikai 68%, saistāms ar neprecīza piemēra došanu un informantu nezināšanu, kas ir *žebērķļi*. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa vecuma grupām skat. 27. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotā verba *kalt* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 3. grupas (25–40) respondentu atbildēm.

27. tabula

Verba *kalt* nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Apstrādāt ar triecieniem, izmantojot kādu instrumentu	a) d)	pamatnozīme pamatnozīme	3. gr. 25–40 = 81% 4. gr. 40–60 = 89% 2. gr. 20–25 = 95% 3. gr. 25–40 = 94%
2.	Veidot, vairākkārt sitot ar asu priekšmetu (arī knābi), drupināt, būt tā izgatavotam	b) c)	pamatnozīme pamatnozīme	1. gr. 15–20 = 90% 4. gr. 40–60 = 100% 2. gr. 20–25 = 95%
3.	Domāt, plānot	e) f)	pārnestā noz. pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 94% 3. gr. 25–40 = 100%

Verba *ķert* nozīmju sistēma

1. Veikli, ar rokām vai izmantojot kādu citu palīgierīci, satvert, censties notvert, piem.:

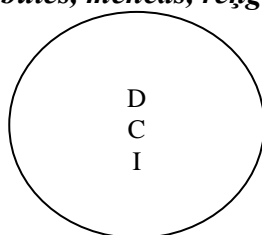
*Taisnība, ka nēģus tirgo arī pašvaldības policijā, tad man ir saprotams, kādēļ **blēži** ķer viens otru.* (K)

*Kopienā noteiktu savvaļas dzīvnieku sugu ādas un gatavās preces ievēd no valstīm, kurās **tos ķer ar kāju lamatām** vai slazdošanas metodēm.* (K)

*Kaķis ar **ķepām ķer putnu**.* (K)

*Daigai viņš uztaisa saldējuma cilvēciņu, bet **Valdis ķer** viņa mesto saldējuma **bumbiņu**.* (K)

*Zvejnieki ar **tīkliem ķer butes, mencas, reņģes**.* (K)

ĶERT₁

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru ĶERT_1 raksturo veidotājelements, piem., *blēži, kaķis, Valdis, zvejnieki*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *viens otrs, tie, putns, bumbiņa, butes, mencas, reņģes*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), un veidotājelements, piem., *lamatas, ķepas, tīkli*, kas atbilst pozīcijai Instruments (I).

2. Bojāt, fiziski iedarbojoties, trāpīt, piem.:

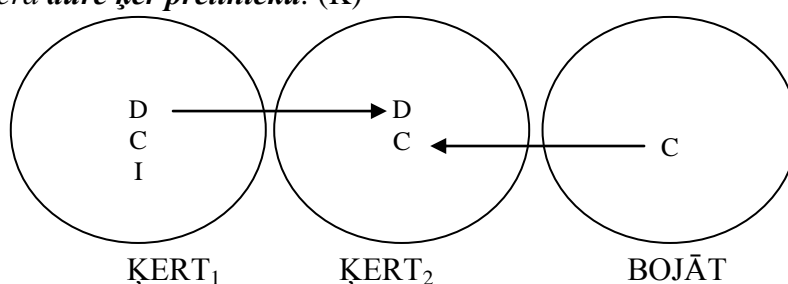
Karavīru ķer svina lode. (K)

Sadursmes laikā sitiens ķēra auto tieši tā vidusdaļā. (K)

Augstākos kokus zibens ķer vispirms. (K)

Rudens salna ķērusi stādījumus. (K)

Boksera dūre ķer pretinieku. (K)

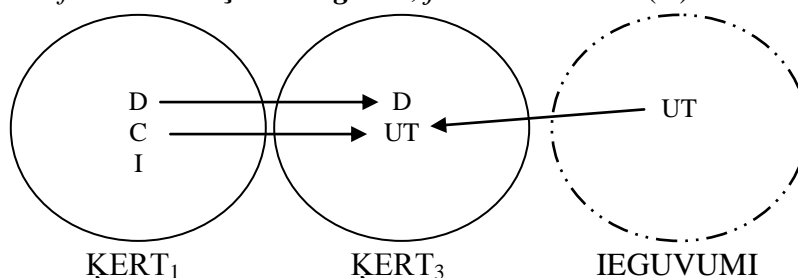
Domu telpas KUSTĪBA ietvars ĶERT_1 un domu telpas FIZISKA IEDARBĪBA ietvars BOJĀT veido jaunu ietvaru ĶERT_2 . To raksturo ietvara ĶERT_1 veidotājelements, piem., *lode, sitiens, zibens, salna, dūre*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un ietvara BOJĀT veidotājelements, piem., *karavīrs, auto, koki, stādījumi, pretinieks*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C).

3. Censties iegūt, piem.:

Zēns vēlējās ēst krāsni ceptu maizi un basām kājām ķert dvēseles baudu garšaugu laukā. (K)

Es ķeru katru izdevību, kas izkrīt darba brīvās dienās, lai izbrauktu pie viņas. (K)

Uz Tenerifi var doties ķert iedegumu, jo lietus līst reti. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars ĶERT_1 un domu telpa IEGUVUMI veido jaunu ietvaru ĶERT_3 . Attiecības starp ietvaru ĶERT_1 un domu telpu IEGUVUMI ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru ĶERT_3 veido ietvara ĶERT_1 veidotājelements, piem., *zēns, es*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), savukārt ietvara ĶERT_1 pozīciju Cietējs (C)

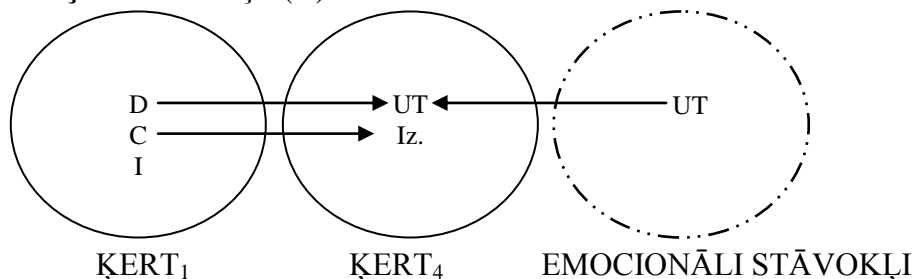
ieņem pozīcija Uztveres tēma (UT), kurā kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas IEGUVUMI veidotājelements, piem., *izdevība, bauda, iedegums*.

4. Skart, izraisot emocijas, piem.:

*Patīkami redzēt, ka **rotaļa** iet un **ķer** pa īstam.* (K)

*Komponista melodiskās, lipīgās **dziesmas ķer skatītāju** savos tīklos joprojām.* (K)

*Šie **vārdi ķer mani mērķi**.* (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars KERT₁ un domu telpa EMOCIONĀLI STĀVOKĻI veido jaunu ietvaru KERT₄. Attiecības starp ietvaru KERT₁ un domu telpu EMOCIONĀLI STĀVOKĻI ir metaforiskas, respektīvi, ietvara KERT₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā KERT₄ ieņem pozīcija Uztveres tēma (UT), kurā kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas EMOCIONĀLI STĀVOKĻI veidotājelements, piem., *rotaļas, dziesmas, vārdi*. Savukārt ietvarā KERT₄ ietvara KERT₁ pozīciju Cietējs (C) aizstāj veidotājelements, piem., *skatītāji, es*, kas atbilst pozīcijai Izjutējs (Iz.).

Stabili vārdu savienojumi

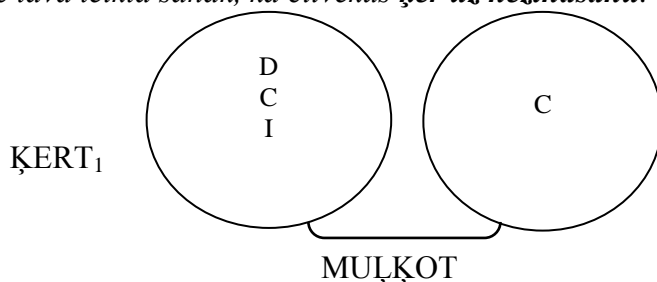
❖ Censties kādu veikli apmullot, izmantot kāda nezināšanu, neattapību (LFV 2000, 745), piem.:

*Izpuškotās reklāmas medijos skatītājus gluži vienkārši **ķer uz muļķi**.* (K)

*Es sāku šo **ķert uz muļķi**, šī sāk draudēt, ka telefonsarunas tiek ierakstītas un man būšot krimināllieta par nepareizas liecības sniegšanu, vēl tur par kaut ko.* (K)

*Uzņēmums iet vieglāko ceļu un risina savas problēmas, **ķerot cilvēkus uz likumu nezināšanu**.* (K)

*Pēc tava teiktā sanāk, ka cilvēkus **ķer uz nezināšanu**.* (K)

Domu telpas PRĀTA DARBĪBAS PROCESI ietvaru MUĻĶOT veido stabils vārdu savienojums *ķert uz muļķi, uz nezināšanu*, kurā verbs *ķert* lietots pamatnozīmē saistījumā

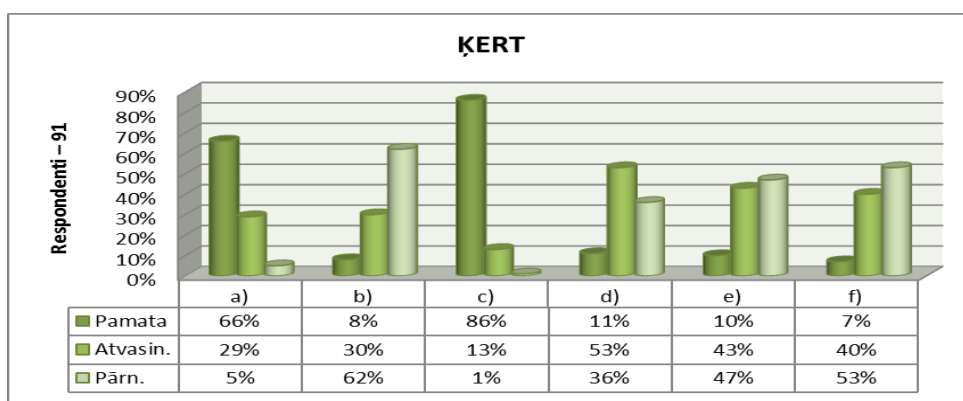
ar ietvara MUĻĶOT veidotājelementu *muļķis* (vai muļķa pazīme *nezināšana*), kas atbilst pozīcijai Cietējs (C).

28. tabula

Verba *ķert* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: 'strauji tvert, ņemt; arī strauji skart'.

a) Zēns <i>ķēra</i> maksšķeri un skrēja uz upi.
b) Aukstums <i>ķer</i> pie kauliem.
c) Suns <i>ķer</i> bēgošu kaķi.
d) Zēna sitiens <i>ķēra</i> plecu.
e) No purva mazliet <i>ķēra</i> arī citām saimniecībām.
f) Kur tu tādu grāmatu <i>ķēri</i> ?

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *ķert* nozīmju sistēmu ar anketas rezultātiem, var secināt, ka verba *ķert* pamatnozīme atbilst anketas a) un c) piemēram, kurus kā pamatnozīmi norādījuši attiecīgi 66% un 86% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa vecuma grupām skat. 29. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotā verba *ķert* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 3. grupas (25–40) un 4. grupas (40–60) respondentu atbildēm.

29. tabula

Verba *ķert* nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Veikli, ar rokām vai izmantojot kādu citu palīgierīci, satvert, censties notvert	a)	pamatnozīme	3. gr. 25–40 = 88%
		c)	pamatnozīme	4. gr. 40–60 = 89%
2.	Bojāt, fiziski iedarbojoties, trāpīt	d)	atvasinātā noz.	2. gr. 20–25 = 87%
				4. gr. 40–60 = 100%
3.	Censties iegūt	e)	pārnestā noz.	1. gr. 15–20 = 55%
		f)	pārnestā noz.	4. gr. 40–60 = 67%
4.	Skart, izraisot emocijas			2. gr. 20–25 = 49%
				3. gr. 25–40 = 50%
				3. gr. 25–40 = 63%
		–	–	–

Verba nest nozīmju sistēma

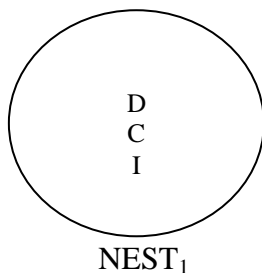
1. Virzoties pārvietot (ar rokām vai izmantojot kādu citu palīgierīci), piem.:

Sīkākos marmora oļus nesu pat plaukstās, bet tikai tā biju pārliccināta, ka ikviena šķemba aizpildīs tukšumu starp marmora bluķiem un dambis turēsies mūžīgi. (K)

Pārbaudījums izrādījās Venēcijas kanālu tiltiņi, kuriem pāri nācās divatā ar vīru nest bērnu ratiņus. (K)

Es strauta ūdeni tev krūzē nesu. (K)

Sliņķi izgudroja riteni un velosipēdu, jo negribēja iet kājām vai nest smagumus. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru $NEST_1$ raksturo veidotājelements, piem., *es, sliņķi*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *oļi, ratiņi, ūdens, smagumi* (priekšmeti), kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), un veidotājelements, piem., *plaukstas, krūze*, kas atbilst pozīcijai Instruments (I).

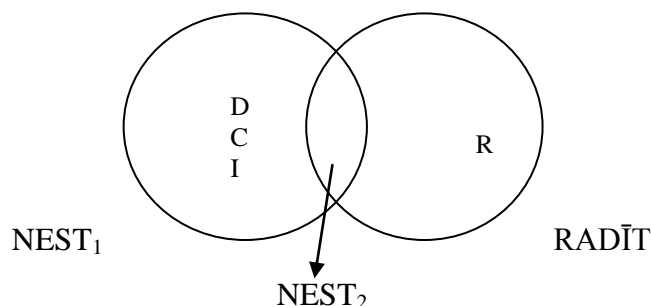
2. Radīt kādu rezultātu, ražot, piem.:

Bites no meža un pļavām nes medu. (K)

Līdzko aita divus gadus pēc kārtas nes pa jēram, viņa kļūst vienkārši par gaļu. (K)

Ābele nes augļus. (K)

Mēs visi esam redzējuši, kā augļu koki un krūmi nes augļus. (K)

Pārklājoties domu telpas KUSTĪBA ietvaram $NEST_1$ un domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaram $RADĪT$, rodas jauns starpietvars $NEST_2$. Attieksmes starp ietvaru $NEST_1$ un ietvaru $RADĪT$ ir metonīmiskas, respektīvi, ietvaru $NEST_2$ raksturo veidotājelements, piem., *bites, aita, ābele, koki, krūmi*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), savukārt pozīcijā Cietējs (C), kā apzīmējamais tiek izmantots ietvara $RADĪT$ veidotājelements, piem., *medus, jērs, augļi*, kas raksturo pozīciju Rezultāts (R), tādējādi

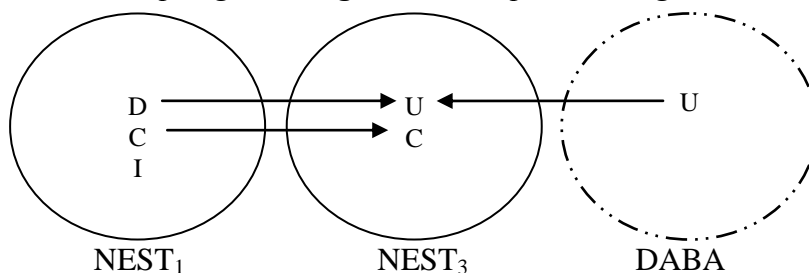
izveidojot metonīmijas tipu, kurā darbības rezultāts tiek lietots darbībai pakļautās reālijas vietā, respektīvi, pozīcijas Cietējs (C) vietā ir pozīcija Rezultāts (R), ko nosauc veidotājelements – kāds objekts, kas radies darbības rezultātā.

3. Pārvietot plūsmas rezultātā, piem.:

*Kad maksšķeres ir ielaistas, tad jāskatās, cik ātri **laivu nes vējš** vai **straume**.* (K)

*Kontinenta **upes nes ūdeņus** uz triju okeānu sateces baseiniem.* (K)

*Šie **mākoņi nes spēcīgas lietusgāzes**, krusu, pērkona negaisu, brāzmainu vēju.* (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars NEST₁ un domu telpa DABA veido jaunu ietvaru NEST₃. Attiecības starp ietvaru NEST₁ un domu telpu DABA ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru NEST₃ raksturo ietvara NEST₁ pozīcijas Darītājs (D) veidotājelements, kura vietu ietvarā NEST₃ ieņem pozīcija Uztvērums (U), kurā kā apzīmējama tiek izmantots domu telpas DABA veidotājelements, piem., *vējš, straume, upe, mākoņi*, un ietvara NEST₁ veidotājelements, piem., *laiva, ūdeņi, lietusgāzes*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C).

4. Radīt (kāda stāvokli), piem.:

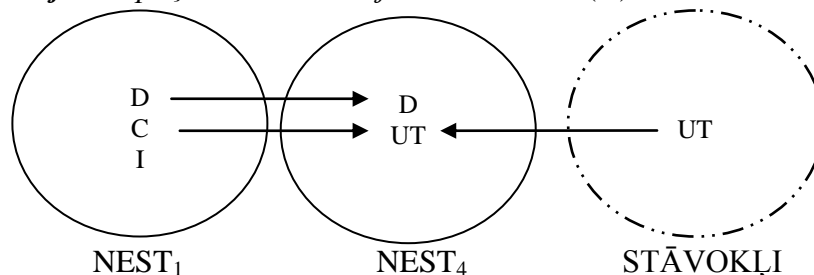
*Viņi tic, ka šīs **lietīņas nes veiksmi** izšķirošos dzīves brīžos, palīdz pieņemt svarīgus lēmumus un pasargā.* (K)

*Ja spēj tā kalpot savai ģimenei, ka tava ģimene ir laimīga, tad tu vari **nest** šo **mīlestību** citiem.* (K)

***Plūdi** Ventspils ielās kādam **nes peļņu**.* (K)

*Ikviens politisks **process** gan rada ieguvumus, gan **nes zaudējumus**.* (K)

*Marta **vējš** un aprīļa **lietus nes** mājā lielu **svētību**.* (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars NEST₁ un domu telpa STĀVOKĻI veido jaunu ietvaru NEST₄. Attiecības starp ietvaru NEST₁ un domu telpu STĀVOKĻI ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru NEST₄ raksturo veidotājelements, piem., *tu, lietīņas*,

plūdi, process, vējš, lietus, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), savukārt ietvara NEST₁ pozīcijas Cietējs (C) vietu ietvarā NEST₄ ieņem pozīcija Uztveres tēma (UT), kurā kā apzīmējama tiek izmantots domu telpas STĀVOKĻI veidotājelements, piem., *veiksme, mīlestība, peļņa, zaudējumi, svētība*.

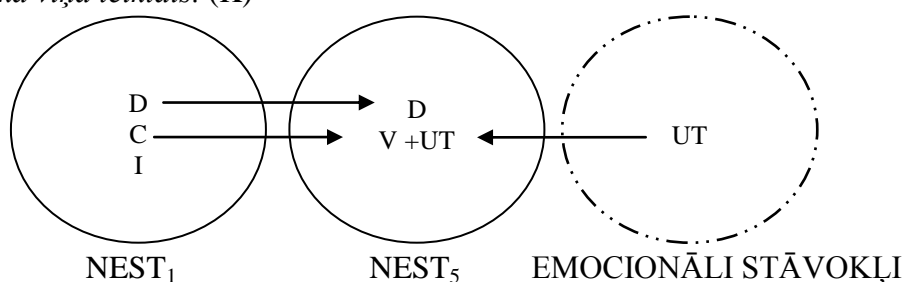
5. Izjust, glabāt (sevī), piem.:

Dziļi sirdī es nesu ticību brīnumam. (K)

„Latve” – sieviešu *koris* mūžam jauns un *nes sirdīs* lolotās brīvās Latvies *vārdu*. (K)

Nav labi strīdēties un vispār domāt nepareizas domas vai nest sevī negatīvas jūtas. (K)

Žesti var nest sevī daudz vairāk informācijas nekā vārdi un var liecināt par cilvēku spilgtāk nekā viņa teiktais. (K)

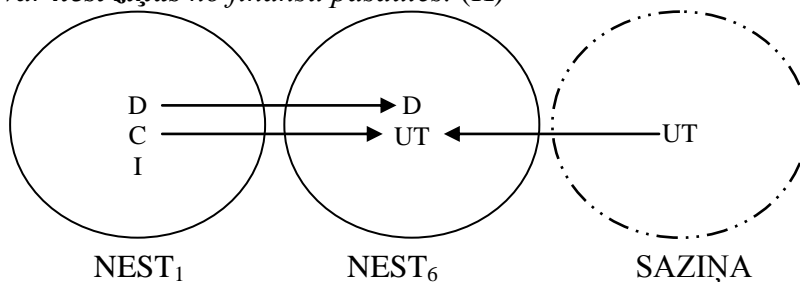
Domu telpas KUSTĪBA ietvars NEST₁ un domu telpa EMOCIONĀLI STĀVOKĻI veido jaunu ietvaru NEST₅. Attieksmes starp ietvaru NEST₁ un domu telpu EMOCIONĀLI STĀVOKĻI ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru NEST₅ raksturo veidotājelements, piem., *es, koris, žesti*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), turpretim ietvara NEST₁ pozīciju Cietējs (C) ieņem pozīcijas Vieta (V) un pozīcijas Uztveres tēma (UT) kombinācija, kurā pozīciju Vieta (V) raksturo veidotājelements, piem., *sirds, es*, bet pozīcijā Uztveres tēma (UT) kā apzīmējama tiek izmantots domu telpas EMOCIONĀLI STĀVOKĻI veidotājelements, piem., *ticība, vārds, jūtas, informācija*.

6. Informēt, piem.:

Kā izrādījās, Inna jau sen ir sapņojusi nest kultūru masām caur televīziju. (K)

Ja cilvēki nenāk pie kultūras, tad ir vērts pamēģināt nest kultūru tieši uz to vietu, kur uzturas cilvēki. (K)

Rīts var nest ziņas no finanšu pasaules. (K)

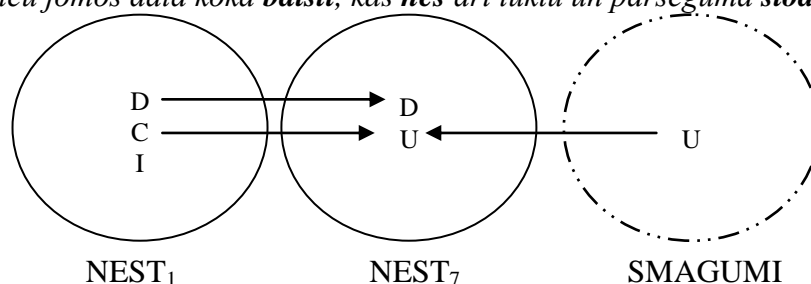
Domu telpas KUSTĪBA ietvars NEST₁ un domu telpa SAZIŅA veido jaunu ietvaru NEST₆. Attieksmes starp ietvaru NEST₁ un domu telpu SAZIŅA ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru NEST₆ raksturo ietvara NEST₁ veidotājelements, piem., *Inna, rīts*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), savukārt pozīcijā Uztveres tēma (UT), kas ieņem ietvara NEST₁ pozīcijas Cietējs (C) vietu, kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas SAZIŅA veidotājelements, piem., *kultūra, ziņas*.

7. Balstīt, būt tādām, uz kuru darbojas (kā) galvenā slodze un kurš nodrošina (kā) stabilitāti, piem.:

Stipri kauli ir ikviena cilvēka balsts – tie nes ķermeņa svaru un ļauj brīvi kustēties. (K)

Velju pārsegumu svaru nes vienkārši balsti. (K)

Baznīcu jomos daļa koka balsti, kas nes arī luktu un pārseguma slodzi. (K)

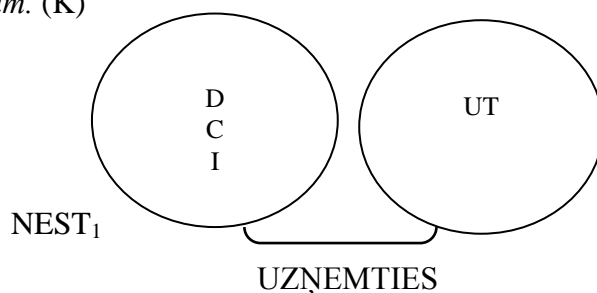
Domu telpas KUSTĪBA ietvars NEST₁ un domu telpa SMAGUMI veido jaunu ietvaru NEST₇. Attieksmes starp ietvaru NEST₁ un domu telpu SMAGUMI ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru NEST₇ raksturo veidotājelements, piem., *kauli, balsti*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), savukārt ietvara NEST₁ pozīciju Cietējs (C) ieņem pozīcija Uztvērums (U), kurā kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas SMAGUMI veidotājelements, piem., *svars, slodze*.

Stabili vārdu savienojumi

❖ Uzņemties, piem.:

Meitene nes pienākumus. (K)

Mākslinieks nes atbildību par to, ka mākslas darbi nebojātā stāvoklī tiks nogādāti un nodoti pircējam. (K)

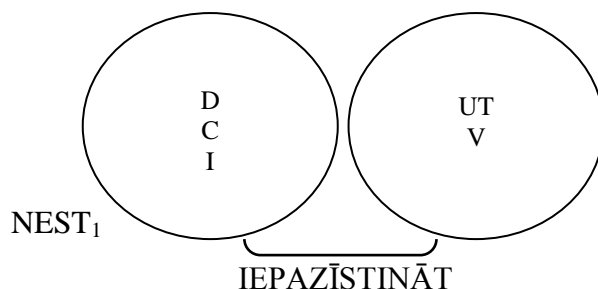
Domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaru UZŅEMTIES veido stabils vārdu savienojums *nest pienākumus, atbildību*, kurā verbs *nest* lietots pamatnozīmē saistījumā ar

ietvara UZŅĒMTIES veidotājelementu *pienākums (atbildība)*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT).

❖ Iepazīstināt (darīt zināmu), piem.:

*Viņa mērķis ir **nest** Latvijas **vārdu pasaulē**, kļūstot par pasaules slavenu aktieri.* (K)

*Valsts Akadēmiskais **koris nes** Latvijas **vārdu pasaulē**.* (K)

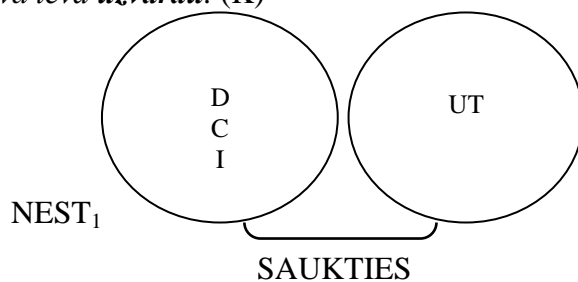
Domu telpas SAZIŅA ietvaru IEPAZĪSTINĀT veido stabils vārdu savienojums *nest vārdu pasaulē*, kurā verbs *nest* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara IEPAZĪSTINĀT veidotājelementu *vārds*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT), un veidotājelementu *pasaule*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Saukties, būt nosauktam, piem.:

*Mūsu viesnīca **nes** lepnās un skaistās Orinoko upes **vārdu**.* (K)

*Upītes tuvumā sastopami arī vietvārdi un māju nosaukumi, kas **nes** abus šo upes nosaukumu cilmes **vārdus**.* (K)

*Herberta Cukura meita ir Antineaju Cukurs, kura mūsdienās mīt tālajā Brazīlijā un godam **nes** sava tēva **uzvārdu**.* (K)

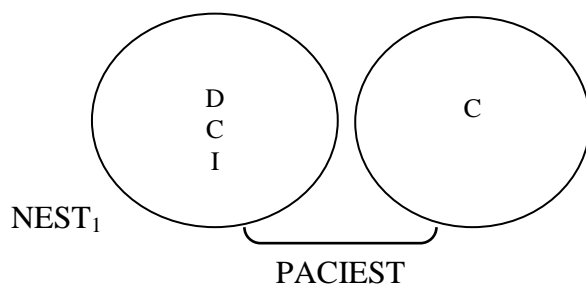

Domu telpas SAZIŅA ietvaru SAUKTIES veido stabils vārdu savienojums *nest vārdu, uzvārdu*, kurā verbs *nest* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara SAUKTIES veidotājelementu *vārds (uzvārds)*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT).

❖ Paciest (grūtības, bēdas, samierināties) (LFV 2000, 562), piem.:

*Vai Tu **nes** savu **krustu** ar prieku?* (K)

*Dzīvot laulībā ir **nest** otra **krustu** kā savu.* (K)

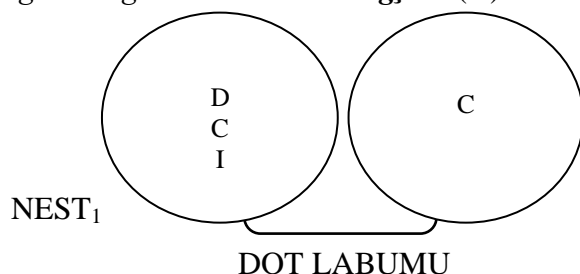
Domu telpas EMOCIONĀLI PROCESI ietvaru PACIEST veido stabils vārdu savienojums *nest krustu*, kurā verbs *nest* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara PACIEST veidotājelementu *krusts*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C).

❖ Dot labumu, vēlamo rezultātu (LFV 2000, 99), piem.:

Tērvetē investīcijas nes augļus. (K)

Domāju, ka sadarbības atsākšana varētu nest abpusēji pozitīvus augļus. (K)

Mērķtiecīgs un regulārs darbs nes augļus! (K)

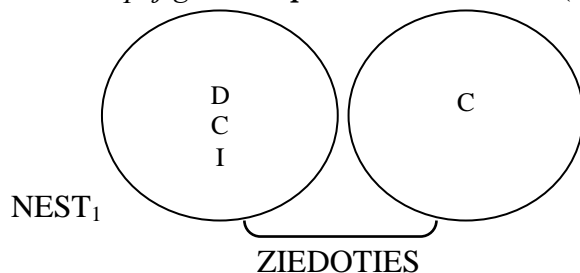
Domu telpas FIZISKI PROCESI vārdkopas ietvaru DOT LABUMU veido stabils vārdu savienojums *nest augļus*, kurā verbs *nest* lietots pamatnozīmē saistījumā ar vārdkopas ietvara DOT LABUMU veidotājelementu *augļi*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C).

❖ Ziedoties, piem.:

*Uzticība ir draudzības pirmais priekšnoteikums, tā, varētu teikt, kalpo par tempļa priekštelpu tad, kad gatavība **nest upurus** ir pats tempļis.* (K)

*Svarīgu un grūtu uzdevumu īstenošanā mums ir jāaizliedz pašiem sevi un jābūt gataviem **nest upurus**.* (K)

*Mīlestība, kas ir spējīga **nest upuri**, radīt brīnumu.* (K)

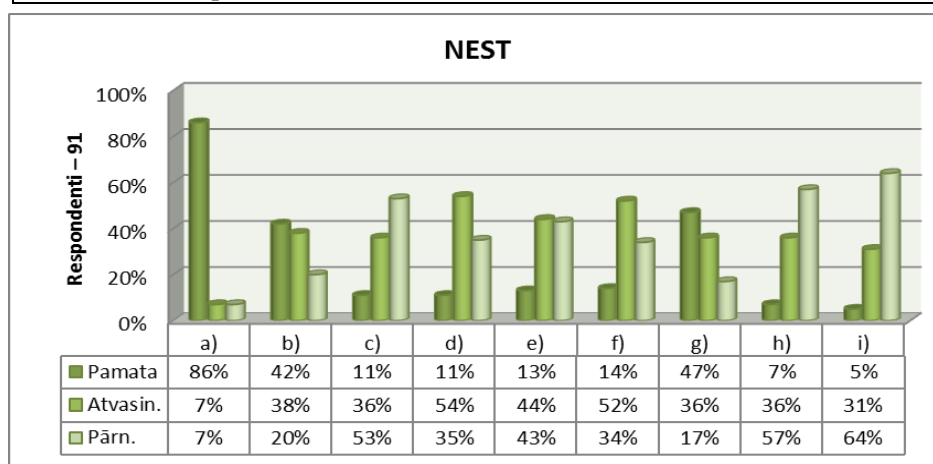

Domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaru ZIEDOTIES veido stabils vārdu savienojums *nest upurus (arī upuri)*, kurā verbs *nest* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara ZIEDOTIES veidotājelementu *upuri (upuris)*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C).

Verba *nest* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: ‘turot (ko) parasti rokās, uz muguras, uz pleciem un virzoties (kurp), pārvietot (to)’.

a) <i>Izskatījās, ka nācējs uz muguras nes lielu, smagu nastu.</i>
b) <i>Upe nes plostu lejup.</i>
c) <i>Katra pavasara diena nes sev līdzīgu pārsteigumu.</i>
d) <i>Tikko iestādītās ābelītes nesīs ražu pēc vairākiem gadiem.</i>
e) <i>Jumīšus dod aītām, lai aitas nestu jēriņus.</i>
f) <i>Augļkopība saimniecībai nes lielu peļņu.</i>
g) <i>Karavīri stalti nes formas tērpu.</i>
h) <i>Sauleskalns pelnīti nes godpilno Latvijas visskaistākā kalna nosaukumu.</i>
i) <i>Meitene nes pienākumus.</i>

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *nest* nozīmju sistēmu ar anketas rezultātiem, var secināt, ka verba *nest* pamatnozīme atbilst anketā norādītajam a) piemēram, kuru par pamatnozīmi uzskatījuši 86% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa vecuma grupām skat. 31. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotā verba *nest* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 1. grupas (15–20) un 4. grupas (40–60) respondentu atbildēm.

Verba *nest* nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Virzoties pārvietot (ar rokām vai izmantojot kādu citu palīgierīci)	a)	pamatnozīme	3. gr. 25–40 = 94% 4. gr. 40–60 = 100%
2.	Radīt kādu rezultātu, ražot	d) e) f)	atvasinātā noz. pārnestā noz. atvasinātā noz. pārnestā noz. atvasinātā noz. pārnestā noz.	1. gr. 15–20 = 63% 4. gr. 40–60 = 56% 2. gr. 20–25 = 51% 4. gr. 40–60 = 78% 2. gr. 20–25 = 59% 4. gr. 40–60 = 56%
3.	Pārvietot plūsmas rezultātā	b)	pamatnozīme	1. gr. 15–20 = 46%

				3. gr. 25–40 = 44% 4. gr. 40–60 = 44%
4.	Radīt (kāda stāvokli)	c)	pārnestā noz.	1. gr. 15–20 = 63%
5.	Izjust, glabāt (sevī)	i)	pārnestā noz.	1. gr. 15–20 = 76%
6.	Informēt	–	–	–
7.	Balstīt, būt tādām, uz kuru darbojas (kā) galvenā slodze un kurš nodrošina (tā) stabilitāti	–	–	–
❖	Saukties, būt nosauktam	h)	pārnestā noz.	2. gr. 20–25 = 60% 4. gr. 40–60 = 78%

Verba *ņemt* nozīmju sistēma

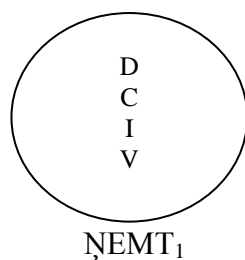
1. Iegūt, satvert ar rokām vai izmantojot kādu citu palīgierīci, arī pārvietot, piem.:

Zooveikalā pārdevēja piedāvāja kāmjus, taču viņiem ir ļoti īss mūžs, un Daina baidījās ņemt ar rokām tādu mazu, trauslu būtni. (K)

Vijolnieks gatavojas ņemt rokās instrumentu. (K)

Nedaudzajos brīvajos mirkļos Robertam tīk ņemt rokās fotoaparātu un iemūžināt visdažādākos mirkļus. (K)

Ēdienu no kopējā trauka ņem ar to karoti vai dakšīnu, kuru tur ielikusi namamāte. (K)

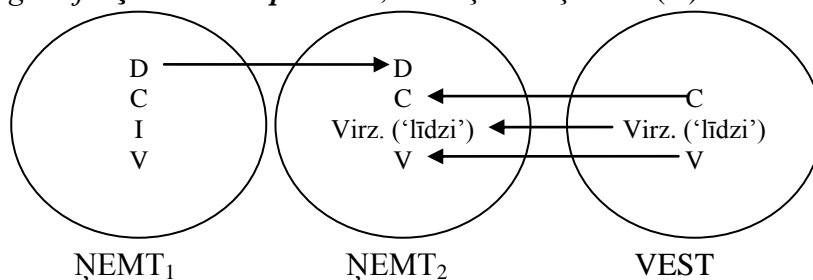

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru NEMT₁ raksturo veidotājelements, piem., *Daina*, *vijolnieks*, *Roberts*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *būtne*, *instruments*, *fotoaparāts*, *ēdiens*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), un veidotājelements, piem., *rokas*, *karote*, *dakšīna*, kas atbilst pozīcijai Instruments (I), kā arī veidotājelements, piem., *trauks*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

2. Vest sev līdzī, būt kopā (ar kādu), piem.:

Vienā brīdī gan aizliedza sievietēm ņemt līdzī nepilngadīgus bērnus. (K)

Viņš gribējās ņemt meitu pie sevis, bet viņa nav ļāvusi. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvari ŅEMT₁ un VEST veido jaunu ietvaru ŅEMT₂, ko raksturo ietvara ŅEMT₁ veidotājelements, piem., *sievietes, viņš*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), kā arī ietvara VEST veidotājelements, piem., *bērni, meita*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), veidotājelements, piem., *līdzī*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.), un veidotājelements, piem., *pie sevis*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

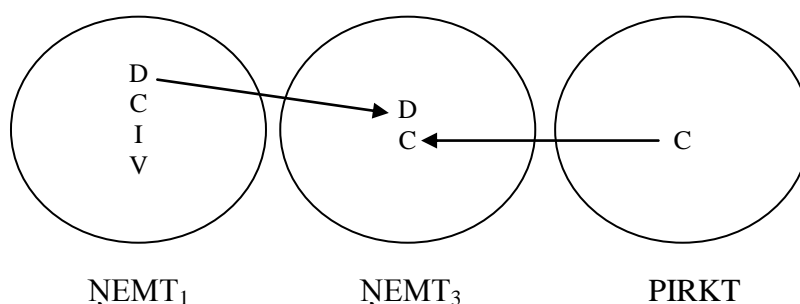
3. Veikt finansiālus darījumus (pirkt, iegādāties), piem.:

Apliem ir atlaides, iesaku ņemt, redziet, tikai trīs ir palikuši. (K)

Es rūpīgi palasu atsauksmes un tad ņemu spēli, kur abi elementi ir kopā, jo kvalitāte plus interesantums – lieliska spēle. (K)

Labi, ka putraini nav dārgi, tāpēc parasti tos ņemu. (K)

Ņemt teātra biļetes par puscenu. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars ŅEMT₁ un domu telpas FINANSES ietvars PIRKT veido jaunu ietvaru ŅEMT₃. To raksturo ietvara ŅEMT₁ veidotājelements, piem., *es*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un ietvara PIRKT veidotājelements, piem., *apļi, spēle, putraini, biļetes*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C).

4. Iegūt, lai izmantotu, piem.:

Domājot, kam ņemt kredītu – vēsturiskajai celtni vai ielu rekonstrukcijai, pašvaldība izvēlējās otro. (K)

Viņš man arī ieteica Tenno grāmatiņu „Atlētiskā vingrošana”, no kuras arī ņemu sev vingrojumus. (K)

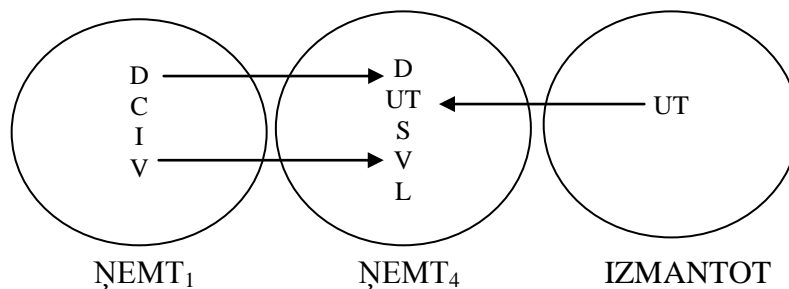
Jā, dziesmu bija ārkārtīgi daudz, mēs ar Guntaru ilgi prātojām, kuras mums ņemt. (K)

Rakstot eseju, varat ņemt citātus no Potera, Gredzenu pavēlnieka utt. (K)

No pavārgrāmatām es ņemu tikai idejas. (K)

Kad svars atgriežas, ņemu atkal citu diētu. (K)

Skolām visekonomiskāk būtu strādāt vasarā, bet brīvlaiku ņemt ziemā. (K)

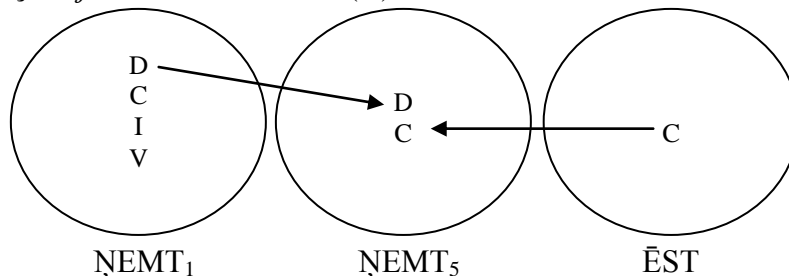
Domu telpas KUSTĪBA ietvars NEMT_1 un domu telpas FIZISKI PROCESI ietvars IZMANTOT veido jaunu ietvaru NEMT_4 . To raksturo ietvara NEMT_1 veidotājelements, piem., *es, mēs, skola*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *no Potera* (no grāmatas), *no Gredzenu pavēlnieka* (no grāmatas), *no pavārgrāmatām*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), un ietvara IZMANTOT veidotājelements, piem., *kredīts, vingrojumi, dziesmas, idejas, diēta, brīvlaiks*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT). Ietvaru NEMT_4 raksturo arī veidotājelements, piem., *es*, kas atbilst pozīcijai Saņēmējs (S), un veidotājelements, piem., *ziema*, kas atbilst pozīcijai Laiks (L).

5. Tvert pie zvejas rīka piestiprinātu ēsmu, ēst (parasti par zivīm), piem.:

*Ēsmas ziņā zivis vairs nav tik izvēlīgas kā vasarā un tagad labi **ņem slieku, odu** vai mušas **kāpuru**.* (K)

*Uz grunti **rauda** labprāt **ņem mannā**, kuru uztinu uz āķa ar šprinces palīdzību.* (K)

*Asaris **ņem** jebkuru dzīvo ēsmu.* (K)

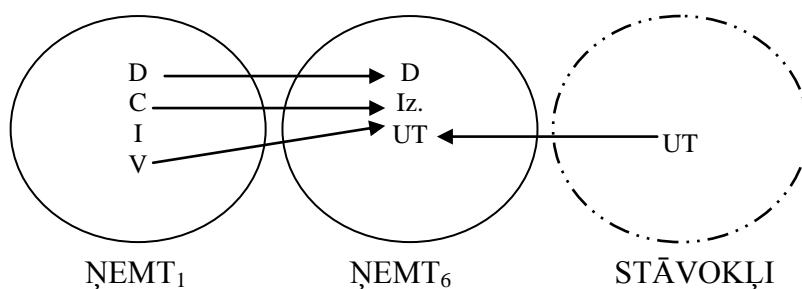

Domu telpas KUSTĪBA ietvars NEMT_1 un domu telpas FIZIOLOĢISKI PROCESI ietvars ĒST veido jaunu ietvaru NEMT_5 , ko raksturo ietvara NEMT_1 veidotājelements, piem., *zivis, rauda, asaris*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un ietvara ĒST veidotājelements, piem., *slieka, ods, kāpurs, mannā, ēsma*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C).

6. Saistīt (kādu), radīt (kam) kādu stāvokli, piem.:

***Viņš** jau bija dzirdējis par Jāņa spējām nokopēt portretus un labprāt piekrita **ņemt viņu** savā **apgādībā**.* (K)

*Universitātes Tiesību zinātņu programmas **direktors** ieteica notāriem **ņemt praksē** labākos **studentus**.* (K)

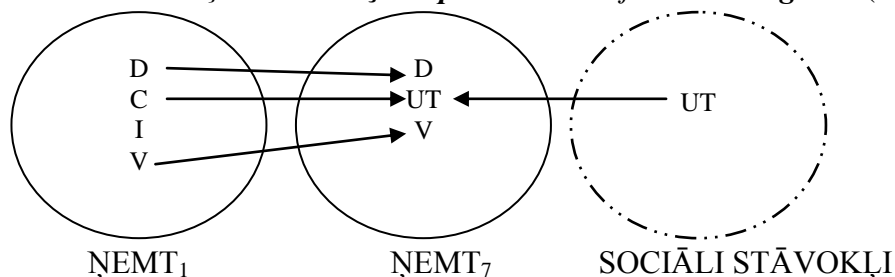

Domu telpas KUSTĪBA ietvars $\aleph\text{NEMT}_1$ un domu telpa STĀVOKĻI veido jaunu ietvaru $\aleph\text{NEMT}_6$. Attieksmes starp ietvaru $\aleph\text{NEMT}_1$ un domu telpu STĀVOKĻI ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru $\aleph\text{NEMT}_6$ raksturo veidotājelements, piem., *viņš, direktors*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), savukārt ietvara $\aleph\text{NEMT}_1$ pozīciju Cietējs (C) aizstāj pozīcija Izjutējs (Iz.), kuru raksturo veidotājelements, piem., *viņš, studenti*, turklāt, apzīmējot pozīciju Vieta (V), kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas STĀVOKĻI veidotājelements, piem., *apgādība, prakse*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT).

7. Gūt pārsvaru, piem.:

Aizsargājoties viņš „iezīmē un notur” savu teritoriju, viņam ir svarīgi ņemt virsroku, bailes zaudēt kontroli. (K)

Pēc intensīviem treniņiem sākām ņemt pirmās vietas jaunatnes regatēs. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars $\aleph\text{NEMT}_1$ un domu telpa SOCIĀLI STĀVOKĻI veido jaunu ietvaru $\aleph\text{NEMT}_7$. Attieksmes starp ietvaru $\aleph\text{NEMT}_1$ un domu telpu SOCIĀLI STĀVOKĻI ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru $\aleph\text{NEMT}_7$ raksturo veidotājelements, piem., *viņš, mēs*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), savukārt ietvara $\aleph\text{NEMT}_7$ pozīcijā Uztveres tēma (UT), kas ieņem ietvara $\aleph\text{NEMT}_1$ pozīcijas Cietējs (C) vietu, kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas SOCIĀLI STĀVOKĻI veidotājelements, piem., *virsroka, pirmā vieta*. Ietvaru $\aleph\text{NEMT}_7$ raksturo arī veidotājelements, piem., *regate*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

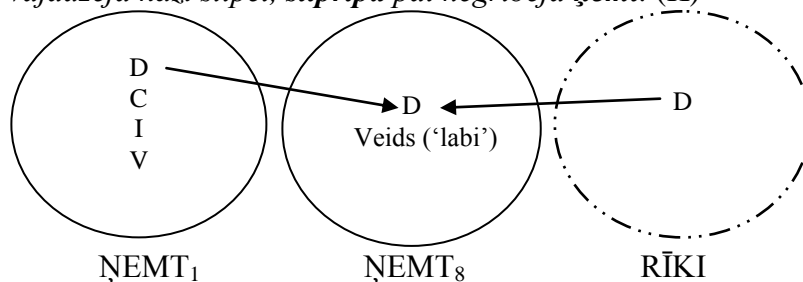
8. Griezti, šķelt (par rīku, tā elementu), piem.:

Tik gari mati, ka mašīna negribēja ņemt, vispirms vajadzēja apgriezt ar šķērēm, iznāca robaini. (K)

Fleksis ņem labi, bet tā griezējripa ir par īsu. (K)

Zāgējām uz maiņām: viens nozāgē vienu pusi, cik zāģis ņem, tad zāgē otrs. (K)

Kad vajadzēja nazi slīpēt, **slīpripa** pat negribēja **ņemt**. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars NEMT₁ un domu telpa RĪKI veido jaunu ietvaru NEMT₈. Attiecsmes starp ietvaru NEMT₁ un domu telpu RĪKI ir metaforiskas, respektīvi, ietvarā NEMT₈ pozīcijā Darītājs (D) kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas RĪKI veidotājelements, piem., *mašīna, fleksis, zāģis, slīpripa*. Ietvaru NEMT₈ raksturo arī semantiskais elements 'labi', kas atbilst pozīcijai Veids.

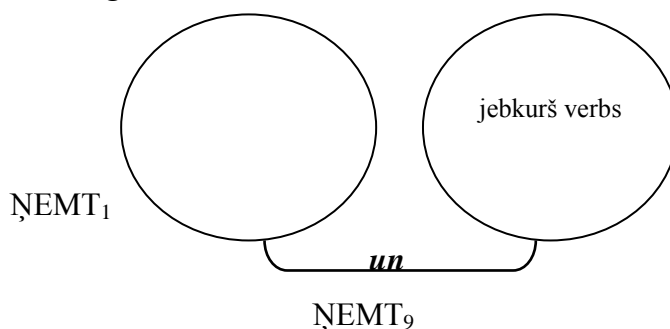
9. Rīkoties (aktīvi) bez aizķeršanās, piem.:

*Protams, ka nevar vienkārši **ņemt un pārspiest** no parauga.* (K)

*Džarmušs tiešām ir cieņas un apbrīnas vērts par izturību un neļaušanos kārdinājumam **ņemt un sapelnīt** lielo piķi.* (K)

*Kaut vai ko nelielu – **ņemt un piepildīt** kāda sapni.* (K)

*Man vienkārši gribas kaut ko darīt, tad nu arī **ņemu un daru**.* (K)

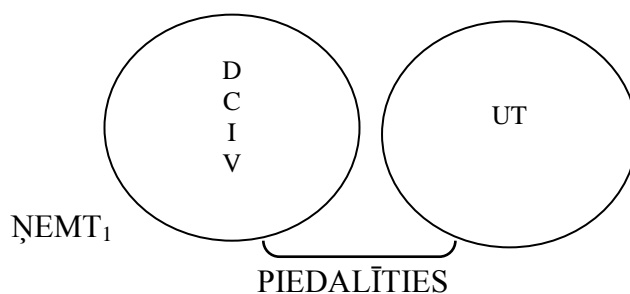
Domu telpas KUSTĪBA ietvars NEMT₁ un ietvars, kurā var tikt ietverts jebkurš verbs un saiklis *un*, kas saista šos ietvarus, veido jaunu ietvaru NEMT₉, kurā tiek atspoguļota Darītāja attiecsmes pret notiekošo darbību. Ietvarā NEMT₉ netiek nosaukta kustības verba *ņemt* darbības nozīme, tāpēc tajā semantiskās lomas nav svarīgas.

Stabili vārdu savienojumi

❖ Piedalīties, piem.:

*Siltuma ražotāji un piegādātāji, kas skatās tālāk, ir gatavi **ņemt dalību** energoefektivitātes paaugstināšanā.* (K)

*Projekts aicina skolēnus **ņemt dalību** konkursā.* (K)

Domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaru PIEDALĪTIES veido stabils vārdu savienojums *ņemt dalību*, kurā verbs *ņemt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara PIEDALĪTIES veidotājelementu *dalība*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT).

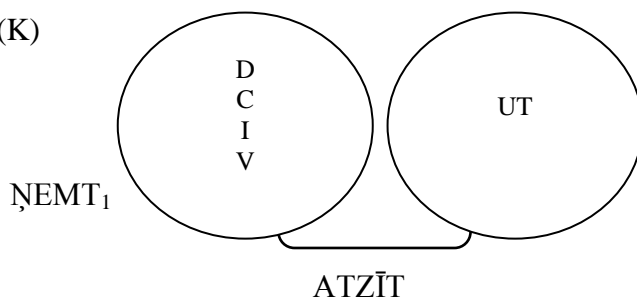
❖ Atzīt, uzskatīt (ko par paraugu), piem.:

*Treneris priecājas par komandas panākumiem un novēl pārējām komandām **ņemt priekšzīmi** no uzvarētājiem. (K)*

*Jumaras mežniecības mežsargs aicina **ņemt piemēru** no Stalbes pagasta meža īpašnieka. (K)*

*Autore uzskata, ka šo principu varētu **ņemt par pamatu** juridiskās tehnikas izstrādei. (K)*

*Vēl viena īpašība, kas viņam piemita, ko var **ņemt par piemēru**, ir tas, ka viņš mīlēja grāmatas. (K)*

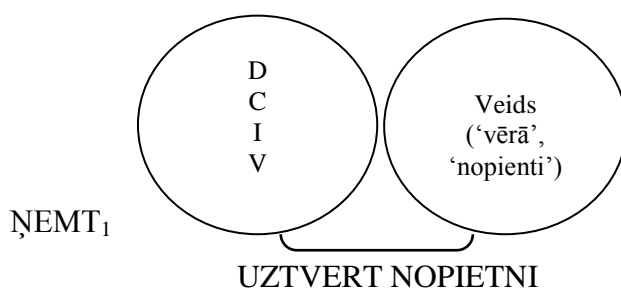

Domu telpas PRĀTA DARBĪBAS PROCESI ietvaru ATZĪT veido stabils vārdu savienojums *ņemt priekšzīmi, piemēru, par pamatu, par piemēru*, kurā verbs *ņemt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara ATZĪT veidotājelementu *priekšzīme (piemērs)*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT).

❖ Uztvert nopietni, piem.:

*Pašiem savs ražošanas cehs ir priekšrocība un iespēja **ņemt vērā** katra mūsu klienta specifiskās vēlmes un vajadzības. (K)*

*Tādā veidā vecāki pieradina bērnu viņus **ņemt nopietni** tikai tad, ja rīkojumi tiek izteikti vienīgi paceltā balsī. (K)*

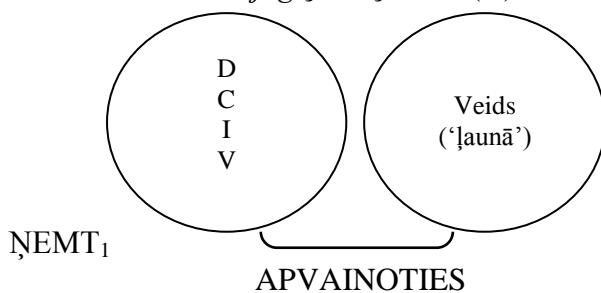

Domu telpas PRĀTA DARBĪBAS PROCESI vārdkopas ietvaru UZTVERT NOPIETNI veido stabils vārdu savienojums *ņemt vērā, nopietni*, kurā verbs *ņemt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar vārdkopas ietvara UZTVERT NOPIETNI veidotājelementu *vērā (nopietni)*, kas atbilst pozīcijai Veids.

❖ Apvainoties (pret kādu), piem.:

*Un visvairāk es **ņemu ļaunā**, ka jums tas izdevās tik labi.* (K)

*Anonīmus uzbrukumus nevajag **ņemt ļaunā**.* (K)

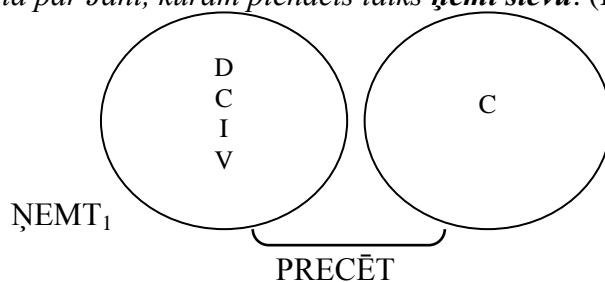

Domu telpas EMOCIONĀLI PROCESI ietvaru APVAINOTIES veido stabils vārdu savienojums *ņemt ļaunā*, kurā verbs *ņemt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara APVAINOTIES veidotājelementu *ļaunā*, kas atbilst pozīcijai Veids.

❖ Precēt (kādu), piem.:

*Pēc Martas nāves Mindaugs izlēma **ņemt par sievu** viņas māsu – Daumanta sievu.* (K)

*Luga stāsta par Jāni, kuram pienācis laiks **ņemt sievu**.* (K)

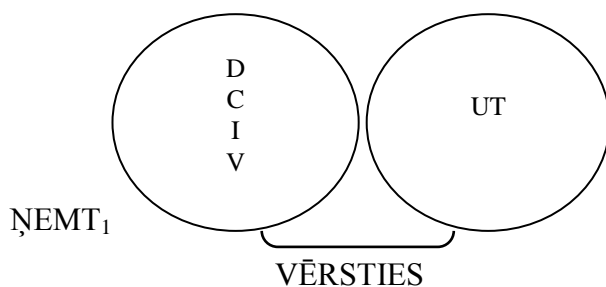

Domu telpas SOCIĀLI STĀVOKĻI ietvaru PRECĒT veido stabils vārdu savienojums *ņemt par sievu*, kurā verbs *ņemt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara PRECĒT veidotājelementu *par sievu*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C).

❖ Vērsties (pret kādu) (LFV 2000, 294), izteikt pārmētumus, piem.:

*Ceļu policija par pārkāpumu **ņem pie dziesmas** visus pēc kārtas.* (K)

*Ja nav čeku, ko uzrādīt, tad **ņem pie dziesmas** un konfiscē nelegālos ienākumus.* (K)

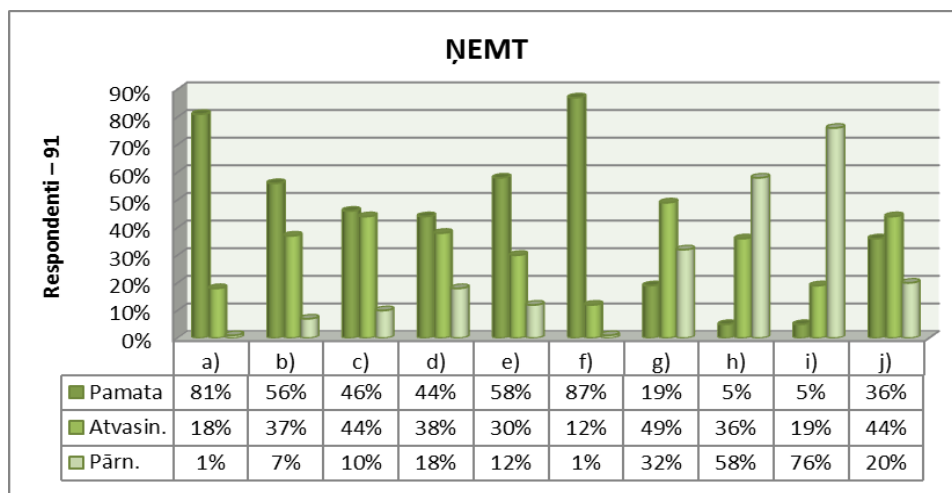
Domu telpas FIZISKA IEDARBĪBA ietvaru VĒRSTIES veido stabils vārdu savienojums *ņemt pie dziesmas*, kurā verbs *ņemt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara VĒRSTIES veidotājelementu *pie dziesmas*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT).

32. tabula

Verba *ņemt* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: ‘tvert (parasti ar roku), lai dabūtu, iegūtu, turētu, arī lai novietotu, pārvietotu’.

a) <i>Dēls nav varējis ņemt savu pasi un piedalīties vēlēšanās.</i>
b) <i>Šobrīd tēvs izlēmis ņemt bērnu pie sevis.</i>
c) <i>Vecāki nolemj ņemt bērnus līdzī tūristu pārgājienā.</i>
d) <i>Zēni nezināja, kur lai ņem naudu.</i>
e) <i>Apļiem ir atlaides, iesaku ņemt, redziet – tikai trīs ir palikuši.</i>
f) <i>Rudenī skolotāji neļāva skolas dārzā ņemt ābolus.</i>
g) <i>Pļāvējs ņem tik platu vālu, cik izkaps ļauj.</i>
h) <i>Vecāki ņēma un aizgāja uz teātri.</i>
i) <i>Ņemt dzīvi tādu, kāda tā ir.</i>
j) <i>Labprātāk šīs karūsas ņem slieku vai mušas kāpuru.</i>

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *ņemt* nozīmju sistēmu ar anketas rezultātiem, var secināt, ka verba *ņemt* pamatnozīme atbilst anketas a) un f) piemēram, kurus par pamatnozīmi attiecīgi norādījuši 81% un 87% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa vecuma grupām skat. 33. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autore izveidotā verba *ņemt* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 1. grupas (15–20), 2. grupas (20–25) un 3. grupas (25–40) respondentu atbildēm.

Verba *ņemt* nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Iegūt, satvert ar rokām vai izmantojot kādu citu palīgierīci, arī pārvietot	a)	pamatnozīme	1. gr. 15–20 = 83% 3. gr. 25–40 = 88%
2.	Vest sev līdzī, būt kopā (ar kādu)	b) c)	pamatnozīme pamatnozīme atvasinātā noz.	2. gr. 20–25 = 65% 2. gr. 20–25 = 49% 3. gr. 25–40 = 50%
3.	Veikt finansiālus darījumus (pirkt, iegādāties)	e)	pamatnozīme	1. gr. 15–20 = 65% 2. gr. 20–25 = 62%
4.	Iegūt, lai izmantotu	d) f) i)	pamatnozīme pamatnozīme pārnestā noz.	1. gr. 15–20 = 59% 2. gr. 20–25 = 89% 4. gr. 40–60 = 89% 3. gr. 25–40 = 88%
5.	Tvert pie zvejas rīka piestiprinātu ēsmu, ēst (parasti par zivīm)	j)	pamatnozīme atvasinātā noz.	1. gr. 15–20 = 45% 3. gr. 25–40 = 56%
6.	Saisīt (kādu), radīt (kam) kādu stāvokli	–	–	–
7.	Gūt pārsvaru	–	–	–
8.	Griezt, šķelt (par rīku, tā elementu)	g)	atvasinātā noz.	1. gr. 15–20 = 52% 2. gr. 20–25 = 56%
9.	Rīkoties (aktīvi) bez aizķeršanās	h)	pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 75%

Apkopojot kustības verbu, kas raksturo kustības ar rokām, nozīmju sistēmas, var izveidot šādu šīs apakšgrupas verbu nozīmju sistēmas apkopojumu.

Kustības verbu, kas raksturo kustības ar rokām, nozīmju sistēmas apkopojums

Verbs	Noz.	Semantiskie elementi	Semantiskās lomas	Tiešās atvasin. noz. // Domu telpas	Metonīm. noz. // Domu telpas	Metafor. noz. domu telpas
<i>celt</i>	1.	‘uz augšu’	D, C, V, Virz.			
	2.	‘uz augšu’	D, C, Virz.	VIRZĪT // KUSTĪBA		
	3.		D, Iz., L	MODINĀT // FIZISKA IEDARBĪBA		
	4.		D, UT	PALIELINĀT // FIZISKI STĀVOKĻI		
	5.	‘pāri’	D, C, Līdz., Virz.	PĀRVIETOT // KUSTĪBA		
	6.		D, C→R, V, Virz.		BŪVĒT // FIZISKI PROCESI	
	7.		D, UT			STĀVOKĻI
<i>cirst</i>	1.	‘strauji’	D, C, V, I, Veids			
	2.	‘strauji’	D, C→R, V, I, Veids		RADĪT // FIZISKI	

					PROCESI	
	3.	'strauji'	D, C, I, Veids	IEVAINOT // FIZISKA IEDARBĪBA		
	4.	'strauji' 'ciet'	D, C, Virz., V, Veids	VIRŽĪT // KUSTĪBA		
	5.	'strauji'	D, Virz., V, Veids	PĀRVIETOTIES // KUSTĪBA		
	6.	'ciet'	U, C, V, Virz., L			FIZIOLOĢISKI STĀVOKĻI
dot	1.		D, C, S			
	2.		D, C, S	LIETOT // FIZISKI PROCESI		
	3.		D, C	MAKSĀT // FINANCES		
	4.		D, C, UT	TIRGOT // FINANCES		
	5.		D, R	RADĪT // PRĀTA DARBĪBAS PROCESI // FIZISKI PROCESI		
	6.		D, C	SIST // FIZISKA IEDARBĪBA		
	7.		D, UT, S	VĒRTĒT // PRĀTA DARBĪBAS PROCESI		
	8.		D, UT, S			SAZIŅA
	9.		D, UT, Iz.			STĀVOKĻI
grūst	1.	'strauji'	D, C, V, Virz., Veids			
	2.	'strauji'	D, C, I, Veids	IEVAINOT // FIZISKA IEDARBĪBA		
	3.		D, C, V	SMALCINĀT // FIZISKI PROCESI		
	4.		D, Iz., UT			STĀVOKĻI
kalt	1.	'vairākkārt'	D, C, I, Veids			
	2.	'vairākkārt'	D, C → R, I, Veids		RADĪT // FIZISKI PROCESI	
	3.		D, UT, V			NODOMI
ķert	1.		D, C, I			
	2.		D, C	BOJĀT // FIZISKA IEDARBĪBA		
	3.		D, UT			IEGUVUMI
	4.		UT, Iz.			EMOCIONĀLI STĀVOKĻI
nest	1.		D, C, I			
	2.		D, C → R, I		RADĪT // FIZISKI PROCESI	
	3.		U, C			DABA
	4.		D, UT			STĀVOKĻI
	5.		D, V + UT			EMOCIONĀLI STĀVOKĻI
	6.		D, UT			SAZIŅA
	7.		D, U			SMAGUMI
ņemt	1.		D, C, I, V			
	2.	'līdzī'	D, C, Virz., V	VEST // KUSTĪBA		

3.		D, C	PIRKT // FINANSES		
4.		D, UT, S, V, L	IZMANTOT // FIZISKI PROCESI		
5.		D, C	ĒST // FIZIOLOĢISKI PROCESI		
6.		D, Iz., UT			STĀVOKĻI
7.		D, UT, V			SOCIĀLI STĀVOKĻI
8.	‘labi’	D, Veids			RĪKI
9.		ņemt un jebkurš verbs			

Tātad var secināt, ka kustības verbu *celt, cirst, dot, grūst, kalt, ķert, nest, ņemt* nozīmju sistēmu izveidē būtiski ir ņemt vērā:

1) semantiskos elementus, kas norāda virzienu un darbības veidu – ‘uz augšu’, ‘pāri’, ‘ciēt’, ‘līdzī’, ‘strauji’ un ‘vairākkārt’. Semantisko elementu perifērijā atrodas arī semantiskais elements ‘labi’, kas gan raksturo darbības kvalitāti, tomēr nozīmes izpratnē nav nozīmīgs;

2) pamatnozīmes semantisko lomu jeb pozīciju Darītājs un Cietējs kombināciju, kurā var būt minēta arī semantiskā loma jeb pozīcija Instruments, bet kustības vārdiem, kuru nozīmē ietverts semantiskais elements ‘rokām’, šī pozīcija bieži netiek minēta;

3) plašo saistāmību, jo vārdi gan pamatnozīmē, gan atvasinātajās nozīmēs spēj piesaistīt no diviem līdz pieciem aktantiem;

4) tiešās atvasinātās nozīmes, kurās:

- saplūduši divi domu telpas KUSTĪBA ietvari, piem., CELT + VIRZĪT, CELT + PĀRVIETOT, CIRST + VIRZĪT, CIRST + PĀRVIETOTIES, ŅEMT + VEST;

- saplūduši domu telpas KUSTĪBA ietvari ar dažādu domu telpu ietvariem, piem., ar domu telpas FIZISKA IEDARBĪBA ietvariem MODINĀT, IEVAINOT, SIST, BOJĀT, domu telpas FIZISKI PROCESI ietvariem BŪVĒT, LIETOT, RADĪT, SMALCINĀT, IZMANTOT, domu telpas FINANSES ietvariem MAKSĀT, TIRGOT, PIRKT, domu telpas PRĀTA DARBĪBAS PROCESI ietvariem RADĪT, VĒRTĒT, domu telpas FIZIOLOĢISKI PROCESI ietvaru ĒST;

5) metonīmiski motivētas nozīmes, piem., saplūduši domu telpas KUSTĪBA ietvari CIRST, KALT, NEST ar domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaru RADĪT, veidojot metonīmijas tipu, kurā darbības rezultāts tiek lietots darbībai pakļautās reālijas vietā, piem., *cirst āliņģus, kalt naudu, nest medu*;

6) metaforiski motivētas nozīmes, kuras veidojas, domu telpas KUSTĪBA ietvariem saplūstot ar šādām domu telpām: piem., STĀVOKĻI, SOCIĀLI STĀVOKĻI,

FIZIOLOĢISKI STĀVOKĻI, SAZIŅA, NODOMI, IEGUVUMI, EMOCIONĀLI STĀVOKĻI, DABA, NOSAUKUMI, SMAGUMI, RĪKI;

7) stabilus vārdu savienojumus, kuri veidojas saistījumā ar šādu domu telpu ietvaram: piem., domu telpas SAZIŅA ietvari IEBILST, PIEPRASĪT, IZKLĀSTĪT, ATGĀDINĀT u. c., domu telpas FIZISKI PROCESI ietvari PIEDĀVĀT, VEIDOT, ĪSTENOT, ŠAUT, RADĪT PAĀTRINĀJUMU u. c., domu telpas PRĀTA DARBĪBAS PROCESI ietvari IEGAUMĒT, MUĻĶOT, ATZĪT, UZTVERT NOPIETNI u. c.

Aplūkojot anketu rezultātus, jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotās kustības verbu, kas nosauc kustības ar rokām, nozīmju sistēmas lielākoties atbilst 4. grupas (40–60) un 3. grupas (25–40) respondentu atbildēm.

3.2. Ķermeņa vai lietas kā veseluma kustības (*bēgt, kāpt, klīst, krist, peldēt, ritēt, slīdēt*)

Verba *bēgt* nozīmju sistēma

1. Pamest savu atrašanās vietu (arī slepus, bez atļaujas), skriet, mukt, piem.:

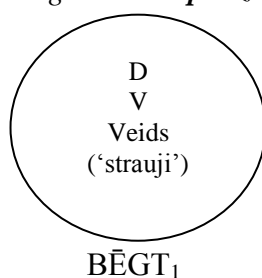
Viņš metās bēgt, bet tīģeris sekoja pa pēdām. (K)

Turklāt izmeklētājiem licies aizdomīgi, ka daudzi viesi metās bēgt, ieraugot policijas darbiniekus. (K)

Pirms kara viņai gan izdevās bēgt no Vācijas un pārcelties uz Ameriku. (K)

Ieslodzītajiem bēgt no cietuma slepus nav nelegāli, taču, ja bēglis tiek noķerts, viņš ir spiests atsēdēt atlikušo laiku. (K)

Tie bitenieki zina, kad bites grib no tropa iziet un bēgt. (K)

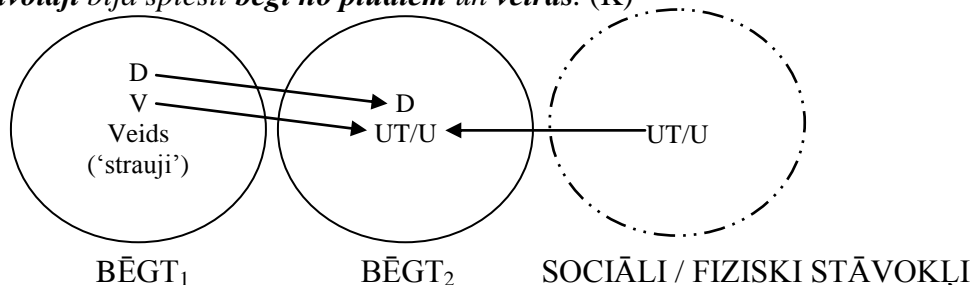
Domu telpas KUSTĪBA ietvaru BĒGT₁ veido semantiskais elements ‘strauji’, kas atbilst pozīcijai Veids, kā arī veidotājelements, piem., *viņš, viesi, viņa, ieslodzītie, bites*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un veidotājelements, piem., *no Vācijas, no cietuma, no tropa*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

2. Vairīties no nevēlamiem emocionāliem un sociāliem apstākļiem (arī sabiedrības, dabas katastrofām), piem.:

Darbinieki, rīkojot dažādus pasākumus, bēg no rutīnas un ikdienas. (K)

Citi, esot grūtos apstākļos, bēg no sabiedrības uzmanības. (K)

Iedzīvotāji bija spiesti bēgt no plūdiem un vētras. (K)

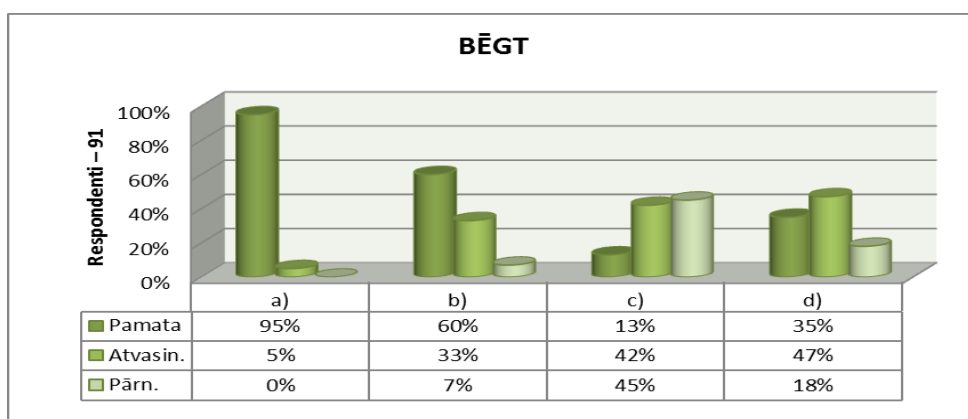
Domu telpas KUSTĪBA ietvars BĒGT₁ un domu telpa SOCIĀLI / FIZISKI STĀVOKĻI veido jaunu ietvaru BĒGT₂. Attiecības starp ietvaru BĒGT₁ un domu telpu SOCIĀLI / FIZISKI STĀVOKĻI ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru BĒGT₂ raksturo veidotājelements, piem., *darbinieki, citi, cilvēki, iedzīvotāji*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), savukārt ietvara BĒGT₁ Vietas (V) pozīcijas vietā kā apzīmējams tiek izmantots domu telpas SOCIĀLI / FIZISKI STĀVOKĻI veidotājelements, piem., *no rutīnas, ikdienas, no uzmanības*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT), vai veidotājelements, piem., *no plūdiem un vētras*, kas atbilst pozīcijai Uztvērums (U).

35. tabula

Verba *bēgt* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: ‘skriet prom (vairoties no sekotājiem, vajātājiem, draudošām briesmām u. tml.)’.

a) <i>Bērni bēg no laupītājiem.</i>
b) <i>Sadur autobusa pasažieri, mēģina bēgt no konvoja, uzbrūk policistam ar pildspalvu.</i>
c) <i>Baidoties cunami, daudzi cilvēki bēga uz kalniem.</i>
d) <i>Man gribas bēgt no sabiedrības, kurā pavadu lielāko daļu sava laika.</i>

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *bēgt* nozīmju sistēmu ar anketu rezultātiem, var secināt, ka verba *bēgt* pamatnozīme atbilst anketās norādītajam a) piemēram, kuru par pamatnozīmi uzskatījuši 95% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa

vecuma grupām skat. 36. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotā verba *bēgt* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 4. grupas (40–60) respondentu atbildēm.

36. tabula

Verba *bēgt* nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores dotā nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Pamest savu atrašanās vietu (arī slepus, bez atļaujas), skriet, mukt	a)	pamatnozīme	2. gr. 20–25 = 100% 4. gr. 40–60 = 100%
		b)	pamatnozīme	2. gr. 20–25 = 89% 4. gr. 40–60 = 100%
2.	Vairīties no nevēlamiem emocionāliem un sociāliem apstākļiem (arī sabiedrības, dabas katastrofām)	c)	pamatnozīme	2. gr. 20–25 = 89% 4. gr. 40–60 = 100%
		d)	pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 44% 4. gr. 40–60 = 45%

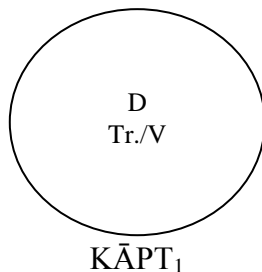
Verba *kāpt* nozīmju sistēma

1. Virzīties (arī pārvarēt kaut ko), rāpties (kur, kam pāri), piem.:

Pēc tam mums nākas kāpt pa kāpnēm augšā līdz pašām Krimuldas pilsdrupām. (K)

Sāk jau krēslos, un, lai gan no lejas čiekurus vispār neizdodas ieraudzīt, nākas vien kāpt eglē. (K)

No sākuma vēl mēģinām dziļākās vietas braukt, bet ātri apnīk visu laiku kāpt laivā iekšā un pēc brīža ārā. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru KĀPT₁ raksturo veidotājelements, piem., *mēs, viņš*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *pa kāpnēm*, kas atbilst pozīcijai Trajektorija (Tr.), un veidotājelements, piem., *eglē, laivā*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

2. Palielināties, piem.:

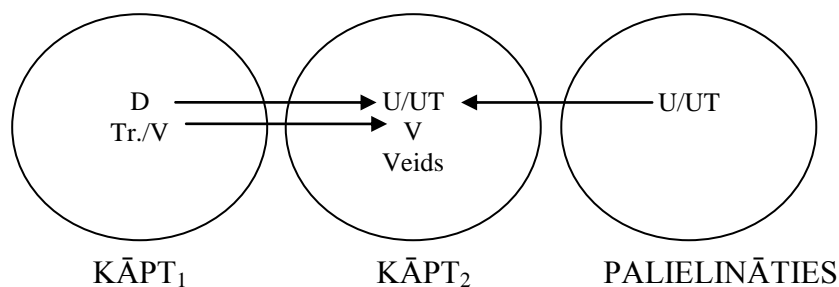
Lielaļās upēs kāpj ūdens līmenis. (K)

Jau tagad gada temperatūras līkne pārliecinoši kāpj, nokritušo nokrišņu daudzums pārsniedz ilggadējos vidējos rādītājus, ledāji kūst. (K)

Pasaules cenas naftai un degvielai sāka kāpt. (K)

Viņa norāda, ka algas pakāpeniski kāpj, kamēr cenu kāpums sarūk. (K)

Inflācija mūsu valstī turpina kāpt. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars KĀPT₁ un domu telpas FIZISKI STĀVOKĻI ietvars PALIELINĀTIES veido ietvaru KĀPT₂. To raksturo veidotājelements, piem., *līmenis, līkne, cena, alga, inflācija*, kas atbilst ietvara KĀPT₁ pozīcijai Darītājs (D), kas ietvarā KĀPT₂ nosauc ietvara PALIELINĀTIES veidotājelementu, kas atbilst pozīcijai Uztvērums (U) vai Uztveres tēma (UT). Ietvaru KĀPT₂ raksturo arī veidotājelements, piem., *upē*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), kā arī veidotājelements, piem., *pārliecinoši, pakāpeniski*, kas atbilst pozīcijai Veids.

3. Virzīties augšup, piem.:

Pirmspusdienas saule kāpj arvien augstāk. (K)

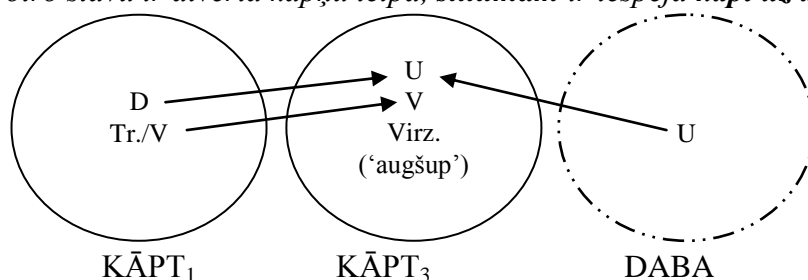
No pamales kāpj tumši mākoņi. (K)

Laiks, kad migla kāpj no Gaujas senlejas un vāliem atveļ atmiņas un pārdomas par tuviem aizgājējiem un dzīvesgudrajiem senčiem. (K)

Salna no purva kāpj arvien augstāk. (K)

Dūmi no skursteņiem kāpj balti. (K)

Ja uz otro stāvu ir atvērta kāpņu telpa, siltumam ir iespēja kāpt uz augšu. (K)

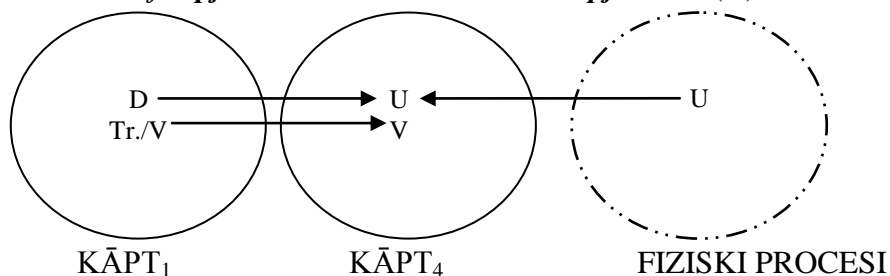
Domu telpas KUSTĪBA ietvars KĀPT₁ un domu telpa DABA veido jaunu ietvaru KĀPT₃. Attiecības starp ietvaru KĀPT₁ un domu telpu DABA ir metaforiskas, respektīvi, ietvarā KĀPT₃ Darītāja (D) pozīciju ieņem Uztvēruma (U) pozīcija, kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas DABA veidotājelements, piem., *saule, mākoņi, migla, salna, dūmi, siltums*. Ietvaru KĀPT₃ veido arī veidotājelements, piem., *augstāk, uz augšu*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.), un veidotājelements, piem., *pamale, Gaujas senleja, vāli, purvs, skursteņi*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

4. Parādīties, ietekmējot pašsajūtu, piem.:

Kuņģis sāk dumpoties, kuņģa skābe sāk kāpt rīklē. (K)

Asaras kāpj acīs, šķiroties no mājām, ikviens ir baigas neziņas nomākts. (K)

Cik bieži tu norij sājpu vai dusmu kamolu, kas kāpj kaklā. (K)

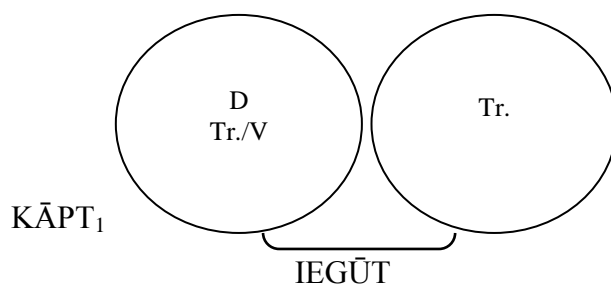
Domu telpas KUSTĪBA ietvars KĀPT₁ un domu telpa FIZISKI PROCESI veido jaunu ietvaru KĀPT₄. Attiecības starp ietvaru KĀPT₁ un domu telpu FIZISKI PROCESI ir metaforiskas, respektīvi, ietvara KĀPT₁ Darītāja (D) pozīciju ietvarā KĀPT₄ aizstāj Uztvēruma (U) pozīcija, kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas FIZISKI PROCESI veidotājelements, piem., *skābe, asaras, kamols* (sājpu, dusmu). Ietvaru KĀPT₄ raksturo arī veidotājelements, piem., *rīklē, acīs, kaklā*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

Stabili vārdu savienojumi

❖ Iegūt citu sociālo stāvokli, kļūt ievērojamākam, materiāli nodrošinātākam, piem.:

Vis ir atkarīgs no manis – vai es turpināšu kāpt pa karjeras kāpnēm vai nē. (K)

Tur sarodas cilvēki, kam piemīt nevaldāma kāre kāpt pa karjeras kāpnēm. (K)

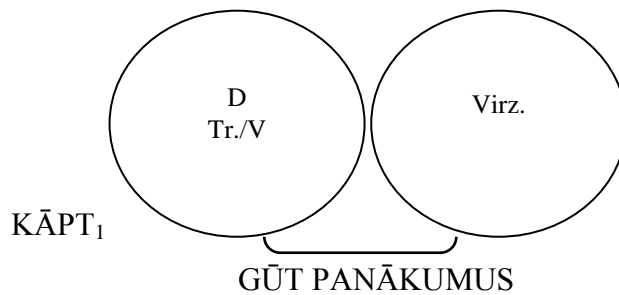

Domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaru IEGŪT veido stabils vārdu savienojums *kāpt pa karjeras kāpnēm*, kurā verbs *kāpt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara IEGŪT veidotājelementu *pa karjeras kāpnēm*, kas atbilst pozīcijai Trajektorijas (Tr).

❖ Gūt panākumus, sasniegt labāku stāvokli sabiedrībā, kļūt ievērojamākam, piem.:

Un ar nesavaldāmu varu viņu sagrāba griba tikt laukā no šī stāvokļa, kāpt augstāk par citiem. (K)

Domāju, ka komandai nav par ko uztraukties, jo slovēņi jau ir uzvarēti un tagad varam tikai kāpt augstāk. (K)

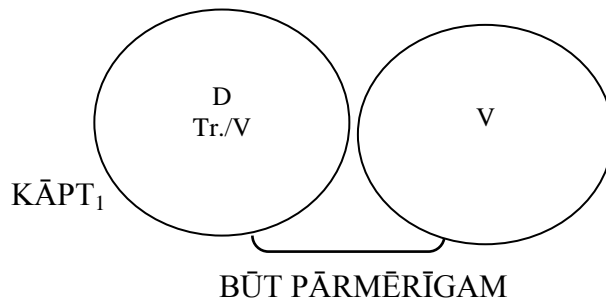

Domu telpas FIZISKI PROCESI vārdkopas ietvaru GŪT PANĀKUMUS veido stabils vārdu savienojums *kāpt augstāk*, kurā verbs *kāpt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar vārdkopas ietvara GŪT PANĀKUMUS veidotājelementu *augstāk*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

❖ Būt pārmērīgā daudzumā, piem.:

Emocijas kāpj pāri malām un kā sāļas asaras rit pār manu vaigu. (K)

Dāvināšanas prieks kāpj pāri malām. (K)

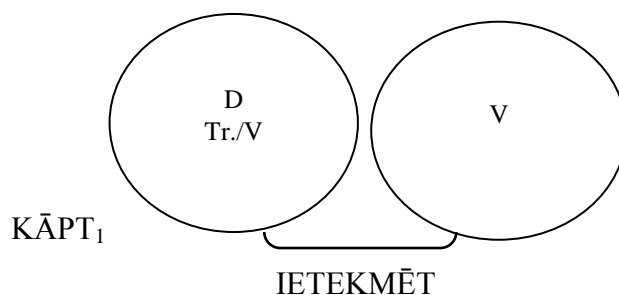

Domu telpas PAZĪMES ietvaru BŪT PĀRMĒRĪGAM veido stabils vārdu savienojums *kāpt pāri malām*, kurā verbs *kāpt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara BŪT PĀRMĒRĪGAM veidotājelementu *pāri malām*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Ietekmēt, piem.:

Pat zemapziņas līmenī nedodiet citiem vēstījumu, ka var kāpt jums uz auguma. (K)

Jā, man patīk kāpt. Kāpt kokos, kāpt uz galvas, bet lielākais kāpiens ir pati dzīvīte. (K)

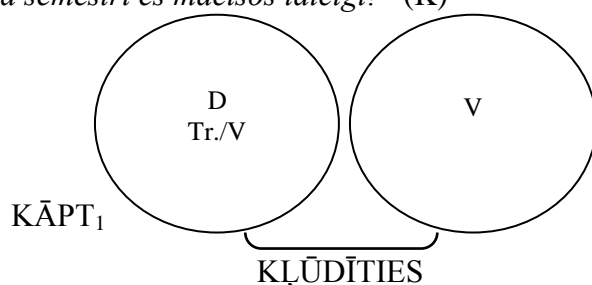

Domu telpas FIZISKA IEDARBĪBA ietvaru IETEKMĒT veido stabils vārdu savienojums *kāpt uz auguma (galvas)*, kurā verbs *kāpt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara IETEKMĒT veidotājelementu *uz auguma (galvas)*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Kļūdīties, piem.:

Noguris kāpt uz svešiem grābekļiem, izgatavo pats savu. (K)

Vai Tev bieži gadās **kāpt uz veciem grābekļiem**? Vai Tu pēc katras sesijas saki:
 „Viss, nākamajā semestrī es mācīšos laicīgi!” (K)

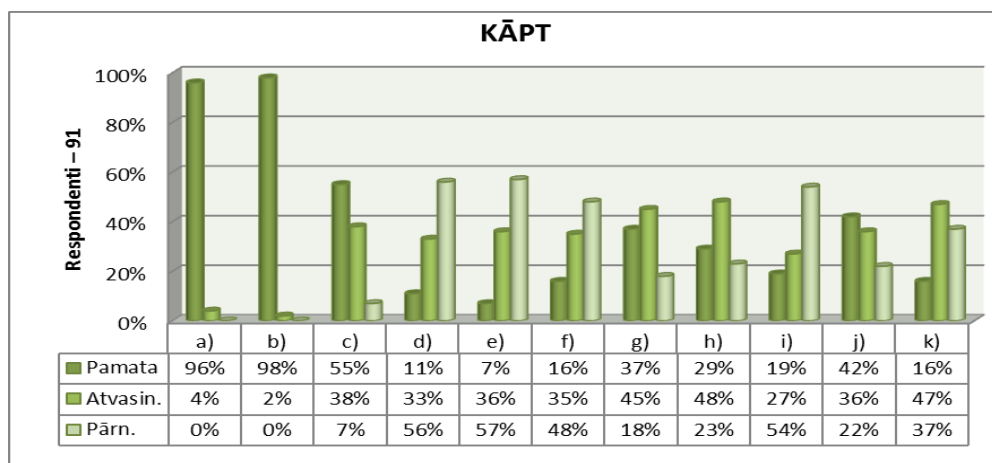
Domu telpas PRĀTA DARBĪBAS PROCESI ietvaru KĻŪDĪTIES veido stabils vārdu savienojums, kurā verbs *kāpt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara KĻŪDĪTIES veidotājelementu *uz grābekļiem*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

37. tabula

Verba *kāpt* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: ‘ejot virzīties (augšup vai lejup pa slīpu virsmu)’.

a) Ceļotājs kāpj kalnā.
b) Bērni kāpj augšā pa trepēm.
c) Zvejnieki kāpa laivā un devās zvejā.
d) Autobuss lēni kāpj kalnā.
e) Smarža lēni kāpj augšup pa irbulīšiem un maigi aromatizē telpu.
f) Mēness zvaigžņotajās debesīs kāpa arvien augstāk.
g) Ūdens līmenis upē kāpj .
h) Kad temperatūra palielinās, tad strauji kāpj spiediens sistēmā.
i) Ar nesavaldāmu varu viņu sagrāba griba tikt laukā no šī stāvokļa, kāpt augstāk par citiem, pacelties pār visu pagastu.
j) Ceļš sākas Kūrā, ko uzskata par vecāko pilsētu Šveicē, šķērso ieleju, tad kāpj augšup un sasniedz kosmopolītisko Sanktmoricas kūrortu.
k) Meitene, nesot smagu somu, kāpj uz savas mājas pusi.

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *kāpt* nozīmju sistēmu ar anketu rezultātiem, var secināt, ka verba *kāpt* pamatnozīme atbilst anketas a), b), c), d) piemēriem, kurus kā pamatnozīmi norādījuši attiecīgi 96%, 98%, 55%, 11% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu

pa vecuma grupām skat. 38. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotā verba *kāpt* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 2. grupas (20–25) respondentu atbildēm.

38. tabula

Verba *kāpt* nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores dotā nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Virzīties (arī pārvarēt kaut ko), rāpties (kur, kam pāri)	a) b) c)	pamatnozīme pamatnozīme pamatnozīme	2. gr. 20–25 = 100% 4. gr. 40–60 = 100% 2. gr. 20–25 = 100% 4. gr. 40–60 = 100% 1. gr. 15–20 = 55% 4. gr. 40–60 = 89%
2.	Palielināties	g) h)	pamatnozīme atvasinātā noz. atvasinātā noz.	1. gr. 15–20 = 52% 2. gr. 20–25 = 57% 2. gr. 20–25 = 58%
3.	Virzīties augšup	f) k) j)	pārnestā noz. atvasinātā noz. atvasinātā noz. pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 62% 2. gr. 20–25 = 51% 3. gr. 25–40 = 50% 4. gr. 40–60 = 67%
4.	Parādīties, ietekmējot pašsajūtu	–	–	–
❖	Gūt panākumus, sasniegt labāku stāvokli sabiedrībā, kļūt ievērojamākam	i)	pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 76%

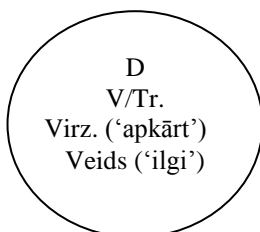
Verba *klīst* nozīmju sistēma

1. Pārvietoties ilgāku laiku bez noteikta mērķa, mainot savu atrašanās vietu, piem.:

Viņš caurām dienām guļ, klīst pa vientuļo māju. (K)

Jau sešdesmit miljonus gadu dažādi degunradži klīst apkārt pa pasauli. (K)

Latvijas darba tirgū nereti var vērot, ka darbinieki klīst no vienas darbavietas uz otru. (K)

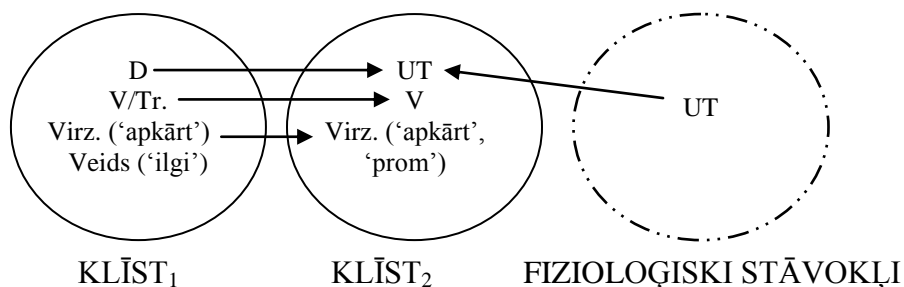
KLĪST₁

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru KLĪST₁ raksturo semantiskais elements 'ilgi', kas atbilst pozīcijai Veids, veidotājelements, piem., *viņš, degunradži, darbinieki*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *māja, pasaule*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), veidotājelements, piem., *no vienas darbavietas uz otru*, kas atbilst pozīcijai Trajektorija (Tr.), un veidotājelements, piem., *apkārt*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

2. Nespēt noturēt uzmanību, nespēt koncentrēties, piem.:

Viņa bērnišķīgi tiešais un atvērtais skatiens bez īpaša mērķa klīst apkārt pa salonu. (K)

Man bieži ir tā, ka domas klīst prom no tā, kas ir jādara. (K)

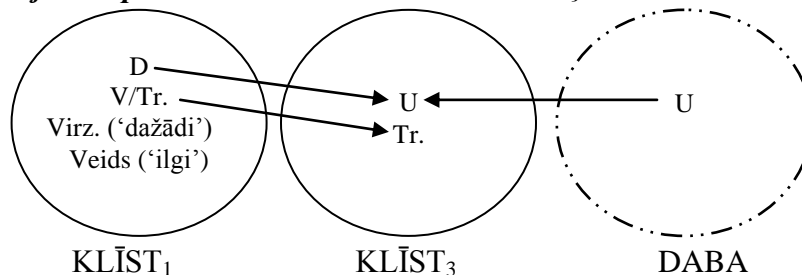
Domu telpas KUSTĪBA ietvars KLĪST₁ un domu telpa FIZIOLOĢISKI STĀVOKĻI veido jaunu ietvaru KLĪST₂. Attieksmes starp ietvaru KLĪST₁ un domu telpu FIZIOLOĢISKI STĀVOKĻI ir metaforiskas, respektīvi, ietvara KLĪST₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā KLĪST₂ ieņem pozīcija Uztveres tēma (UT), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas FIZIOLOĢISKI STĀVOKĻI veidotājelements, piem., *domas, skatiens*. Ietvaru KLĪST₂ raksturo arī veidotājelements, piem., *pa salonu*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), un veidotājelements, piem., *apkārt, prom*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

3. Izplatīties, plūst, piem.:

Pār lauku cēli un daiļi klīst migla. (K)

Šodien pār Ontārio ielejām klīst migla un brīžiem nolaižas tik zemu, ka pārvēršas sīkās lietus lāsītēs. (K)

Brīvie vēji klīst pār lauku, un tikai lielā akmens dēļ tie met līkumus. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars KLĪST₁ un domu telpa DABA veido jaunu ietvaru KLĪST₃. Attieksmes starp ietvaru KLĪST₁ un domu telpu DABA ir metaforiskas, respektīvi, ietvara KLĪST₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā KLĪST₃ ieņem pozīcija Uztvērums (U), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas DABA veidotājelements, piem., *migla, vējš*. Ietvaru KLĪST₃ raksturo arī veidotājelements, piem., *pār lauku, pār ielejām*, kas atbilst pozīcijai Trajektorija (Tr.).

4. Tikt izplatītam, piem.:

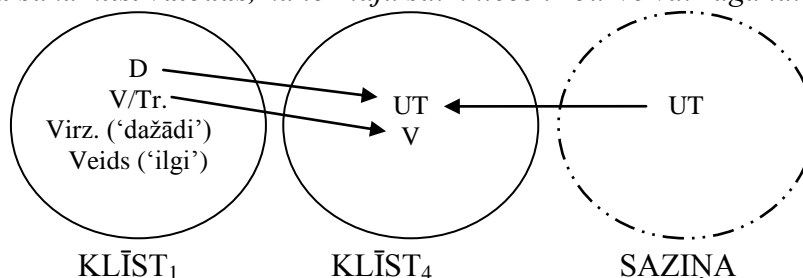
Par jūsu grēkiem jau klīst leģendas. (K)

Klīst baumas, ka rakstnieces stāstītais būs stipri vien pārveidots. (K)

Par elektroniskā paraksta nepieciešamību **klīst runas** jau vairākus gadus. (K)

Līdz pat mūsdienām **klīst nostāsti** par to, ka slavenie Piebalgas audēji savu skaisto darinājumu rakstus esot nozaguši. (K)

Ciemā sāka klīst valodas, ka to māju saimniece ir burve vai ragana. (K)

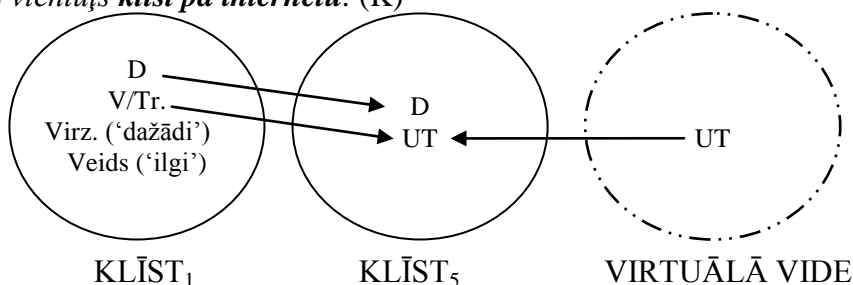
Domu telpas KUSTĪBA ietvars KLĪST₁ un domu telpa SAZIŅA veido jaunu ietvaru KLĪST₄. Attieksmes starp ietvaru KLĪST₁ un domu telpu SAZIŅA ir metaforiskas, respektīvi, ietvarā KLĪST₄ pozīciju Darītājs (D) ieņem pozīcija Uztveres tēma (UT), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas SAZIŅA veidotājelements, piem., *leģendas, baumas, runas, nostāsti, valodas*. Ietvaru KLĪST₄ raksturo arī ietvara KLĪST₁ veidotājelements, piem., *ciemā*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

5. Atrodies noteiktā (interneta) vidē, meklēt informāciju (arī bezmērķīgi), piem.:

*Man ir zināms **cilvēks**, kurš **klīst pa interneta plašumiem** ar domu „krāt” ideju fragmentus.* (K)

Tavi **bērni** varbūt tā dara, **klīst pa internetu**. (K)

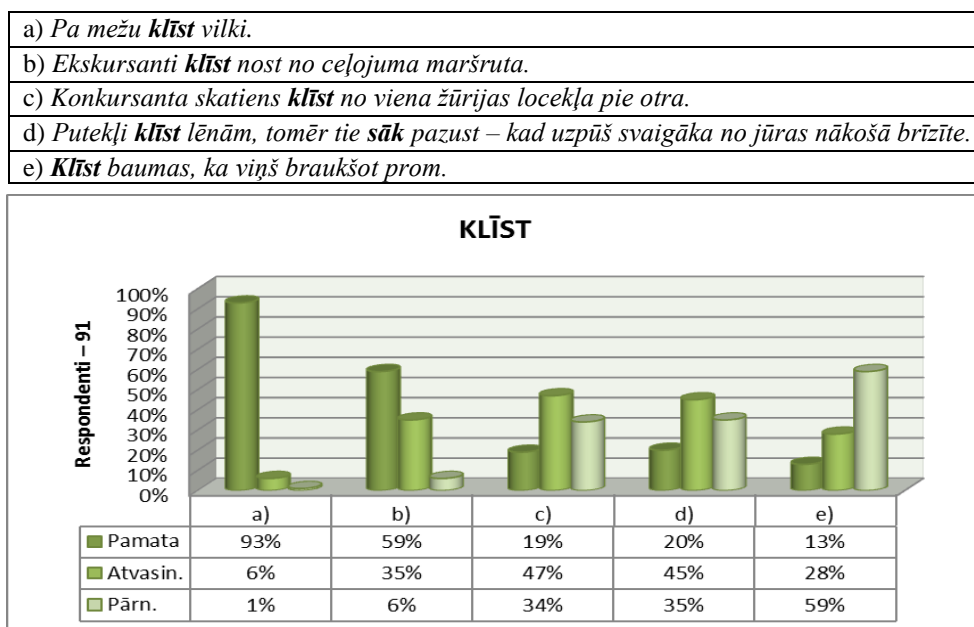
Viņš vientuļš **klīst pa internetu**. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars KLĪST₁ un domu telpa VIRTUĀLĀ VIDE veido jaunu ietvaru KLĪST₅. Attieksmes starp ietvaru KLĪST₁ un domu telpu VIRTUĀLĀ VIDE ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru KLĪST₅ raksturo ietvara KLĪST₁ veidotājelements, piem., *cilvēks, bērni, viņš*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), savukārt pozīciju Vieta (V) aizstāj pozīcija Uztveres tēma (UT), kur kā apzīmējamais lietots domu telpas VIRTUĀLĀ VIDE veidotājelements, piem., *internets*.

Verba *klīst* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: 'ilgāku laiku, arī bez noteikta mērķa staigāt, braukāt no vienas vietas uz citu; pārvietoties dažādos virzienos pa plašāku apvidu'.

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *klīst* nozīmju sistēmu ar anketu rezultātiem, var secināt, ka verba *klīst* pamatnozīme atbilst anketās norādītajam a) piemēram, kuru kā pamatnozīmi norādījuši 93% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa vecuma grupām skat. 40. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotā verba *klīst* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 4. grupas (40–60) respondentu atbildēm.

40. tabula

Verba *klīst* nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores dotā nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Pārvietoties ilgāku laiku bez noteikta mērķa, mainot savu atrašanās vietu	a) b)	pamatnozīme pamatnozīme	2. gr. 20–25 = 97% 4. gr. 40–60 = 100% 3. gr. 25–40 = 63% 4. gr. 40–60 = 78%
2.	Nespēt noturēt uzmanību, nespēt koncentrēties	c)	atvasinātā noz.	1. gr. 15–20 = 52% 2. gr. 20–25 = 59%
3.	Izplatīties, plūst	d)	atvasinātā noz.	1. gr. 15–20 = 48% 4. gr. 40–60 = 56%
4.	Tikt izplatītam	e)	pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 69%
5.	Atrodoties noteiktā (interneta) vidē, meklēt informāciju (arī bezmērķīgi)	–	–	–

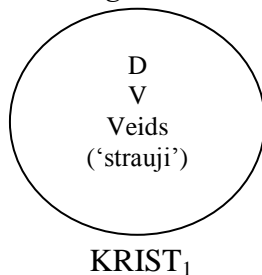
Verba krist nozīmju sistēma

1. Strauji mainīt stāvokli, virzoties uz leju vai no vertikāla stāvokļa horizontālā, piem.:

*Sacīkstes sākas, un līdz distances vidum sportistam veicas lieliski, taču tad **viņš krīt** un dalību sacīkstēs neturpina. (K)*

*Vēl pirms nedēļas FIS sacensībās Ozolkalnā **pusfinālā viņš krita** un ar muguras traumu tika aizvests uz slimnīcu. (K)*

*Rīgas **ielās cilvēki** slidinās, **krīt** un gūst traumas. (K)*

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru KRIST₁ veido semantiskais elements 'strauji', kas atbilst pozīcijai Veids, veidotājelements, piem., *viņš, cilvēki*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un veidotājelements, piem., *pusfināls, ielas*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

2. Atdalīties, nepiegult, stingri neturēties (kur klāt, apkārt, iekšā), piem.:

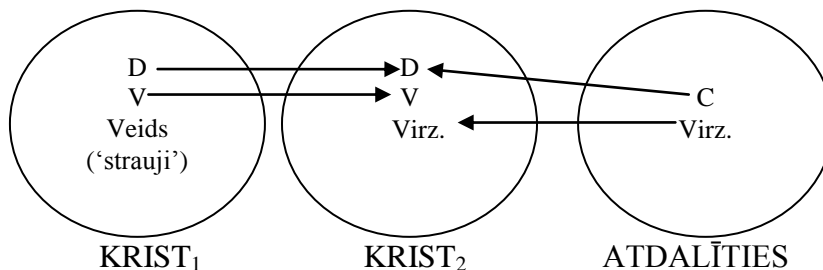
*Toties rudenī ir savs labums: **zālē** paušķēdami **krīt āboli**, kam labpatīk augt tieši tajos ābeles zaros, kas iestiepušies šaipus sētai. (K)*

*Tīrot nost tušu, man tā vien **krīt ārā skropstas**. (K)*

*Skapja **durvis krīt laukā** no tā pārpilnā satura, bet atļāvos šodien uzrīkot 3h garu maratonu pa veikaliem. (K)*

*Man ir tāda problēma, ka augstpapēžu **kurpes bez siksnīņām, šņorītēm man krīt nost**. (K)*

***Lāstekām** nez kāpēc piemīt tendence **krist** tieši **uz galvām** gājējiem. (K)*

Domu telpas KUSTĪBA ietvars KRIST₁ un domu telpas FIZISKI PROCESI ietvars ATDALĪTIES veido jaunu ietvaru KRIST₂. To raksturo ietvara KRIST₁ veidotājelements, piem., *zālē, laukā, uz galvām*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), kā arī veidotājelements, piem., *āboli, skropstas, durvis, kurpes, lāstekas*, kas atbilst ietvara KRIST₁ pozīcijai

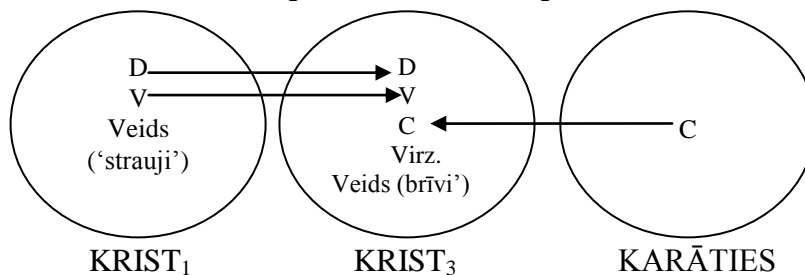
Darītājs (D). Ietvaru KRIST₂ veido arī ietvara ATDALĪTIES veidotājelements, piem., *nost, ārā*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

3. Atrasties stāvus, nokarāties (pār ko), skart (ko), piem.:

Jāsēž tā, ka elkoņi brīvi krīt gar sāniem. (K)

Viņa rokas bezspēkā krita gar sāniem. (K)

Priekšpusē mati nedrīkst krist pāri uzacīm, sānos pāri ausīm. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars KRIST₁ un domu telpas FIZISKI STĀVOKĻI ietvars KARĀTIES veido jaunu ietvaru KRIST₃. Tā veidotājelements, piem., *viņš*, atbilst ietvara KRIST₁ pozīcijai Darītājs (D), bet veidotājelements, piem., *gar sāniem, pāri uzacīm, pāri ausīm*, atbilst pozīcijai Vieta (V). Turpretim veidotājelements, piem., *elkoņi, rokas, mati*, atbilst ietvara KARĀTIES pozīcijai Cietējs (C). Ietvaru KRIST₃ raksturo arī semantiskais elements, piem., ‘brīvi’, kas atbilst pozīcijai Veids.

4. Pazemināties, kļūt zemākam, samazināties, piem.:

Mēmelē ūdens līmenis krīt. (K)

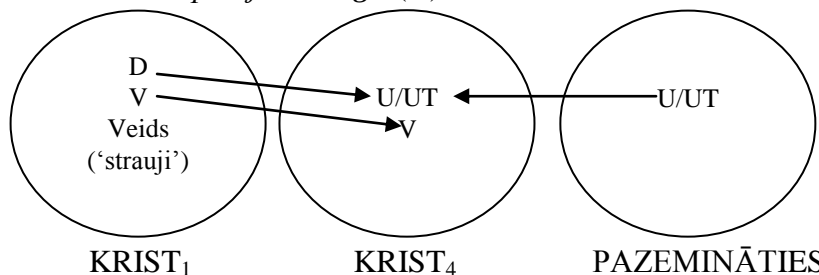
Motora apgriezienu sāk krist, laikam mašīna tūlīt noslāps. (K)

Kad mana temperatūra sāka krist, es sajutos daudz labāk. (K)

Naftas cena pieaug, bet zelta cena krīt – tādas tendences bija vērojamas preču tirgū aprīlī. (K)

Valūtas kurss ir sācis krist, pateicoties baumām par eiro ieviešanu nākamajā mēnesī. (K)

Turpina krist sociālo aptauju reitingi. (K)

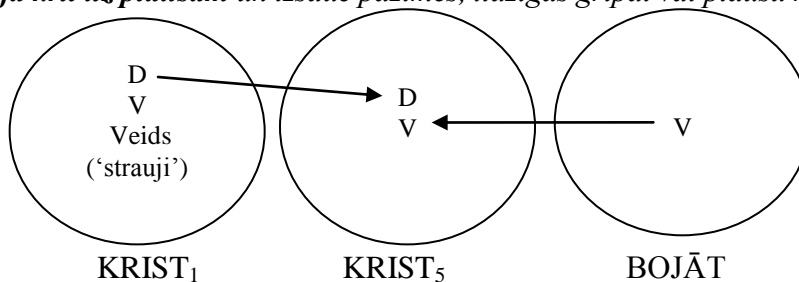
Domu telpas KUSTĪBA ietvars KRIST₁ un domu telpas FIZISKI STĀVOKĻI ietvars PAZEMINĀTIES veido ietvaru KRIST₄. Tā veidotājelements, piem., *līmenis, apgriezienu, temperatūra, cena, kurss, reitingi*, atbilst ietvara KRIST₁ pozīcijai Darītājs (D), kas ietvarā

KRIST₄ raksturo ietvara PAZEMINĀTIES veidotājelementu pozīcijās Uztvērums (U) vai Uztveres tēma (UT). Ietvaru KRIST₄ raksturo arī veidotājelements, piem., *Mēmele*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

5. Fiziski iedarboties, bojāt, piem.:

Daži medikamenti ļoti krīt uz aknām. (K)

Baktērija krīt uz plaušām un izsauc pazīmes, līdzīgas gripai vai plaušu karsonim. (K)

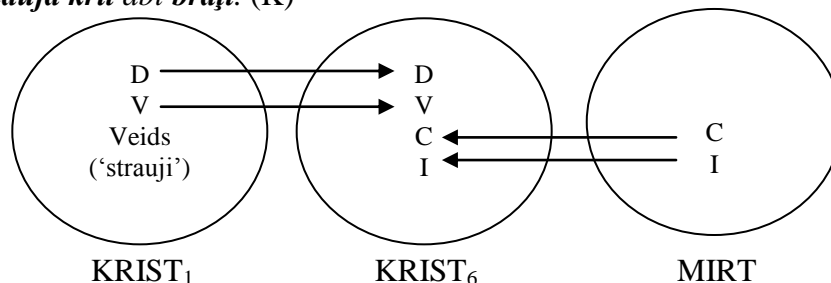

Domu telpas KUSTĪBA ietvars KRIST₁ un domu telpas FIZISKA IEDARBĪBA ietvars BOJĀT veido jaunu ietvaru KRIST₅. Tā veidotājelements, piem., *medikamenti*, *baktērija*, atbilst ietvara KRIST₁ pozīcijai Darītājs (D), turpretim veidotājelements, piem., *krist uz aknām*, *plaušām*, atbilst ietvara BOJĀT pozīcijai Vieta (V).

6. Mirt, piem.:

Es likšu viņam krist no zobena pašam savā zemē. (K)

Divkaujā krīt abi brāļi. (K)

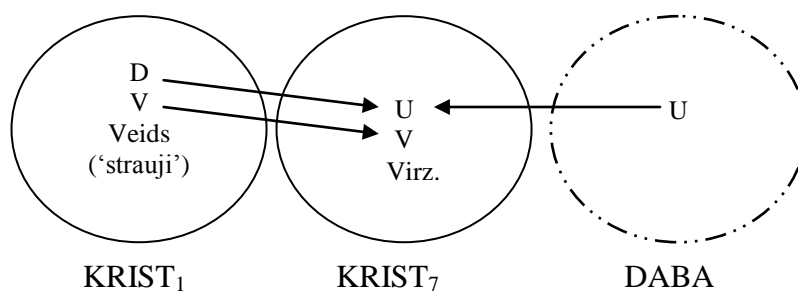
Domu telpas KUSTĪBA ietvars KRIST₁ un domu telpas EKSISTENCE ietvars MIRT veido jaunu ietvaru KRIST₆, kuru raksturo ietvara KRIST₁ veidotājelements, piem., *es*, *brāļi*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un veidotājelements, piem., *zeme*, *divkauja*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), kā arī ietvara MIRT veidotājelements, piem., *viņš*, *brāļi*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), un veidotājelements, piem., *zobens*, kas atbilst pozīcijai Instruments (I).

7. Spīdēt, izplatīties (kur, kādā virzienā), piem.:

Aiz loga spīd saule, tās stari krīt uz monitora. (K)

Mākslinieks vēro, kā gaisma krīt uz sejām, pirkstiem, matiem, apģērbu, atklājot to uzbūvi. (K)

Šajā bildē no Apollo 17 redzam, ka ēnas krīt dažādos leņķos. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars KRIST₁ un domu telpa DABA veido jaunu ietvaru KRIST₇. Attieksmes starp ietvaru KRIST₁ un domu telpu DABA ir metaforiskas, respektīvi, ietvara KRIST₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā KRIST₇ ieņem pozīcija Uztvērums (U), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas DABA veidotājelements, piem., *stari, gaisma, ēnas*, savukārt veidotājelements, piem., *uz monitora, uz sejām*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V). Ietvaru KRIST₇ raksturo arī veidotājelements, piem., *leņķi*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

8. Nonākt situācijā, apstākļos, ko noteikusi stāvokļa (piem., psiholoģiska, sociāla, finansiāla) maiņa, piem.:

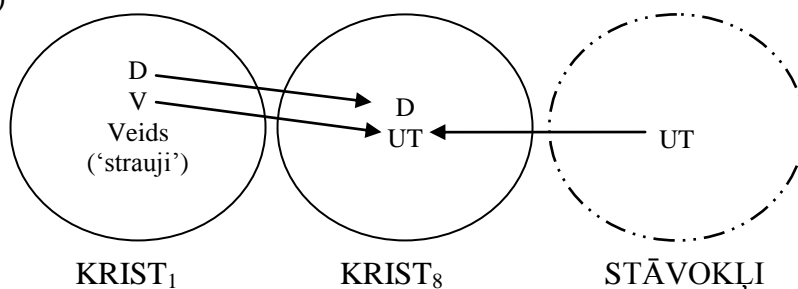
Viņas spēj saglabāt mieru īstās briesmās un krist panikā sīkumu dēļ. (K)

Salasījām pilnus atkritumu maisus, un bērni krita tādā azartā, ka sāka iet pa lielceļu uz abām pusēm, tīrīdami grāvmalas. (K)

Zemnieki arvien biežāk krita parādos. (K)

Pirmajā pasaules karā Beļģija krīt vācu kājniekiem Antverpas ielenkumā. (K)

Viena no mūsu tenisistēm kvalificējas pamatturnīram, bet galvenais favorīts krīt rangā. (K)

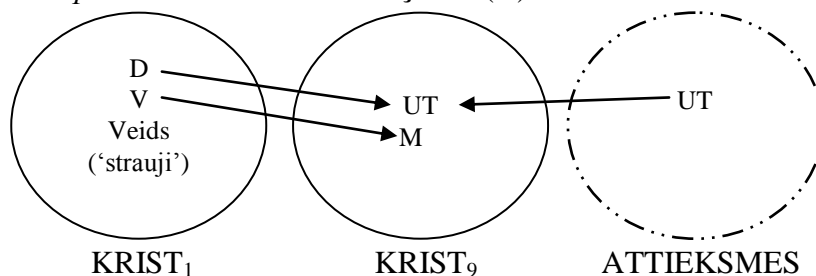

Domu telpas KUSTĪBA ietvars KRIST₁ un domu telpa STĀVOKĻI veido jaunu ietvaru KRIST₈. Attieksmes starp ietvaru KRIST₁ un domu telpu STĀVOKĻI ir metaforiskas, respektīvi, ietvarā KRIST₈ pozīciju Darītājs (D) raksturo veidotājelements, piem., *viņas, bērni, zemnieki, Beļģija, favorīts*, savukārt pozīciju Vieta (V) ieņem pozīcija Uztveres tēma (UT), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas STĀVOKĻI veidotājelements, piem., *panika, azarts, parādi, ielenkums, rangs*.

9. Būt vēršam pret kaut ko, piem.:

Kaut arī Jurgis aizrautīgi flirtēja ar mums visām, beigās viņa izvēle krita uz mani. (K)

Aizdomas par zādzību krīt uz kaimiņiem. (K)

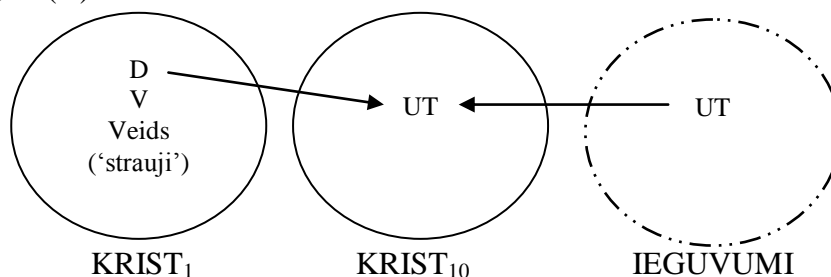

Domu telpas KUSTĪBA ietvars KRIST₁ un domu telpa ATTIEKSMES veido jaunu ietvaru KRIST₉. Attieksmes starp ietvaru KRIST₁ un domu telpu ATTIEKSMES ir metaforiskas, respektīvi, ietvara KRIST₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā KRIST₉ ieņem pozīcija Uztveres tēma (UT), kurā kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas ATTIEKSMES veidotājelements, piem., *izvēles, aizdomas*. Ietvaru KRIST₉ raksturo arī veidotājelements, piem., *uz mani, uz kaimiņiem*, kas atbilst pozīcijai Mērķis (M) un kas aizstāj Vietas pozīciju ietvarā KRIST₁.

10. Nonākt kāda rīcībā, piem.:

Pirmā loze krīta uz mūrējamo smilti. (K)

Viņai krīt laimesti pa trim, četrām reizēm mēnesī, bet dažu mēnesi pat septiņas vai desmit reizes. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars KRIST₁ un domu telpa IEGUVUMI veido jaunu ietvaru KRIST₁₀. Attieksmes starp ietvaru KRIST₁ un domu telpu IEGUVUMI ir metaforiskas, respektīvi, ietvara KRIST₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā KRIST₁₀ ieņem pozīcija Uztveres tēma (UT), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas IEGUVUMI veidotājelements, piem., *loze, laimesti*.

Stabili vārdu savienojumi

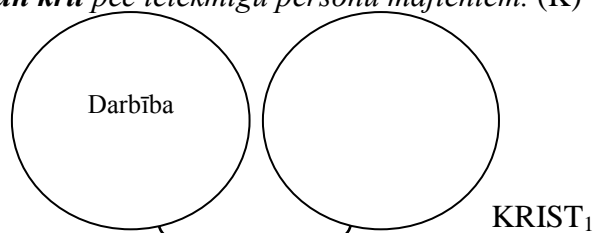
❖ Būt ļoti pārliecinātam par kaut ko, par kādu un to dedzīgi aizstāvēt (LFV 2000, 1209), piem.:

Tās ir vērtības, par ko esam gatavi stāvēt un krist. (K)

Tādā nestrādās vienkārši cilvēki no ielas [..], bet gan kāds, kam īpašnieks patiešām var uzticēties, – cilvēks, kas stāvēs un krītīs par ideju un darbu, ko tas dara. (K)

Sportisti ir gatavi celties un krist par savu valsti. (K)

Valdības **ceļas un krīt** pēc ietekmīgu personu mājieniem. (K)

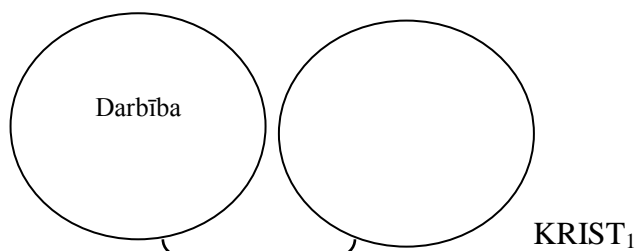
AIZSTĀVĒT INTERESES

Domu telpas FIZISKI PROCESI / PRĀTA DARBĪBAS PROCESI vārdkopas ietvaru AIZSTĀVĒT INTERESES veido stabils vārdu savienojums *stāvēt, celties un krist*, kurā vārdkopas ietvara AIZSTĀVĒT INTERESES darbības nosaukums, kas izteikts ar cita darbības vārda nenoteiksmes formu *stāvēt (celties)*, lietots saistījumā ar verbu *krist* pamatnozīmē. Šajā saistījumā semantiskās lomas nav būtiskas.

❖ Aizrauties ar ko, piem.:

*Varam secināt, ka patiesībā sabiedrības radītās ikonas nebūt nav tik laimīgas, taču, par spīti tam, ir miljoniem kaislīgu fanu, kuri par saviem elkiem **ceļas un krīt**.* (K)

*Par ikvienu no šīm filmām esmu gatavs **celties un krist**, ļoti rekomendēju, iesaku, aģitēju un atbalstu.*

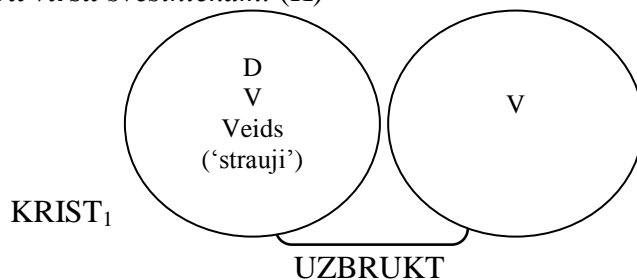
AIZRAUTIES

Domu telpas FIZISKI PROCESI / PRĀTA DARBĪBAS PROCESI ietvaru AIZRAUTIES veido stabils vārdu savienojums *celties un krist*, kurā vārdkopas ietvara AIZRAUTIES darbības nosaukums, kas izteikts ar cita darbības vārda nenoteiksmes formu *celties*, lietots saistījumā ar verbu *krist* pamatnozīmē. Šajā saistījumā semantiskās lomas nav būtiskas.

❖ Uzbrukt, piem.:

*Kad neskrien, kļūst diezgan auksti, un arī odi sāk **krist virsū**.* (K)

*Suņi **krīt virsū** svešiniekam.* (K)

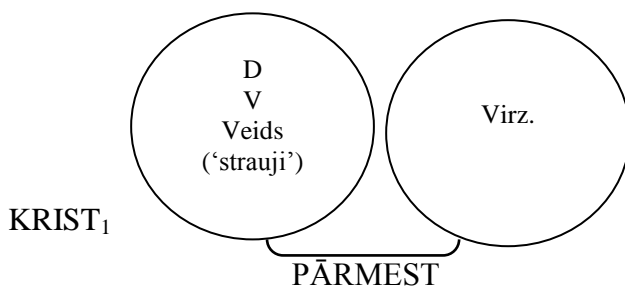

Domu telpas FIZISKA IETEKME ietvaru UZBRUKT veido stabils vārdu savienojums *krist virsū*, kurā verbs *krist* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara UZBRUKT veidotājelementu *virsū*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Pārmest, piem.:

*Un nevajag jau uzreiz **krist virsū** pārdevējai par laipnību, viņa nav vainīga, ka darba devējs liek tirgot tādu preci.* (K)

*Cik var **krist virsū** tiem suņiem un viņu saimniekiem?* (K)

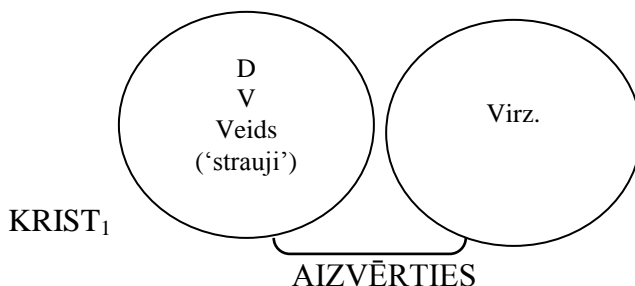

Domu telpas SAZIŅA ietvaru PĀRMEST veido stabils vārdu savienojums *krist virsū*, kurā verbs *krist* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara PĀRMEST veidotājelementu *virsū*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

❖ Aizvērties (arī par fizioloģiskiem procesiem), piem.:

*Viņam nāk miegs, acis **krīt ciet**, bet uz lūpām, pašam nemanot, uzplaukst smaids.* (K)

*Man autiņam gandrīz visu laiku **krīt** vāks **ciet**.* (K)

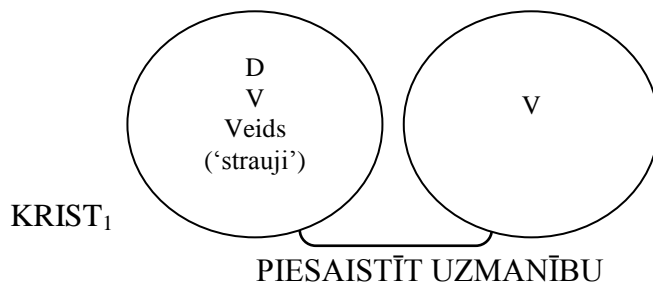

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru AIZVĒRTIES veido stabils vārdu savienojums *krist ciet*, kurā verbs *krist* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara AIZVĒRTIES veidotājelementu *ciet*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

❖ Piesaistīt uzmanību, piem.:

*Vēlāk **acīs** sāk **krist** dažādas nesakrītības, kļūdiņas un lietas, kuras vienkārši kaitina.* (K)

*Pavasaris – viss bija skaisti, pirms nesāka pazust saule un **krist acīs** tas viss, kas slēpās zem sniega.* (K)

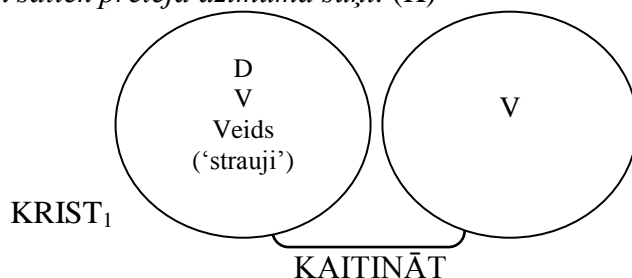

Domu telpas UZTVERE vārdkopas ietvaru PIESAISTĪT UZMANĪBU veido stabils vārdu savienojums *krist acīs*, kurā verbs *krist* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara PIESAISTĪT UZMANĪBU veidotājelementu *acīs*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Kaitināt, piem.:

*Lasot šeldoniskas rietumu lubenes, mēdz uzjautrināt vai **krist uz nerviem** brīnišķīgo sieviešu apģērba un frizūru apraksti.* (K)

*Rotaļīgs jaunulis cienījama vecuma sunim drīz vien sāks **krist uz nerviem**. Visā visumā labāk satiek pretēja dzimuma suņi.* (K)

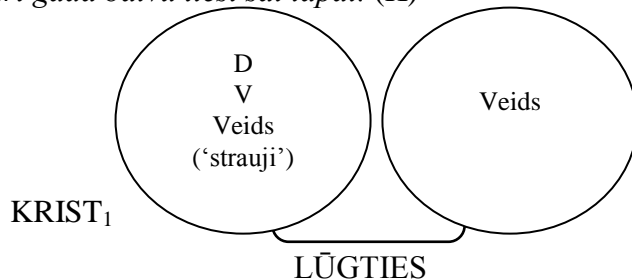

Domu telpas FIZISKA IETEKME ietvaru KAITINĀT veido stabils vārdu savienojums *krist uz nerviem*, kurā verbs *krist* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara KAITINĀT veidotājelementu (*uz*) *nerviem*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Lūgties, paust godbijīgu attieksmi, dievināt, (LFV 2000, 160), piem.:

*Apsēdos, nezinādams, ko darīt – kad **krist ceļos**, kad celties kājās. Tad sāka runāt mācītājs.* (K)

*Kolosāls dizains, krāsu izvēle liek asarām sariesties acīs, **krist ceļos** un lūgt dizaina dievus piešķirt gada balvu tieši šai lapai.* (K)

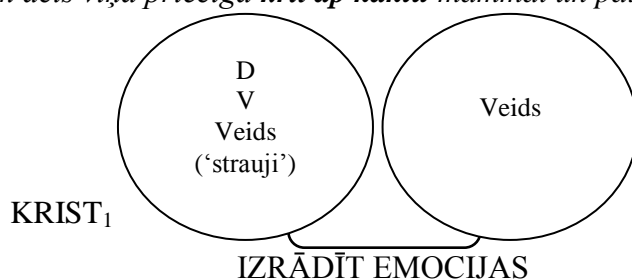

Domu telpas PRĀTA DARBĪBAS PROCESI ietvaru LŪGTIES veido stabils vārdu savienojums, kurā verbs *krist* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara LŪGTIES veidotājelementu *ceļi*, kas atbilst pozīcijai Veids.

❖ Izrādīt lielu sirsnību, sajūsnu, prieku (LFV 2000, 481), piem.:

Nesaku, ka nepieciešams publiski izsaiņot dāvanas un pateicībā krist ap kaklu katram dāvinātājam, tomēr... (K)

Asarām acīs viņa priecīga krīt ap kaklu mammai un pateicas par atbalstu. (K)

Domu telpas UZTVERE vārdkopas ietvaru IZRĀDĪT EMOCIJAS veido stabils vārdu savienojums *krist ap kaklu*, kurā verbs *krist* lietots pamatnozīmē saistījumā ar vārdkopas ietvara IZRĀDĪT EMOCIJAS veidotājelementu *ap kaklu*, kas atbilst pozīcijai Veids.

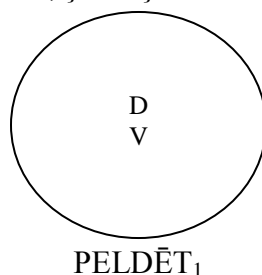
Verbam *krist* nav doti anketu rezultāti, jo anketas lielā apjoma un arī verba *krist* plašās latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās konstatētās nozīmju sistēmas dēļ tas netika ietverts aptaujas anketā.

Verba peldēt nozīmju sistēma

1. Pārvietoties ūdenī, piem.:

Tūristi rifos peld starp daudzkrāsainām, eksotiskām zivīm un koraļļiem. (K)

Peldpūšļa apjomam samazinoties, ķermeņa blīvums palielinās un zivs peld dziļumā. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru $PELDĒT_1$ raksturo veidotājelements, piem., *tūristi, zivs*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un veidotājelements, piem., *starp zivīm un koraļļiem, dziļums*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

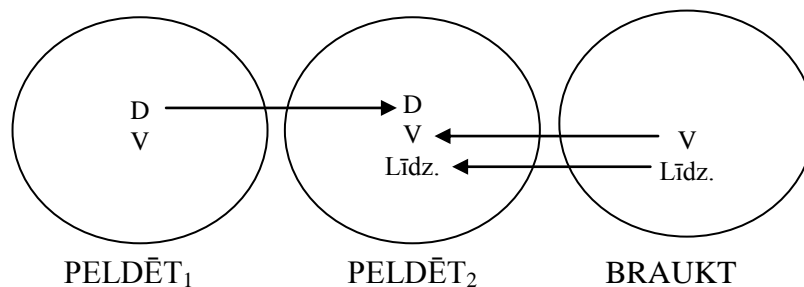
2. Braukt ar ūdens transporta līdzekli, piem.:

Kolumbs ar kuģi reiz peldēja uz Indiju, bet nokļuva Amerikā. (K)

Ceļojumā domāju peldēt ar prāmi, jo esmu nolēmusi ņemt līdzi savu suņuku. (K)

Ekspedīcijā, ejot pa rudzu lauku vai meža taku, brienot caur meža brikšņiem vai pat peldot ar laivu, tiek meklētas apslēptas kartes un dārgumi. (K)

Tālumā redzami burukuģi un motorlaivas, cilvēki peld ar katamarāniem un kanoe. (K)

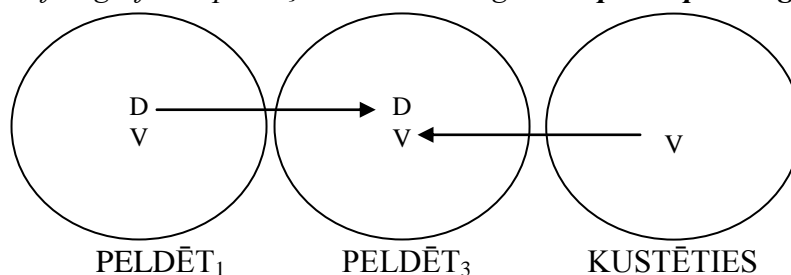

Domu telpas KUSTĪBA ietvars PELDĒT₁ un BRAUKT veido jaunu ietvaru PELDĒT₂. To raksturo ietvara PELDĒT₁ veidotājelements, piem., *Kolumbs, es, cilvēki*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), kā arī ietvara BRAUKT veidotājelements, piem., *uz Indiju, ceļojumā, ekspedīcijā*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), un veidotājelements, piem., *ar kuģi, ar prāmi, ar laivu, ar katamarāniem, kanoe*, kas atbilst pozīcijai Līdzeklis (Līdz.).

3. Līgani kustēties pa cietu virsmu, piem.:

Runājot par dejotāju kustībām, viņa teica: „**Dejotājas** vienkārši **peldēja, peldēja pa deju grīdu!**” (K)

Mēģinām fotografēties pie ceļa zīmes, nākas gandrīz **peldēt pa sniegu.** (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars PELDĒT₁ un ietvars KUSTĒTIES veido jaunu ietvaru PELDĒT₃. To raksturo ietvara PELDĒT₁ veidotājelements, piem., *dejotājas, mēs*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un ietvara KUSTĒTIES veidotājelements, piem., *pa grīdu, pa sniegu*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

4. Atrasties šķidrumā, piem.:

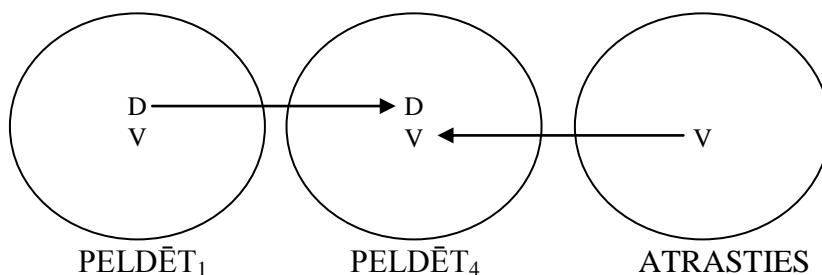
Ar rozēm rotāja pusdienu galdu, rožu **ziedlapiņas peldēja vīnā**, jaunieši nēsāja rožu vainagus. (K)

Es nomainīju sveces pret tādām, kādas ir paredzētas manam autiņam, jo pirms neilga laiciņa biju atklājis, ka vārstu vāka blīve bija beigta un **sveces vienkārši peldēja eļļā.** (K)

Ceptie **kartupeļi peldēja eļļas mērcē**, un vienas porcijas kopējā kaloritāte noteikti bija vairāk nekā milzīgā frī kartupeļu porcijā! (K)

Biju pasūtījis kartupeļu **pankūkas**, kas **peldēja eļļā un sāļi.** (K)

Visvieglākais un vismazāk sablīvētais ir putu **dzintars**, kas **peld ūdenī.** (K)

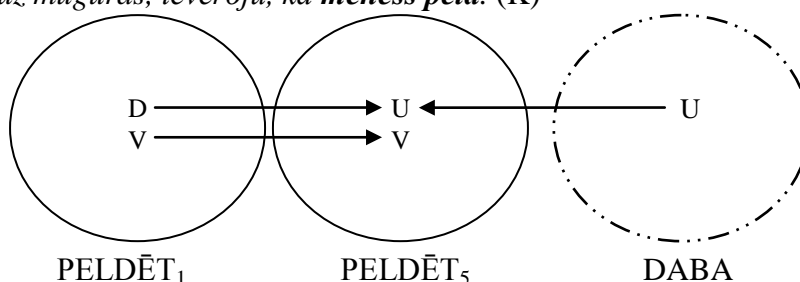
Domu telpas KUSTĪBA ietvars PELEDĒT₁ un domu telpas STĀVOKĻI ietvars ATRASTIES veido jaunu ietvaru PELEDĒT₄. To raksturo ietvara PELEDĒT₁ veidotājelements, piem., *ziedlapiņas, sveces, kartupeļi, pankūkas, dzintars*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un ietvara ATRASTIES veidotājelements, piem., *vīns, eļļa, mērce, sāls, ūdens*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

5. Virzīties, piem.:

Debesis zina, kur un kāpēc peld mākoņi, un tu arī to zināsi, ja pacelsies pietiekami augstu, lai redzētu aiz apvāršņa. (K)

Saule pašlaik mūsu galaktikā peld cauri līdzīgu izmēru karstam, retinātam burbulim, ko ir radījušas nu jau mirušas milzu zvaigznes. (K)

Peldot uz muguras, ievēroju, ka mēness peld. (K)

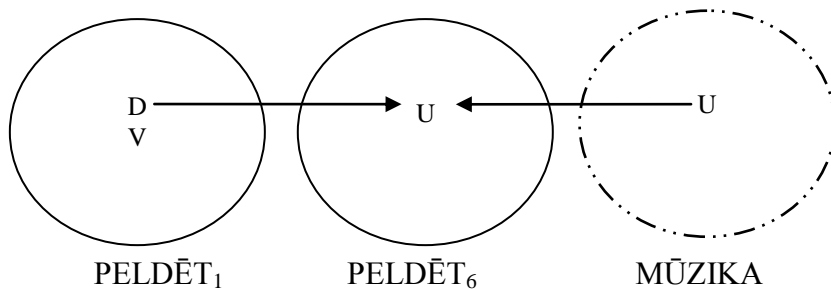
Domu telpas KUSTĪBA ietvars PELEDĒT₁ un domu telpa DABA veido jaunu ietvaru PELEDĒT₅. Attiecības starp ietvaru PELEDĒT₁ un domu telpu DABA ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru PELEDĒT₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā PELEDĒT₅ ieņem pozīcija Uztvērums (U), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas DABA veidotājelements, piem., *mākoņi, saule, mēness*. Ietvaru PELEDĒT₅ raksturo arī veidotājelements, piem., *cauri burbulim, viļņos*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

6. Nevienmērīgi mainīties, piem.:

Attēlam pāri iet svītra, brīžiem raustās, un skaņa peld. (K)

Tagad buģieri strādā ar metronomiem, un es nemaz nebūtu sajūsmā spēlēt kopā ar tādu, kas tā nedara un kam peld ritms. (K)

Temps peld, neatbilst dziesmas partitūrai, daudz nošu kļūdu dziedājumā. (K)

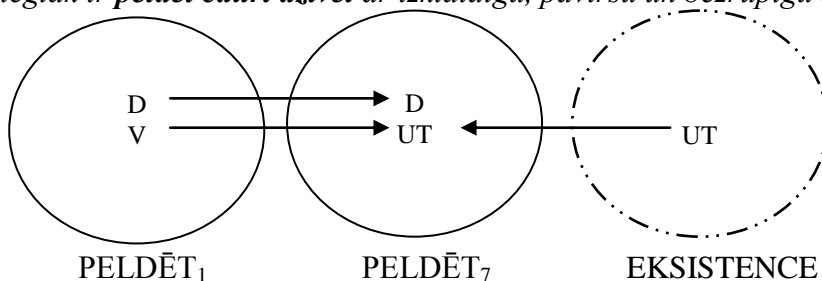

Domu telpas KUSTĪBA ietvars PELDĒT₁ un domu telpa MŪZIKA veido jaunu ietvaru PELDĒT₆. Attiecības starp ietvaru PELDĒT₁ un domu telpu MŪZIKA ir metaforiskas, respektīvi, ietvara PELDĒT₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā PELDĒT₆ ieņem pozīcija Uztvērums (U), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas MŪZIKA veidotājelements, piem., *skaņa, ritms, temps*.

7. Eksistēt, bez pretestības iekļaujoties sabiedrībā, piem.:

Viņš mācās peldēt smalkajās aprindās un būt laimīgs. (K)

Visvieglāk ir peldēt cauri dzīvei ar izklaidīgu, paviršu un bezrūpīgu attieksmi. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars PELDĒT₁ un domu telpa EKSISTENCE veido jaunu ietvaru PELDĒT₇. Attiecības starp ietvaru PELDĒT₁ un domu telpu EKSISTENCE ir metaforiskas, respektīvi, ietvaru PELDĒT₇ raksturo ietvara PELDĒT₁ veidotājelements, piem., *viņš*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), savukārt ietvara PELDĒT₁ pozīciju Vieta (V) ietvarā PELDĒT₇ aizstāj pozīcija Uztveres tēma (UT), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas EKSISTENCE veidotājelements, piem., *cauri dzīvei, aprindas*.

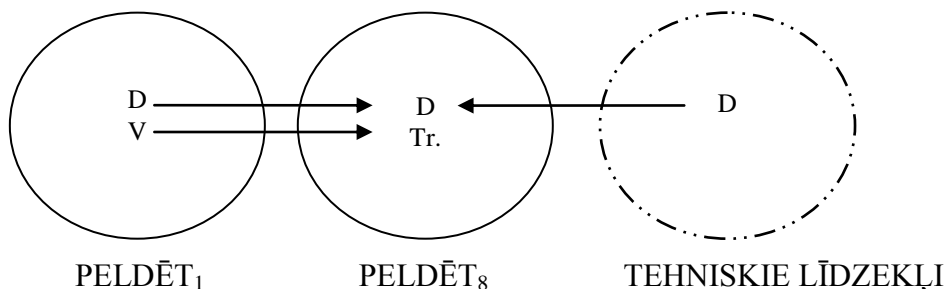
8. Kļūt nenoturīgam, zaudēt kontroli, slīdēt, piem.:

Fonogramma sāk peldēt, cienījamie mākslinieki izliekas, ka nekas nav noticis. (K)

Riepas sāk peldēt, un auto kļūst nevadāms. (K)

Mans auto vienkārši peld pa ceļu, brīžiem velk uz kreiso pusi. (K)

Braucot pa šo ceļa posmu, auto stūre jātur divtik spēcīgi, jo mašīna burtiski peld pa ceļu. (K)

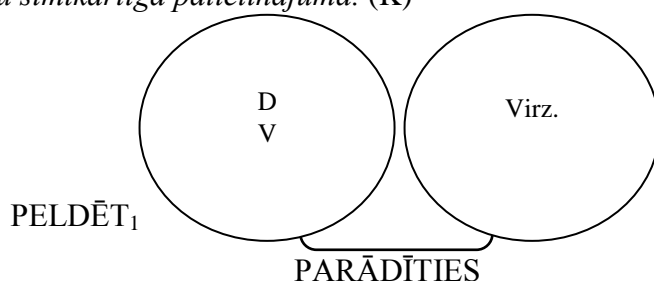
Domu telpas KUSTĪBA ietvars PELDĒT₁ un domu telpa TEHNISKIE LĪDZEKĻI veido jaunu ietvaru PELDĒT₈. Attiecības starp ietvaru PELDĒT₁ un domu telpu TEHNISKIE LĪDZEKĻI ir metaforiskas, respektīvi, ietvarā PELDĒT₈ Darītāja (D) pozīcijā kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas TEHNISKIE LĪDZEKĻI veidotājelements, piem., *fonogramma, riepa, auto, mašīna*. Ietvaru PELDĒT₈ raksturo arī ietvara PELDĒT₁ pozīcija Vieta (V), kuru ietvarā PELDĒT₈ aizstāj pozīcijas Trajektorija (Tr.) veidotājelements, piem., *pa ceļu*.

Stabili vārdu savienojumi

❖ Parādīties, kļūt aktuālam, piem.:

Visas šīs emocijas cilvēkam peld augšā pilnīgi dabiskā ceļā. (K)

Viss sāp, naktī vairs pagulēt nevar, sapņos peld augšā visas dienas problēmas, viss, ko saskatu simtkārtīgā palielinājumā. (K)

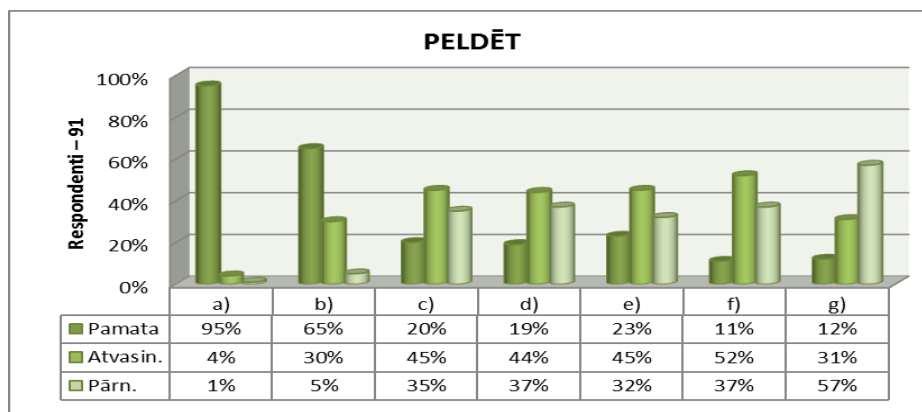
Domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaru PARĀDĪTIES veido stabils vārdu savienojums *peldēt augšā*, kurā verbs *peldēt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara PARĀDĪTIES veidotājelementu *augšā*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

41. tabula

Verba *peldēt* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: ‘pārvietoties, virzīties pa ūdens virsmu vai ūdenī, ar ķermeņa kustībām noturot līdzsvaru’.

a) Audzinātāja liek bērniem <i>peldēt</i> uz krastu.
b) Jūrā <i>peld</i> ledus.
c) Pie debesīm <i>peld</i> mākoņi.
d) Zupā <i>peld</i> trekni gaļas gabali.
e) Zēns lēnām <i>peld</i> pa istabu.
f) Baltajā miglā <i>peld</i> koku un krūmu galotnes.
g) Sarunu kvalitāte zem katras kritikas, skaņa <i>peld</i> , tad klusāk, tad skaļāk.

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *peldēt* nozīmju sistēmu ar anketu rezultātiem, var secināt, ka verba *peldēt* pamatnozīme atbilst anketas a) un b) piemēram, kurus kā pamatnozīmi norādījuši attiecīgi 95% un 65% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa vecuma grupām skat. 42. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotā verba *peldēt* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 2. grupas (20–25) un 4. grupas (40–60) respondentu atbildēm.

42. tabula

Verba *peldēt* nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores dotā nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Pārvietoties ūdenī	a) b)	pamatnozīme pamatnozīme	2. gr. 20–25 = 97% 4. gr. 40–60 = 100% 1. gr. 15–20 = 65,5%
2.	Braukt ar ūdens transporta līdzekli	–	–	–
3.	Līgani kustēties pa cietu virsmu	e)	pārnestā noz.	2. gr. 20–25 = 81% 4. gr. 40–60 = 89%
4.	Atrasties šķīdrumā	d)	pamatnozīme	3. gr. 25–40 = 50% 4. gr. 40–60 = 56%
5.	Virzīties	c)	pārnestā noz.	2. gr. 20–25 = 54%
6.	Nevienmērīgi mainīties	g)	pārnestā noz.	2. gr. 20–25 = 68% 4. gr. 40–60 = 89%
7.	Eksistēt, bez pretestības iekļaujoties sabiedrībā	–	–	–
8.	Kļūt nenoturīgam, zaudēt kontroli, slīdēt	–	–	–

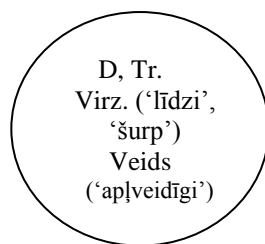
Verba *ritēt* nozīmju sistēma

1. Pārvietoties griežoties, rotējot, piem.:

*Kad dzīvie radījumi iekustējās, tad **ritēja** tiem **līdzi** arī **riteņi**.* (K)

*Tanī pašā brīdī, laikam gan neviļus, lodes ātrumā **ritēja ripa šurp** un atrada savu mērķi pie Fihtenberga lielu kaula.* (K)

*Šķiet – vēl vakar **pa** pagraba slepenajām **ejām ritēja** un dārdēja karietes **riteņi**.* (K)

RITĒT₁

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru RITĒT₁ veido semantiskais elements ‘apļveidīgi’, kas atbilst pozīcijai Veids, veidotājelements, piem., *riteņi, riepa*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *līdzi, šurp*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.), veidotājelements, piem., *pa eju*, kas atbilst pozīcijai Trajektorija (Tr.).

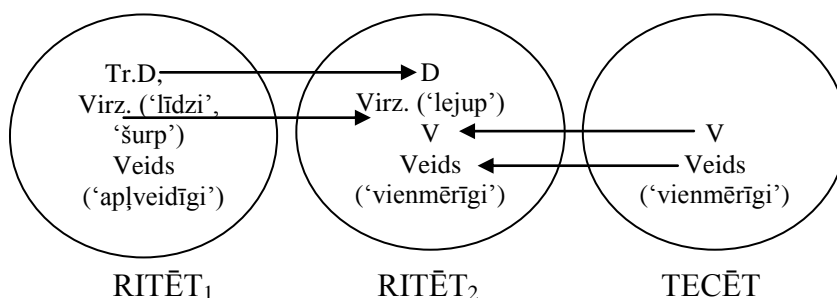
2. Tecēt, vienmērīgi plūst (par šķidrumiem), piem.:

Viņā rit itāļu, vāciešu, meksikāņu un dominikāņu asinis. (K)

Asaras, lielas, sāļas un apaļas, ritēja pār viņas vaigiem, bet viņa raudāja klusi. (K)

Es klausījos dziesmu, un asaras ritēja pār vaigiem. (K)

Tā transformējās sviedru lāsītē, kas no deniņiem lēnām ritēja lejup pa manu ķermeni. (K)

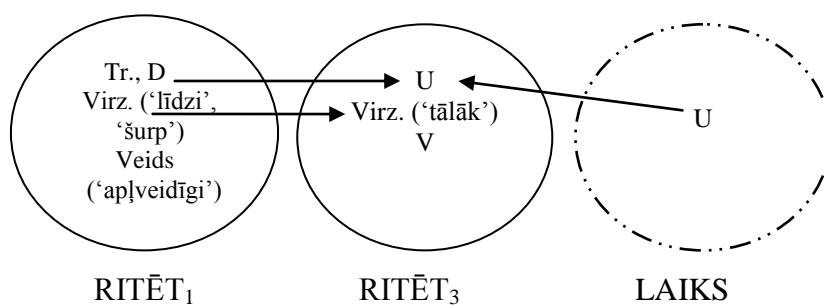
Domu telpas KUSTĪBA ietvars RITĒT₁ un domu telpas FIZISKI PROCESI ietvars TECĒT veido jaunu ietvaru RITĒT₂. To raksturo ietvara RITĒT₁ veidotājelements, piem., *asinis, asaras, lāsītes*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *lejup*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.), kā arī ietvara TECĒT semantiskais elements ‘vienmērīgi’, kas atbilst pozīcijai Veids, un veidotājelements, piem., *viņā, pār vaigiem, pa ķermeni*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

3. Secīgi mainīties, piem.:

Jo tālāk rit gadi, jo samazinās attiecīgu personu laikabiedru liecības. (K)

Rit tava vienpadsmitā vasara. (K)

Savstarpējo gandarījumu un sāpju mirkli gan aizmirstas, bet, no sirds raidīti, turpina ritēt pasaules telpā, kas nemitīgi pildās ar neredzamu jūtu stariem. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars RITĒT₁ un domu telpa LAIKS veido jaunu ietvaru RITĒT₃. Attiecsmes starp ietvaru RITĒT₁ un domu telpu LAIKS ir metaforiskas, respektīvi, ietvara RITĒT₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā RITĒT₃ ieņem pozīcija Uztvērums (U), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas LAIKS veidotājelements, piem., *gadi, vasara, mirkļi*. Ietvaru RITĒT₃ raksturo arī ietvara RITĒT₁ veidotājelements, piem., *tālāk*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.) un veidotājelements, piem., *telpā*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

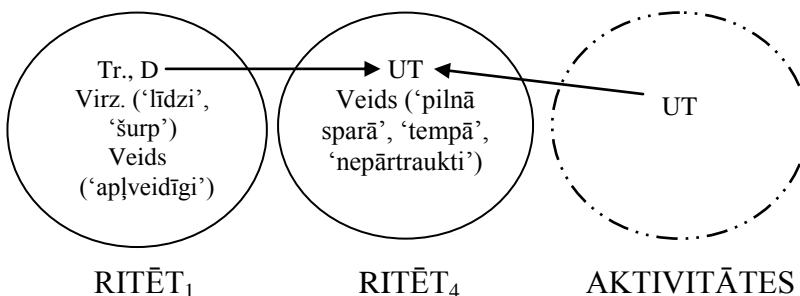
4. Risināties, būt secīgam, piem.:

Šobrīd pilnā sparā vēl rit bērnu kino festivāls. (K)

Arī otrajā puslaikā spēle turpināja ritēt ātrā tempā. (K)

Mājaslapa kļuvusi arvien populārāka, un ap to rit aizvien jauni notikumi un darbības. (K)

Mākslīgā intelekta pētījumi rit nepārtraukti, taču nekas būtiski redzams nenotiek. (K)

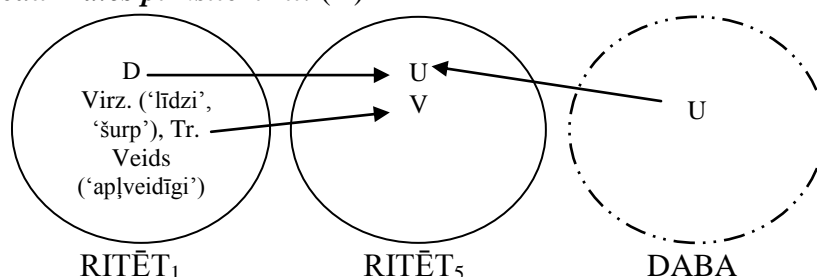
Domu telpas KUSTĪBA ietvars RITĒT₁ un domu telpa AKTIVITĀTES veido jaunu ietvaru RITĒT₄. Attiecsmes starp ietvaru RITĒT₁ un domu telpu AKTIVITĀTES ir metaforiskas, respektīvi, ietvara RITĒT₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā RITĒT₄ ieņem pozīcija Uztveres tēma (UT), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas AKTIVITĀTES veidotājelements, piem., *festivāls, spēle, notikumi, darbības, pētījumi*. Ietvarā RITĒT₄ var iekļaut arī semantiskos elementus, piem., 'pilnā sparā', 'tempā', 'nepārtraukti', kas norāda darbības veidu, tātad raksturo Veida pozīciju.

5. Virzīties, piem.:

Saule un Mēness rit pa debesu jumolu, un to nosaka Visuma spēks. (K)

Talkas dienā **saule ritēja pa debess jumū un silti sildīja, kas arī nodrošināja ļaudīm labu garastāvokli.** (K)

Rasa caur zāles pirkstiem rit. (K)

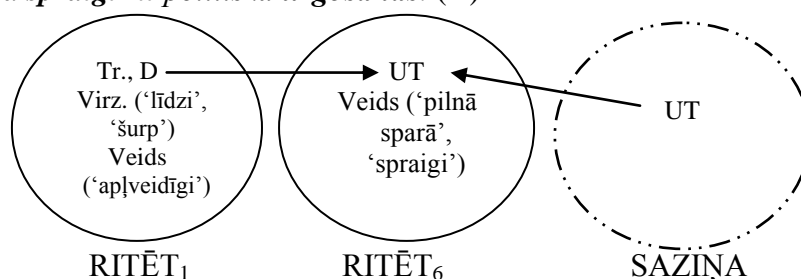
Domu telpas KUSTĪBA ietvars RITĒT₁ un domu telpa DABA veido jaunu ietvaru RITĒT₅. Attiecības starp ietvaru RITĒT₁ un domu telpu DABA ir metaforiskas, respektīvi, ietvara RITĒT₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā RITĒT₅ ieņem pozīcija Uztvērums (U), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas DABA veidotājelements, piem., *saule, mēness, rasa*. Ietvaru RITĒT₅ raksturo arī veidotājelements, piem., *pa jumolu, pa jumū, caur pirkstiem*, kas aizstāj ietvara RITĒT₁ pozīciju Trajektorija (Tr.), atbilstot pozīcijai Vieta (V).

6. Raiti sarunāties, vienoties, diskutēt, piem.:

Nebeidzama varēja ritēt saruna par kopējiem paziņām. (K)

Savstarpējā apcelšanās rit pilnā sparā. (K)

Tagad spraigi rit politiskā tirgošanās. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars RITĒT₁ un domu telpa SAZIŅA veido jaunu ietvaru RITĒT₆. Attiecības starp ietvaru RITĒT₁ un domu telpu SAZIŅA ir metaforiskas, respektīvi, ietvara RITĒT₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā RITĒT₆ ieņem pozīcija Uztveres tēma (UT), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas SAZIŅA veidotājelements, piem., *saruna, apcelšanās, tirgošanās*.

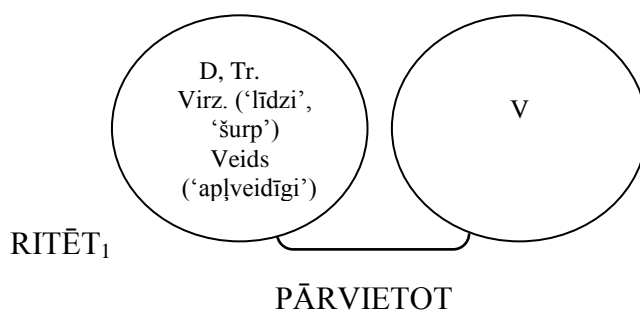
Stabili vārdu savienojumi

❖ Tikt pārvietotam bez aizķeršanās, būt plūstošam, piem.:

Caur pirkstiem ļauju ritēt smagai ziloņkaula rotai. (K)

Sievietei caur pirkstiem ritēja rožukroņa zīlītes. (K)

Viņa sēdēja smiltīs, un smalkas, zeltainas smilšu urdziņas ritēja caur pirkstiem. (K)

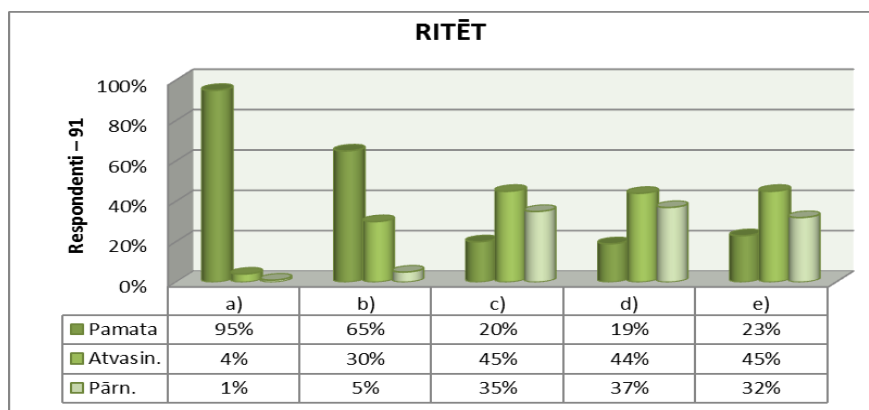
Domu telpas KUSTĪBA ietvaru PĀRVIETOT veido stabils vārdu savienojums *ritēt caur pirkstiem*, kurā verbs *ritēt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara PĀRVIETOT veidotājelementu *caur pirkstiem*, kas atbilst pozīcijai Vieta.

43. tabula

Verba *ritēt* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: 'griežoties virzīties; ripot'.

a) <i>Strauji rit mašīnas riteņi.</i>
b) <i>Meitenei asaras rit pār vaigiem.</i>
c) <i>Sula rit koka stumbrā.</i>
d) <i>Darbi rit pilnā sparā.</i>
e) <i>Rakstnieka bērnība ritēja laukos.</i>

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *ritēt* nozīmju sistēmu ar anketu rezultātiem, var secināt, ka verba *ritēt* pamatnozīme atbilst anketā norādītajam a) piemēram, kuru par pamatnozīmi uzskatījuši 95% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa vecuma grupām skat. 44. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotā verba *ritēt* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 1. (15–20) grupas un 2. (20–25) grupas respondentu atbildēm.

Verba ritēt nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores dotā nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Pārvietoties griežoties, rotējot	a)	pamatnozīme	1. gr. 15–20 = 91%
2.	Tecēt, vienmērīgi plūst (par šķidrumiem)	b) c)	atvasinātā noz. atvasinātā noz.	2. gr. 20–25 = 62% 1. gr. 15–20 = 58%
3.	Secīgi mainīties	e)	pārnestā noz.	2. gr. 20–25 = 68%
4.	Risināties, būt secīgam	d)	pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 50% 4. gr. 40–60 = 56%
5.	Virzīties	–	–	–
6.	Raiti sarunāties, vienoties, diskutēt	–	–	–

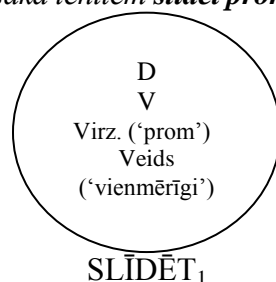
Verba *slīdēt* nozīmju sistēma

1. Vienmērīgi pārvietoties pa līdzenu virsmu, piem.:

Ir patīkami atminēties, kā jaunais pāris slīdēja pa deju grīdu saliedētā dejā. (K)

Taču ar laiku un pareizu apmācību snovbordists jau spēj slīdēt pa sniegu, kontrolējot dēli sev zem kājām. (K)

Līdaka, sakrājusī spēkus, sāka lēnītēm slīdēt prom un tāpat lēnītēm vilka līdzi auklu. (K)

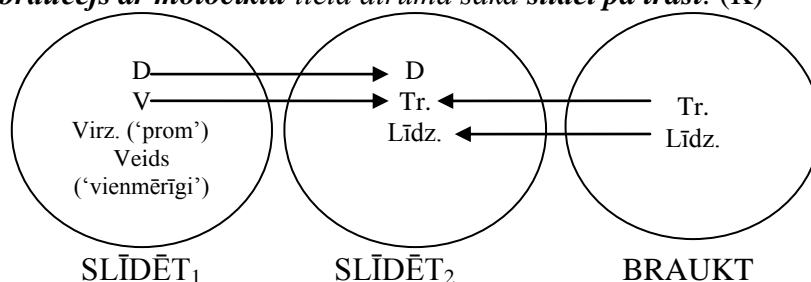

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru SLĪDĒT₁ veido semantiskais elements 'vienmērīgi', kas atbilst pozīcijai Veids, veidotājelements, piem., *pāris*, *snovbordists*, *līdaka*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *grīda*, *sniegs*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), un veidotājelements, piem., *prom*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

2. Braukt ar transporta līdzekli, piem.:

Zvejnieks ar laivu sāka slīdēt dzelmē pazudušās auklas virzienā. (K)

Motobraucējs ar motociklu lielā ātrumā sāka slīdēt pa trasi. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars SLĪDĒT₁ un ietvars BRAUKT veido jaunu ietvaru SLĪDĒT₂, kuru raksturo ietvara SLĪDĒT₁ veidotājelements, piem., *zvejnieks, motobraucējs*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un veidotājelements, piem., *dzelmē*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), kā arī Vietas pozīcijas veidotājelements, ko aizstāj ietvara BRAUKT Trajektorijas (Tr.) pozīcijas veidotājelements, piem., *pa trasi*, un ietvara BRAUKT veidotājelements, piem., *motocikls, laiva*, kas atbilst pozīcijai Līdzeklis (Līdz.).

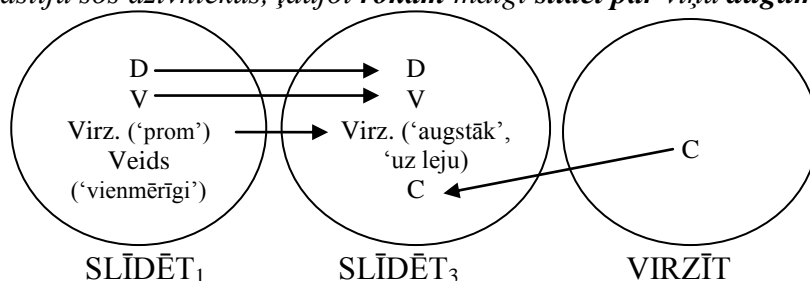
3. Virzīt (ko), viegli skarot (kādu), piem.:

Ļāvu slīdēt savām rokām augstāk pa viņas slaido, sprigano augumu. (K)

Viņš paņēma no sienas kokli, un viņa izkaltošie pirksti sāk veikli slīdēt pa stīgām. (K)

Mani skūpstī lēnām, lēnām sāk slīdēt uz leju. (K)

Es glāstīju šos dzīvniekus, ļaujot rokām maigi slīdēt pār viņu augumiem. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars SLĪDĒT₁ un ietvars VIRZĪT veido jaunu ietvaru SLĪDĒT₃. To raksturo ietvara SLĪDĒT₁ veidotājelements, piem., *es*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *pa augumu, stīgām, pār augumiem*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), un veidotājelements, piem., *augstāk, uz leju*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.), kā arī ietvara VIRZĪT veidotājelements, piem., *rokas, pirksti, skūpsti*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C).

4. Pazemināties, piem.:

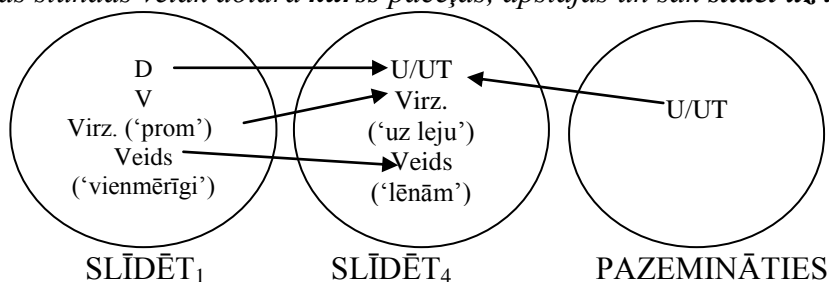
Mākoņains, jo ir redzams mēness, un temperatūra slīd uz leju. (K)

Partijas reitings aptaujās slīd lejup jau otro mēnesi pēc kārtas. (K)

Viena lieta, ka ekonomika un ienākumi lēnām slīd lejup, bet pavisam kas cits, ja divu gadu laikā nogāžas uz pusi. (K)

Tikai šoziem cenas atkal sākušas slīdēt uz leju. (K)

Divas stundas vēlāk dolāra kurss paceļas, apstājas un sāk slīdēt uz leju. (K)

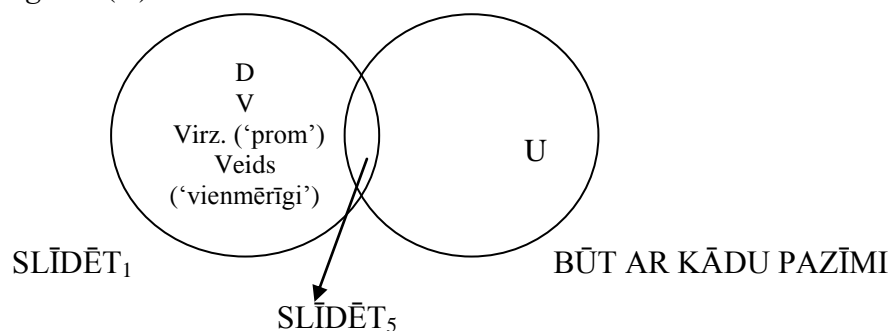
Domu telpas KUSTĪBA ietvars SLĪDĒT₁ un domu telpas FIZISKI STĀVOKĻI ietvars PAZEMINĀTIES veido ietvaru SLĪDĒT₄. To raksturo ietvara SLĪDĒT₁ veidotājelements, piem., *temperatūra, reitings, ienākumi, ekonomika, cena, kurss*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), kas ietvarā SLĪDĒT₄ nosauc ietvara PAZEMINĀTIES veidotājelementus Uztvēruma (U) vai Uztveres tēmas (UT) pozīcijās, kā arī veidotājelements, piem., *lejup*, kas atbilst pozīcijai Virziens, un semantiskais elements ‘lēnām’, kas atbilst pozīcijai Veids.

5. Būt ar slidenu virsmu, piem.:

Dzīvoklī slīd tikko nomainītā grīda. (K)

Ziemas periodā diezgan bieži skrienu pa Jūrmalas parku, jo tur notīrītās ietves mazāk slīd nekā veloseliņš. (K)

Šodien daudzviet uz ietvēm un arī auto stāvlaukumos izveidojies ledus slīd, tālab jābūt ļoti piesardzīgiem. (K)

Pārklājoties domu telpas KUSTĪBA ietvaram SLĪDĒT₁ un domu telpas PAZĪMES ietvaram BŪT AR KĀDU PAZĪMI, rodas jauns starpietvars SLĪDĒT₅. Attiecības starp ietvaru SLĪDĒT₁ un ietvaru BŪT AR KĀDU PAZĪMI ir metonīmiskas, respektīvi, ietvarā SLĪDĒT₅ pozīciju Vieta (V), ko raksturo veidotājelements, piem., *grīda, ietves, ledus*, ieņem ietvara BŪT AR KĀDU PAZĪMI pozīcija Uztvēruma (U), respektīvi, iepriekš minēto objektu pazīme ‘būt slidenam’, tādējādi izveidojot metonīmijas tipu, kurā virsmas nosaukums lietots pārvietojamā objekta vietā.

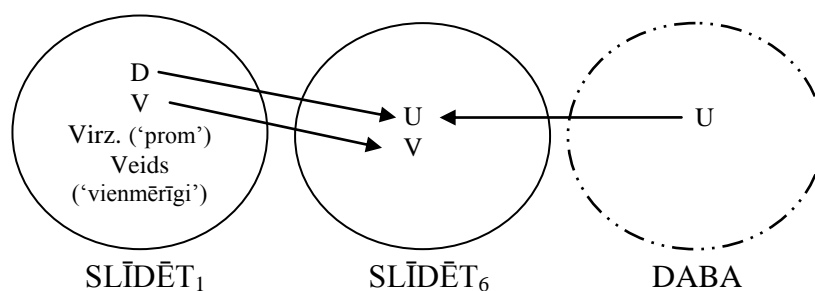
6. Pārvietoties, šķietami saskaroties ar kādu virsmu, piem.:

Saulīte slīd zemei pa otru pusi. (K)

Zeltaini stari slīd, aiz tāla kalna saule spīd. (K)

Jau cauri tumši zaļo egļu zariem slīd mākonis, laukus zilā krēslā tīdams. (K)

Lauztais gaismas stars slīd pa robežvirsmu. (K)

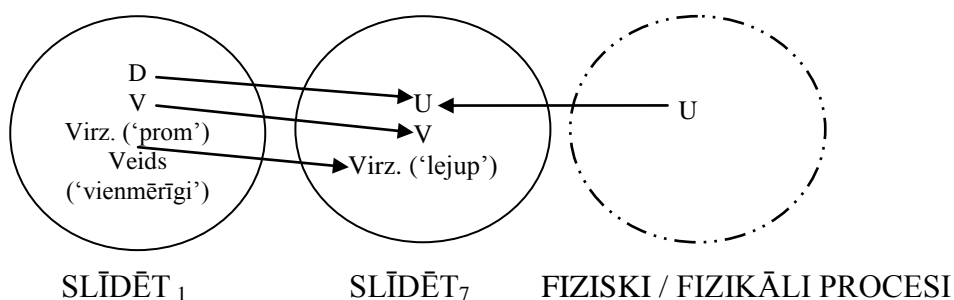

Domu telpas KUSTĪBA ietvars SLĪDĒT₁ un domu telpa DABA veido jaunu ietvaru SLĪDĒT₆. Attiecības starp ietvaru SLĪDĒT₁ un domu telpu DABA ir metaforiskas, respektīvi, ietvara SLĪDĒT₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā SLĪDĒT₆ ieņem pozīcija Uztvērums (U), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas DABA veidotājelements, piem., *saulīte, stari, mākonis*. Ietvaru SLĪDĒT₆ raksturo arī veidotājelements, piem., *pa otru pusi, pa robežvirsmu, cauri zariem*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

7. Pakāpeniski virzīties lejup, piem.:

Anticiklona apgabala centrā gaisa augstākiem slāņiem slīd lejup un plūst uz perifēriju. (K)

Es sabrūku un sāku raudāt, karstas asaras slīd pār maniem vaigiem, es vairs nespēju valdīt emocijas, pārāk daudz ciešanu, netaisnību. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars SLĪDĒT₁ un domu telpa FIZISKI / FIZIKĀLI PROCESI veido jaunu ietvaru SLĪDĒT₇. Attiecības starp ietvaru SLĪDĒT₁ un domu telpu FIZISKI / FIZIKĀLI PROCESI ir metaforiskas, respektīvi, ietvara SLĪDĒT₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā SLĪDĒT₇ ieņem pozīcija Uztvērums (U), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas FIZISKI / FIZIKĀLI PROCESI veidotājelements, piem., *gaisa, asaras*. Ietvaru SLĪDĒT₇ raksturo arī ietvara SLĪDĒT₁ veidotājelements, piem., *pār vaigiem*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), un veidotājelements, piem., *lejup*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

8. Lēni mainīt stāvokli, piem.:

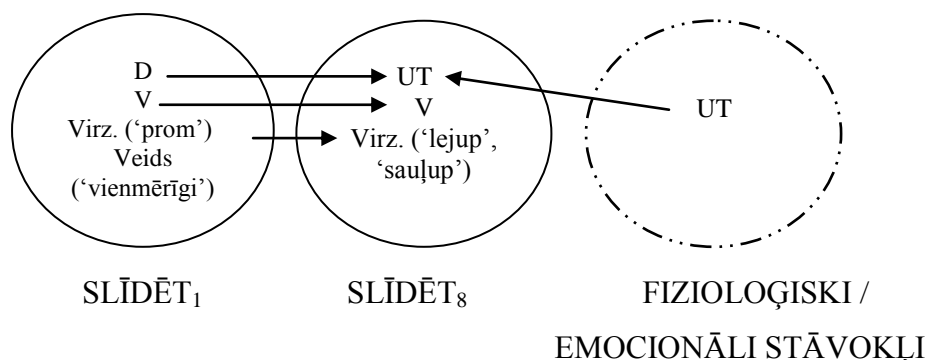
Neļausim domai slīdēt pār lietām – nodalīsim katru domu, koncentrēsimies uz labo. (K)

Filma ļauj skatītāja uztverei slīdēt arī starp realitāti un iztēli. (K)

Ēna veras meitenes sejā, tad skatiens slīd pāri pļavai, paceļas debesīs. (K)

Ģimenes materiālie **apstākļi** sāka **slīdēt leju**. (K)

Un zemes **ilgas sauļup slīd**. (K)

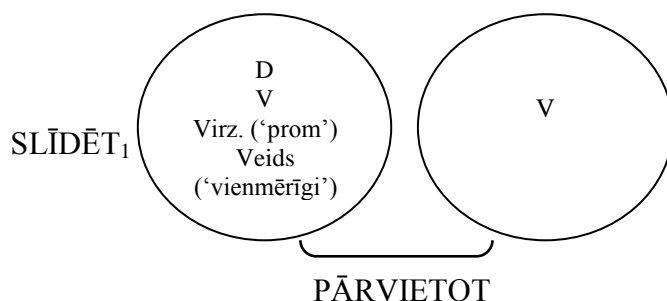
Domu telpas KUSTĪBA ietvars SLĪDĒT₁ un domu telpa FIZIOLOĢISKI / EMOCIONĀLI STĀVOKĻI veido jaunu ietvaru SLĪDĒT₈. Attieksmes starp ietvaru SLĪDĒT₁ un domu telpu FIZIOLOĢISKI / EMOCIONĀLI STĀVOKĻI ir metaforiskas, respektīvi, ietvara SLĪDĒT₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā SLĪDĒT₈ ieņem pozīcija Uztveres tēma (UT), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas FIZIOLOĢISKI / EMOCIONĀLI STĀVOKĻI veidotājelements, piem., *domas, uztvere, vārdi, skatiens, apstākļi, ilgas*. Ietvaru SLĪDĒT₈ raksturo arī ietvara SLĪDĒT₁ veidotājelements, piem., *pār lietām, starp realitāti un iztēli, pāri pļavai*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), kā arī veidotājelements, piem., *leju, sauļup*, kas atbilst pozīcijai Virziens (Virz.).

Stabili vārdu savienojumi

❖ Tikt pārvietotam bez aizķeršanās, piem.:

Viņš skatījās uz grupas darbībām, ar roku braukāja pa Selīnas matiem, ļāva tiem slīdēt caur pirkstiem. (K)

Iespējams, viņš būs izcils tēlnieks, kam daudz svarīgāks par krāsainām bildītēm ir materiāls, kas čaukst, burzās un slīd caur pirkstiem. (K)

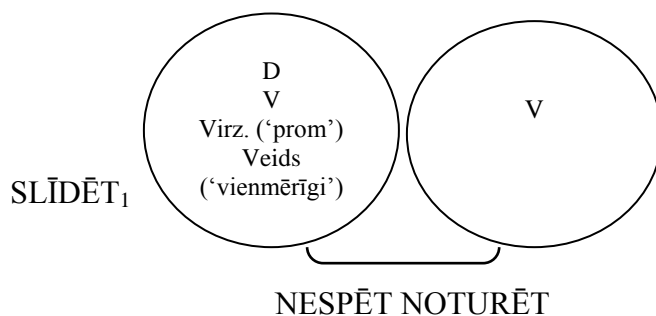
Domu telpas KUSTĪBA ietvaru PĀRVIETOT veido stabils vārdu savienojums *slīdēt caur pirkstiem*, kurā verbs *slīdēt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara PĀRVIETOT veidotājelementu *caur pirkstiem*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Nespēt noturēt, izmantot, piem.:

*Vienīgais, kas mums pieder kopīgi, ir laiks, bet tas ik sekundi **slīd caur pirkstiem**.* (K)

*Neturiet mani kā elpu, kad bail aizpūst laimi, kas **caur pirkstiem slīd**.* (K)

*Kad tev būs situācija, kad jūti, ka mīļotā cilvēka dzīvība **slīd kā caur pirkstiem** un tu neko nevarēsi padarīt, tad sapratīsi, ko tas patiesībā nozīmē.* (K)

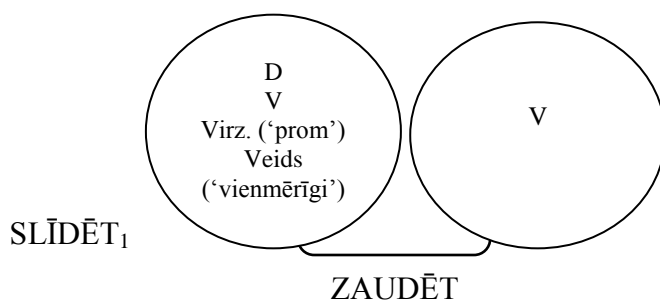
Domu telpas FIZISKI PROCESI vārdkopas ietvaru NESPĒT NOTURĒT veido stabils vārdu savienojums *slīdēt caur pirkstiem*, kurā verbs *slīdēt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara NESPĒT NOTURĒT veidotājelementu *caur pirkstiem*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Pamazām zaudēt ko tuvu, vērtīgu, dārgu (LFV 2000, 1044), piem.:

*Lielākajā daļā laulību viens no laulātajiem parasti turas pie naudas cieši, kamēr otram tā **slīd no rokām ārā**.* (K)

*Jūtot, ka vara sāk **slīdēt ārā no rokām**, arodbiedrības organizēja masveida protestus.* (K)

*Pašreiz notiek taisni otrādi, Latvijas brīvība **slīd ārā no rokām**.* (K)

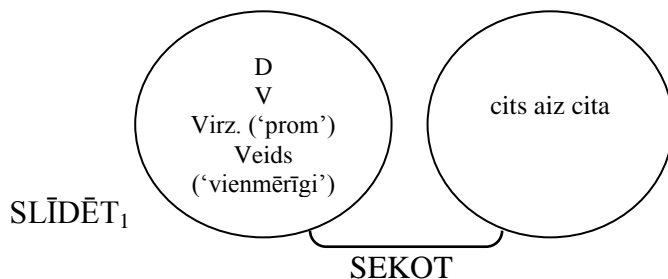

Domu telpas PROCESI ietvaru ZAUDĒT veido stabils vārdu savienojums *slīdēt ārā no rokām*, kurā verbs *slīdēt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara ZAUDĒT veidotājelementu *ārā no rokām*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Sekot, piem.:

*Prezentācijas vadītājs ļāva slīdrādes kadriem klusi **slīdēt citam aiz cita**.* (K)

*Pelēkajās debesīs **cits aiz cita slīd mākoņu kuģi**.* (K)

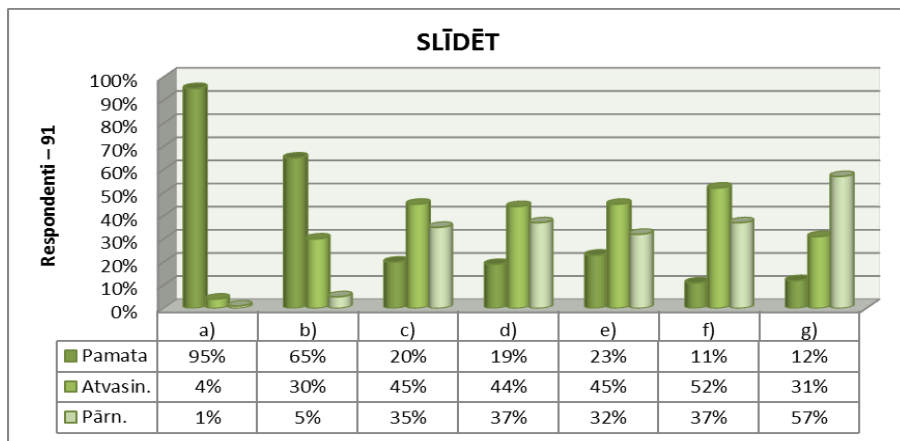
Domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaru **SEKOT** veido stabils vārdu savienojums *slīdēt citam aiz cita*, kurā verbs *slīdēt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara **SEKOT** vārdu savienojumu *citam aiz cita*.

45. tabula

Verba *slīdēt* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: 'pārvietoties, virzīties pa gludu virsmu (ar mazu berzi), neatraujoties no tās'.

a) Ragavas <i>slīd</i> pa sniegu.
b) Laiva <i>slīd</i> pa straumi.
c) Temperatūra <i>slīd</i> arvien zemāk.
d) Dejojāšu pāri <i>slīd</i> viens aiz otra.
e) Iemīgušā Viļa galva <i>slīd</i> leju.
f) Aiz grāvja taka strauji <i>slīd</i> leju.
g) Arvien vairāk un vairāk viņš <i>slīdēja</i> prom no uzsāktā ceļa.

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *slīdēt* nozīmju sistēmu ar anketas rezultātiem, var secināt, ka verba *slīdēt* pamatnozīme atbilst anketā norādītajiem a), b) un d) piemēriem, kurus par pamatnozīmi uzskatījuši attiecīgi 95%, 65% un 19% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa vecuma grupām skat. 46. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotā verba *slīdēt* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 3. grupas (25–40) respondentu atbildēm.

Verba *slīdēt* nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores dotā nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Vienmērīgi pārvietoties pa līdzenu virsmu	a)	pamatnozīme	2. gr. 20–25 = 94% 3. gr. 25–40 = 94% 4. gr. 40–60 = 100%
		d)	atvasinātā noz. pārnestā noz.	4. gr. 40–60 = 67% 3. gr. 25–40 = 50%
2.	Braukt ar transporta līdzekli	b)	pamatnozīme	3. gr. 25–40 = 88%
3.	Virzīt (ko), viegli skarot (kādu)	–	–	–
4.	Pazemināties	c)	atvasinātā noz. pārnestā noz.	2. gr. 20–25 = 51% 4. gr. 40–60 = 56%
5.	Būt ar slidenu virsmu	–	–	–
6.	Pārvietoties, šķietami saskaroties ar kādu virsmu	–	–	–
7.	Pakāpeniski virzīties lejup	e)	pamatnozīme atvasinātā noz.	3. gr. 25–40 = 50% 1. gr. 15–20 = 48% 2. gr. 20–25 = 48%
8.	Lēni mainīt stāvokli	g)	pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 69% 4. gr. 40–60 = 78%

Apkopojot kustības verbu, kas raksturo ķermeņa vai lietas kā veseluma kustības, nozīmju sistēmas, var izveidot šādu šīs apakšgrupas verbu nozīmju sistēmas apkopojumu.

Ķermeņa vai lietas kā veseluma kustības verbu nozīmju sistēmas apkopojums

Verbs	Noz.	Semantiskie elementī	Semantiskās lomas	Tiešās atvasin. noz. // Domu telpas	Metonīm. noz. // Domu telpas	Metafor. noz. domu telpas
<i>bēgt</i>	1.	‘strauji’	D, V, Veids			
	2.		D, UT / U			SOCIĀLI / FIZISKI STĀVOKĻI
<i>kāpt</i>	1.		D, Tr. / V			
	2.		U / UT, V, Veids	PALIELINĀTIES // FIZISKI STĀVOKĻI		
	3.	‘augšup’	U, V, Virz.			DABA
	4.		U, V			FIZISKI PROCESI
<i>klīst</i>	1.	‘apkārt’ ‘ilgi’	D, V / Tr., Virz., Veids			
	2.	‘apkārt’ ‘prom’	UT, V, Virz.			FIZIOLOĢISKI STĀVOKĻI
	3.		U, Tr.			DABA
	4.		UT, V			SAZIŅA
	5.		D, UT			VIRTUĀLĀ VIDE
<i>krist</i>	1.	‘strauji’	D, V, Veids			
	2.		D, V, Virz.	ATDALĪTIES //		

				FIZISKI PROCESI		
	3.	‘brīvi’	D, C, V, Virz., Veids	KARĀTIES // FIZISKI STĀVOKĻI		
	4.		U / UT, V	PAZEMINĀTIES // FIZISKI STĀVOKĻI		
	5.		D, V	BOJĀT // FIZISKA IEDARBĪBA		
	6.		D, V, C, I	MIRT // EKSISTENCE		
	7.		U, V, Virz.			DABA
	8.		D, UT			STĀVOKĻI
	9.		UT, M			ATTIEKSMES
	10.		UT			IEGUVUMI
peldēt	1.		D, V			
	2.		D, V, Līdz.	BRAUKT // KUSTĪBA		
	3.		D, V	KUSTĒTIES // KUSTĪBA		
	4.		D, V	ATRASTIES // STĀVOKĻI		
	5.		U, V			DABA
	6.		U			MŪZIKA
	7.		D, UT			EKSISTENCE
	8.		D, Tr.			TEHNISKIE LĪDZEKĻI
ritēt	1.	‘līdzī’, ‘šurp’, ‘apļveidīgi’	D, Tr., Virz., Veids			
	2.	‘leju’, ‘vienmērīgi’	D, V, Virz., Veids	TECĒT // FIZISKI PROCESI		
	3.	‘tālāk’	U, V Virz.			LAIKS
	4.	‘pilnā sparā’, ‘tempā’, ‘nepārtraukti’	UT, Veids			AKTIVITĀTES
	5.		U, V			DABA
	6.	‘pilnā sparā’, ‘spraiģi’	UT, Veids			SAZIŅA
slīdēt	1.	‘prom’, ‘vienmērīgi’	D, V, Virz., Veids			
	2.		D, Tr., Līdz.	BRAUKT // KUSTĪBA		
	3.	‘augstāk’, ‘uz leju’	D, V, Virz., C	VIRZĪT // KUSTĪBA		
	4.	‘uz leju’ ‘lēnām’	U / UT, Virz., Veids	PAZEMINĀTIES // FIZISKI STĀVOKĻI		
	5.		D → U V, Virz., Veids		BŪT AR KĀDU PAZĪMI // PAZĪMES	
	6.		U, V			DABA
	7.		U, V,			FIZISKI /

		‘lejum’	Virz.			FIZIKĀLI PROCESI
	8.	‘lejum’, ‘sauļup’	UT, V, Virz.			FIZIOLOĢISKI / EMOCIONĀLI STĀVOKĻI

Tātad var secināt, ka kustības verbu *bēgt, kāpt, klīst, krist, peldēt, ritēt, slīdēt* nozīmju sistēmu izveidē būtiski ir ņemt vērā:

1) semantiskos elementus, kas norāda veidu, – ‘strauji’, ‘ilgi’, ‘brīvi’, ‘apļveidīgi’, ‘vienmērīgi’, ‘pilnā sparā’, ‘tempā’, ‘nepārtraukti’, ‘spraiģi’, ‘lēnām’; semantiskos elementus, kas norāda virzienu, – ‘augšup’, ‘apkārt’, ‘prom’, ‘līdzi’, ‘šurp’, ‘lejum’, ‘tālāk’, ‘sauļup’;

2) semantisko lomu Darītājs un Vieta kombināciju, kas raksturo pamatnozīmes kodolu; dažu verbu pamatnozīmē ietilpst arī Veida un Virziena semantiskā loma;

3) plašo saistāmību, jo verbi gan pamatnozīmē, gan atvasinātajās nozīmēs spēj piesaistīt no diviem līdz pieciem vārdiem;

4) tiešās atvasinātās nozīmes, kurās:

- saplūduši divi domu telpas KUSTĪBA ietvari, piem., PELDĒT + BRAUKT, PELDĒT + KUSTĒTIES, SLĪDĒT + BRAUKT, SLĪDĒT + VIRZĪT;

- saplūduši domu telpas KUSTĪBA ietvari ar dažādu domu telpu ietvariem, piem., domu telpas FIZISKI PROCESI ietvariem ATDALĪTIES, TECĒT, domu telpas FIZISKI STĀVOKĻI ietvariem PALIELINĀTIES, KARĀTIES, PAZEMINĀTIES, ATRASTIES, domu telpas EKSISTENCE ietvaru MIRT, domu telpas FIZISKA IEDARBĪBA ietvaru BOJĀT;

5) metonīmiski motivēta nozīme, kurā saplūdis domas telpas KUSTĪBA ietvars SLĪDĒT ar domu telpas PAZĪMES ietvaru BŪT AR KĀDU PAZĪMI, veidojot metonīmijas tipu, kurā objekta nosaukums lietots tā īpašības *slīdēšanas* vietā, piem., *slīd grīda, ietves slīd*;

6) metaforiski motivētas nozīmes, kuras veidojas, domu telpas KUSTĪBA ietvariem saplūstot ar šādām domu telpām, piem., SOCIĀLI / FIZISKI STĀVOKĻI, DABA, FIZISKI PROCESI, FIZIOLOĢISKI STĀVOKĻI, SAZIŅA, VIRTUĀLĀ VIDE, SOCIĀLI STĀVOKĻI, ATTIEKSMES, IEGUVUMI, MŪZIKA, EKSISTENCE, TEHNISKIE LĪDZEKĻI, LAIKS, AKTIVITĀTES, FIZISKI / FIZIKĀLI PROCESI, FIZIOLOĢISKI / EMOCIONĀLI STĀVOKĻI;

7) stabili vārdu savienojumi, kuri veidojas saistījumā ar šādu domu telpu ietvariem, piem., domu telpas SAZIŅA ietvars PĀRMEST u. c., domu telpas FIZISKI PROCESI

ietvari IEGŪT, GŪT PANĀKUMUS, PARĀDĪTIES u. c., domu telpas FIZISKA IEDARBĪBA ietvari IETEKMĒT, UZBRUKT, KAITINĀT u. c., domu telpas PRĀTA DARBĪBAS PROCESI ietvars KĻŪDĪTIES u. c.

Aplūkojot anketu rezultātus, jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotās kustības verbu, kas nosauc ķermeņa vai lietas kā veseluma kustības, nozīmju sistēmas lielākoties atbilst 2. grupas (20–25) un 4. grupas (40–60) respondentu atbildēm.

3.3. Kustības ar kādu transporta līdzekli (*braukt, vest*)

Verba *braukt* nozīmju sistēma

1. Pārvietoties ar transporta līdzekli, kādu ierīci (šļūcot, slidinoties), vadīt to, piem.:

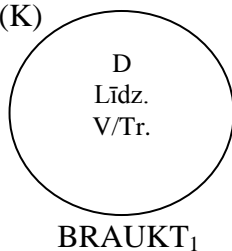
Sindija mācās braukt ar jauno automašīnu. (K)

Klusās naktīs viņš mēdz braukt ar laivu bez airiem. (K)

Instruktori ar sniega motociklu brauc kalnā. (K)

Maziem bērniem nav atļauts ar velosipēdu braukt pa brauktuvi vai nomali. (K)

Bērni, baudot ziemas priekus, brauc ar ragavām un slēpēm, ceļ sniega eņģeļus, šķūrē sniegu, pikojas, zīmē sniegā. (K)

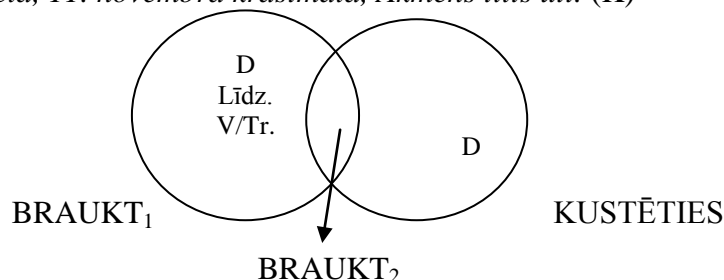

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru BRAUKT₁ raksturo veidotājelements, piem., *Sindija, viņš, instruktori, bērni*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *automašīnas, laiva, motocikls, velosipēds, ragavas, slēpes*, kas atbilst pozīcijai Līdzeklis (Līdz.), veidotājelements, piem., *kalnā*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), un/vai veidotājelements, piem., *brauktuve, normale*, kas atbilst pozīcijai Trajektorija (Tr.).

2. Kustēties pa norādīto trajektoriju, piem.:

Sacensībās sporta laivas brauc sporta laivām paredzēto distanci. (K)

Virzienā Centrāltirgus–Bišumuiža tramvaji brauc pa sekojošām ielām: Centrāltirgus iela, Maskavas iela, 11. novembra krastmala, Akmens tilts utt. (K)

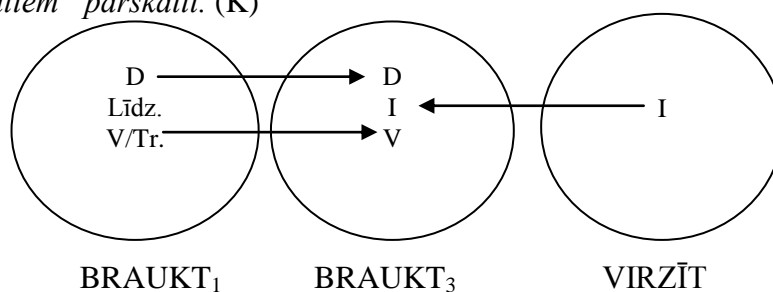

Pārklājoties domu telpas KUSTĪBA ietvaram BRAUKT₁ un ietvaram KUSTĒTIES, rodas jauns starpietvars BRAUKT₂. Attieksmes starp ietvaru BRAUKT₁ un ietvaru KUSTĒTIES ir metonīmiskas. Respektīvi, ietvarā BRAUKT₂ ietvara KUSTĒTIES veidotājelements, piem., *laivas, tramvaji*, kas raksturo pozīciju Līdzeklis (Līdz.), aizstāj ietvara BRAUKT₁ pozīciju Darītājs (D), tādējādi izveidojot metonīmijas tipu, kurā objekta nosaukums lietots to lietotāju vietā. Ietvaru BRAUKT₂ raksturo arī veidotājelements, piem., *distance, pa ielām*, kas atbilst pozīcijai Trajektorija (Tr.).

3. Virzīt, vilkt pa kādu virsmu, piem.:

Ceļotājs brauc ar pirkstu pa globusu un meklē galamērķi. (K)

To programmu, kas uz papīra un pa kuru tu brauc ar zīmuli, tu vari pie dažādiem „ieejas signāliem” pārskatīt. (K)

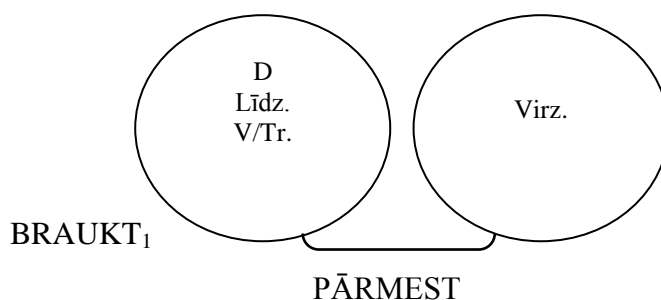

Domu telpas KUSTĪBA ietvars BRAUKT₁ un ietvars VIRZĪT veido jaunu ietvaru BRAUKT₃, kuru raksturo ietvara BRAUKT₁ veidotājelements, piem., *ceļotājs, tu*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un veidotājelements, piem., *pa globusu, pa programmu*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V), kā arī ietvara VIRZĪT veidotājelements, piem., *pirksts, zīmulis*, kas atbilst pozīcijai Instruments (I).

❖ Pārmest, piem.:

*Kāpēc vienmēr atrodas kāds cilvēks, kuram patīk **braukt augumā**, pat ja uzdod tikai parastu jautājumu?* (K)

*Trusītis turpina **braukt virsū** vērsim: „Tā, monstr, klausies!”* (K)

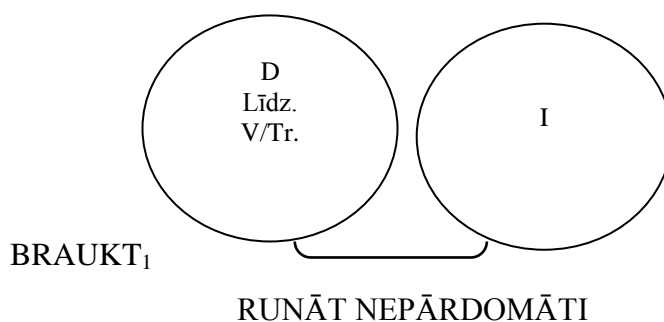

Domu telpas SAZIŅA ietvaru PĀRMEST veido stabils vārdu savienojums *braukt augumā, virsū*, kurā verbs *braukt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara PĀRMEST veidotājelementu *augumā (virsū)*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Runāt daudz, nepārdomāti, bravūrīgi, nepieklājīgi (LFV 2000, 758), piem.:

Šī neprot pat daiļi **braukt ar muti**, izgāžas jau pirmajā setā. (K)

Santehniķis vēlams tāds, kas mazāk **brauc ar muti**, bet ir darītājs. (K)

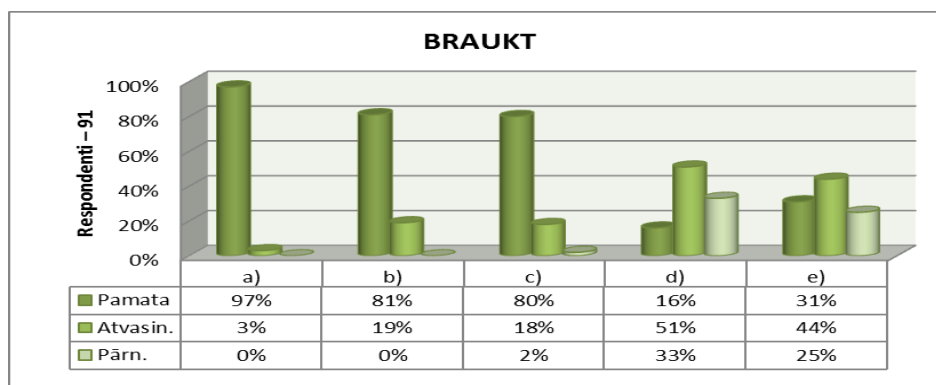
Domu telpas SAZIŅA vārdkopas ietvaru RUNĀT NEPĀRDOMĀTI veido stabils vārdu savienojums *braukt ar muti*, kurā verbs *braukt* lietots pamatnozīmē saistījumā ar vārdkopas ietvara RUNĀT NEPĀRDOMĀTI veidotājelementu *ar muti*, kas atbilst pozīcijai Instruments (I).

48. tabula

Verba *braukt* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: ‘pārvietoties ar transporta līdzekli’.

a) Vecāki brauc ar automašīnu.
b) Trolejbuss brauc uz depo.
c) Velobraucēji brauc gar ceļa malu.
d) Ziemā bērniem patīk braukt ar ragaviņām.
e) Meitene lasot brauc ar pirkstu pa grāmatu.

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *braukt* nozīmju sistēmu ar anketas rezultātiem, var secināt, ka verba *braukt* pamatnozīme atbilst anketā norādītajiem a), b), c) un d) piemēriem, kurus kā pamatnozīmi norādījuši attiecīgi 97%, 81%, 80% un 16% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa vecuma grupām skat. 49. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotā verba *braukt* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 4. grupas (40–60) respondentu atbildēm.

Verba *braukt* nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores dotā nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Pārvietoties ar transporta līdzekli, kādu ierīci (šļūcot, slidinoties), vadīt to	a)	pamatnozīme	2. gr. 20–25 = 100% 4. gr. 40–60 = 100%
2.	Kustēties pa norādīto trajektoriju	b) c)	pamatnozīme pamatnozīme	1. gr. 15–20 = 83% 2. gr. 20–25 = 86% 3. gr. 25–40 = 94% 4. gr. 40–60 = 100%
3.	Virzīt, vilkt pa kādu virsmu	d)	pamatnozīme	3. gr. 25–40 = 81% 4. gr. 40–60 = 89%

Verba *vest* nozīmju sistēma

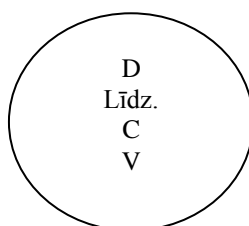
1. Pārvietot ar transporta līdzekli, piem.:

Riteņbraucējs, braucot uz sacensībām, savu velosipēdu ved ar automašīnu. (K)

Ziemā bieži vien slimniekus ved ar zirgu, jo pa piesnigušajiem ceļiem ar auto ne vienmēr var izbraukt. (K)

Tētis bērnu uz skolu ved ar mopēdu. (K)

Strādnieki celtniecībai nepieciešamos materiālus ved ar kravas automašīnu. (K)

VEST₁

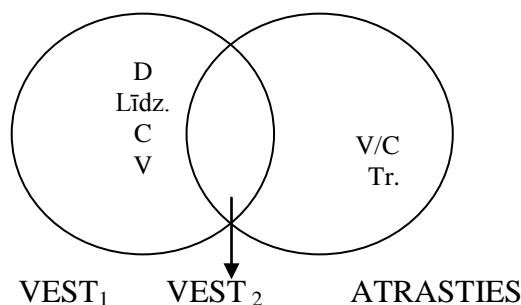
Domu telpas KUSTĪBA ietvaru VEST₁ veido veidotājelements, piem., *riteņbraucējs, tētis, strādnieki*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), veidotājelements, piem., *automašīna, zirgs, mopēds*, kas atbilst pozīcijai Līdzeklis (Līdz.), veidotājelements, piem., *velosipēds, slimnieki, bērns, materiāls*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), un veidotājelements, piem., *skola*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

2. Atrasties, būt vērštam kādā virzienā, piem.:

Vācijas Alpu ceļš ved caur gleznainām kalnu ainavām. (K)

Taka ved gar skaisto Latvijas upi Salacu. (K)

Zaķa pēdas ved uz mežu. (K)

Pārklājoties domu telpas KUSTĪBA ietvaram VEST₁ un domu telpas STĀVOKĻI ietvaram ATRASTIES, veidojas jauns starpietvars VEST₂. Attieksmes starp ietvaru VEST₁ un ietvaru ATRASTIES ir metonīmiskas. Respektīvi ietvarā VEST₂ ietvara ATRASTIES veidotājelements, piem., *ceļš, taka*, kas raksturo pozīciju Vieta (V), un veidotājelements, piem., *pēdas*, kas atbilst pozīcijai Cietējs (C), aizstāj ietvara VEST₁ pozīciju Darītājs (D). Tātad veidojas metonīmijas tips, kurā darbības vietas nosaukums tiek lietots darbības veicēja vietā, piem., *taka, ceļš ved*, un metonīmijas tips, kurā darbībai pakļautās reālijas nosaukums tiek lietots darbības veicēja vietā, piem., *pēdas ved*. Ietvaru VEST₂ veido arī veidotājelements, piem., *caur ainavām, pa apvidu, gar Salacu*, kas atbilst pozīcijai Trajektorija (Tr.).

3. Likst iet sev līdzī, vadīt kādu (ko), piem.:

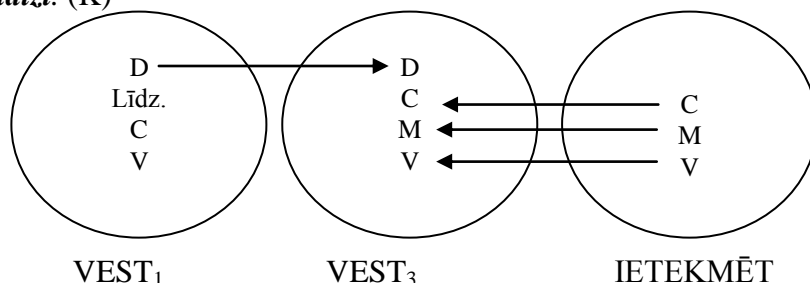
Man toreiz bija trīspadsmit, un senči mani gribēja vest pie psihoanalītiķa, jo es izdauzīju garāžā visus logus. (K)

Senajiem grieķiem bija tradīcija visskaistākās meitenes vest uz Mīnotaura salu. (K)

Vecākiem nevajadzētu vest pavisam mazus knauķus uz asa sižeta filmu. (K)

Gaisma solīja aizstāvēt savu tautu, tās ticību un valodu, vest tautu pie turības un apgaismības. (K)

Mēs neļausimies vairs nekādiem viltus labdaru saldskābiem solījumiem vest mūs uz kārtējo paradīzi. (K)

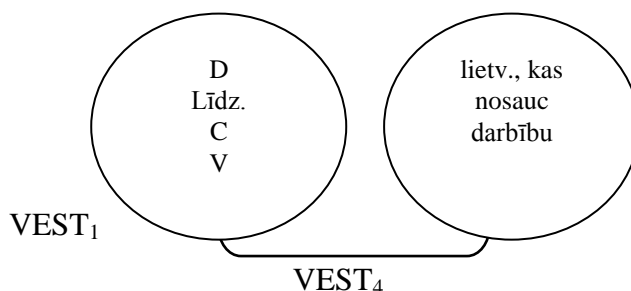
Domu telpas KUSTĪBA ietvars VEST₁ un domu telpas FIZISKA IEDARBĪBA ietvars IETEKMĒT veido jaunu ietvaru VEST₃, kuru raksturo ietvara VEST₁ pozīcijai Darītājs (D) atbilstošais veidotājelements, piem., *senči, grieķi, vecāki, gaisma, mēs*, kā arī ietvara IETEKMĒT veidotājelements, piem., *es, meitenes, knauķi, tauta, mēs*, kas atbilst

pozīcijai Cietējs (C), veidotājelements, piem., *psihoanalītiķis, turība, apgaismība*, kas atbilst pozīcijai Mērķis (M), un veidotājelements, piem., *sala, filma, paradīze*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

4. Realizēt, īstēnot kādu darbību, piem.:

*Viņam tika uzdots **vest sarunas** ar latviešiem un igauņiem. (K)*

*Mūsu tomēr ir pārāk maz, lai varētu šeit **vest intensīvu domu apmaiņu**. (K)*

Domu telpas KUSTĪBA ietvars VEST₁ un ietvars, kurā var tikt minēts lietvārds, vārdkopā, kas nosauc darbību, veido jaunu ietvaru VEST₄.

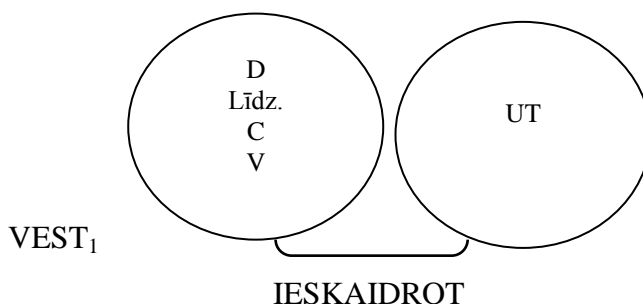
Stabili vārdu savienojumi

❖ Ieskaidrot, panākt, ka kāds kļūst saprātīgāks, piem.:

*Tiešām tēvs, tāds prātīgs cilvēks, nevarētu mēģināt, kaut vai ar žagaru palīdzību, meitu **vest pie prāta**. (K)*

***Vest pie prāta** var vienīgi nu jā, laikam jau nekas... (K)*

*Tas, kas cenšas pūli **vest pie saprāta**, kļūst par šā pūļa upuri. (K)*

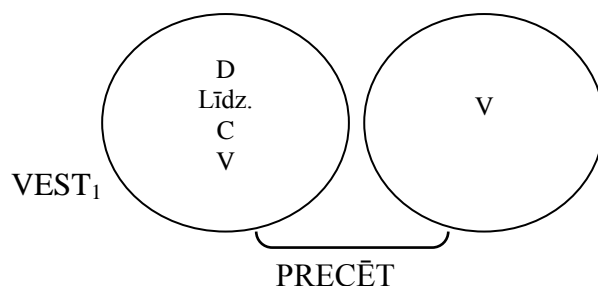

Domu telpas SAZIŅA ietvaru IESKAIDROT veido stabils vārdu savienojums *vest pie prāta, saprāta*, kurā verbs *vest* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara IESKAIDROT veidotājelementu *pie prāta (saprāta)*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT).

❖ Precēt (kādu), piem.:

*Princis Čārlzs Svētā Pāvila katedrālē **pie altāra veda** savu līgavu Diānu. (K)*

*Pienācis brīdis, kad Brekets gatavojas **vest pie altāra** savu iecerēto. (K)*

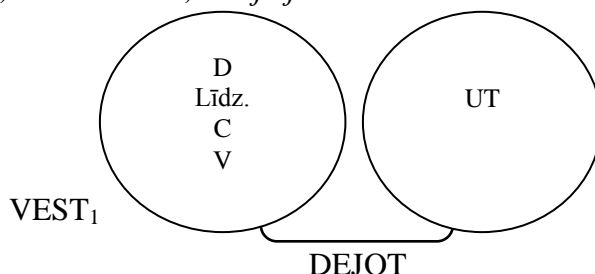
Domu telpas SOCIĀLI STĀVOKĻI ietvaru PRECĒT veido stabils vārdu savienojums *vest pie altāra*, kurā verbs *vest* lietots pamatnozīmē saistījumā ar ietvara PRECĒT veidotājelementu *pie altāra*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

❖ Dejot, piem.:

*Tad jānābērni ciemos taurējuši, lai varētu sapulcēties un **danci vest**.* (K)

*Nedēļas nogalē ļaudis sapulcējās dziedāt un **danci vest**.* (K)

*Piemēru, kā **danci vest**, rādīja jaunā saimniece ar saimnieku!* (K)

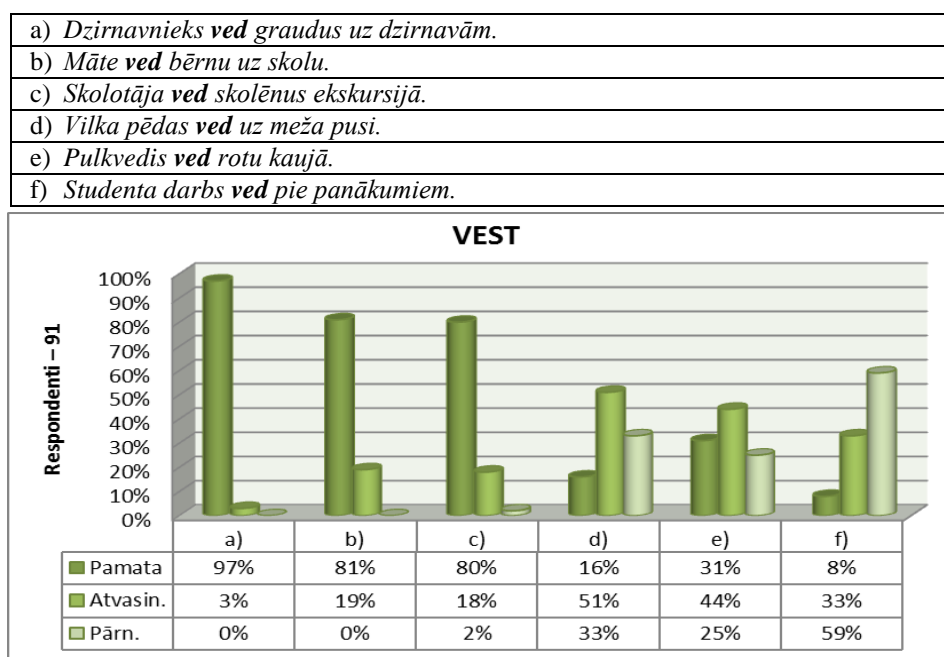

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru DEJOT veido stabils vārdu savienojums *danci vest*, kuru raksturo ietvara DEJOT veidotājelements *dancis*, kas atbilst pozīcijai Uztveres tēma (UT) saistījumā ar verba *vest* pamatnozīmi.

50. tabula

Verba *vest* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: ‘pārvietot, aizgādāt (ar transporta līdzekli)’.

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *vest* nozīmju sistēmu ar anketas rezultātiem, var secināt, ka verba *vest* pamatnozīme atbilst anketā norādītajam a) piemēram, kuru par pamatnozīmi uzskatījuši 97% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa vecuma grupām skat. 51. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotā verba *vest* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 2. grupas (20–25) respondentu atbildēm.

51. tabula

Verba *vest* nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores dotā nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Pārvietot ar transporta līdzekli	a)	pamatnozīme	2. gr. 20–25 = 100% 4. gr. 40–60 = 100%
2.	Atrasties, būt vēršam kādā virzienā	d)	atvasinātā noz.	2. gr. 20–25 = 54%
3.	Likt iet sev līdzi, vadīt kādu (ko)	b) c) e)	pamatnozīme pamatnozīme atvasinātā noz.	1. gr. 15–20 = 86% 2. gr. 20–25 = 86% 1. gr. 15–20 = 97% 3. gr. 25–40 = 56% 4. gr. 40–60 = 56%
4.	Realizēt, īstenot kādu darbību	f)	pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 81%

Apkopojot kustības verbu, kas raksturo kustības ar transporta līdzekli, nozīmju sistēmas, var izveidot šādu šīs apakšgrupas verbu nozīmju sistēmas apkopojumu.

52. tabula

Kustības verbu, kas raksturo kustības ar transporta līdzekli, nozīmju sistēmas apkopojums

Verbs	Noz.	Semantiskās lomas	Tiešās atvasin. noz. // Domu telpas	Metonīm. noz. // Domu telpas
<i>braukt</i>	1.	D, Līdz., V / Tr.		
	2.	Līdz. → D, V / Tr.		KUSTĒTIES // KUSTĪBA
	3.	D, I, V	VIRZĪT // KUSTĪBA	
<i>vest</i>	1.	D, Līdz., C, V		
	2.	D → V / C, Tr.		ATRASTIES // STĀVOKLIS
	3.	D, C, M, V	IETEKMĒT // FIZISKA IEDARBĪBA	
	4.	D, Līdz., C, V, lietu., vārdkopa, kas nosauc darbību		

Tātad var secināt, ka kustības verbu *braukt*, *vest* nozīmju sistēmu izveidē svarīgi:

1) semantiskie elementi nav būtiski jaunu nozīmju veidošanā, jo veids, kā šīs kustības tiek veiktas, nenorāda uz atšķirīgu nozīmju veidošanos;

2) pamatnozīmes semantisko lomu kombināciju veido Darītāja, Līdzekļa un Vietas semantiskās lomas, kas raksturo tās kodolu, tomēr katrs no vārdiem piesaista vēl citus

nozīmes paplašinātājus, piem., Trajektorijas, Instrumenta, Mērķa, Virziena semantiskās lomas;

3) tiem ir plaša saistāmība, jo vārdi gan pamatnozīmē, gan atvasinātajās nozīmēs spēj piesaistīt no trim līdz septiņiem vārdiem;

4) tiešās atvasinātās nozīmes, kurās:

- saplūduši divi domu telpas KUSTĪBA ietvari, piem., BRAUKT + VIRZĪT;
- saplūdis domu telpas KUSTĪBA ietvars VEST ar domu telpas FIZISKA IEDARBĪBA ietvaru IETEKMĒT;

5) metonīmiski motivētas nozīmes, kurās:

- saplūdis domu telpas KUSTĪBA ietvars BRAUKT ar ietvaru KUSTĒTIES, veidojot metonīmijas tipu, kurā objekta nosaukums lietots to lietotāju vietā, piem., *laiva, tramvajs brauc*;

- saplūdis domu telpas KUSTĪBA ietvars ar domu telpas STĀVOKĻI ietvaru ATRASTIES, veidojot metonīmijas tipu, kurā reālijas, pa kuru parasti noris darbība, nosaukums tiek lietots darbības veicēja vietā, piem., *taka, ceļš ved*, un metonīmijas tips, kurā darbībai pakļautā reālija tiek lietota darbības veicēja vietā, piem., *pēdas ved*;

6) stabili vārdu savienojumi, kuri veidojas saistījumā ar šādu domu telpu ietvariem, piem., domu telpas SAZIŅA ietvari PĀRMEST, RUNĀT NEAPDOMĪGI, IESKAIDROT u. c., domu telpas SOCIĀLI STĀVOKĻI ietvars PRECĒT u. c., domu telpas KUSTĪBA ietvars DEJOT u. c.

Aplūkojot anketu rezultātus, jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotās kustības verbu, kas nosauc kustības ar transporta līdzekli, nozīmju sistēmas lielākoties atbilst 4. grupas (40–60) un 2. grupas (20–25) respondentu atbildēm.

3.4. Kustības dabas norisēs un procesos (*augt, briest*)

Verba *augt* nozīmju sistēma

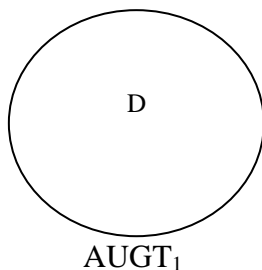
1. Kļūt lielākam, briest, rasties, attīstīties (par bioloģiskiem, fizioloģiskiem procesiem), piem.:

Kaut arī mammai ļoti gribas, diez vai viņai izdosies aizliegt tev augt un pieaugt. (K)

Lapu kokaugi pēc šāgada slapjās vasaras jūtas ļoti labi, iespējams, turpina vēl augt. (K)

Es pat nepamanīju, kā sāka augt alus vēders. (K)

Viņa vienkārši ļāva īsajiem matiem augt. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru AUGT₁ veido veidotājelements, piem., *tu, kokaugi, vēders, mati*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D).

2. Palielināties, piem.:

Turpmākos gadus ienākumi turpināja augt. (K)

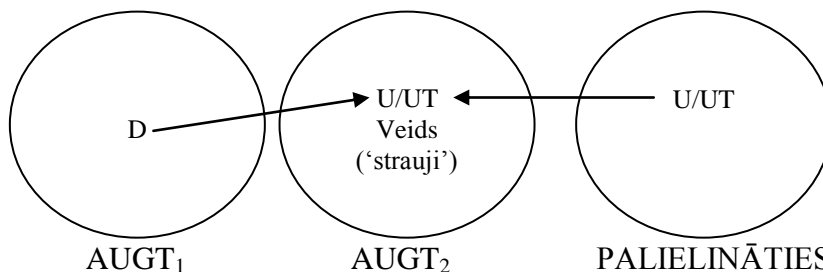
Uzņēmuma akciju cena turpina augt. (K)

Gada pirmajos trijos mēnešos rūpnīcas apgrozījums aug straujāk nekā pērn. (K)

Pasaules supervaroņu skaits turpina augt. (K)

Ātrumi turpinās augt, un būs dažādas pārmaiņas. (K)

Sāk veidoties un augt pretestība šiem māņiem. (K)

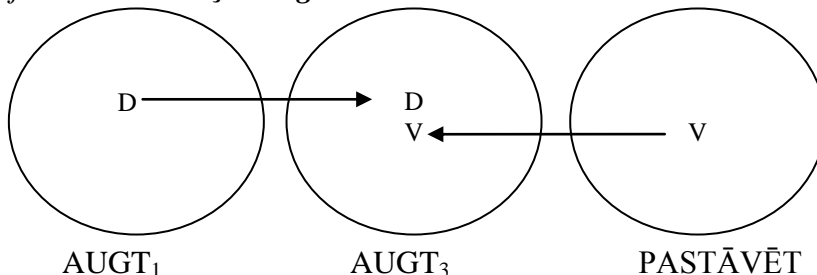
Domu telpas KUSTĪBA ietvars AUGT₁ un domu telpas FIZISKI STĀVOKĻI ietvars PALIELINĀTIES veido ietvaru AUGT₂. Tā veidotājelements, piem., *ienākumi, cena, apgrozījums, skaits, ātrumi, pretestība*, atbilst ietvara AUGT₁ pozīcijai Darītājs (D), kas ietvarā AUGT₂ raksturo ietvara PALIELINĀTIES veidotājelementu pozīcijā Uztvērums (U) vai pozīcijā Uztveres tēma (UT). Ietvaru AUGT₂ raksturo arī semantiskais elements 'strauji', kas atbilst pozīcijai Veids.

3. Pastāvēt, eksistēt kādā noteiktā vietā, apstākļos, piem.:

Zemajos purvos parasti aug dažādi grīšļi, kā arī citi ziedaugi. (K)

Baravikas labprātāk aug mežos, kuros koku vecums pārsniedz 50 gadus. (K)

Latvijas ezeros un dīķos aug niedres vairāk nekā 13 tūkstošu hektāru platībā. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars AUGT₁ un domu telpas EKSISTENCE ietvars PASTĀVĒT veido jaunu ietvaru AUGT₃. To raksturo ietvara AUGT₁ veidotājelements

piem., *grīši, baravikas, niedres*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un ietvara PASTĀVĒT veidotājelements, piem., *purvi, meži, ezeri, dīķi*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

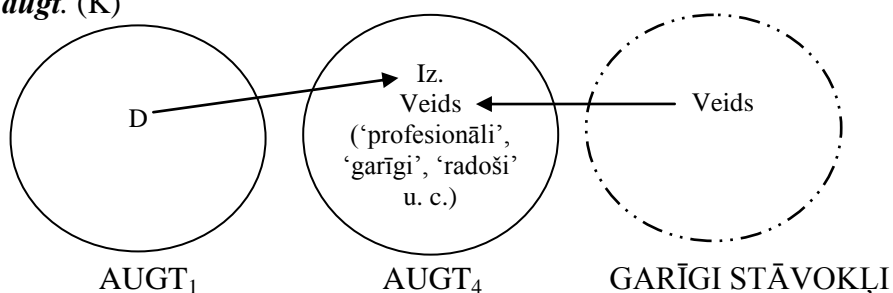
4. Mainīties pilnveidojoties, izkopjot spējas, piem.:

*Plaukstošā uzņēmumā katrs tā **darbinieks** var **profesionāli augt** un attīstīt savas spējas.* (K)

*Ja **viens** sāk mainīties, **augt** un attīstīties **garīgi**, bet otrs paliek uz vietas, kāda saprašanās var būt.* (K)

*Es vēlos **augt** un attīstīties **paša izraudzītajā virzienā.*** (K)

*Bet vēl jo vairāk bērna fantāzijai ir vajadzīga grāmata, kas **viņam** palīdzētu dzīvot un **radoši augt.*** (K)

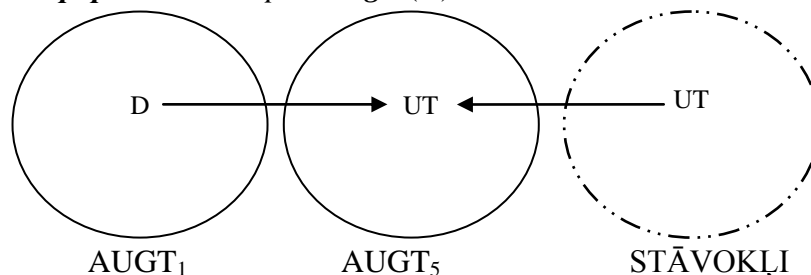
Domu telpas KUSTĪBA ietvars AUGT₁ un domu telpa GARĪGI STĀVOKĻI veido jaunu ietvaru AUGT₄. Attiecības starp ietvaru AUGT₁ un domu telpu GARĪGI STĀVOKĻI ir metaforiskas, respektīvi, ietvara AUGT₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā AUGT₄ aizstāj pozīcija Izjutējs (Iz.), ko raksturo veidotājelements, piem., *darbinieks, viens* (kāds subjekts), *es, viņš*. Savukārt ietvara AUGT₄ pozīcijā Veids kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas GARĪGI STĀVOKĻI veidotājelements, piem., *profesionāli, garīgi, paša izraudzītajā virzienā, radoši*.

5. Vērsties plašumā, turpināties, piem.:

*Galvenais, lai šis **process** neapstātos, bet turpinātu **augt** un pilnveidoties.* (K)

*Kordziedāšanas **tradīcijas** Ogres rajonā turpina **augt** un daudzveidoties.* (K)

*Interneta **popularitāte** turpina **augt.*** (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars AUGT₁ un domu telpa STĀVOKĻI veido jaunu ietvaru AUGT₅. Attiecības starp ietvaru AUGT₁ un domu telpu STĀVOKĻI ir metaforiskas, respektīvi, ietvara AUGT₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā AUGT₅ ieņem

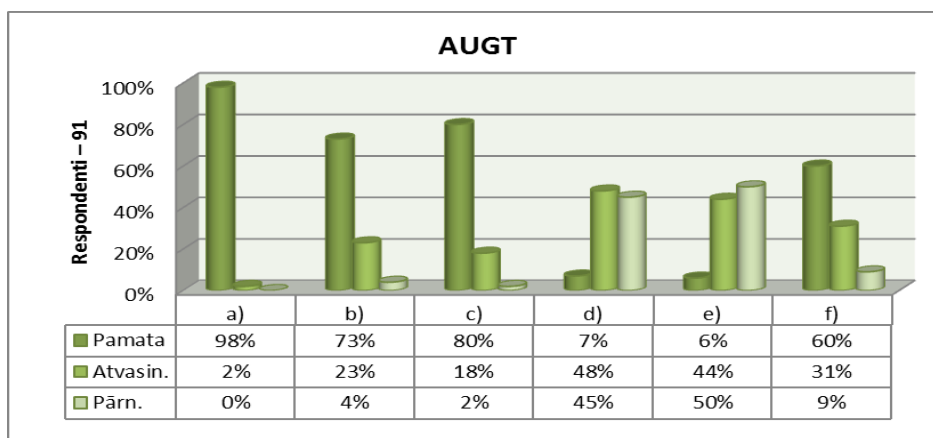
pozīcija Uztveres tēma (UT), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas STĀVOKĻI veidotājelements, piem., *process, tradīcijas, popularitāte*.

53. tabula

Verba *augt* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: ‘bioloģiski attīstīties, kļūt lielākam bioloģiskās attīstības rezultātā’.

a) Koki <i>aug</i> lēnām, cilvēks tos redz katru dienu un pat nepamana, cik liels mežs ir izaudzis.
b) Ģimene ir tā vide, kurā bērns <i>aug</i> , attīstās, pilnveidojas.
c) Avenes <i>aug</i> puduros.
d) Ar gadiem <i>aug</i> rakstnieka meistarība.
e) Darba meklēšanas laiks ASV <i>aug</i> ātros tempos.
f) Zēnam uz kājas <i>aug</i> augonis.

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *augt* nozīmju sistēmu ar anketu rezultātiem, var secināt, ka verba *augt* pamatnozīme atbilst anketā norādītajiem a), b), c), f) piemēriem, kurus par pamatnozīmi uzskatījuši attiecīgi 98%, 73%, 80%, 60% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa vecuma grupām skat. 54. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotā verba *augt* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 4. grupas (25–40) respondentu atbildēm.

54. tabula

Verba *augt* nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores dotā nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Kļūt lielākam, briest, rasties, attīstīties (par bioloģiskiem, fizioloģiskiem procesiem)	a) f)	pamatnozīme pamatnozīme	2. gr. 20–25 = 100% 4. gr. 40–60 = 100% 3. gr. 25–40 = 75%
2.	Palielināties	–	–	–
3.	Pastāvēt, eksistēt kādā noteiktā vietā, apstākļos	b) c)	pamatnozīme pamatnozīme	3. gr. 25–40 = 81% 1. gr. 15–20 = 86% 4. gr. 40–60 = 100%
4.	Mainīties pilnveidojoties, izkopjot spējas	d)	atvasinātā noz.	1. gr. 15–20 = 55%
5.	Vērsties plašumā, kļūt intensīvākam, turpināties	e)	pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 63%

Verba *briest* nozīmju sistēma

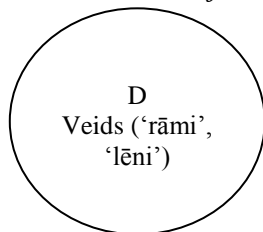
1. Kļūt lielākam, spēcīgākam, augt, attīstīties (arī par cilvēka ķermeņa daļām), piem.:

*Saulainos kambaros **rāmi briest augļi.*** (K)

*Tāds savāds sapnis par **birzīm**, kas **briest** un **aug stipras** bez vētrām.* (K)

*Islandes šķirnes **zirgi** aug un **briest lēni.*** (K)

*Turpiniet mazās apļveida kustības, līdz sajūtat, kā **muskuļi briest.*** (K)

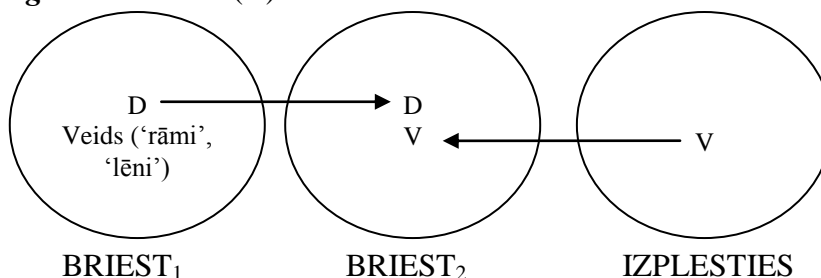
BRIEST₁

Domu telpas KUSTĪBA ietvaru BRIEST₁ raksturo veidotājelements, piem., *augļi, birzis, zirgi, muskuļi*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), semantiskie elementi 'rāmi', 'lēni', kas atbilst pozīcijai Veids.

2. Uzsūcot mitrumu, izplesties, piem.:

*Rīsus pirms vārīšanas iemērc tīrā **ūdenī** un atstāj uz kādu pusstundu, lai tie **briest.*** (K)

*Pākšaugi **briest ūdenī.*** (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars BRIEST₁ un domu telpas FIZISKI PROCESI ietvars IZPLESTIES veido jaunu ietvaru BRIEST₂. To raksturo ietvara BRIEST₁ veidotājelements, piem., *rīsi, pākšaugi*, kas atbilst pozīcijai Darītājs (D), un ietvara IZPLESTIES veidotājelements, piem., *ūdens*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

3. Radīt, attīstīt (ko), mainot kāda stāvokli, piem.:

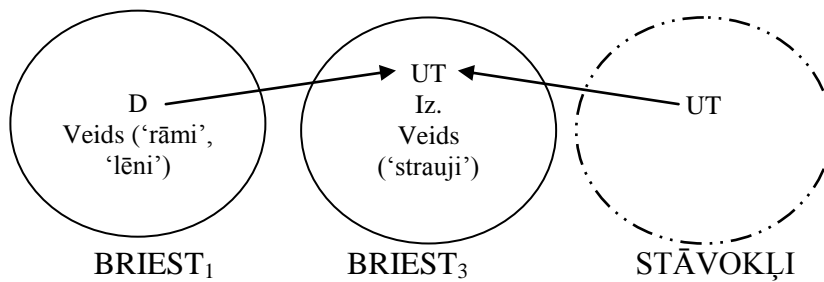
*Reaģējot uz viesuļvētras **Katrīna** radītajām sekām, negaidīti **strauji briest** jauns **skandāls** par frekvencēm.* (K)

***Jauniešiem briest** ideja par Valmieras rokfestivāla apmeklējumu.* (K)

Briest** pirmsskolas iepirkšanās **draudzis. (K)

*Ģimenē **briest naid** par manu neuzticību.* (K)

*Jau atkal šķiet, ka no līdzcilvēkiem **briest pārsteigumi.*** (K)

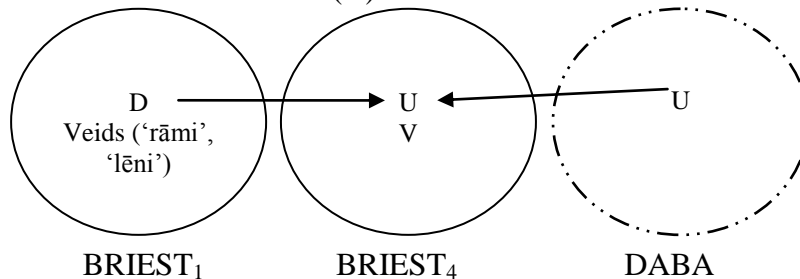
Domu telpas KUSTĪBA ietvars BRIEST₁ un domu telpa STĀVOKĻI veido jaunu ietvaru BRIEST₃. Attiecsmes starp ietvaru BRIEST₁ un domu telpu STĀVOKĻI ir metaforiskas, respektīvi, ietvara BRIEST₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā BRIEST₃ raksturo pozīcija Uztveres tēma (UT), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas STĀVOKĻI veidotājelements, piem., *skandāls, idejas, drudzis, naids, pārsteigumi*. Ietvaru BRIEST₃ raksturo arī veidotājelements, piem., *jaunieši*, kas atbilst pozīcijai Izjutējs (Iz.), un semantiskais elements 'strauji', kas atbilst pozīcijai Veids.

4. Pieņemties spēkā (par dabas parādībām), veidoties, piem.:

Kāpj dūmu vīraks, debesīs briest negaiss. (K)

Briest negaisa mākoņi debesu tālēs. (K)

Šķiet, ka kaut kur briest vētra. (K)

Domu telpas KUSTĪBA ietvars BRIEST₁ un domu telpa DABA veido jaunu ietvaru BRIEST₄. Attiecsmes starp ietvaru BRIEST₁ un domu telpu DABA ir metaforiskas, respektīvi, ietvara BRIEST₁ pozīciju Darītājs (D) ietvarā BRIEST₄ raksturo pozīcija Uztvērums (U), kur kā apzīmējamais tiek izmantots domu telpas DABA veidotājelements, piem., *negaiss, mākoņi, vētra*. Ietvaru BRIEST₄ raksturo arī veidotājelements, piem., *debesis, tāles, kaut kur*, kas atbilst pozīcijai Vieta (V).

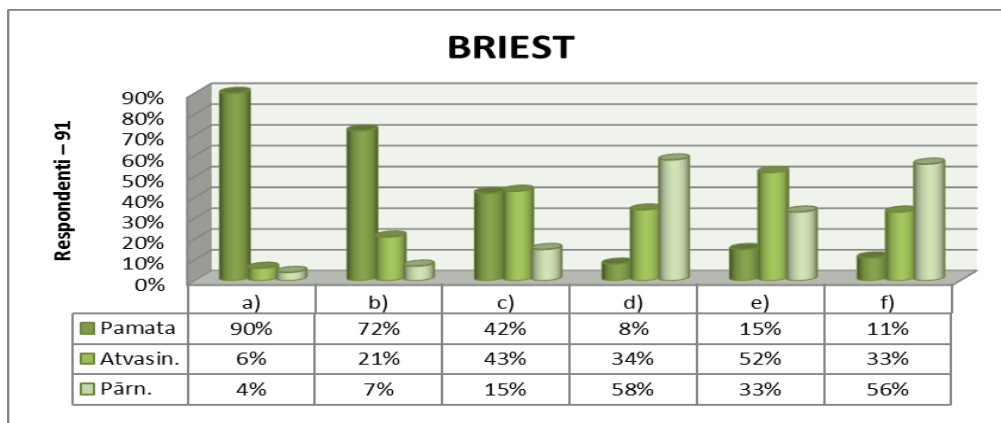
55. tabula

Verba *briest* nozīmju sistēmas anketas rezultāti

Pamatnozīme: 'augot, attīstoties kļūst gatavākam'.

a) <i>Rūgtens saldums nāk no asteru dobēm, un vasaras dārzos briest āboli.</i>
b) <i>Kad uzvārītā manna sāk briest, tad putra kļūst bieza.</i>
c) <i>Mārim, regulāri vingrojot, uzlabojas ne tikai pašsajūta un veselība, bet briest arī muskuļu masa.</i>
d) <i>Paklusām briest plāniņš par divu dienu velo braucienu gar jūras malu ar nakšņošanu teltī.</i>

- e) *Pamalē **briest** negaisa mākoņi.*
- f) *Viņi nevarēja vienoties, kurš mazgās traukus, tāpēc sāka **briest** strīds.*

Salīdzinot promocijas darbā izveidoto verba *briest* nozīmju sistēmu ar anketu rezultātiem, var secināt, ka verba *briest* pamatnozīme atbilst anketas a) un c) piemēram, kurus kā pamatnozīmi norādījuši attiecīgi 90% un 42% respondentu. Savukārt, aplūkojot detalizētāk katru vecuma grupu atsevišķi (pilnu nozīmes sistēmas atspoguļojumu pa vecuma grupām skat. 56. tabulā), jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotā verba *briest* nozīmju sistēma tuvāk atbilst 4. grupas (40–60) respondentu atbildēm.

56. tabula

Verba *briest* nozīmju sistēmas salīdzinājums ar anketu rezultātiem dažādās vecuma grupās

Nr. p. k.	Promocijas darba autores dotā nozīmju sistēma	Atbilstošais piemērs aptaujas anketā	Nozīmes veids, kurš atbildēs % norādīts visvairāk	Vecuma grupa/-as, kurās % norādīts visvairāk atbilžu
1.	Kļūt lielākam, spēcīgākam, augt, attīstīties (arī par cilvēka ķermeņa daļām)	a) c)	pamatnozīme pamatnozīme atvasinātā noz.	2. gr. 20–25 = 95% 4. gr. 40–60 = 100% 4. gr. 40–60 = 56% 3. gr. 25–40 = 50%
2.	Uzsūcot mitrumu, izplesties	b)	pamatnozīme	2. gr. 20–25 = 84% 4. gr. 40–60 = 89%
3.	Radīt, attīstīt (ko), mainot kāda stāvokli	d) f)	pārnestā noz. pārnestā noz.	3. gr. 25–40 = 88% 3. gr. 25–40 = 62%
4.	Pieņemties spēkā (par dabas parādībām), veidoties	e)	atvasinātā noz.	2. gr. 20–25 = 54% 4. gr. 40–60 = 67%

Apkopojot kustības verbu, kas raksturo kustības dabas norisēs un procesos, nozīmju sistēmas, var izveidot šādu šīs apakšgrupas verbu nozīmju sistēmas apkopojumu.

Kustības verbu, kas raksturo kustības dabas norisēs un procesos, nozīmju sistēmas apkopojums

Verbs	Noz.	Semantiskie elementi	Semantiskās lomas	Tiešās atvasin. noz. // Domu telpas	Metafor. noz. domu telpas
<i>augt</i>	1.		D		
	2.	‘strauji’	U / UT Veids	PALIELINĀTIES // FIZISKI STĀVOKĻI	
	3.		D, V	PASTĀVĒT // EKSISTENCE	
	4.	‘profesionāli’ ‘garīgi’ ‘radoši’	Iz., Veids		GARĪGI STĀVOKĻI
	5.		UT		STĀVOKĻI
<i>briest</i>	1.	‘rāmi’, ‘lēni’	D, Veids		
	2.		D, V	IZPLESTIES // FIZISKI PROCESI	
	3.	‘strauji’	UT, Iz., Veids		STĀVOKĻI
	4.		U, V		DABA

Tātad var secināt, ka kustības verbu *augt*, *briest* nozīmju sistēmu izveidē būtiski ir ņemt vērā:

- 1) semantiskos elementus, kas norāda darbības veidu, – ‘rāmi’, ‘lēni’, ‘strauji’, ‘profesionāli’, ‘garīgi’, ‘radoši’;
- 2) Darītāja pozīciju, kas raksturo verba pamatnozīmi, kurā dažkārt tiek nosaukts arī darbības veids, tātad arī Veida pozīciju;
- 3) šauro saistāmību, jo vārdi gan pamatnozīmē, gan atvasinātajās nozīmēs spēj piesaistīt tikai divus vārdus;
- 4) tiešās atvasinātās nozīmes, kurās saplūduši domu telpas KUSTĪBA ietvari ar dažādu domu telpu ietvariem, piem., domu telpas EKSISTENCE ietvaru PASTĀVĒT, domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaru IZPLESTIES;
- 5) metaforiski motivētas nozīmes, kuras veidojas, domu telpas KUSTĪBA ietvariem saplūstot ar šādām domu telpām, piem., GARĪGI STĀVOKĻI, STĀVOKĻI, DABA.

Aplūkojot anketu rezultātus, jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotās kustības verbu, kas nosauc kustības dabas norisēs un procesos, nozīmju sistēmas lielākoties atbilst 3. grupas (25–50) un 4. grupas (40–60), kā arī 2. grupas (20–25) respondentu atbildēm.

Secinājumi

1. Kustības verbu daudznozīmības analīzē lietderīgi izmantot:

1) komponentu analīzes metodi, jo tādējādi iespējams noskaidrot kopējo semantisko elementu un atšķirīgo semantisko elementu kopumu, kā arī precizēt attieksmes starp vārdu nozīmēm;

2) saistāmības analīzi, jo tādējādi iespējams veidot vārda nozīmju izteikšanas modeļus, piem., verba *celt* pamatnozīmes modeli atspoguļo semantisko lomu Darītājs un Cietējs kombinācija, kā arī noteikt analizējamo nozīmju kopējās un atšķirīgās semantiskās lomas;

3) prototipu teoriju, jo tā ļauj izvairīties no nekonsekventiem un specifiskiem vārda nozīmju skaidrojumiem, kā arī sistematizēt konkrētu kategoriju locekļu skaidrojumus, tajos minot semantiskās kategorijas virsjēdzienu un tikai būtiskākās pazīmes, kas atšķir konkrēto kategorijas locekli no prototipa. Prototipa noteikšanai izmantojot anketu, var konstatēt respondentu izpratni par verbu nozīmju sistēmu kopumā, precizēt, kas ir pamatnozīme un kas ir tieši atvasinātās vai pārnestās nozīmes;

4) domu telpas teoriju, jo, aplūkojot ietvarus, kas veido nozīmes, ir vieglāk konstatēt, no kuras nozīmes veidojušās tiešās atvasinātās nozīmes, kā arī noteikt, no kurām domu telpām tiek izmantoti jēdzieni, lai tiktu veidotas pārnestās nozīmes.

2. Analizējot daudznozīmīgo kustības verbu nozīmju sistēmas, var secināt, **ka kustības verbu nozīmju sistēmu veido** semantiskie elementi, kas norāda: **virzienu** – ‘uz augšu’, ‘pāri’, ‘ciēt’, ‘līdzī’, ‘augšup’, ‘apkārt’, ‘prom’, ‘šurp’, ‘leju’, ‘tālāk’; **veidu** – ‘strauji’, ‘vairākkārt’, ‘brīvi’, ‘aplūveidīgi’, ‘vienmērīgi’, ‘pilnā sparā’, ‘tempā’, ‘nepārtraukti’, ‘spraiģi’, ‘lēnām’, ‘profesionāli’, ‘garīgi’, ‘radoši’; **laiku** – ‘ilgi’; **kvalitāti** – ‘labi’.

Kustības verbiem, kas raksturo kustības ar transporta līdzekļiem, semantiskie elementi nav būtiski, jo nozīmju veidošanos ietekmē virsma, pa kuru darbība noris, vai mērķis, uz ko darbība vērsta, bet ne kustības veids vai virziens.

3. Kustības verbu pamatnozīmes veido šādas semantisko lomu (saskaņā ar domu telpas teoriju – pozīciju) kombinācijas: **Darītājs + Cietējs**, **Darītājs + Vieta**, **Darītājs + Līdzeklis**, bet kustības verbus, kas raksturo kustības dabas norisēs un procesos un kas bieži nosauc fizioloģiskus procesus, norādot uz cilvēku kā dabas daļu, raksturo tikai **Darītājs**. Kustības verbiem, kas raksturo kustības ar rokām, ķermeņa vai lietas kā veseluma kustības

un kustības ar transporta līdzekli, ir plaša saistāmība. Tie spēj piesaistīt aktantus (saskaņā ar domu telpas teoriju – veidotājelementus), kuri raksturo Instrumenta, Līdzekļa, Virziena, Vietas, Trajektorijas, Veida, Mērķa semantiskās lomas (saskaņā ar domu telpas teoriju – pozīcijas). Savukārt kustības verbi, kas raksturo kustības dabas norisēs un procesos un kas bieži nosauc fizioloģiskus procesus, raksturojot cilvēku kā dabas daļu, spēj piesaistīt tikai tos aktantus, kas nosauc darbības Veidu. Šo verbu saistāmība skaidrojama ar darbības norises vietu, kas lielākoties ir saistāma ar pašu Darītāju, tātad darbība noris Darītājā.

4. Kustības verbu **tiešās atvasinātās nozīmes** veidojas:

- saplūstot diviem domu telpas KUSTĪBA ietvarem, piem., CELT + VIRZĪT, CELT + PĀRVIETOT, CIRST + VIRZĪT, CIRST + PĀRVIETOTIES, ŅEMT + VEST, PELDĒT + BRAUKT, PELDĒT + KUSTĒTIES, SLĪDĒT + BRAUKT, SLĪDĒT + VIRZĪT, BRAUKT + VIRZĪT;

- saplūstot domu telpas KUSTĪBA ietvarem ar dažādu domu telpu ietvarem, piem., domu telpas FIZISKA IEDARBĪBA ietvarem MODINĀT, IEVAINOT, SIST, BOJĀT, IETEKMĒT; domu telpas FIZISKI PROCESI ietvarem BŪVĒT, LIETOT, RADĪT, SMALCINĀT, IZMANTOT, ATDALĪTIES, TECĒT, IZPLESTIES; domu telpas FIZISKI STĀVOKĻI ietvarem PALIELINĀTIES, KARĀTIES, PAZEMINĀTIES, ATRASTIES; domu telpas PRĀTA DARBĪBAS PROCESI ietvarem RADĪT, VĒRTĒT; domu telpas FIZIOLOĢISKI PROCESI ietvaru ĒST; domu telpas FINANSES ietvarem MAKSĀT, TIRGOT, PIRKT; domu telpas EKSISTENCE ietvarem MIRT, PASTĀVĒT.

5. Kustības verbu **metonīmiski motivētās nozīmes** veidojas:

- saplūstot diviem domu telpas KUSTĪBA ietvarem, piem., ietvars BRAUKT ar ietvaru KUSTĒTIES veido metonīmijas tipu, kurā objekta nosaukums lietots to lietotāju vietā, piem., *laiva, tramvajs brauc*;

- saplūstot domu telpas KUSTĪBA ietvarem ar dažādu citu domu telpu ietvarem, piem.:

- ietvari CIRST, KALT, NEST ar domu telpas FIZISKI PROCESI ietvaru RADĪT veido metonīmijas tipu, kurā darbības rezultāts tiek lietots darbībai pakļautās reālās vietā, piem., *cirst āliņģus, kalt naudu, nest medu*;

- ietvars SLĪDĒT ar domu telpas PAZĪMES ietvaru BŪT AR KĀDU PAZĪMI veido metonīmijas tipu, kurā objekta nosaukums lietots tā īpašības *slīdēšanas* vietā, piem., *slīd grīda, ietves slīd*;

○ ietvars VEST ar domu telpas FIZISKI STĀVOKĻI ietvaru ATRASTIES veido metonīmijas tipu, kurā reālijas, pa kuru parasti noris darbība, nosaukums tiek lietots darbības veicēja vietā, piem., *taka, ceļš ved*, un metonīmijas tips, kurā darbībai pakļautā reālija tiek lietota darbības veicēja vietā, piem., *pēdas ved*.

6. Kustības verbu **metaforiski motivētās nozīmes** veidojas, domu telpas KUSTĪBA ietvariem saplūstot ar šādām domu telpām: piem., SOCIĀLI STĀVOKĻI, SOCIĀLI / FIZISKI STĀVOKĻI, FIZIOLOĢISKI STĀVOKĻI, FIZISKI / FIZIKĀLI PROCESI, FIZIOLOĢISKI / EMOCIONĀLI STĀVOKĻI, GARĪGI STĀVOKĻI, SAZIŅA, NODOMI, IEGUVUMI, EMOCIONĀLI STĀVOKĻI, DABA, NOSAUKUMI, SMAGUMI, RĪKI, FIZISKI PROCESI, VIRTUĀLĀ VIDE, ATTIEKSMES, IEGUVUMI, MŪZIKA, EKSISTENCE, TEHNISKIE LĪDZEKĻI, LAIKS, AKTIVITĀTES.

7. Kustības verbu **stabili vārdu savienojumi** veidojas saistījumā ar šādu domu telpu ietvariem, piem., domu telpas SAZIŅA ietvari PĀRMEST, RUNĀT NEAPDOMĪGI, IESKAIDROT, IEBILST, PIEPRASĪT, IZKLĀSTĪT, ATGĀDINĀT, PĀRMEST u. c., domu telpas FIZISKA IEDARBĪBA ietvari IETEKMĒT, UZBRUKT, KAITINĀT u. c., domu telpas SOCIĀLI STĀVOKĻI ietvars PRECĒT u. c., domu telpas FIZISKI PROCESI ietvari PIEDĀVĀT, VEIDOT, ĪSTENOT, ŠAUT, RADĪT PAĀTRINĀJUMU, IEGŪT, GŪT PANĀKUMUS, PARĀDĪTIES u. c., domu telpas KUSTĪBA ietvari DEJOT u. c., domu telpas PRĀTA DARBĪBAS PROCESI ietvari IEGAUMĒT, MUĻĶOT, ATZĪT, UZTVERT NOPIETNI, KĻŪDĪTIES u. c.

8. Aplūkojot anketu rezultātus, jāsecina, ka promocijas darba autores izveidotās kustības verbu nozīmju sistēmas lielākoties atbilst 4. grupas (40–60) respondentu atbildēm, jo tās tuvāk atbilst 9 kustības verbu nozīmju sistēmām, taču diezgan tuvu ir arī 2. (20–25) un 3. (25–40) grupas respondentu atbildes, jo tās tuvāk atbilst 7 kustības verbu nozīmju sistēmām. 1. grupas (15–20) atbildes tuvāk atbilst tikai 3 kustības verbu nozīmju sistēmām.

9. Izstrādātie daudznozīmīgo kustības verbu nozīmju nošķiršanas kritēriji izmantojami turpmākos semantikas pētījumos, piem., tematisko grupu aprakstos, kā arī leksikogrāfijā – daudznozīmīgu verbu šķirkļu izveidē un sistematizēšanā.

Avoti

1. HV (1994) – *Herdera vārdnīca „Simboli”*. Rīga: Pētergaiļa bibliotēka.
2. ISV (2005) – *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Avots.
3. K – *Mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusi*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/>
4. LEV (2001) – *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots.
5. LLVV (1972–1996) – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
6. LSE (2000) – *Lielā simbolu enciklopēdija*. Rīga: Jumava.
7. LSVV (1998) – *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. Rīga: Avots.
8. LVV (2006) – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.
9. MLVV (2003–2008) – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
10. SV_T (2009) – *Simbolu vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.
11. SV (1996) – *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Norden.
12. SV_I (2007) – *Svešvārdu vārdnīca, 3. izd.* Red. Juris Baldunčiks. Rīga: Jumava.
13. SV_{II} (2008) – *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Avots.

Literatūra

1. **Apse, L.** (2009) Kategorizācijas problemātika gramatikās. *Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē. Latvian and Finno-Ugric Studies at the University of Latvia*. Rīga: LU HZF, 7–15.
2. **Aristotelis** (2008) *Poētika*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
3. **Aristotle** (1938) *The Categories on Interpretation Prior Analytics*. Great Britain: The Loeb Classical Library.
4. **Austin, J.** (1961) *Philosophical Papers*. Oxford: Oxford University Press.
5. **Barker, Chr.** (2000) What Can Word Mean? *Encyclopedia of Cognitive Science*. Oxford: Macmillan Publishers.
6. **Barsalou, L.** (1992) ‘Frames, concepts and conceptual fields’. *Frames, Fields, and Contrasts*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 21–74.
7. **Bāliņa, R.** (1972) Konteksta izmantošana verba leksiski semantisko variantu noteikšanā. *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973*. Rīga: Zinātne, 255–273.
8. **Berlin, B., Kay, P.** (1969) *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Los Angeles: University of California Press.

9. **Bitinienė, A.** (2007) *Publicistinis stilius*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
10. **Black, M.** (1962) *Metaphors. Models and Metaphor*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 25–47.
11. **Bormanis, Ē.** (2008) *Kognitīvā pieeja tulkojuma figuratīvajai valodai*. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija. (Bakalaura darbs)
12. **Bormanis, Ē.** (2011) *Figuratīvā doma: verbālais un vizuālais*. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija. (Maģistra darbs)
13. **Bréal, M.** (1897) *Essai de sémantique: Science des Significations*. Paris: Hachette. (Tulkojums angļu valodā: *Semantics: Studies in the Science of Meaning*. (1964) Tulkotājs Henry Cust. New York: Dover Publications pirmā publikācija, London: 1900.)
14. **Chomsky, N.** (1957) *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton. (Skat. pēc tulk. Хомский, Н. *Синтаксические структуры. Новое в лингвистике*. Вып. 2. Москва: Прогресс, 1962.)
15. **Chomsky, N.** (1972) *Language and Mind* (enl. ed.). New York: Harcourt Brace Jovanovich. (Skat. pēc tulk. Хомский, Н. *Язык и мышление*. Москва: Изд-во МГУ, 1972.)
16. **Conklin, H.** (1955) Hanunoo color categories. *Southwestern Journal of Anthropology* 11. Mexico: University of New Mexico, 339–344.
17. **Coseriu, E.** (1962) *Teoria del lenguaje y linguistica general: cinco estudios*. Madrid: Gredos.
18. **Coseriu, E.** (1964) Pour une semantique diachronique structurale. *Travaux de linguistique et de litterature* 2. Paris: Hachette, 139–186.
19. **Coseriu, E.** (1967) Lexikalische Solidaritäten. *Poetica* 1: 293–303.
20. **Croft, W., Cruse, D. A.** (2004) *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
21. **Dāle, P.** (1955) Definīcijas un dažī citi vārdu nozīmes atklāšanas paņēmieni (strādājot ar Mūsdienu latviešu literārās valodas vārdnīcu). *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 12. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 39–52.
22. **Druviete, I.** (1992) Metafora sarunvalodā. *Valodas aktualitātes – 1991*. Rīga: Zinātne, 102–110.
23. **Ernstson, V.** (1993) Metaforiskais vārda nozīmes pārnešums mūsdienu jauniešu sarunvalodā. *LVKJ* 27. laidniens. Rīga: Avots, 65–76.

24. **Evans, V., Green, M.** (2006) *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
25. **Evans, V.** (2007) *A Glossary of Cognitive Linguistics*. Salt Lake City: The University of Utah Press.
26. **Fauconnier, G.** (1997) *Mappings in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
27. **Fauconnier, G.** (2007) Mental Space. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. D. Geeraerts & H. Cuyckens (eds.). Oxford: Oxford University Press, 351–376.
28. **Fauconnier, G.** ([1985] 1994) *Mental Spaces*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
29. **Fauconnier, G., Turner, M.** (2002) *The Way We Think*. New York: Basic Books.
30. **Fillmore, Ch.** (1968) The Case for Case. *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1–88.
31. **Fillmore, Ch.** (1977) Topics in Lexical Semantics. *Current Issues in Linguistic Theory*. Bloomington: Indiana University Press, 76–138.
32. **Fillmore, Ch.** (1982) Frame Semantics. Linguistic Society of Korea (ed.) *Linguistics in the morning calm*. Seoul: Hanshin, 111–137.
33. **Fillmore, Ch.** (1987) A private history of the concept frame. René Dirven and Günter Radden (eds.) *Concepts of Case*. Tübingen: Narr, 28–36.
34. **Freidenfelds, I.** (1967) Par prievārdu un partikulu homonīmiju. *Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi*. Rīga: Zvaigzne, 34–44.
35. **Freimane, I.** (1975) *Verbu un frazeoloģismu saistāmība*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
36. **Freimane, I.** (1976) Runāšanas verbu saistāmības īpatnības. *Valodas sistēma*. Zinātniskie raksti LVU 259. sēj. Rīga: P. Stučkas LVU, 81–106.
37. **Freimane, I.** (1983) *Latviešu valodas skaņu verbi*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, Latviešu valodas katedra.
38. **Freimane, I.** (1984) *Latviešu valodas skaņu verbi: Distributīvs raksturojums*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.
39. **Freimane, I.** (1993) *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
40. **Gabrēnaitē, E.** (2006) Konceptualioji metafora reklamoje. *Kalbos vienetų semantika ir struktūra*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 51–57.

41. **Geeraerts, D., Cuyckens, H.** (2007) *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
42. **Geeraerts, D.** (2010) *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press.
43. **Givón, T.** (1984) *Syntax. A Functional–Typological Introduction*. Volume I, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
44. **Goddard, C.** (1998) *Semantic Analysis. A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
45. **Goodenough, W. H.** (1956) Componential analysis and the study of meaning. *Language* 32: Baltimore: Linguistic Society of America, 195–216.
46. **Greimas, A.** (1966) *Semantique structurale: recherche de methode*. Paris: Larousse.
47. **Gudavičius, A.** (2007) *Gretinamoji semantika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
48. **Gudavičius, A.** (2009) *Etnolingvistika (Tauto kalboje)*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
49. **Hjelmslev, L.** (1953) *Prolegomena to a Theory of Language*. Bloomington: Indiana.
50. **Holvoet, A.** (2009) *Bendrosios sintaksės pagrindai*. Vilnius: Vilniaus Universitetas, Academia Salensis.
51. **Humbolts, V.** (1985) *Avots: Pagātnes domātāju darbi*. Rīga: Zvaigzne.
52. **Ipsen, G.** (1924) Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft. Festschrift für Wilhelm Streitberg. *Der alte Orient und die Indogermanen*. Heidelberg: Winter, 200–237.
53. **Jakaitienė, E.** (1980) *Lietuvių kalbos leksikologija*. Vilnius: Mokslas.
54. **Jakaitienė, E.** (1988) *Leksinė semantika*. Vilnius: Mokslas.
55. **Jakaitienė, E.** (2009) *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
56. **Jorgensen, J.** (1990) The Psychological Reality of Word Senses. *Journal of Psycholinguistic Research*, 167–190.
57. **Juhņēviča, G.** (2008) *Leksiskā un gramatiskā homonīmija latviešu valodā*. Rīga: LU Filoloģijas fakultāte. (Maģistra darbs)
58. **Juhņēviča, G.** (2009) Metaforas dzeltenajā presē: kognitīvais aspekts. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 25–33.
59. **Kalnača, A.** (1997a) Darbības vārda laika formu gramatiskā sinonīmija. *Baltu filoloģija*. VII. Rīga: LU, 116–126.

60. **Kalnača, A.** (1997b) Darbības vārda laika kategorijas funkcionāli semantiskais aspekts. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 1. Liepāja: LiePA, 63–69.
61. **Kalnača, A.** (1997c) Darbības vārda laika formu temporalitātes un atemporalitātes aspekts. *Linguistica Lettica*. 1. Rīga: LU LVI, 129–135.
62. **Kalnača, A.** (1998a) Darbības vārda laika formu funkcionālās sistēmas lokalizācijas nelokalizācijas aspekts. *LZA Vēstis*, 52. sēj., Nr.4/6. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 79–85.
63. **Kalnača, A.** (1998b) Verba darāmās un ciešamās kārtas sinonīmija. *Linguistica Lettica*. 3. Rīga: LU LVI, 155–162.
64. **Kalnača, A.** (1998c) Verba laika un modalitātes mijiedarbība darbības vārda izteiksmju formās. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 2. Liepāja: LiePA, 47–56.
65. **Kalnača, A.** (2000) Izteiksmju sinonīmija latviešu valodā. *Baltu filoloģija*. IX. Rīga: LU, 173–183.
66. **Kalnača, A.** (2001a) Gramatisko formu polisēmija, sinonīmija un homonīmija – izpaušme un attieksmes latviešu valodā. *Linguistica Lettica* 9. Rīga: LU LVI, 176–186.
67. **Kalnača, A.** (2001b) Vārdšķiru sinkrētisms latviešu valodā. *Baltu filoloģija*, X. Rīga: LU, 51–58.
68. **Kalnača, A.** (2011) *Morfoloģijas stilistika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
69. **Kalve, A.** (2012) *Konceptuālās metaforas fenomens*. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija. (Promocijas darbs)
70. **Katz, J. J., Fodor, J. A.** (1963) The Structure of Semantic Theory. *Language*, Vol. 39, No. 2. Baltimore: Linguistic Society of America, 170–210.
71. **Katz, J., Postal, P.** (1964) *An integrated theory of linguistic descriptions*. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. Press.
72. **Klein, D., Murphy, G.** (2001). The representation of polysemous words. *Journal of Memory and Language* 45: 259–282.
73. **Knowles, M., Moon, R.** (2006) *Introducing metaphor*. Abingdon: Routledge.
74. **Kövecses, Z.** (2002; 2010) *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
75. **Kövecses, Z.** (2006) *Language, Mind and Culture*. New York: Oxford University Press.
76. **Krasovska, E.** (2010) Vizuālo tēlu metonīmisks lietojums reklāmas diskursā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 14 (2) Liepāja: LiePA, 138–148.

77. **Kroeber, A. L.** (1952) *The Nature of Culture*. Chicago: University of Chicago Press.
78. **Kuplā, I.** (2007) Emociju verbu semantikas klasifikācijas iespējas latviešu valodā. *Res Humanitariae II*. Klaipēda: Klaipēdos universiteto leidykla, 60–69.
79. **Kuplā, I.** (2008a) Latviešu valodas verba *nest* daudznozīmība prototipiskā skatījumā. *Дни балтов и белые ночи. Тезисы докладов*. Санкт-Петербург: Факультет филологии и искусств Санкт-Петербургского государственного университета, 30–31.
80. **Kuplā, I.** (2008b) Verbu ar nozīmi ‘dusmoties’ semantika latviešu valodā. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti 1*. Rīga: LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts”, 236–242.
81. **Kuplā, I.** (2009a) Metaforiski emociju apzīmējumi publicistikā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: 13 (1). Liepāja: LiePA, 91–97.
82. **Kuplā, I.** (2009b) Mīlestības metaforas latviešu valodā / Latvių kalbos meilės metaforos. *Res Humanitariae VI*. Klaipēda: Klaipēdos universiteto leidykla, 133–146.
83. **Kuplā, I.** (2012) Atgriezenisko kustības verbu daudznozīmība latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma. Gramatizēšanās un leksikalizēšanās latviešu valodas sistēmā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 94–105.
84. **Labov, W.** (1973) The boundaries of words and their meaning. In: Charles-James N. Bailey and Roger W. Shuy (eds.) *New ways of Analyzing Variation in English*, Washington DC: Georgetown University Press, 340–373.
85. **Lakoff, G.** (1977) Linguistic gestalts. In: Woodford A. Beach, Samuel E. Fox, and Shulamith Philosoph (eds.) *Papers from the Thirteenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 236–287.
86. **Lakoff, G., Johnson, M.** (1980) *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
87. **Lakoff, G.** (1987) *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
88. **Langacker, R. W.** (1987) *Foundations of Cognitive Grammar 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford CA: Stanford University Press.
89. **Laua, A.** (1964) *Daži leksikoloģijas jautājumi*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.
90. **Laua, A.** (1981) *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne.
91. **Leech, G.** (1983) *Semantics. The Study of Meaning*. Harmondsworth: Penguin books.

92. **Lewandowska-Tomaszczyk, B.** (2007) Polysemy, prototypes, and radial categories. In: D. Geeraerts & H. Cuyckens (eds.). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 139–169.
93. **Liepa, D.** (2002) Metafora publicistikas darbos. *Valoda 2002*. 1. daļa. Daugavpils: Saule, 34–40.
94. **Liepa, D.** (2009) Metaforu lietojums presē. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 14–24.
95. **Lokmane, I.** (2004) Valence un sintaktiskais obligātums. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 5. Liepāja: LiePA, 269–274.
96. **Lokmane, I.** (2005) *Konsituatīvo saistījumu tipi mūsdienu latviešu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē. Rīga: LU Baltu valodu katedra.
97. **Lokmane, I.** (2009) Pārmaiņas vārdu semantikā un saistāmībā reklāmas katalogos. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 89–97.
98. **Lokmane, I.** (2011) Metonīmija plašsaziņas līdzekļos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi 6*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 97–107.
99. **Lounsbury, F.** (1956) A semantic analysis of Pawnee kinship usage. *Language* 32, Baltimore: Linguistic Society of America, 158–94.
100. **Lyons, J.** (1995) *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge, UK.: Cambridge University Press.
101. **Martin, W.** (2001) A frame-based approach to polysemy. *Polysemy in Cognitive Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing company, 57–81.
102. **Matthews, P. H.** (1997) *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
103. **Matthews, P. H.** (2007) *Oxford dictionary of linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
104. **Maumevičienė, D.** (2010) Prototipų teorija ir semantika. *Kalbų studijos*. Kauno technologijos universitetas. Kaunas: Technologija, Nr. 17, 11–18.
105. **Mikulskas, R.** (2005) Kognityvinė lingvistika ir leksikografijos problemos. Pieejams: http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Darbuotoju_asmeniniai_psl/dokumentai/kognityvine-ling.pdf

106. **Nerlich, B.** (2003) Polysemy: past and present. *Trends in Linguistics, Polysemy: Flexible Patterns of Meanings in Mind and Language*. Berlin: Mouton de Gruyter, 49–77.
107. **Nerlich, B., Clarke, D. D.** (1997) Polysemy: Patterns in meaning and patterns in history. *Historiographia Linguistica* 24(3). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 349–385.
108. **Nešpore, G.** (2009) Latviešu valodas pārvietošanās verbi teliskuma aspektā. *Latvijas Universitātes raksti, Valodniecība. Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē*. Rīga: LU, 65–73.
109. **Nešpore, G.** (2010a) Pārvietošanās verbu apkaime raksturojošo semantisko lomu tipoloģija un to nošķiršanas problēmas. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 14 (1). Liepāja: LiePA, 189–196.
110. **Nešpore, G.** (2010b) Neagensīvo pārvietošanās verbu semantiskā saistāmība: lokālas nozīmes semantiskās lomas. *Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē*. Rīga: LU, 97–112.
111. **Nešpore, G.** (2011) Pārvietošanās verbu semantiskā apkaime: kustīgā objekta leksiskā nozīme. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15 (1). Liepāja: LiePA, 232–240.
112. **Nītiņa, D.** (1985) Vārdšķiras un to konversija latviešu valodā. *Latvijas PSRS ZA Vēstis*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 68–76.
113. **Oldere, L.** (1997) Adjektīva *labs* semantiskā struktūra latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 1. Liepāja: LiePA, 74–81.
114. **Oldere, L.** (2008) Polisēmisku adjektīvu leksiski semantiskie sakari sinonīmiskā un antonīmiskā aspektā. *Letonikas otrais kongress, Valodniecības raksti 1*. Rīga: LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts”, 223–230.
115. **Palmer, F. R.** (1976) *Semantics: A new outline*. Cambridge: Cambridge University Press.
116. **Palmer, F. R.** (1994) *Grammatical roles and relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
117. **Platon** (1998) *Cratylus*. Translation, introduction and notes, by C. D. C. Reeve. Indianapolis, Cambridge: Hackett Publishing Company.
118. **Postal, P.** (1969) Underlying and superficial linguistic structure. In: David A. Reibel and Sanford A. Schane (eds.) *Modern studies in English: Readings in transformational grammar*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 19–37.

119. **Pottier, B.** (1964) Vers une semantique moderne. *Travaux de linguistique et de litterature* 2. Paris: Hachette, 107–137.
120. **Pottier, B.** (1965) La definition semantique dans les dictionnaires. *Travaux de linguistique et de litterature* 3. Paris: Hachette, 33–39.
121. **Pulman, S. G.** (1983) *Word meaning and belief*. London: Croom Helm.
122. **Ravin, Y., Leacock, C.** (2000) Polysemy: An Overview. *Polysemy: Theoretical and Computational Approaches*. Oxford: Oxford University Press, 1–29.
123. **Rosch, E.** (1975) Cognitive Representations of Semantic Categories. *Journal of Experimental Psychology: General*. Vol. 104, 192–233.
124. **Rosch, E.** (1978) Principles of Categorization. In: E. Rosch & B. B. Lloyd (eds.) *Cognition and categorization*. Hillsdale, Mich.: Lawrence Erlbaum, 27–48. (Skat. pēc atkārtota izdevuma Rosch, E. (2005) Principles of categorization. *Fuzzy grammar a reader*. Oxford: Oxford University Press, 91–108.)
125. **Roze, A.** (2005) *Krāsu nosaukumi: lingvistiskais aspekts latviešu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu sinhronās valodniecības apakšnozarē. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
126. **Saeed, J.** (2003, 2009) *Semantics*. Oxford: Blackwell Publishing.
127. **Saulīte, B., Nešpore, G., Bārzdīņš, G., Grūzītis, N.** (2008) μ -ontoloģijas – situāciju semantikas un ontoloģiskās semantikas apvienojums. *Letonikas otrais kongress, Valodniecības raksti 2*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 128–135.
128. **Saussure, F.** (1916) *Cours de linguistique générale*. (Skat. pēc tulk. Сосюр, Ф. *Труды по языкознанию*. Москва: Прогресс, 1977.)
129. **Sīlis, J.** (2006) Metaforisko terminu nākotne zinātnes valodā. *Valodas kvalitāte*. 2. sēj. Rīga: Valsts valodas komisija, 107–111.
130. **Skujiņa, V.** (1999) *Latīņu un grieķu cilmes vārddāļu vārdnīca*. Rīga: Kamene.
131. **Sližienē, N.** (1994) *Lietuvių kalbos veiksmazodžių junglumo žodynas*. I. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 15–30.
132. **Staltmane, V.** (1961) Par dažiem priedēkļu verbu skaidrojuma principiem latviešu literārās valodas vārdnīcā. *Leksikoloģijas un leksikogrāfijas jautājumi*. LPSR ZA valodas un literatūras institūta Raksti XIII. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 193–208.
133. **Stengrevica, M.** (1962) Latviešu literārās valodas vārdnīcas profils un uzdevumi. *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta biļetens*, 1. Rīga: LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, 8–11.

134. **Stengrevica, M.** (1997) Latviešu literārās valodas vārdnīca (Problēmas un risinājumi). *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas augstskola, 155–161.
135. **Strēle, K.** (2002) *Prāta darbības verbu semantika un saistāmība*. Rīga: LU Filoloģijas fakultāte. (Bakalaura darbs)
136. **Šķilters, J.** (2008) Metafora kognitīvajā semantikā. *Kentaurs XXI*. Rīga: SIA Minerva, 99–113.
137. **Taylor, J. R.** (1989) *Linguistic categorization: Prototypes in linguistic theory*. Oxford: Clarendon Press. (2nd ed., 1995; 3rd ed., 2003)
138. **Tesnière, L.** (1959) *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck. (Skat. pēc tulk. Теһнер, Л. (1988) *Основы структурного синтаксиса*. Москва: Прогресс.)
139. **Trier, J.** (1931) *Der Deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Die Geschichte eines sprachlichen Feldes I. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jhdts*. Heidelberg: Winter.
140. **Trumpa, A.** (2010) *Adjektīvu semantiskā diferenciacija latviešu un lietuviešu valodā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
141. **Ungerer, F., Schmid, H. J.** (2006) *An Introduction to Cognitive Linguistics*. London/New York: Pearson Longman.
142. **Veidmane, R.** (1970a) Vārda nozīmes struktūra un daži leksikostilistikas jautājumi. *Latviešu valodas un literatūras problēmas*. Rīga: Zvaigzne, 67–74.
143. **Veidmane, R.** (1970b) *Latviešu valodas leksiskā sinonīmija*. Rīga: Zvaigzne.
144. **Veidmane, R.** (1977) *Izteikt neizsakāmo*. Rīga: Liesma.
145. **Veisbergs, A.** (2008) Pagātnes un šodienas latviešu politiskā metafora. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti – 2*. Rīga: LZA, 266–279.
146. **Vingre, I.** (2009) *Dusmu emociju metaforikas kontrastīvais aspekts latviešu un vācu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares salīdzināmās un sastatāmās valodniecības apakšnozarē. Daugavpils: Daugavpils Universitāte.
147. **Vogina, L.** (2009) Sintaktiskā obligātuma jēdziens. *VALODA – 2009. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XIX*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 237–242.
148. **VPSV** (2007) *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas aģentūra.

149. **Wittgenstein, L.** (1953) *Philosophische Untersuchungen*. Oxford: Blackwell. (Skat. pēc tulk. Vitgenšteins, L. (1997) *Filosofiskie pētījumi*. Rīga: Minerva.)
150. **Wierzbicka, A.** (1996) *Emotion Concepts. Semantics Primes and Universals*. Oxford[England]; New York: Oxford University Press, 178–183.
151. **Zuicena, I.** (2010) Vārda nozīmes skaidrojums „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā”. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 14 (1). Liepāja: LiePA, 360–374.
152. **Апресян, Ю. Д.** (1974) *Лексическая семантика*. Москва: Наука.
153. **Арнольд, И. В.** (1981) *Стилистика современного английского языка* (стилистика декодирования). Изд. 2-е. Ленинград: Просвещение.
154. **Бабушкин, А. П.** (1996) *Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка*. Воронеж: Воронежского государственного университета.
155. **Болдырев, Н. Н.** (2001) *Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии*. Изд. 2-е. Тамбов: ТГУ.
156. **Гак, В. Г.** (1977) *Сопоставительная лексикология*. Москва: Международные отношения.
157. **Карасик, В. И.** (2005) Этноспецифические концепты. *Иная ментальность*. Москва: Гнозис, 8–102.
158. **Кобозева, М.** (2007) *Лингвистическая семантика*. Москва: Едиториал УРСС.
159. **Кронгауз, М.** (2001) *Семантика*. Москва: Рос. гос. гуманитар. ун-т.
160. **Кустова, Г. И.** (2004) *Типы производных значений и механизмы языкового расширения*. Москва: Языки славянской культуры.
161. **Лакофф, Дж.** (2004) *Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении*. Москва: Языки славянской культуры.
162. **Маслова, В. А.** (2004) *Когнитивная лингвистика: учебное пособие*. Минск: ТетраСистемс.
163. **Мустайоки, А.** (2006) *Теория функционального синтаксиса. От семантических структур к языковым средствам*. Москва: Языки славянской культуры.
164. **Новиков, Л. А.** (1990) Сема. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 437–438.
165. **Падучева, Е. В.** (2004) *Динамические модели в семантике лексики*. Москва: Языки славянской культуры.

166. **Плунгян, В.** (2003) *Общая морфология: Введение в проблематику*. Москва: Едиториал УРСС.
167. **Попова, З. Д., Стернин, И. А.** (2007) *Когнитивная лингвистика*. Москва: АСТ: Восток – Запад.
168. **Рятсеп, Х. К.** (1974) *Структура простого предложения в эстонском языке. Ориентированные на глагол модели предложения*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Тарту.
169. **Сталтмане, В.** (1963) О применении так называемых типовых толкований значений в словаре латышского литературного языка. *Проблема толкования слов в филологических словарях*. Сборник статей XIV. Рига: Издательство Академии наук ЛССР, 57–62.
170. **Стенгревиц, М.** (1963) Принципы толкования значений слов в словаре латышского литературного языка. *Проблема толкования слов в филологических словарях*. Сборник статей XIV. Рига: Издательство Академии наук ЛССР, 49–55.
171. **Степанов, Ю. С.** (1975) *Методы и принципы современной лингвистики*. Москва: Наука.